

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БАНК-МОЛИЯ
АКАДЕМИЯСИ**

М. Йўлдошев, Й. Турсунов

БАНК ҲУҚУҚИ

*Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги қошидаги мувофиқлаштирувчи Кенгаш қарори
билан Олий ўқув юртлари талабалари учун
дарслик сифатида тавсия қилинган*

ТОШКЕНТ — «МОЛИЯ» — 2007

ББК 67.404.2(5У)
И73

М. Йулдошев, Й. Турсунов. Банк ҳуқуқи. Тошкент, «Молия» нашриёти, 2007 йил, 332 б.

Ушбу дарслик Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган (5380100-юриспруденция) «Банк ҳуқуқи» ўқув курси дастури асосида тайёрланган бўлиб, юридик ва иқтисодий йўналишдаги олий ўқув юргларида таълим олувчи талабалар, магистрантлар учун мўлжалланган. Дарсликдан, шунингдек, касб-хунар коллежларининг ўқувчилари, амалиётчи юристлар ва иқтисодчилар, банк ходимлари, Ўзбекистон банк қонунчилиги билан қизикувчи барча шахслар фойдаланишлари мумкин.

Настоящий учебник подготовлен на основании учебной программы по курсу «Банковское право», утвержденной МВиССО Республики Узбекистан и предназначен для студентов, обучающихся по специальности экономика и юриспруденция.

Учебник может быть полезным так же для учащихся профессионально-технических колледжей, специалистов практиков, руководителей банковских учреждений, других категорий читателей интересующихся вопросами банковского законодательства.

This textbook has been prepared on the basis of the educational programme on "Banking Law" adopted by the ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan. It is intended primarily for the students studying economics and law.

The textbook might also be useful for the students of the professional colleges, specialists, managers of the banking enterprises and all those engaged and interested in the banking legislation.

*Иқтисод фанлари доктори, профессор А.В. Вахабов
таҳрири остида*

Тақризчилар: ю.ф.д., проф. **Х. Бобоев** — Тошкент давлат юридик институти кафедра мудири
и.ф.д., проф. **А. Ибрагимов** — Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия академияси кафедра мудири

2008/10
A37
Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

ISBN 978-9943-302-03-7

© Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси
«Молия» нашриёти, 2007 йил

34010

291

МУНДАРИЖА

Кириш.....	15
------------	----

УМУМИЙ ҚИСМ

1-боб. БАНК ИШИ ВА БАНК ҲУҚУҚИНИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ

1-§. Банк иши ва банк ҳуқуқини келиб чиқиши ва ривожланиш босқичлари.....	20
2-§. Ўзбекистон Республикаси Банк ҳуқуқи — янги шаклланиб келаётган ҳуқуқ соҳаси.....	25
3-§. Банк ҳуқуқи тушунчаси ва унинг предмети.....	28
4-§. Банк ҳуқуқининг услублари ва тизимлари.....	35
Йлова. Пул ва пулнинг пайдо бўлиши.....	38

2-боб. БАНК ҲУҚУҚИНИНГ МАНБАЛАРИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИ

§. Банк ҳуқуқи манбалари тушунчаси ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	41
§. Банк ҳуқуқи манбаларининг таснифи.....	45
1-§. Банк ҳуқуқининг тамойиллари.....	52
Йлова. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида"ги Қонуни.....	56

3-боб. БАНККА ОИД ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАР

1-§. Банк соҳасидаги ҳуқуқий муносабатлар тушунчаси, юзага келиш асослари ва турлари.....	64
2-§. Банкка оид ҳуқуқий муносабатларининг субъектлари.....	67

МАХСУС ҚИСМ

І БЎЛИМ

1-боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАРКАЗИЙ БАНКИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ҲОЛАТИ

Марказий банк, унинг ташкилий тузилиши ва мулкий шакли.....	69
1. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг маъмурий бошқарув ваколатлари ва уларни амалга оширилиши....	73

3-§. Марказий банкни бошқариш.....	78
Илова. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисидаги Қонуни 21.12.1995 й. №154-1.....	82

II БЎЛИМ

5-боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТИЗИМИ ВА УЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ ҲОЛАТИ

1-§. Тижорат банки тушунчаси ва унинг юридик шахс сифа- тидаги мақоми.....	102
2-§. Тижорат банклари тизими, банк фаолиятини бошқариш- ни ҳуқуқий асослари.....	107
3-§. Банкларни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш. Банк фаолиятини лицензиялашнинг ҳуқуқий асослари.....	112
4-§. Ўзбекистон қонунчилиги бўйича тижорат банкларининг моддий-техника базаси ва кадрлар малакасига қўйиладиган асосий талаблар ҳамда уларнинг аҳамияти.....	124
5-§. Тижорат банклар молжавий-хўжалик фаолиятини назо- рат қилиш. Ҳисоб-китоб ва ҳисоботлар тартиби.....	127
6-§. Банкларга васийлик қилиш.....	129
Илова. Ўзбекистон Республикасининг Банклар ва банк фао- лияти тўғрисидаги қонуни.....	133

III БЎЛИМ. ЎЗБЕКИСТОНДА БАНКЛАР ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

6-боб. БАНК ТИЗИМИДА ҲИСОБ-КИТОБ ВА УЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

1-§. Ҳисоб-китоблар тушунчаси, фуқаролик ҳуқуқий асосла- ри ва ҳисоб-китобларнинг мамлакат иқтисодий ҳаётида тут- ган ўрни.....	148
2-§. Банк ҳисоб-китоби шартномаси ва унинг фуқаролик ҳуқуқий жиҳатлари.....	151
Илова. Ўзбекистон Республикаси банкларида очиладиган банк ҳисобварақлари тўғрисида йўриқнома.....	156
3-§. Банк ҳисоб-китобининг шакллари ва уларнинг тавсифи... Илова. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси-нинг «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб қилиш тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори....	168 177

Илова. Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги НИЗОМ (янги таҳрири).....	180
4-§. Мижознинг банк ҳисобварағидан маблағларни низосиз тартибда ўчириш асослари ва тартиби. Ҳақ ундиришга оид ижро ҳужжатларини банк орқали ижро этилиши.....	208

**7-боб. БАНК ОМОНАТИ ВА КРЕДИТ
МУНОСАБАТЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА
СОЛИШ**

1-§. Омонат ва кредит муносабатлари тушунчаси ҳамда уларнинг иқтисодиётдаги ўрни.....	214
2-§. Омонат сақлаш ва унинг ҳуқуқий асослари. Омонат шартномаси ҳамда унинг мазмуни.....	215
3-§. Кредит шартномаси тушунчаси ва унинг асосий белгилари. Кичик ва хусусий бизнес субъектларини кредит билан таъминлаш.....	221
4-§. Кредит беришга оид ҳужжатларни расмийлаштириш. Кредитлаштиришга оид қонунчиликни бузганлиги учун жавобгарлик.....	225

**8-боб. МИЖОЗЛАРГА КЎРСАТИЛАДИГАН БАНК
ХИЗМАТЛАРИНИНГ БОШҚА ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ
ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ**

1-§. Банклар томонидан кўрсатиладиган қўшимча хизматлар тушунчаси ва бозор муносабатлари шароитида уларнинг зарурлиги.....	231
2-§. Тижорат банклари томонидан ўз миждозларига кўрсатиладиган қўшимча хизматлар ва уларнинг умумий тавсифи.....	233

**9-боб. ЧЕТ ЭЛ ВАЛЮТАСИ БИЛАН БОҒЛИҚ БАНК
ОПЕРАЦИЯЛАРИ ВА УЛАРНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА
СОЛИШ**

1-§. Валютага оид муносабатлар ва валюта қонунчилиги асослари.....	238
2-§. Валюта операциялари тушунчаси ва амалга оширилишининг умумий қоидалари.....	239
3-§. Валюта назорати ва валюта қонунчилигини бузганлиги учун жавобгарлик.....	244
Илова. Ўзбекистон Республикасининг Валютани тартибга солиш тўғрисидаги Қонуни 07.05.1993 й. №841-XII.....	247

10-боб. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН БАНК ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	258
Илова. Ўзбекистон Республикасининг Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисидаги Қонуни 02.09.1993 й. №918-ХII...	265
11-боб. БАНК ФАОЛИЯТИГА ОИД АХБОРОТЛАР ВА БАНК СИРИНИ ҲУҚУҚИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ	281
Илова. Ўзбекистон Республикасида Фуқаролик кодексидан ҚЎЧИРМАЛАР.....	287
Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг интеграллашти- риш ахборот-таҳлилий тизимини бошқариш бўйича ЙЎРИҚ- НОМА.....	289
Ўзбекистон Республикасининг «Банк сири тўғрисида»ги Қонуни...	296
12-боб. БАНККА ОИД МУНОСАБАТЛАРДА НИЗОЛАР ВА УЛАРНИ ҲАЛ ЭТИЛИШИ	301
Илова. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони 21.03.2000 ПФ- 2564. Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш чора-тадбирлар тўғрисида.....	306
Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш чора- тадбирлари тўғрисидаги Қарор 15.04.2005 й.....	312
«Банк ҳуқуқи» фанига оид тест саволлари.....	317
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	327

ОГЛАВЛЕНИЕ

Введение.....	15
---------------	----

ОБЩАЯ ЧАСТЬ

Глава I. СОЦИАЛЬНО ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ БАНКОВСКОГО ДЕЛО И БАНКОВСКОГО ПРАВА

1-§. Возникновение и этапы развития банковского дело.....	20
2-§. Банковское право Республики Узбекистан как вновь формирующейся отрасли права.....	25
3-§. Понятие и предмет банковского права.....	28
4-§. Методы и система банковского право.....	35
Приложение. Возникновение денег.....	38

Глава II. ИСТОЧНИКИ И ПРИНЦИПЫ БАНКОВСКОГО ПРАВА

1-§. Понятие источников банковского права и их особенности...	41
2-§. Классификация источников банковского права.....	45
3-§. Принципы банковского права.....	52
Приложение к теме: Выписка из Закона РУз «О нормативно-правовых документах» от 14.12.2000 г.....	56

Глава III. БАНКОВСКИЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ

1-§. Понятие, виды и основы возникновения банковских правоотношений.....	64
2-§. Субъекты банковских правоотношений.....	67

ОСОБЕННАЯ ЧАСТЬ

Раздел I.

Глава IV. ЦЕНТРАЛЬНЫЙ БАНК РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ЕЕ ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

1-§. Центральный банк, ее организационная структура и имущественный статус.....	69
2-§. Административно-управленческая компетенция Центрального банка Республики Узбекистан и методы их осуществления.....	73

3-§. Управление Центральным банком РУз.....	78
Приложение закон РУз. «О Центральном банке» от 21.12.1995 г. № 154-1	82

Раздел II.

Глава V. СИСТЕМА КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ИХ ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

1-§. Понятие коммерческого банка и их положение как юридическое лицо.....	102
2-§. Правовые основы управления банковской деятельностью и банковской системы.....	107
3-§. Организация, реорганизация и ликвидация банков. Правовые основы лицензирования банковской деятельности...	112
4-§. Основные требования, предъявляемые материально- техническим базам, уровню квалификации кадрам банков по законодательству РУз.....	124
5-§. Контроль за финансово-хозяйственной деятельностью коммерческих банков. Порядок отчетов и проведение расчетных операций.....	127
6-§. Осуществления опекуинства над банками.....	129
<i>Приложение. Закон РУз. «О банках и банковской деятель- ности»</i>	133

Раздел III.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Глава VI. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТОВ И РАСЧЕТОВ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ

1-§. Понятие, гражданско-правовые основы, учета и расчетов....	148
2-§. Гражданско-правовые аспекты договора банковского счета.....	151
Приложение к теме: Инструкция ЦБ «О порядке открытия банковских счетов».....	156
3-§. Классификация и формы банковских счетов.....	168
Приложение.....	177
Приложение.....	180

4-§. Порядок списания средств со счетов клиента банка. Исполнение банками по взиманию сумм по судебнo-исполнительным документам.....	208
--	-----

Глава VII. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКИХ КРЕДИТНЫХ И ВКЛАДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

1-§. Понятие банковских вкладных и кредитных отношений и их роль в экономике.....	214
2-§. Правовые основы банковского вклада. Договор банковского вклада и ее содержание.....	215
3-§. Понятия и основные признаки кредитного договора. Кредитное обеспечение субъектов частного и малого бизнеса....	221
4-§. Оформление кредитных документов. Ответственность за нарушение кредитного законодательства.....	225

Глава VIII. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОКАЗЫВАЕМЫХ БАНКАМИ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ КЛИЕНТАМ

1-§. Понятие дополнительных услуг, оказываемых банками, и их необходимость в условиях рыночных отношений.....	231
2-§. Общая классификация дополнительных услуг, оказываемых банками, клиентам.....	233

Глава IX. ВАЛЮТНЫЕ ОПЕРАЦИИ БАНКОВ И ИХ ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

1-§. Валютные отношения и основы валютного законодательства.....	238
2-§. Понятие валютной операции и общие правила их осуществления.....	239
3-§. Валютный контроль и ответственность за нарушения валютного законодательства.....	244
<i>Приложение. Закон РУз «О валютном регулировании» от 07.05.1993г. за № 841-XII</i>	247

Глава X. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, СВЯЗАННЫЕ С ЦЕННЫМИ БУМАГАМИ	258
<i>Приложение. Закон РУз «О ценных бумаг и фондовой биржи» от 02.09.1993 г. За № 918-XII</i>	265
Глава XI. ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА БАНКОВСКОЙ ТАЙНЫ И ДРУГОЙ БАНКОВСКОЙ ИНФОРМАЦИИ	281
<i>Приложение. Выписка из Гражданского Кодекса РУз</i>	287
<i>Инструкция Центрального банка РУз «По управлению и интеграции информационно-аналитической системы»</i>	289
<i>Закон РУз «О банковской тайне»</i>	296
Глава XII. ПОРЯДОК РЕШЕНИЯ СПОРОВ, ОТНОсяЩИХСЯ К БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	301
<i>Приложение. Указ Президента РУз «О мерах либерализации банковской системы» от 21.03.2000г. УП-2564</i>	306
<i>Решение Президента РУз «О мерах осуществления реформ по дальнейшей либерализации банковской системы» 15.04.2005 г.</i>	312
<i>Тест по курсу «Банковское право»</i>	317
<i>Список использованной литературы</i>	327

CONTENTS

Introduction.....	15
-------------------	----

COMMON PART

Chapter I. SOCIAL ECONOMIC BASES OF THE BANKING AND BANKING LAW

1-§. Origin and stages of banking development.....	20
2-§. Banking law of the Republic of Uzbekistan as a new forming branch of law.....	25
3-§. Concept and a subject of banking law.....	28
4-§. Methods and system of banking law.....	35
Appendix: Origin of Money.....	38

Chapter II. SOURCES AND PRINCIPLES OF BANKING LAW

1-§. Concept of sources of banking law and their specific fea- tures.....	41
2-§. Classification of the banking law sources.....	45
3-§. Principles of banking law.....	52
Appendix: Law of the Republic of Uzbekistan "On Normative legal documents" from December 14-th, 2000.....	56

Chapter III. BANKING LEGAL RELATIONS

1-§. Concept, types and bases of origin of the banking legal relations.....	64
2-§. Subjects of banking legal relations.....	67

SPECIALY PART

UNIT I

Chapter IV. CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF UZBEKISAN AND ITS LEGAL STATE

1-§. Central Bank, its organizational structure and its property status.....	69
2-§. Administrative and managerial competence of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan and methods of its reali- zation.....	73

3-§. Central Bank of the Republic of Uzbekistan Management...	78
Appendix: Law of the Republic of Uzbekistan "About Central Bank of the Republic of Uzbekistan" from December 21, 1995 № 154-1.....	82

UNIT II

Chapter V. SYSTEM OF THE COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THEIR LEGAL STATE

1-§. Concept of a commercial bank and its state as a legal person.....	102
2-§. Legal bases of the banking activities and banking system management.....	107
3-§. Organization, reorganization and liquidation of the banks. Legal bases of the banking activities licensing.....	112
4-§. The main requirements to the material-technical basis....	124
5-§. Control over the financial activity of the commercial banks. Order of statements and carrying out of accounting operations.....	127
6-§. Guardianship over the banks.....	129
Appendix: Law of the Republic of Uzbekistan "On the banks and banking activities".....	133

UNIT III.

Chapter VI. LEGAL BASES OF THE BANKING ACTIVITIES IN UZBEKISTAN

1-§. Concept, civil and legal bases of registration and estimation of the accounts.....	148
2-§. Civil and legal aspects of the agreement of a banking account.....	151
Appendix: Instruction of the Central Bank "About order of the banking Account opening".....	156
3-§. Classification and forms of the banking accounts.....	168
Appendix.....	177
Appendix.....	180
4-§. Procedure of checking from the customers account. Implementation of imposing sums by the banks according to the court executive papers.....	208

Chapter VII. LEGAL REGULATION OF THE BANKING CREDIT AND DEPOSIT RELATIONS

1-§. Concept of banking deposit and credit relations and their role in the economy.....	214
2-§. Legal bases of the banking deposit. Banking deposit agreement and its content.....	215
3-§. Notions and the main peculiarities of the credit agreement. Credit supply of the small and medium-sized business.....	221
4-§. Registration of the credit documents. Responsibility for breaking credit legislation.....	225

Chapter VIII. LEGAL REGULATION OF THE ADDITIONAL SERVICES RENDERED TO THE CUSTOMERS BY THE BANKS

1-§. Notion of the additional services rendered by the banks and their necessity under market relations.....	231
2-§. General classification of the additional services rendered by the banks to their clients.....	233

Chapter IX. BANK CURRENCY OPERATIONS AND THEIR LEGAL REGULATION

1-§. Currency Relations and the bases of currency legislation...	238
2-§. Concept of currency operation and the general rules of their fulfillment.....	239
3-§. Currency control and responsibility for breaking currency legislation.....	244
Appendix: "Law of the Republic of Uzbekistan on Currency regulation" from 07/05/1993 #841 - XII.....	247

Chapter X. LEGAL BASES OF BANKING ACTIVITY CONNECTED WITH SECURITIES 258

Appendix: "Law of the Republic of Uzbekistan about Securities and Stock Exchange" from 02/09/1993 #918 - XII.....	265
---	-----

Chapter XI. LEGAL PROTECTION OF BANKING SECRET AND OTHER BANK INFORMATION 281

Appendix: Extract from the Civil Code of the Republic of Uzbekistan.....	287
--	-----

Regulation of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan "On management and integration of the information and analytical system".....	289
Law of the Republic of Uzbekistan "On Banking Secret".....	296

**Chapter XII. PROCEDURE OF AGREEMENT
DECISION RELATING TO BANKING ACTIVITY 301**

Appendix: Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures of Liberalization of the Banking system" from 21/03/2000 UP-2564.....	306
The President of the Republic of Uzbekistan Decision "On measures of Realization of the Reforms in Further liberalization of the Banking System" from 15/04/2005.....	312
Test on "Banking Law".....	317
Literature.....	327

КИРИШ

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейинги йилларда амалга ошириб келинаётган иқтисодий ислохотлар натижасида қўлга киритилган энг улкан ютуқлардан бири сифатида макро-иқтисодий барқарорликни таъминлаганлиги қайд этиб ўтилмоғи лозим. Бундай барқарорлик ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳамда юксалтириш асосида пул қадрсизланиши тенденцияларини жилowlаш, иқтисодий жараёнлардаги салбий омилларга аста-секин барҳам бериш, одамлар турмуш даражасида ижобий ўзгаришларни амалга ошириш имконини юзага келтирди.

Ўзбекистон ўз сиёсий мустақиллигини қўлга киритган дастлабки кунлардан бошлабоқ иқтисодий мустақилликка, яъни бошқаларга қарам ва боғлиқ бўлмаган иқтисодий куч-қудратга эга бўлмасдан туриб мустақил бўлиш, сиёсий мустақилликни қўлда сақлаб қолиш мумкин эмаслигини чуқур англаб етди, ҳамда иқтисодий тараққиётни таъминловчи изчил, илмий асосланган сиёсат олиб борди. Бундай иқтисодий сиёсатнинг асосий жиҳатлари ва тамойиллари Республикамиз Президенти И.А. Каримовнинг бевосита раҳбарлиги ҳамда иштирокида ишлаб чиқилган «Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзбек модели»да ўз аксини топди. «Мустақилликни қўлга киритган ҳар бир мамлакат — дея таъкидлаган эди, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов — ўз тараққиёт йўлини излаган, янги жамият барпо этиш борасида ўз андозасини ишлаб чиққан. Бунда илк асос вазифасини кишиларнинг ўз кадриятлари тизими ва аниқ мақсадни кўзлаб тутилган йўл, миллий анъаналар, тарихий шарт-шароит, реал ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий муҳит, одамларнинг таркиб топган турмуш тарзи ва дунёқараши ўтаган»¹.

Мустақил ва самарали ишловчи банк-молия тизимларини барпо қилиш — давлат суверенитети рамзларидан бири сифатида тараққиётимизнинг дастлабки кунлариданоқ диққат марказида турган энг муҳим вазифалар қаторидан ўрин олди. 1991 йил 31-

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т., «Ўзбекистон», 1994 й., 13—14 бетлар

августда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддасида «Ўзбекистон Республикаси ўз пул бирлиги – миллий валютани жорий этишга, жами пул обороти, пул ва бошқа давлат қимматли қоғозлари эмиссияси ҳажмларини мустақил белгилашга ҳақли» деб кўрсатилган бўлса, ушбу қонуннинг 12-моддасида эса «Ўзбекистон Республикаси мустақил молия-кредит сиёсатини амалга оширади» дея қайд этилган эди¹. Ушбу принципиал қоидалар кейинчалик Ўзбекистон Республикаси Конституциясида (122-модда) ўз ифодасини топди.

Ўзбекистонда банк тизими ва банк қонунчилигининг юзага келиши, шаклланиши мустақилликни қўлга киритилиши, мустақил тараққиёт йўлининг танланиши билан боғлиқ бўлса, уларнинг тараққиёти мустақилликни иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш, маъмурий буйруқбозликка асосланган тоталитар тузумдан эркин бозор муносабатларига ўтиш вазифалари, бу вазифаларни муваффақиятли равишда ҳал этилиши билан бевосита боғлиқдир.

Мамлакатимизда марказдан, Собиқ Иттифоқдан тамомила мустақил иқтисодий сиёсатни, хусусан, унинг муҳим таркибий қисми бўлган молия, солиқ, пул-кредит сиёсатини юритила бошланиши туфайли тараққиётнинг «Ўзбеккона моделига» хос бўлган банк тизимлари, пул-кредит механизмлари ҳамда уларни ҳуқуқий таъминлашга қаратилган банк қонунчилиги тизими юзага кела бошлади. Собиқ Иттифоқнинг парчаланиб кетиши, иқтисодий, ҳўжалик алоқаларининг барбод бўлиши, иқтисодий таназзул юз бериши, пулнинг ҳалокатли тарзда кадрсиэланнш жараёнлари, бошқа глобал салбий ҳодисалар туфайли иттифоқ таркибида бўлиб келган, ягона иқтисодий маконда фаолият юритган Собиқ Иттифоқдош республикалар учун, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси учун ҳам оғир ҳаёт синовлари бўлди. Нисбатан қисқа муддатда, жадал суръатлар билан мустақил давлатга хос атрибутларнинг яратилиши, жумладан, мустақил пул-кредит сиёсати ишлаб чиқилиши, банк тизимларини тезкор тарзда вужудга келтирилиши ва мустақил равишда ишлай бошлаши – ўтиш даврининг кўзга кўринарли ютуқларидандир.

Ўзбек миллий валютаси – сўмни 1994 йил 1 июлдан бошлаб

¹ Ўзбекистон Республикаси: Мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. Т., «Ўзбекистон», 1992 й., 11 б.

муомалага киритилиши билан мустақил пул-кредит сиёсатини амалга оширилиши соҳасидаги тадбирлар ўз ниҳоясига етди ва мамлакатимизда ўзгаларга боғлиқ бўлмаган, тамомила мустақил бўлган пул тизими юзага келди. Бу ҳол мустақил монетар сиёсатни амалга оширилиш, пул муомиласини ўзимиз хоҳлаган тарзда тартибга солиш, молия-кредит соҳасида мустақил бўлиш имкониятини яратди.

Хуллас, банк тизимлари, пул-кредит сиёсати мустақиллигининг дастлабки даврларида мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, иқтисодий ўсирилишларни олдини олиш, инфляция жараёнларини жиловлаш, одамлар турмуш даражасини ҳаддан ташқари ёмонлашувига йўл бермаслик вазифаларини бажарган бўлса, бугунги кунда янги вазифалар олға сурилмоқдаки, уларнинг моҳияти — энг аввало, жаҳон андозаларига тўла мос келувчи банк-молия тизимларини яратишдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 18 ноябрдаги «Банк-молия соҳасидаги тадқиқотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 398-сонли қарорида таъкидланганидек: «Республика молия-банк тизимини ривожлантириш тенденциялари ва қонуниятларини чуқур ўргатиш, молия ва банк тизимини ривожлантиришни янада ислоҳ қилинишини ҳамда эркинлаштирилишини прогнозлашнинг мустаҳкам илмий-услубий базасини яратиш, мамлакат иқтисодиётини ислоҳ қилиш ва ривожлантиришнинг асосий устуворликларини ва мақсадли вазифаларини амалга оширишга йўналтирилган пул-кредит сиёсатини шакллантириш»¹ бугунги куннинг долзарб вазифаларидан саналади.

Молия-банк тизимлари соҳасида ислохотларни муваффақиятли ва белгиланган долзарб вазифаларнинг бажарилишини таъмин этилишида ҳозирги замон илғор билимларига эга бўлган, халқаро андозаларга мос келувчи юксак малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш, уларга зарур амалий кўникмаларни бериш ҳал қилувчи соҳалардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 29-августдаги Қонуни билан тасдиқланган «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да² таъкидланганидек: «Миллий тажрибанинг таҳлили ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳужжатлари тўплами. 2002 йил, 22-сон, 175-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1997 йил, 11 - 12 сон, 295-модда.

таълим тизимида жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжалли тўғри олиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантириш» бош мақсадлардандир. Миллий дастурда «Таълим муассасаларини зарур дарсликлар ва адабиётлар билан таъминлаш» долзарб вазифалардан эканлиги белгиланган.

Юқоридаги мақсад ва вазифаларни рўёбга чиқарилишига баҳоли қудрат ҳисса қўшиш мақсадида муаллифлар томонидан 2000 йилда олий ва ўрта-махсус ўқув юртларида бўлғуси ҳуқуқшунос ҳамда иқтисодчи мутахассисларга «Банк ҳуқуқи» курсини ўқитиш бўйича тайёрланган ўқув дастурларига мувофиқ равишда «Банк ҳуқуқи» ўқув қўлланмаси тайёрланиб нашр этилган эди. Ушбу ўқув қўлланма Ўзбекистон Республикасида илк бора амалга оширилган тезкор тарздаги иш бўлганлиги туфайли унда айрим камчиликлар, умумий хусусиятга эга бўлган юзакироқ тавсифларга йўл қўйилганлигини муаллифлар эътироф этадилар, бироқ ўша пайтдаги «Банк ҳуқуқи» соҳасида миллий қонунчилик тизимига асосланган ўқув адабиётлари мавжуд бўлмаганлиги, ўқувчи ва талабаларга ушбу ўқув курсини ўрганишда кўмак бериш истаги мазкур ўқув қўлланмани нашр этилишига сабаб бўлган. Айни пайтда муаллифлар ана шу ўқув қўлланма чоп этилгандан кейинги ўтган 5 йил давомида мутахассис ва ўқувчилар томонидан танқидий фикрлар билдирилмаганлиги, ўқув юртларида ушбу ўқув қўлланмасидан кенг фойдаланиб келинаётганлигига эътиборни жалб этиш лозим деб ҳисоблайдилар.

Муаллифлар томонидан эришилган ютуқлар, банк ҳуқуқи соҳасида амалга оширилган назарий тадқиқотлар, қонунчилик тизимларида юз бераётган ўзгариш ва янгиланишлар асосида, рўёбга чиқарилаётган иқтисодий ислохотларга ҳамоҳанг тарзда банк тизими, пул-кредит сиёсатидаги ривожланишлар ҳисобга олингани ҳолда тайёрланган мазкур дарслик 2000 йилда «Молия» нашриётида чоп этилган «Банк ҳуқуқи» ўқув қўлланмасининг тубдан қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашридан иборат.

Дарсликда молия-банк соҳасидаги ислохотлар, банк тизими ва банк қонунчилиги тизимидаги янгиланишлар, банк ҳуқуқи билан боғлиқ бўлган назарий-илмий тадқиқотлар ва уларнинг натижалари ўз ифодасини топган.

Ушбу дарслик ҳозирги, янги босқичда банк-молия соҳасида ма-
лакали мутахассис кадрлар тайёрлаш ишига муносиб ҳисса қўшади
деб умид қиламиз.

Мазкур дарслик билан яқиндан танишиб чиққан ва у ҳақда ўзла-
рининг фойдали таклиф, мулоҳазалари ҳамда конструктив танқидий
мулоҳазаларини билдирган барча ўқувчи-талабаларга, мутахассислар-
га муаллифлар ўз миннатдорчиликларини билдирадилар.

УМУМИЙ ҚИСМ

1-боб. БАНК ИШИ ВА БАНК ҲУҚУҚИНИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНING ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ

1-§. Банк иши ва банк ҳуқуқини келиб чиқиши ҳамда ривожланиш босқичлари

Тижорат ва бошқа тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларга молиявий хизматлар кўрсатиш, уларга пул маблағларини қарзга бериб туриш, омонатларини сақлаб бериш, бир шахснинг пул маблағларини ўзга шахсларга ўтказиб бериш, бир мамлакат пул бирликларини бошқа мамлакатнинг пул бирликларига айрибошлаш қадимий илдиэларга эга бўлиб, булар ҳақида Хамурапи Қонуларида ҳам, қадимги Мисрда папирусларга ёзилган Қонуларда ҳам, Хитой қўлёзмаларида ҳам кўп эслатилган. Молиявий хизматлар кўрсатиш тарихи инсоният цивилизациясининг эрта тонгига, товар-пул муносабатлари, ўзаро товар айрибошлаш алоқалари юзга кела бошлаган даврларга бориб тақалиши шубҳасиз. Инсоният моддий маданияти осори-атиқаларини, қадимги археологик манбаларни ўрганиш юқоридаги фикрга келишга тўла асос бўлади.¹

Марказий Осиё ҳудудида яшаган ва яшаб келаётган халқлар ҳамда элатлар тарихига оид қадимий ёдгорликлар, бу ер инсоният цивилизацияси бешикларидан бўлганлигини, бундан 5 минг йил аввал ҳам ривожланган ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар қарор топганлигини, товар-пул муносабатлари авж олганлигини таъдиклайди.²

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришларича милоддан аввалги биринчи минг йилликларда Марказий Осиё ҳудудида дастлабки қулдорлик давлатлари – Хоразм, Бактрия, Суғд, Парфия вужудга келди. Мароқанд, Марв каби шаҳарлар барпо этилди ва у ерларда савдо-сотик ривож топди, пул ўрнида ишлатиладиган буюмлар муомиллага киритилди. Аҳмонийлар ҳукмронлиги даврида Авесто таълимоти кенг тарқалди ва унда одамлар ўртасидаги ўзаро муомалаларга, савдо-сотик ишларига катта эътибор берилди.³ Кушон подшолиги даврида тилла ва кумуш тангалар зарб этилиб, савдо-

¹ «История денег». Бизнес вестник востока. 2002 г., №38 – 40 (сентябрь-октябрь)

² Ўша манба.

³ Бобоев Х., Хасанов С. «Авесто ва унинг инсоният таракқиетидаги ўрни». Урганч, Хоразм, 2003 йил. Шунингдек, А. Маҳмудов «Авесто ҳақида». Т., «Шарк», 2000 йил ва бошқалар.

сотик ишларида кенг муомилага киритилди. Эфталитлар давлати даврида ҳам (эрамизнинг I – V асри), Турк хоқонлиги давларида ҳам (VI – VIII асрлар) мамлакатимизнинг тарихий ҳудудларида хунармандчилик, савдо-сотик ишлари кенг ривож топди, пул ва молиявий хизматларга оид муносабатлар янада такомилга етди.

VIII аср ўрталарида Марказий Осиёни араб халифалиги томонидан босиб олинishi натижасида, ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар янгича асосга – ислом ақидалари ҳамда тамойилларига таянтилгани ҳолда янгича шакллана бошлади.

Марказий Осиёнинг араблар томонидан истиъло қилиниши туфайли халқимиз маънавий ва маданий тарихи жиддий зарар кўрган бўлсада, аммо бу ҳол савдо-сотикни янада кенг авж олишига, халқаро иқтисодий муносабатларни мислсиз кенгайтишига олиб келди. Савдо-сотик ва ўзаро муомала соҳасига ислом кадрларини сингдирилиши халоллик, инсоф-диёнат, лафзида туриш каби ижобий ахлоқий мезонларни қарор топишига кўмаклашди ва бу ҳол савдо-сотикни кенг ривожланиши учун қулай шароит туғдирди.

Марказий Осиёни XIII аср бошларида мўғуллар томонидан босиб олингунга қадар юртимизда савдо-иқтисодий муносабатлар ривож топди, йирик ва обод шаҳарлар барпо этилди, бошқа мамлакатлар билан ўзаро савдо-маданий алоқалар кенг миқёсда олиб борилди.

Марказий Осиё Чингизхон қўшинлари томонидан босиб олинб, вайрон этилгач бу ерда чуқур ижтимоий ва иқтисодий инкироз юз берди, савдо-иқтисодий алоқалар издан чиқди. Бундай ҳол сал кам икки аср давом этди.

Соҳибқирон Амир Темурнинг тарих саҳнасига кириб келиши ва юксак даражада марказлашган Темур империясини барпо этилиши билан савдо-иқтисодий муносабатлар соҳасида кескин юксалиш юз берди. Мамлакатлараро алоқалар яна кенгайди. Амир Темур даврида зарб қилинган олтин, кумуш тангалар, мис чақалар савдо-сотик алоқаларида кенг қўлланилди. Бу даврларда савдо, пул билан боғлиқ ўзаро муносабатларга халоллик, виждонлилиқка катта эътибор берилди, мамлакатда ўғри-каззоблар бўлмаслиги учун қаттиқ кураш олиб борилди. Соҳибқирон Амир Темур алоҳида фахр билан таъкидлаганидек: «Дунёнинг ярмини олдим, салтанатимнинг у четидан бу четига бирор болакай бошида бир лаган тилла кўтариб ўталиган бўлса, бир донасига ҳам зарар етмайдиган тартиб интизом ўрнатдим»¹.

¹ «Темур тузуклари» Е. Булом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1991 й., ...бет.

Амир Темури вафотидан сўнг унинг империяси парчаланиб кетди ва бу ҳол барча соҳаларда, шу жумладан, савдо-иқтисодий муносабатларда ҳам инкирозларни юзага келтирди. Хонликлар тарихи даври ривожланишининг секинлашганлиги, тарқоқлик, савдо алоқаларининг сусайганлиги билан тавсифланади.

XIX асрнинг II ярмидан бошлаб Рус чоризмини Ўрта Осиёга суқулиб киришга уриниши ва ниҳоят шу асрнинг 60—70 йилларида бу ерни истило қилиниши капиталистик тартиботларни ҳам кириб кела бошлашига сабаб бўлди. Марказий Осиё, хусусан, Туркистон ўлкаси рус савдо-саноат доиралари учун арзон хомашё ва иш кучи манбаи сифатида жозибали эди. Россия империясининг мамлакатимизга бостириб кириши тарихий, миллий, диний ва ахлоқий қадриятларимизга ўнглаш қийин бўлган даражада катта зиён етказилганлигини, истёбдол ва босқинчилар зулми халқимизни ҳақоратланган ҳамда жароҳатлаганлигини доимо ёдимизда сақлаганимиз ҳолда чоризм саноати, замонавий техникаси, мутахассис кадрлари салоҳиятининг мамлакатимиз иқтисодий тараққиётида ижобий воқеа бўлганлиги, темир йўллар қурилиши ўзаро иқтисодий алоқаларни кескин кучайишига хизмат қилганлигини ҳам эътироф этилмоғи лозим.

Ҳозирги замон қарашларига бирмунча мос келувчи банклар, бошқа молия-кредит муассасаларининг пайдо бўлиши ҳам айнан рус империализми ва рус саноатини Ўрта Осиёга кириб келиши билан боғлиқдир.

Туркистон ўлкаси босиб олинганидан сўнг маҳаллий молларни Россия ўлкаларига жўнатиш, Россиядан саноат ва бошқа товарлар келтирилишида савдогарларга молиявий қулайлик яратиш мақсадида 1892 йилдан 1915 йилгача ўлкада давлат банкининг 10 га яқин бўлимлари, хусусий тижорат банкларининг 40 та бўлими очилди. Банк-молия капитали Ўрта Осиё иқтисодиётининг барча соҳаларига кириб борди. Бундай банклар жумласига Москва ҳисоб банки, Рус-Хитой банки, Рус-Осиё банки кабилар киритилиши мумкин¹.

Чоризмни ағдарилиши ва большевиклар ҳукуматининг барпо этилиши мустамлакачилик соҳасида жиддий ўзгаришларни юзага келтирмади. Марказий Осиё республикалари хомашё базаси, асосан пахта базаси сифатида аҳамиятни сақлаб қолаверди. Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида юритилган «Ҳарбий коммунизм сиёсати» иқтисодиёт тармоқларини, шу жумладан, банк-молия тизимларини барбод бўлишига олиб келди. Аҳволни ўнг-

¹ «Туркистон Чор Россияси мустамлакачилиги даврида». Биринчи китоб, Т., «Шарк» нашриёти матбаа концерни Бош таҳририяти. 2000 й., 238-бет

лаш мақсадида 1921 йилдан бошлаб юритилган «Янги иқтисодий сиёсат» (НЭП) натижасида бозор муносабатларига хос инфратузилмаларнинг чекланган элементлари, шулар қатори банк кредит муассасалари иши ҳам жонлантирилди ва улар иқтисодий ҳаётда муҳим рол ўйнай бошладилар.

Бой – судхўрлар ва савдо капиталига қарши кураш воситаси сифатида дехқонларнинг ўзаро ёрдам жамиятлари барпо этилиши 1923 йилдан йўлга қўйила бошланди. 1925 йилда Ўзбекистонда бу жамиятнинг 809 та шўъбаси бор эди. Ушбу жамият фаолияти шаклларида бири сифатида кредит ва омонат – ссуда ширкатлари фаолият юрита бошлади. 1923 йилда 275 та ана шундай ширкатлар бўлган. 1923 йилда РСФСР Ҳукумати Давлат қишлоқ хўжалик банкини ташкил этди ва унинг филиали Туркистон Автоном Республикасида ҳам очилди. Бу банк ўз операцияларини кредит ширкатлари орқали амалга оширди. 1923 йилда Туркистонда 1169 та кредит-кооператив ширкатлари мавжуд бўлган.

Меҳнат ва мудофаа Кенгаши томонидан 1924 йил 11 январда Ўрта Осиё Тижорат банки таъсис этилди ва савдо-сотиқни, маҳсулотлар тайёрлашни ривожлантириш ҳамда қўллаб-қувватлаши унинг асосий вазифаларидан қилиб белгиланди¹.

XX асрнинг 30-йиллари бошларида банк-молния соҳасидаги ислохотлар натижасида СССР Давлат банки ва унинг иттифоқдош республикалардаги бўлимлари ташкил топди ҳамда банк соҳасидаги бундай қатъий марказлашув XX асрнинг 80-йиллари ўрталаригача сақланиб қолди.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритганидан кейин, бозор муносабатларига асосланувчи эркин ва очиқ жамият барпо этиш орқали буюк келажакка эришиш ўзининг мақсади эканлигини эълон қилди ҳамда иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ислохотлар стратегиясини ишлаб чиқар экан, ушбу бош мақсад диққат марказида сақланди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг вазифаси собиқ иттифоқ барбод бўлиши, хўжалик-иқтисодий алоқаларни барҳам топиши туфайли юзага келган иқтисодий тангликни бартараф этиш, ишлаб чиқаришнинг кескин пасайиши жараёнини тўхтатиш, пул қадрсизланишини жиловлаш, аҳоли турмуш даражасини кескин пасайиб кетишига йўл қўймаслик асосида ижтимоий барқарорликни сақлаш, ривожланиш учун зарур шарт-шароитни ҳозирлаш кабилардан иборат эди.

¹ «Ўзбекистон Совет Мустақиллик даврида». Иккинчи китоб. Т., «Шарк» нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. 2000 й., 186–187 б.

Бу даврда банк-кредит ва молия муассасалари фаолияти ҳам ушбу вазифага бўйсундирилган эди.

Айни пайтда мамлакатимиз мустақиллиги рамзлари сифатида ўзига хос банк-кредит тизими, пул-кредит сиёсати шакллантирилиши жараёни ҳам давом этмоқда. Маъмурий буйруқбозлик ва тоталитар тизимдан эркин бозор муносабатларига ўтиш даврида давлат ҳамда жамиятни бошқаришнинг самарали ва қудратли дастакларидан бўлиш банк-молия муносабатлари соҳасида давлат мавқеи ҳамда назоратини сақлаб туришлик бозор муносабатларига ўтиш чоғида давлат бош ислохотчи бўлиши лозимлиги ҳақидаги бош тамойилга тўла мос келади. Мустақиллигимизнинг дастлабки даврларидан бошлаб амалга оширишга киришилган банк-молия тизимларини шакллантириш ҳамда ривожлантириш ишлари юқоридаги қоида эътиборга олинган ҳолда амалга оширилди.

Ўзбекистоннинг 1991–1993 йиллардаги, яъни рубль зонасида бўлиб турган даврдаги иқтисодий сиёсати ишлаб чиқаришнинг бутунлай инкирозга юз тутишига ва аҳоли турмуш даражасининг пасайиб кетишига йўл қўймасликка, савдо балансининг аҳволини яхшилашга, иқтисодий тизимни такомиллаштиришга қаратилди. Ягона иқтисодий зонада бўлган ҳолда сиёсий мустақилликни рўёбга чиқарилишини таъминлаш лозимлиги пул-кредит сиёсати соҳасида ҳам ўзига хосликни ифодалайди.

Бу борадаги муҳим вазифа банклар фаолиятини, улар вазифаларини янги талаб ва эҳтиёжлар асосида ташкил этмоқ эди. Икки поғонали самарали банк тизимини барпо этмасдан туриб бозор муносабатларини юзага келтириш, пул-кредит муомаласини қайта қуриб бўлмасди¹.

Ўзбекистон Республикасининг 1991-йил 15-февралда қабул қилинган «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун (кейинги қўшимча ва ўзгаришлари билан) банк соҳасидаги ислохотлар йўналишларига мос равишда банк муассасалари фаолиятини бозор талабларига мослаштириш вазифаларини ўзида акс эттирди.

Ушбу қонунга кўра СССР Давлат банкининг республикадаги минтақавий бўлими Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига айлантилди ва пул эмиссияси, ҳукумат ҳисоб парағларига хизмат кўрсатиш, олтин-валюта захираларини сақлаш, тижорат банклари фаолияти устидан назорат олиб бориш, пул муомиласини ва пул-кредит сиёсатини амалга ошириш каби муҳим вазифалар юклатилди.

Мамлакатимиз мустақил тараққиётида ва ислохотлар соҳасида қўлга киритилган ютуқлар, Ўзбекистоннинг рубль зонасидан чиқи-

¹ «Мустақил Ўзбекистон тарихи» учинчи китоб. Т., «Шарк» нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. 2000 й., 319–323 б.

ши ва ўз миллий валютаси – Сўмни муомаллага киритилиши, молия соҳасидаги ислохотларни чуқурлаштирилиши, унинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш заруриятини юзага келтирди. Шунга кўра 1995 йил 21 декабрда «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни¹, 1996 йил 25 апрелда эса «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни² қабул қилинди. Ушбу Қонунлар Халқаро валюта фонди ва Жаҳон банки каби халқаро банк муассасалари томонидан юқори баҳоланди.

Банк фаолиятини янада эркинлаштириш ва банк-кредит муассасаларини бозор талабларига тўла мослаштириш, банк фаолиятига давлат аралашувини камайтира бориш, иқтисодий ҳаёт ва иқтисодий тараққиётда тижорат банклари мавқеи, ҳамда таъсирини кескин ошира бориш – бугунги кунда амалга оширилаётган банк ислохотларининг муҳим жиҳатларидандир.

2-§. Ўзбекистон Республикаси Банк ҳуқуқи — янги шаклланиб келаётган ҳуқуқ соҳаси

Банк ҳуқуқи бозор иқтисодига ўтиш тарихий даври билан боғлиқ вужудга кела бошлаган янги ҳуқуқ соҳасидир. Товар-пул муносабатларининг кескин авж олиши, тадбиркорлик фаолиятининг мисли кўрилмаган миқёсда кенг қулоч ёйиши ҳисоб-китоб ҳамда пул муомаласи соҳасида ҳам янгича жараёнлар ҳамда йўналишларни вужудга келтирди. Аввал фақат давлат монополияси ҳисобланган ишлаб чиқариш, хўжалик фаолияти билан яқка шахсларнинг тадбиркорлик асосида шуғуллана бошлаганлари ҳисоб-китоблар, банк хизмати, банк операцияларига бўлган эҳтиёж кескин ошиб кетишига олиб келди ҳамда банклар билан уларнинг кўп миллионли мижозлари ўртасидаги муносабатларни ижтимоий муносабатларнинг муҳим гуруҳига айлантирди, уларни ҳуқуқий тартибга солишни яхшилаш ва такомиллаштириш зарурлигини кун тартибига қўйди.

Мамлакатимиз давлат мустақиллигига эришгандан кейин ва тараққиётнинг бозор иқтисодига асосланган ўзбек модели танлаб олингандан сўнг собиқ иттифоқ даврида фаолият кўрсатган банк-кредит тизимлари, уларнинг иш услублари, моддий-техникавий имконияти замонавий талабларга ҳамда республикамиз олдига қўйилган иқтисодий ва сиёсий вазифаларга мутлақо мос келмай қолди. Иқтисодий янгиланиш ҳамда иқтисодий ислохотларни янги

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1995 й., 12-сон, 247-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1996 й., 5–6 сон, 54-модда.

механизмлар ёрдамидагина амалга ошириш мумкинлиги ҳаммага равшан эди. Ўзбекистонда миллий манфаатларни ҳисобга олган ҳолда ривожланиш йўлларини белгилловчи дастлабки қонунлар собиқ иттифок ҳали расман барҳам топмаган давр (1991 йил 15 феврал)да қабул қилинган бўлса ҳам «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»¹ қабул қилинган қонун ҳозирги замон банк тизимлари учун ҳуқуқий база ва пойдевор яратди. Ўзбекистон Республикаси молия тизимлари вужудга келишига кўмаклашди. Ушбу қонун асосида собиқ Давлат банкининг Ўзбекистон бўйича минтақавий бошқармаси Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига айлантирилди. Унда миллий банкка хос функциялар юзага кела бошлади. «Иқтисодистдаги қайта қуришлар ва тараққиёт динамикаси банк тизимларидан ҳам банк иши бўйича жаҳон амалиётини, Ўзбекистондаги хўжалик юритувчи субъектларнинг миллий менталитетини ҳисобга олувчи, унга мос келувчи ўзгаришлар рўйбга чиқарилишини тақозо этар эди»². Шунга мос равишда, мазкур қонунга кейинчалик мустақилликнинг дастлабки йилларида тўпланган тажрибаларга ҳамда халқаро банк амалиёти ютуқларига асосланган жиддий ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиб борилди.

Республикада банк фаолияти соҳасида миллий тажрибанинг тўплана бориши, халқаро тажрибалар ва илғор ютуқларнинг синчковлик билан ўрганилиб ва умумлаштириб борилиши натижасида иқтисодий ислохотларнинг кейинги босқичларига келиб, мамлакатимизда банк, кредит, сугурта, қимматли қоғозлар бозори ва уларни бошқариш соҳасида замонавий қонунлар тизими юзага кела бошлади. Кейинги йилларда қабул қилинган «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги, «Фонд биржалари ва қимматли қоғозлар тўғрисида»ги қонунлар шулар жумласидандир.

Шу тарзда банклар ва банк фаолиятига оид қонун ҳужжатлари тўплана бориб, аста-секин қонунчилик тармоғи сифатида шакллана борди ҳамда бугунги кунда банк фаолияти, ҳисоб-китобларни ташкил этиш, банклар томонидан юридик ва жисмоний шахсларга кўрсатилаётган турли хизматлар кўлами, ҳажми ҳамда турларининг кескин кўпайиб кетиши натижасида бозор инфратузилмасининг ҳал қилувчи бўғинларидан бирига айланди. Шу сабабли банк муассасалари билан иш юритувчи ҳар бир шахснинг мамлакатимиз банк қонунчилиги асосларидан хабардор бўлиши, уларга амал қилиши ҳаётий заруратга айланиб қолди.

¹ Ўзбекистон Республикаси. Олий Кенгашининг ахборотномаси 1991-й, 4-сон, 84-модда.

² Худойбердиев У., Эрдонаев А. «Комментарий к Законам Республики Узбекистан», 1998 г., 3 стр.

Ушбу омиллар мамлакатимизда банклар ва банк фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш масалалари билан шугулланувчи банк ҳуқуқи деб аталувчи янги ҳуқуқ соҳасини юзга келтирди. Банк ҳуқуқи фан сифатида ўз предмети, услублари ва бошқа ўзига хос хусусиятларга эга.

Банклар фаолияти жуда кўп соҳаларни қамраб олади. Банк фаолиятига банк иштирокидаги ҳар қандай муносабатларни киритиш мумкин. Банк фаолияти деганда банклар ёки бошқа кредит муассасалари пул, қимматли қоғозлар, валюта бойликлари кўринишларидаги молиявий ресурслар воситасида амалга ошириладиган у ёки бу ҳаракатлар тушунилади.

Банк фаолияти объекти саналувчи молиявий инструментларни батафсилроқ кўриб чиқайлик.

Пул моҳиятан ҳуқуқий тушунча сифатида, энг аввало, иқтисодий категория эканлигини эса тутиш керак. Илмий адабиётларда пул тўғрисидаги назарияда унинг қуйидаги уч асосий функцияси ҳақида сўз юритилади ва пул:

- қиймат ўлчови;
- муомала воситаси;
- жамғариш воситаси сифатида таърифланади.

Чет эл мутахассислари пулнинг товарлар ва хизматлар учун тўлов воситаси сифатидаги қийматни ўлчовчи воситаси, айрим ҳолларда эса ушбу умумий олинган функциялар қаторига тўловлар ва ҳисоб-китоб бирликларини жамғариш функциясини ҳам қўшишади¹.

Пул муомала воситаси (тўлов воситаси), жамғариш воситаси ва товар қийматини ўлчаш вазифасини бажарганида банк фаолияти ҳақида сўз юритиш мумкин бўлади. Бунда пул нақд, нақд бўлмаган ёки насия шаклларда мавжуд бўлиши мумкин.

Нақд пулнинг муомалага яроқлилиги техник ва ҳуқуқий меъерларига кўра аниқланади. Ушбу маънодаги умумий талаблар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига (94-модда) ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонунда (V бўлим, 32–39-моддалар) Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ягона эмиссия маркази сифатида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгиланади ҳамда ягона тўлов воситаси сўм эканлиги ва у номинал қиймати бўйича қабул қилиниши тартиби жорий этилади.

Ўзбекистон Республикасида эмиссия фаолияти пул бирликларини муомалага чиқариш, муомаладан қайтариб олиш билан фақат Ўзбекистон Республикаси Марказий банки шугулланиши мумкин.

¹ Ўлмасов А. Иқтисодий асослари. Т. "Мехнаг" –1997-й, 143–145 бетлар. Макконел К.Р., Брю С.Л., "Экономика". Москва-1992 г. стр. 264 и др.

Нақд пул муомаласи эмиссия билан бевосита боғлиқ бўлиб, уни ташкил этиш, назорат қилиш, шунингдек, қуйидаги функциялар Марказий банкка юклатилади:

– қоғоз ва танга пулларга истиқболдаги эҳтиёжни белгилаш, эмиссиясини ташкил қилиш, сақлаш, тежаш ва зарур заҳираларни яратиш;

– кредит ташкилотлари учун нақд пулни сақлаш ва инкассация қилиш қоидаларини белгилаш;

– пул белгиларининг тўловга яроқлилиқ даражасини аниқлаш, зарарланган қоғоз ва танга пулларни алмаштириш, яроқсиз пул бирликларини йўқ қилинишини таъминлаш;

– кредит муассасалари учун касса операцияларини юритиш қоидаларини ишлаб чиқиш.

Нақд пулдан ташқари нақдсиз пуллар ҳам молиявий инструмент саналади. Пулнинг асосий қисми нақд пулсиз ҳисобдаги пулларда ифодаланadi.

Қимматли қоғозлар банк фаолияти объекти сифатида хизмат қилиши учун пул шаклида ифодаланган бўлиши, корпоратив ёки ҳисоб-китоб қилинадиган ва минимал муомала доирасига эга бўлиши лозим.

Валюта бойликлари банк фаолияти объекти бўлиши учун валюта қонунчилиги томонидан қўйиладиган талабларга жавоб бериши керак.

Пул муомаласи иқтисодий ташкилотнинг қон томири ҳисобланади. Банк фаолияти фойда олиш мақсадида мунтазам равишда амалга ошириладиган битимлар ва банк операцияларидан ташкил топади.

Демак, банк фаолияти деганда пул муомаласини ташкил этиш, валютани тартибга солиш, кредит фаолияти бўйича банк ва кредит муассасалари томонидан амалга ошириладиган хатти-ҳаракатлар тушунилади.

Банк ҳуқуқи предмети банк фаолияти, банк ва кредит муассасалари билан уларнинг миждозлари ўртасидаги муносабатлардан ташкил топади.

3-§. Банк ҳуқуқи тушунчаси ва унинг предмети

Ҳар қандай давлат ва жамиятнинг иқтисодий, ҳўжалик тизимида банк муассасалари ҳамда улар томонидан амалга ошириладиган банк фаолияти муҳим ўрин тутadi, зероки, жамиятдаги пул массаси оқимларининг самарали ва мақсадли айланиши, ўзаро ҳисоб-китобларнинг бир маромда амалга оширилиши, бўш молия-

вий маблағларни ишлаб чиқаришга инвестиция қилиниши, хуллас молиявий барқарорликни таъминланиши уларсиз мумкин эмас.

Шу сабабли ҳар бир давлат, энг аввало, мукамал ва самарали ишловчи банк-молия тизимлари барпо этилишидан жуда манфаатдордир. Тарихий бурилишлар, жамият ҳаётида чуқур ўзгаришлар бўлаётган даврларда айниқса, аниқ ва самарали ишлайдиган банк-молия тизимларининг мавжуд бўлиши ижтимоий-иқтисодий фалокатларга йўл қўймаслиқнинг муҳим шартларидан бўлиб саналади.

Ўзбекистон Республикаси ўз давлат мустақиллигини қўлга киритгач, маъмурий буйруқбозлик ва давлат якка ҳокимлиги тузумидан эркин бозор муносабатларига ўтиш даври ҳам ана шундай тарихий бурилиш давларидан саналади. Банк-молия муассасаларининг ўтиш давридаги аҳамиятини чуқур тушунилгани ҳолда банк-молия ва кредит соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг асосий мақсадларидан бири – эркин бозор тамойиллари ва талабларига тўла мос келувчи тижорат банк муассасалари тизими барпо этилишини таъминлашдан иборат. Бугунги кунда ана шу мақсадга эришиш соҳасида муайян ютуқларга эришилганлиги қайд этиб ўтилиши лозим. Жумладан, бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида Марказий банк ва 30 та тижорат банклари (2 та давлат банки, 17 та акциядорлик, 11 та хусусий банклар) фаолият кўрсатмоқдалар. Жаҳон тараққиёт банки хулосасига кўра банк муассасалари ишлаб чиқаришга самарали хизмат кўрсата олиши учун уларнинг низом капитали мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 6–7 фоизини ташкил қилиши лозим. Бу кўрсаткич Ўзбекистонда 7–8 фоизни, Украинада 5–6 фоизни, Қозғоғистонда 4–5 фоизни, Қирғизистонда 2,5–3 фоизни, Тожикистонда 2–3 фоизни ташкил этади¹.

Бозор инфратузилмасининг муҳим таркибий қисми саналувчи банк тизими фаолиятининг самарали натижалари кўп жиҳатдан унинг қонуңчилик асосларининг мукамаллигига ва ривожланиш вазифаларига қай даражада мос келишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Банк соҳасидаги ҳуқуқий ислохотлар банк ислохотларининг асосий йўналишларидан саналади.

Мамлакатимизда банк фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашда ва банкка оид ижтимоий муносабатларни тартибга солинишида Ўзбекистон миллий ҳуқуқ тизимининг тармоқларидан бири бўлган банк ҳуқуқи муҳим ўрин тутади.

Банк ҳуқуқининг ҳуқуқ соҳаси, қонунчилик тармоғи сифатидаги тушунчаси ва унинг предметига юридик адабиётларда турлича ёндашувлар, ҳар хил таърифлар мавжудлигини кузатиш мумкин. Унинг тушунчаси ва предмети доирасини тўғри аниқлаш муҳим назарий

¹ Банк ахборотномаси. Ҳафтанома. 2003 йил, № 14.

ҳамда амалий аҳамиятига эгадир. Чунки фақат шу йўл билангина унинг бошқа ҳуқуқ соҳаларидан туб фарқларини аниқлаш, ўзига хос вазифалари ҳамда муаммоларини белгилаш мумкин бўлади.

Банк ҳуқуқи тармоғи предметини аниқлаш чоғида бу соҳада тадқиқотлар олиб борувчи олимлар икки хил ёндошувни намойиш этадилар. Улардан бир гуруҳи банк ҳуқуқи собиқ иттифоқ давлати даврида оммавий ҳуқуқ соҳаларидан бўлган давлат ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуқ, молния ҳуқуқи таркибий қисмларидан иборат эканлигини эътиборга олиб ёндошсалар, иккинчиси, банк фаолияти эркин ва мустақил бўлган хўжалик юритувчи субъектларга банк хизмати кўрсатишга, бунда асосан шартномавийлик тамойилларига амал қилишлик, яъни хусусий ҳуқуқий асослар етакчи ўрин тутушига кўпроқ эътибор бердилар. Жумладан, Н.Ю. Ерпилеванинг таърифича: «Банк ҳуқуқи – бу банк фаолиятини, яъни банклар ташкил этилиши ва фаолияти, улар томонидан турли операцияларни амалга оширилишини тартибга солувчи ҳуқуқ меъёрлари тизимидан иборатдир»¹.

Н.Д. Эриашвилининг фикрича: «Банклар фаолияти ва ташкил этилиши банк ҳуқуқини ташкил этувчи юридик меъёрлар воситасида тартибга солинади»². О.М. Олейник «Банк ҳуқуқи маълум ҳуқуқий меъёрлар мажмуидан иборат банклар фаолиятларига тааллуқли қонда ва кўрсатмаларни ўз ичига олади, банклар ва бошқа кредит муассасаларини мижозлар билан муносабатларини тартибга солади» деган фикр билдиради. М.Л. Коган банк ҳуқуқи предмети «банклар иштирокидаги ҳуқуқий муносабат бўлиб, хўжалик ҳуқуқи предмети тартибга солади» дейди. Француз ҳуқуқшуносларидан Г. Говальда ва Ж. Стуфле банк ҳуқуқини кредит ҳуқуқининг таркиби сифатида қараб «Банклар ва нобанк кредит муассасалари билан боғлиқ муносабатлардан иборат алоҳида банк операциялардан иборат» деб қарайдилар.

Америка Қўшма Штатлари ҳуқуқшунос олимлари А.М. Поллард, Ж.Г. Пассейк, К.Х. Эллис, Ж.П. Дейллар фикрига кўра Банк ҳуқуқи кўп қиррали тушунча бўлиб, мустақил ҳуқуқ тармоғи сифатида банкларнинг амалий ташкилий фаолиятларини умумий тамойиллари, молжавий хизматларни тартибга солиш билан боғлиқ ҳуқуқий меъёрлар мажмуини ўз ичига олади дейдилар, Канада ҳуқуқшунослари О. Огилвирди, Р. Кольт табирига кўра Банк ҳуқуқи оммавий ва хусусий ҳуқуқ элементларини ўзида мужассамлаштирган мустақил ҳуқуқ тармоғи бўлиб Банклар фаолияти устидан давлат назоратини қамраб олган, банк шартномалари ҳуқуқи сифатида кўринишга эга бўлган ҳуқуқ тармоғидир. Бошқа олимлар томонидан ҳам юқоридагиларга ўхшаш таърифлар берилган.

¹ Ерпилева Н.Ю. «Международное банковское право». Учебное пособие. М., изд. «Форум-инфра-м», 1998г., с. 4

² Эриашвили Н.Д. «Банковское право». Учебник. М., «Закон и право». 1999 г., с.9.

Бироқ, бизнинг назаримизда банк ҳуқуқига таъриф бериш ва унинг предмети доирасини аниқлашда фақат бир томонлама ҳамда юзаки ёнашувга йўл қўйиб бўлмайди. Чунки юқорида таъкидлаб ўтганимиздек ҳар қандай ҳуқуқ соҳасини, жумладан, банк ҳуқуқи тармоғининг предмети доирасини тўғри ва аниқ белгиланиши, шу соҳадаги ҳуқуқий муносабатлар барқарорлигини, самарали тартибга солинишини таъминлашнинг, ҳуқуқий муносабат иштирокчилари ҳуқуқлари ва манфаатларини тезкор ҳимоя этилишини таъминлаш йўли билан қонунийлик ҳамда ижтимоий адолат қарор топдирилиши асосий омилларидан бўлиб саналади.

Банк ҳуқуқи билан тартибга солинадиган муносабатлар доирасини аниқлаш чоғида банк фаолияти бир томондан, Марказий банк орқали тижорат банкларини бошқариш ҳамда назорат қилиш йўли билан амалга ошириладиган давлатнинг оммавий ҳуқуқий фаолияти эканлиги, иккинчи томондан, Марказий банк ва тижорат банклари ўртасидаги маъмурий, бошқарув муносабатларидан иборат эканлиги, училчидан эса, банк фаолиятининг бош мақсади – тижорат банклари томонидан жисмоний ва юридик шахсларга хусусий ҳуқуқий қоидалар ва принциплар асосида кўрсатиладиган эркин банк хизматидан иборатлиги назарда тутилмоғи лозим.

Банк ҳуқуқи соҳаси билан тартибга солинадиган муносабатларнинг объекти бўлиб, ўзига хос ижтимоий алоқалар, предмети жисмоний ва юридик шахсларга, ўзга иштирокчиларга банк хизматлари кўрсатилиши билан боғлиқ фаолият саналади. Шунингдек, бугунги кунда банкдан ташқари турли кредит муассасалари томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматлар ҳам банк ҳуқуқи соҳаси предмети жумласига киритилмоқда¹.

Банкларнинг молиявий ва иқтисодий муносабатлардаги асосий функциялари ушбу ҳуқуқ соҳаси предмети доирасини янада аниқроқ тасаввур қилишга имкон беради. Бундай функциялар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– юридик ва жисмоний шахсларнинг вақтинча бўш турган маблағларини жалб этиш ҳамда қайтарилиши шarti билан, ҳақ эвазига, муддатли ва мақсадли фойдаланиш шarti билан уларни жойлаштириш (кредит сифатида бериш, инвестиция қилиш ва хоказо);

– ҳисоб-китобларни амалга ошириш, Ўзбекистонда тўлов тизимларини шакллантириш;

– пул ва қимматли қоғозлар эмиссияси билан шуғулланиш;

– қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиш;

– тегишли асосларда валютага оид муносабатларни амалга ошириш;

¹ Халфина О.О. «К вопросу о предмете и системе Советского финансового права. Вопросы Советского административного и финансового права». М., 1992 г., с. 195.

- хўжалик юритувчи субъектларга бозор талабларига асосланган ҳолда бошқа турли хизматлар кўрсатиш.

Юқоридагиларни барчаси банк ҳуқуқи соҳаси предмети саналувчи ижтимоий муносабатлар табиати ва мазмунини англаб стишга ёрдам беради.

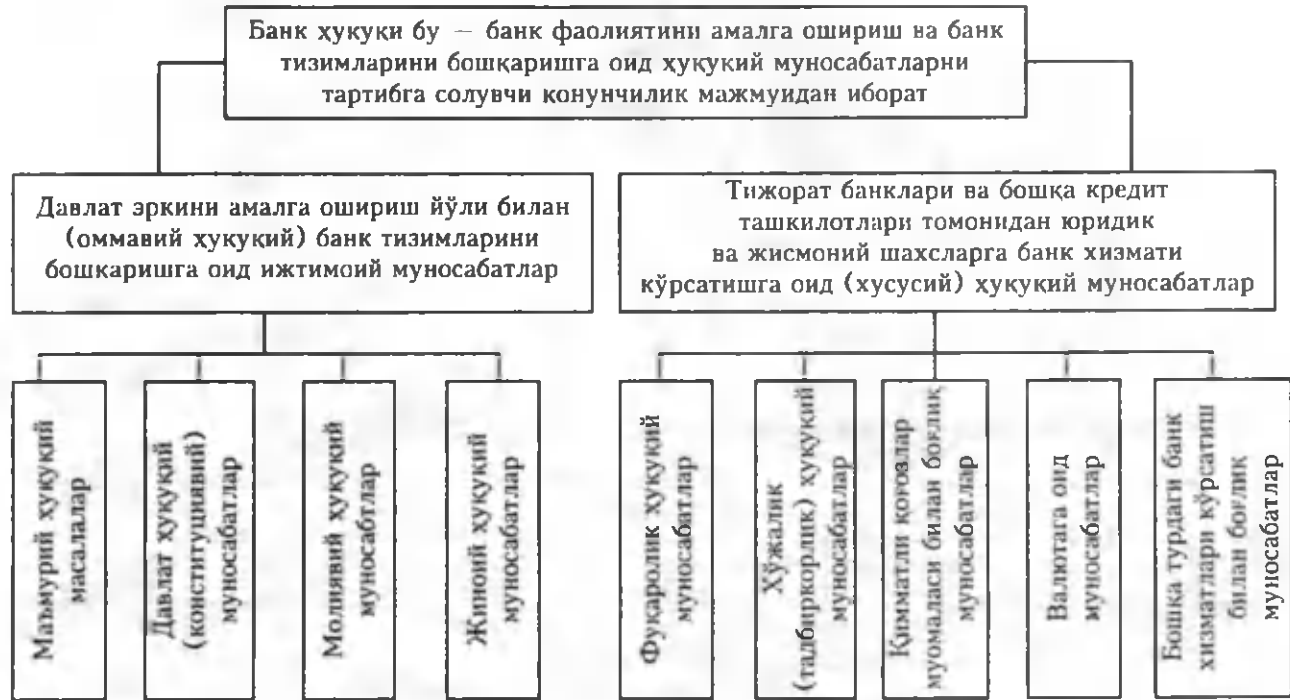
Банк ҳуқуқи предмети аниқлаш чоғида унинг ўзида бир неча ҳуқуқ соҳаларига хос бўлган хусусиятларни жамлаганлиги эътиборга олинмоғи керак. Банк ҳуқуқи тижорат банклари билан уларнинг миждозлари бўлган юридик ҳамда жисмоний шахслар ўртасида фуқаролик қонунчилиги тамойилларига кўра (ихтибрийлик, тенглик, фойда олишга интилиш) ва одатда, фуқаролик ҳуқуқий шартномалар асосида юзага келувчи муносабатларни тартибга солади. Айни пайтда банк ҳамда унинг миждозлари ўртасидаги муносабатлар молия ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуққа ва бошқа ҳуқуқ соҳаларига хос бўлган элементлари ҳам тез-тез учрайди. Масалан, ҳисоботлар тақдим этиш тартибини бузган миждозларга нисбатан жарималар қўлланилиши ва бошқалар (1-чизма).

Шу нуқтаи назардан олганда молия ва маъмурий муносабатлар ҳам, башарти улар банк фаолиятини амалга оширилиши билан боғлиқ равишда юзага келса банк ҳуқуқи соҳаси предмети саналувчи ижтимоий муносабатларни ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва тижорат банклари ўртасидаги муносабатлар маъмурий-ҳуқуқий, оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан иборат. Чунки Марказий банк тижорат банклари учун мажбурий бўлган меъёрний-ҳуқуқий қондаларни белгилар экан, давлат эрки — продаси амалга оширилади ҳамда бу эркининг бажарилмаслиги учун давлат мажбуриятини қўллаш таҳдиди мажбур бўлади.

Тижорат банклари томонидан ўз миждозларига бевосита банк хизматларидан ташқари хизматларнинг янги, ноанъанавий шакллари ҳам кўрсатилаётганлиги ва бундай хизматлар турлари ҳамда доираси узлуксиз кенгайиб бораётганлиги банк ҳуқуқи соҳаси предмети саналувчи ижтимоий муносабатлар доирасини ҳам мунтазам кенгайиб боришига сабаб бўлмоқда.

Шундай қилиб, юқорида келтирилган асослардан келиб чиқиб бизнинг фикримизча банк ҳуқуқи деганда бир неча ҳуқуқ тармоқларининг туташ чегараларида юзага келадиган, молия-кредит, пул муомаласи, ҳисоб-китоб амалиёти ва банк ҳамда кредит муассасалари фаолиятлари билан боғлиқ бўлган бошқа иқтисодий ижтимоий муносабатларни ўзига хос тартибга солувчи ҳуқуқ меъёрлари тизими тушунилади (2-чизма).

Ўзбекистон банк ҳуқуқининг вужудга келиш асослари

4-§. Банк ҳуқуқининг услублари ва тизимлари

Ҳуқуқ соҳасининг предмети деганда ушбу ҳуқуққа оид меъёрлар билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар мажмуи тушунилса, унинг услуби деганда мазкур ижтимоий муносабатларни қандай қилиб (қандай воситалар ҳамда усуллар билан) тартибга солиниши назарда тутилмоғи лозим.

Банк ҳуқуқининг услублари деганда банк ҳуқуқи саналмиш муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш мақсадида хизмат қиладиган воситалар, тартиблар мажмуаси кўзда тутилади.

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, банк ҳуқуқи предмети саналувчи муносабатлар икки ёқлама хусусиятга эга. Яъни, бир томондан, тижорат банклари ва уларнинг мижозлари ўртасида хусусий-ҳуқуқий (ихтиёрийлик, шартномавийлик ва ҳоказо) тамойилларига асосланса, Марказий банк билан тижорат банклари ўртасида эса оммавий ҳуқуқий (бир тарафнинг иккинчи тарафга бўйсунлиши) қондаларига таянади. Ушбу ҳолат банк ҳуқуқининг услубларида ҳам ўз ифодасини топган.

Тижорат банклари ва уларнинг мижозлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш чоғида фуқаролик ҳуқуқига хос бўлган услублардан, яъни тарафларнинг тенглиги, ҳуқуқий муносабатга киришишининг ихтиёрийлигига, ҳуқуқ ва мажбуриятларни ҳамда жавобгарликни белгилашнинг асосий воситаси шартномалар эканлигига таянувчи воситалардан фойдаланилади.

Тижорат банклари Марказий банк билан муносабатга киришганида, айрим ҳолларда тижорат банкларининг мижозлари бўлган хўжалик юритувчи субъектлар иштирок этадиган муносабатларда ҳам оммавий ҳуқуқий усул ва воситалардан фойдаланилади. Яъни банк ҳуқуқий муносабатлари иштирокчиларига юклатилган мажбуриятлар бажарилмагани ёки лозим даражада бажарилмагани тақдирда уларга нисбатан давлат мажбурловчи усулларини татбиқ этилиши мумкин. Бундай муносабатларда иштирок этувчиларнинг ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятлари давлат эрки-иродасини ифода этувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан қатъий белгилаб қўйилган бўлиб, улар тарафлар хоҳиш истагига кўра ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин эмас.

Ҳуқуқий ва иқтисодий (молиявий) таъсир ўтказиш (ҳуқуқий жавобгарликка тортиш, молиявий жарима қўллаш) чоралари моҳият эътиборига кўра банкка оид ҳуқуқий муносабат иштирокчилари хулқ-атворига таъсир ўтказиш, улар хатти-ҳаракатларини қонунчилик талабларига мувофиқ бўлишини таъминлаш усулларидандир.

Шундай қилиб, банк ҳуқуқининг услублари деганда шартнома асосида ёки қонун ҳужжатларида назарда тутилган давлат мажбурловини қўллаш таҳдиди билан банкка оид муносабат иштирокчилари ҳулқ-атворларига таъсир ўтказиш, бу ҳулқ-атворни шартномага, қонунчилик актлари талабларига мувофиқ бўлишини таъминлашга хизмат қилувчи тадбирлар ва воситаларнинг йиғиндисига тушунилмоғи керак.

Мамлакатамизда бозор муносабатлари чуқурлаша бориши, банк соҳасида эркинлаштиришнинг кучайиши, бозор иқтисодий ислохотларининг амалга оширилади бориши билан банк ҳуқуқининг услублари ҳам такомиллашиб, тобора кенгайиб бораверади.

Банк ҳуқуқи янги ҳуқуқ тармоғи сифатида шаклланиш жараёнини бошдан кечирмоқда ва айни пайтда у яққол ифодаланган тизимга эга бўлиб қолди. Маълумки, тизим бу алоҳида-алоҳида элементларнинг ўзаро боғланишидан ҳосил бўлган яхлитликдан иборатдир. Банк ҳуқуқи ҳам ҳуқуқ соҳаси сифатида ягона кўринишга эга ва айни пайтда ўзига хос белги ҳамда хусусиятларга эга бўлган таркибий қисмлар йиғиндисидан иборат.

Банк ҳуқуқи тизими ва банк қонунчилиги тизими ўзаро фарқланмоғи лозим.

Банк ҳуқуқи – ҳуқуқ соҳаларидан бири бўлиб, унинг асосий мақсади банк соҳасидаги ижтимоий муносабатларни ўрганиш, тадқиқ қилиш ва шу асосда ҳуқуқий тартибга солиш самарадорлигини ошириш, назарий хулосаларга таянган ҳолда мавжуд муаммоларни ҳал этиш йўлларини ахтариб топишдан иборат. Банк ҳуқуқи соҳасининг асосий вазифаларидан бири – банк соҳасидаги маънавий ҳамда замонавий билимларга эга бўлган мутахассис кадрларни тайёрлаш, уларга назарий ва амалий кўникмалар беришдан иборат.

Банк ҳуқуқи умумий ва махсус қисмларни қамраб олувчи ички тизимга эга бўлиб, унинг умумий қисмида универсал хусусиятга эга бўлган тушунчалар, институтлар яъни; банк ҳуқуқининг келиб чиқиш ижтимоий иқтисодий асослари, тушунчаси, предмети, ўрганиш услублари, манбалари ва тамойиллари, банкка оид ҳуқуқий муносабатлар ва уларнинг юзага келиш асослари, объектлари ва субъектлари ўрганилади.

Бу ҳуқуқ соҳасининг махсус қисмида банкка оид ижтимоий муносабатларнинг алоҳида ва аниқ мақсадга қаратилган гуруҳлари тартибга солинади. Жумладан, Марказий банкнинг тижорат банкларини бошқарув фаолияти, мижозларга банк хизматлари

кўрсатиш билан боғлиқ муносабатлар ва уларни ҳуқуқий тартибга солиш, банк сирининг ҳуқуқий асослари ва бошқалар назарда тутилади.

Банк қонунчилиги тизими банк ҳуқуқлари тизимларидан фарқли ўлароқ муайян қонун актлари тузилиши, таркибий қисмлари, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва яхлитлиги, банк қонунчилиги тизимини ташкил этади. Масалан, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун б бўлим, 44 моддадан иборат бўлиб, унинг бўлимлари ўзаро боғланганлиги ва яхлитлиги қонун тизимини ташкил қилади.

Банк ҳуқуқи ва банк қонунчилиги тизими, уларнинг таркибий элементларга бўлиниши уларни ўрганишни осонлаштиради.

Мавзунинг ўрганиш юзасидан назорат саволлар:

1. Банк фаолияти нима ва иқтисодиётда унинг аҳамияти қандай?
2. Банк ҳуқуқининг мустақил ҳуқуқ тармоғи сифатида вужудга келиши ва ривожланишининг иқтисодий-ижтимоий асосларини айтиб беринг.
3. Банк ҳуқуқи фан соҳаси ва қонунчилик тармоғининг предмети нимадан иборат?
4. Банк ҳуқуқи предметининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
5. Банк ҳуқуқи услублари қандай?
6. Банк ҳуқуқининг тизимлари ва унинг бошқа ҳуқуқ тармоқлари орасидаги ўрни қандай?

Пул ва пулнинг пайдо бўлиши

Пул — муомала воситаси, эквивалентлик ўлчови, жамғариш воситаси сифатида инсониятга минг йиллар давомида энг самарали ва холис хизмат қилиб келаётган ижтимоий-иқтисодий қуроладир. Пул ва пул муомаласига оид сиёсатни тўғри ёки нотўғри белгилашни, бу соҳада оқилона иш тутилиши у ёки бу давлатнинг, халқларнинг юксалишига ёхуд инқирозга учраб, тарих саҳнасида чикиб кетишига сабаб бўлган ҳоллар тарихдан маълум.

Пулнинг пайдо бўлиши ибтидоий жамоа тузуми емирилиши унинг ўрнида товар муносабатлари, мулкчилик, жамиятда тенгсизлик юзага келиши билан боғлиқдир. Тараққиёт натижасида меҳнат тақсимотини юзага келиши, ортиқча маҳсулотларни ҳосил қилиниши товар айрибошлаш, яратилган бойликларни қайта тақсимлаш заруратини юзага келтирди. Бу вазифа инсоният тараққиёти тонгида натурал айрибошлаш шаклида амалга оширилган бўлса, кейинчалик алмашинув воситаси функциясини бажарувчи муайян товар тури юзага келди. Бундай воситачи товар (пулнинг дастлабки аждоди) вазифасини турли халқларда турли маҳсулотлар бажара бошлади. Пулнинг лотинча номи ҳам (*rescupia* — мол, ҳайвон) маҳсулот маъносини англатиши бежиз эмас. Айрим халқларда бу вазифани озиқ-овқат маҳсулоти (ловия, дуккакли экинлар — Мексика, Гондурас ва бошқаларда), гармдори (Боливияда), тамаки япроқлари (Монголияда), темир парчалари (Спартада, Афинада), қумуш халқалар (Қадимги Мисрда) ва бошқа моддий ашёлар бажарган.

Танга пуллар илк бора Қадимги Грецияда муомалага киритилди ва дунёда тез тарқала бошлади. Эрамиздан аввалги VII-VI асрларга келиб металл пуллар Грецияда кенг тарқалиб улгурди. Бу пуллар асосида греклар томонидан қабул қилинган ўлчов бирликлари ётар эди ва улар талант, мина, дирҳам дсб юритила бошланди.

Дастлабки Рим танга пуллари эрамиздан аввалги 300 йиллардан бошлаб зарб этила бошланди.

Танга ва чақа пуллар қадимги даврларда жаҳоннинг турли минтақаларида кенг тарқалди. Марказий Осиёда, хусусан Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан топилган археология ёдгорликларини ўрганиш милоддан аввалги минг йилликлардаёқ ушбу ҳудудларда металл пуллар зарб қилинганлиги ва кенг муомалада бўлганлигини тасдиқлайди.

Пул тизимлари ҳам, пулнинг ўзи ҳам ҳеч ким томонидан ихтиро қилинган эмас ва табиий-стихияли тарзда, айрим минтақаларда

аста-секин бошқа жойларда юзага келган ҳамда тарқалган. Шунга кўра пул пайдо бўлган аниқ санани ва мамлакатни генологик-хронологик тарзда аниқлаш мушкул вазифа саналади. Қадим замонларда бу нарса ҳуқуқий асосга эга бўлмаганлиги, конунлар билан тартибга солинмаганлиги вазиятти янада мураккаблаштиради.

Рим империясининг қулаши ва уйғониш давригача бўлган тарихий босқич (Милоднинг V—XVII асрлари) ўрта асрлар тарихини ташкил қилади ва бу даврда феодал муносабатлар ҳукмрон мавқеига эга бўлган. Ўрта асрларда кончилик ва металл эритиш ривожлана бошлаганлиги туфайли металл танга ва чака пуллар зарб қилиш кенг расм бўлган. Бунда монометалл (олтин ёки кумушнинг ўзидан тайёрланган) ва биметалл (бир неча металл қоришмасидан, масалан, мис ва бронза) танга ва чақалар зарб этиш йўлга қўйилган.

Қоғоз пуллар ҳақиқий пул (муайян товарга ўз қиймати бўйича эквивалент бўлган олтин ёки кумуш) бўлмасдан, муайян пул бирликларини ўзида ифода этувчи пул белгилари бўлиб саналади.

Даставвал қоғоз пуллар қўпол ва фойдаланишда ноқулай бўлган, металл пуллар ўрнига милоднинг VIII асрда Хитойда муомалага киритилган. Кейинчалик, XIII асрда Эронда, XIV асрда эса Японияда ҳам қоғоз пуллар ишлаб чиқила бошлаган. XII-XV асрда савдогарлар қулайлик туғдириш мақсадида нақдсиз пулни нақд пулга айрибошлаш вазифасини бажарувчи банкларни вужудга келтира бошладилар (вексел муомаласининг бошланиши).

Саноат революциясини амалга оширилиши ва маданийлашган бозор муносабатларни қарор топа бошлаши билан металл пуллар муомаладан сиқиб чиқарилиб, улар ўрнига қоғоз пуллар – банкнотлар кенг жорий этила бошланди.

Қоғоз пуллар хазина билетлари ва банк билетларига бўлинади. Хазина билетлари давлат хазинаси (давлатнинг ўзи) томонидан чиқарилади ва кредит пуллари бўлиб саналади. Банк билетлари эса (bank-notes) – банкнотлар деб юритилади. Хазина билетлари ёки қоғоз пуллар давлат томонидан бюджет камомadini қоплаш мақсадида муомалага чиқарилади ва шу сабабли кредит пуллари деб юритилади.

Кредит пуллари тўлов воситаси сифатида юзага келади. Пул муомаласи қуроли сифатида кредит пулларининг уч хил тури қўлланилади. Улар:

- а) вексель;
- б) банкнотлар;
- в) чеклар.

Ўзбекистон тарихида (Хонликлар даврида) муомалада металл (олтин, кумуш танга) пуллар ва мис чақалар Чор Россияси Ўрта Осиёни истило қилгунига қадар асосий муомала ва тўлов воситаси бўлиб келган (Бухоро амирлигида ХХ асрнинг I чорагида ҳам металл пуллар муомалада бўлган).

Россия ҳукмронлигини ўрнатилиши билан Ўрта Осиё ҳудудидаги хонликларда металл тангалар билан бир қаторда рус қоғоз пул бирликлари (Хазина ва банк билетлари) кенг муомалага киритилган. Октябрь тўнтаришидан то Ўзбекистон Республикаси ўз давлат мустақиллигига эришгунигача бўлган шўролар даврида бир неча марта (1930 йилда, 1947 йилда ва 1961 йилда) пул ислохотлари ўтказилган бўлиб, уларнинг барчаси асосан қоғоз пуллар номинациясини ўзгартиришга қаратилган.

Мустақилликни қўлга киритганимиздан кейинги дастлабки даврда (1991 йилдан 1994 йилгача) Ўзбекистон Россиянинг рубль зонасида бўлиб келди ва 1994 йил 1 июлдан миллий валюта сўм муомалага киритилди. Қоғоз пул массасини чеклаш, нақдсиз ҳисоб-китобларни авж олдириш – пул муомиласини барқарорлаштириш, унинг қадрсизланишини пасайтиришга қаратилган чоралардандир.

2-боб. **БАНК ҲУҚУҚИНИНГ МАНБАЛАРИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИ**

1-§. Банк ҳуқуқи манбалари тушунчаси ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари

Банк ҳуқуқининг манбалари бўлиб жамиятда банк фаолиятини амалга оширилиши чоғида юзага келувчи ижтимоий-иқтисодий муносабатларни тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатлари мажмуи тушунилади. Банк ҳуқуқи тармоқлараро хусусиятга эга эканлиги, унинг манбан саналувчи ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларнинг ҳам турли ҳуқуқ соҳаларига тааллуқли бўлиши мумкинлигини белгилаб беради. Бунда Конституциявий ҳуқуқ, молия ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуқ, фуқаролик ҳуқуқи, хўжалик-тадбиркорлик ҳуқуқи, процессуал ҳуқуқ соҳаларига мансуб бўлган меъёрлар етакчи ўрин тутиши шубҳасиздир. Айни пайтда жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқи соҳалари меъёрлари ҳам ўзига хос ўрин тутди.

Конституциявий ёки давлат ҳуқуқий меъёрлар молия, пул-кредитнинг давлат ва жамият ҳаётида муҳим ўрин тутиши, жамиятнинг бошқаришнинг қудратли дастакларидан эканлиги ҳисобга олингани ҳолда бу соҳада давлатнинг маъқеи ва таъсир кучини мустақамлашга қаратилган тамойилларни белгилайди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мамлакат ўз молия ва пул-кредит тизимига эга эканлиги (Конституциянинг 122-моддаси) қайд этилган бўлса, бошқа тегишли моддаларида молия, пул-кредит масалаларида давлат органлари ваколатлари чегараларини, Олий Мажлис, унинг палаталарига берилган ваколатлар назарда тутилади. Ушбу Конституциявий меъёрларда молия, пул-кредит соҳасидаги принципиал аҳамиятга эга бўлган давлат тадбирларини ишлаб чиқиш, бу соҳадаги қонунлар қабул қилиш Олий Мажлис ва Қонунчилик Палатасига тааллуқли эканлиги кўзда тутилади.

Банк ҳуқуқига оид маъмурий-ҳуқуқий меъёрлар Республика банк тизимларини бошқариш, тижорат банкларини қондалик фаолиятини текшириш – назорат қилиш, банк муносабати иштирокчилари бўлган жисмоний шахслар, хўжалик юритувчи субъектлар, ўзга шахслар мулкӣ ва бошқа қонуний манфаатларини маъмурий-ҳуқуқий воситалар билан ҳимоя қилишга қаратилган қондаларни белгилаб беради.

Банк ҳуқуқида маъмурий-ҳуқуқий меъёрлар банк тизимининг юқори (Марказий банк) ва қуйи (тижорат банклари) поғоналари ўртасидаги муносабатларда энг кўп қўлланилади. Хусусан, тижо-

раг банклари фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган банк фаолиятини амалга оширишлик учун лицензия (рухсат) бериши ёки уни қайтариб олиши, иқтисодий меъёрларни белгиланиши, банк фаолияти устидан назоратни амалга оширилиши, тегишли санкцияларни қўллаш — маъмурий воситалар ҳамда маъмурий-ҳуқуқ меъёрлари билан тартибга солинувчи ижтимоий муносабатлардан иборатдир.

Банк ҳуқуқига оид маъмурий-ҳуқуқий меъёрлар ҳаддан ташқари кўп сонли эканлиги ва улар асосан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан чиқариладиган идоровий актлардан иборатлиги ва улар олий юридик акт саналувчи қонулар билан қамраб олинмаганлиги банк ҳуқуқи манбаларининг ўзига хос жиҳатларидан бўлиб саналади. Банк ҳуқуқи манбалари орасида идоровий меъёрий ҳужжатлар ҳукмрон ўринда туриши бу соҳадаги қонуқчилик меъёрларини идоровий манфаат нуқтаи назаридан, «Ўзига хос» талқин этилишига ва шу йўл билан маъмурий-буйруқбозлик иш услублари сақланиб қолиши, тадбиркорлик субъектларининг, биринчи навбатда тижорат банкларининг қонуний манфаатлари бузилишига сабаб бўлиши мумкин. Маълумки, маъмурий-буйруқбозлик иш услублари бозор тамойилларига тамомла энд бўлиб, тадбиркорликни, ташаббускорликни, иқтисодий эркинликни чекланишига ва охир оқибатда мамлакат иқтисодий тараққиётининг тўхтаб қолишига олиб келади.

Бизнинг назаримизда ушбу мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда банк фаолиятини идоровий меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солишдан уларни бевосита қонулар воситасида тартибга солишга ўтиш вақти етиб келди. Лоаққал идоровий меъёрий ҳужжатлар сонни чекланиши, уларга тез-тез ўзгартириш ва қўшимчалар киритишдан иборат номаъқул амалиётдан воз кечиш, меъёрий ҳужжатлар амал қилишининг барқарорлиги таъминланмоғи долзарб вазибалардан бири бўлиб қолмоқда.

Банк ҳуқуқида фуқаролик ҳуқуқига оид бўлган меъёрлар стачки ўрин тутаети. Зероки, банк фаолияти асл мақсад-моҳиятига кўра жисмоний шахслар, тадбиркорлик субъектлари ва ўзга шахсларга банк хизмати кўрсатишдан иборат бўлиб, банк-мижоз муносабатлари мутлақо фуқаролик ҳуқуқий тамойилларга кўра (ихтиёрийлик, тенглик, ўзаро манфаатдорлик ва бошқалар) юзага келади ва амалга ошади.

Банк муассасаларининг юридик шахс мақоми, уларни таъсис этилиши, мулкый мақоми, таркибий тузилиши (ваколатхона ва филиаллар мақоми), қайта ташкил этилиши ва тугатилиши билан

боғлиқ бўлган қоидалар фуқаролик кодексида ва бошқа фуқаролик қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган.

Тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган банк операциялари аслида уларнинг ўз миқозлари билан тузадиган фуқаролик-ҳуқуқий битимларидан иборат бўлиб, битимлар тузиш ва ижро этишга оид бўлган бош қоидалар Фуқаролик кодексида белгиланган (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 10-боби 101 – 128 моддалар).

Тижорат банклари ўз миқозлари ва ўзга шахслар билан иқтисодий муносабатларга киришар экан, бу муносабатларни ўзаро тузилган шартномалар асосида юридик жиҳатдан мустаҳкамлайди. Бундай шартномалар Фуқаролик кодексининг шартнома тўғрисидаги умумий қоидаларига (26, 27, 28-боблар, 353 – 385 моддалар) амал қилиши лозим бўлади.

Табииyki, банк ва миқоз муносабатларида мажбуриятларни бузилиши (бажарилмаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги) учун жавобгарлик юз бериши ҳамда қўлланилишига оид муносабатлар ҳам фуқаролик қонунчилиги меъёрлари билан тартибга солинади.

Юқорида қайд этилганлардан ташқари, Фуқаролик кодексида банк фаолиятининг айрим турлари ва уларнинг ҳуқуқий асослари назарда тутилган бўлиб, бу асослар банкка оид муносабатларни қундалиқ қонунчилик ва қонун ости ҳуқуқий ҳужжатлари билан тартибга солиниши учун юридик база вазифасини ҳам бажаради.

Жумладан, кредит, банк омонати, ҳисоб-китоблар, банк ҳисобварағи каби масалалар Фуқаролик кодексининг махсус бобларида назарда тутилган. Бозор муносабатлари шароитида товар-пул муомаласи билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи асосий ҳамда универсал қонунчилик тармоғи сифатида фуқаролик ҳуқуқи меъёрлари банк фаолиятининг бошқа соҳаларида (масалан, валютага оид муносабатлар, банклар томонидан қўшимча хизматлар кўрсатиш) ҳам кенг қўлланилади.

Банк ҳуқуқи ўзида хўжалик (тадбиркорлик) ҳуқуқ соҳасига хос бўлган меъёрларни ҳам мужассамлаштиради. Маълумки, тижорат банклари тижорат ташкилоти, тадбиркорлик фаолияти субъектидир. Шу сабабли банк фаолияти амалга оширилишида тадбиркорлик фаолиятига оид бўлган (уларни ташкил этилиши, давлат рўйхатидан ўтказилиши, фойда (даромад) олиши ва уларни тасарруф қилиш, хўжалик шартнома алоқаларини ўрнатиш. Тадбиркорлик субъекти сифатида давлат ҳимояси ва кафолатларидан фойдаланиш ва бошқалар) меъёрлар тўлиқ таътиқ этилади.

Хўжалик ҳуқуқи назарияси тарафдolari узок вақт давомида банк ҳуқуқи хўжалик ҳуқуқининг бир тармоғи эканлигини уқдириб келдилар. М.Л. Коганнинг фикрича банклар иштирок этадиган муносабатлар хўжалик муносабатларидан иборат¹. И.А. Танчук эса ссуда ва кредитга оид ҳуқуқий муносабатларни хўжалик муносабатлари тизимидаги таркибий қисмларидан бири деб ҳисоблайди².

Аmmo, бозор муносабатларининг тобора чуқурлашиб бораётганлиги ва иқтисодий ислохотлар натижасида юз бераётган ўзгаришлар ҳуқуқ соҳаларидаги табақаланишни кучайишига ва аввал муайян ҳуқуқ соҳаси тармоғи бўлган қонунчилик тизимларини алоҳида ҳуқуқ соҳаси бўлиб шаклланишига сабаб бўлмоқда. Банк ҳуқуқи ҳам бозор муносабатлари тобора ривожланиб бараётган шароитда банк хизмати кўрсатиш миқёси, диапозони кескин кенгайиши, бу соҳага оид қонунчиликнинг тубдан ўзгариши туфайли алоҳида ҳуқуқ соҳаси бўлиб шаклланимоқда.

Банк ҳуқуқи жиноят ҳуқуқи, фуқаролик ва хўжалик процессуал ҳуқуқлари меъёрларини ҳам ўз ичига қамраб олади.

Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида назарда тутилган қатор моддалар банк фаолияти, пул муомаласи, валюта муносабатлари билан боғлиқ жиноятлар учун жазо чораларини назарда тутди (Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 176-моддасида қалбаки пул ясаш ва уларни ўтказганлик учун, 178-моддада чет эл валютасини яширганлик учун жавобгарлик чоралари белгиланган).

Фуқаролик процессуал ва хўжалик процессуал қонунчилик меъёрлари банклар билан ўзга юридик ҳамда жисмоний шахслар ўртасида мулкый ёки бошқа номулкый шахсий низолар юз берганда уларни ҳал қилиш учун судга мурожаат қилиш, низоли кўриб ҳал этиш ва чиқарилган суд қарорлари ижросини таъминлаш қондаларини назарда тутди.

Банк ҳуқуқи банк фаолиятини тартибга солиниши жараёнида бошқа ҳуқуқ соҳалари (масалан, солиқ ҳуқуқи, божхона ҳуқуқи, суғурта ҳуқуқи ва бошқалар) меъёрларига ҳам мурожаат қилади.

¹ Коган М.Л. Правоотношения между Госбанком и объединениями. Ж. Советское государство и право. 1974 г. №1. с. 60.

² Танчук И.А., Ефимочкин В.П., Абова Т.Е. Хозяйственные обязательства. М., 1970 г., с. 36.

2-§. Банк ҳуқуқи манбаларининг таснифи

Банк ҳуқуқи манбаи саналувчи қонунчилик актлари юридик кучига, қўлланилиш соҳасига ва мақсад-вазифаларига кўра таснифланиши мумкин.

Юридик кучига кўра банк ҳуқуқи манбаалари бўлган қонун ҳужжатлари икки асосий гуруҳга: а) Қонун актлари ва б) Қонунонти актларга бўлиниши мумкин.

Қонулар ҳам уларда халқ ва давлат эркининг ифодаланиш миқёсига кўра Конституция ҳамда Конституциявий қонуларга ҳамда жорий қонуларга бўлинади.

Юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида Ўзбекистон Республикаси молия, пул-кредит тизими асослари, банк тизимини давлат бошқаруви асослари мустақамланади. «Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги 1991 йил 30 сентябрда қабул қилинган Конституциявий қонунда¹ пул кредит сиёсати соҳасидаги мустақиллик ҳам эълон қилинган эди.

Банк ҳуқуқи манбалари орасида Фуқаролик кодекси муҳим ўрин тутди. Ушбу кодекс биринчи қисми 1995 йил 21 декабрда, иккинчи қисми эса 1996 йил 23 августда қабул қилинган бўлиб, уларнинг ҳар икки қисми.

Айни бир вақтдан бошлаб – 1997 йил 1 мартдан амалга киритилди².

Фуқаролик кодекси бозор иқтисодиёти тизими шароитидаги асосий қонун сифатида товар-пул муносабатларининг барча асосий турларини, шу жумладан, банк фаолиятига оид муносабатларни ҳам тартибга солади. Фуқаролик кодексининг умумий қоидалари билан бир қаторда бевосита банк хизматлари кўрсатиш (кредит, омонат, ҳисоб-китоб ишлари ва бошқалар)га оид бўлган меъёрлари банк ҳуқуқи манбаларидан бўлиб саналади.

Банк ҳуқуқи манбаи саналувчи қонулар орасида этакчи ўринни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги, ҳамда 1996 йил 26 апрелда қабул

¹ Ўзбекистон Республикаси. Мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. Т., «Ўзбекистон», 1992 й.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексини амалга киритиш тартиби тўғрисида»ги қарори. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т., «Адилят», 1996 й., 547-бет.

қилинган «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунлари эгаллайди. Булар таянч қонунлар сифатида банк фаолиятига оид муносабат иштирокчиларининг умумий хулқи-атвор қоидаларини, банк тизимини бошқариши, банк соҳасидаги тадбиркорлик ва молия-кредит хизматларидан фойдаланиш жараёнидаги ҳуқуқий ҳолатларини белгилаб беради.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонун Марказий банкнинг ҳуқуқий мақоми ҳамда асосий мақсад ва вазифаларини аниқлайди. Қонун таркибий тузилишига кўра 9 бўлим, 60 моддадан иборат.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасида Марказий банкнинг мақсад ва вазифалари қуйидагича белгиланган: «Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат. Асосий вазифалари:

Монетар сиёсатни ҳамда валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантириш, қабул қилиш ва амалга ошириш;

Ўзбекистон Республикасида ҳисоб-китобларнинг самарали тизимини ташкил этиш ва таъминлаш;

банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналар фаолиятини лицензиялаш ҳамда тартибга солиш, уларни назорат қилиш, қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришни лицензиялаш;

Ўзбекистон Республикасининг расмий олтин-валюта резервларини, шу жумладан, келишув бўйича ҳукумат резервларини сақлаш ва тасарруф этиш;

Давлат бюджети касса ижросини Молия Вазирлиги билан биргаликда ташкил этишдан иборат»¹.

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонунда² тижорат банкларининг банк фаолиятини амалга ошириш чоғидаги ҳуқуқий ҳолати, банк фаолиятининг айрим турларини амалга оширишга оид меъёрлар ва қоидалар назарда тутилади.

Банк фаолиятига бевосита алоқадор қонунлар жумласига қуйидагиларни киритиш лозим:

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1995 й., №12, 247-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1996 й., №5—6, 54-модда.

1) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2002 йил 4 апрелда қабул қилинган «Кредит уюшмалари тўғрисида»ги Қонун¹;

2) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2003 йил 11 декабрда қабул қилинган «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонун²;

3) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2003 йил 30 сентябрда қабул қилинган «Банк сири тўғрисида»ги Қонуни³;

4) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2002 йил 5 апрелда қабул қилинган «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини химоялаш кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни;

5) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2004 йил 28 октябрда қабул қилинган «Давлат бюджетининг газна ижроси тўғрисида»ги Қонуни⁴.

Булардан ташқари «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги⁵, «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини химоялаш тўғрисида»ги⁶, «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги⁷, «Қимматли қозғалар ва фонд биржалари тўғрисида»ги⁸ Қонунлар ҳамда бошқа бир қатор иқтисодий фаолиятга оид метёрий ҳужжатлар ҳам банк ҳуқуқи манбаларидан бўлиб саналади.

Банк ҳуқуқига ва банк фаолиятига тааллуқли бўлган қонунлар сон жиҳатдан анчагина бўлсада, аммо қонун ости актлари, яъни қонунлар ижросини таъминлаш, уларда белгиланган мақсад ва вазифаларни рўёбга чиқаришга қаратилган ҳуқуқий ҳужжатлар ўз массаси ва қамрови жиҳатдан банк ҳуқуқи манбалари орасида салмоқли ўрин эгаллайди. Бундай ҳол банк муносабатларига оид барча жиҳатлар, кундалик ҳаётда юз бериб турадиган типик

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2002 й., №9. 59-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2004 й., №. -модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2003 й., №19, 174-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2004 й., №. -модда.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Ахборотномаси. 2000 й., №5—6, 140-модда.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Ахборотномаси. 1996 й., №5—6, 61-модда.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Ахборотномаси. 1998 й., №9, 170-модда.

⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Ахборотномаси. 1993 й., №9, 325-модда.

вазиятларни Қонунлар билан батамом қамраб олиш ва уларнинг барчасини қонунларда назарда тутиш мумкин эмас. Чунки ҳозирги бозор муносабатлари шаклланиб бораётган шиддатли замонда банк фаолияти узлуксиз ривожланиш ва такомиллашиш жараёнини бошдан кечирмоқда. Бу жараёнларни оқилона бошқариш. Кундалик муаммоларни тезкор усулларда ҳал этиш қонуности ҳужжатлари-сиз мумкин эмас.

Банк ҳуқуқи соҳасида қонуности ҳуқуқий ҳужжатлари қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган давлат органлари доираси қонун ҳужжатлари билан белгиланган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзлари-га юклатилган вазифалар ҳамда беришган ваколатлар доирасида ҳуқуқ меъёри ижодкорлиги билан шуғулланадилар.

Биз қуйидаги ана шундай давлат органлари ваколатларини кўриб чиқамиз жумладан:

Ўзбекистон Республикасининг Президенти

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 94-моддасига мувофиқ: «Ўзбекистон Республикасининг Президенти Конституцияга ва Қонунларга асосланиб ҳамда уларни ижро этиш юзасидан республиканинг бутун ҳудудида мажбурий кучга эга бўлган фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқаради». Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонунининг 10-моддасида¹ ҳам «Ўзбекистон Республикасининг Президенти Конституция ва Қонунлар асосида ҳамда уларни ижро этиш учун фармонлар шаклида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади» деб қайд этилган.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти банк-молия, пул-кредит соҳасидаги ислохотларни янада чуқурлаштириш, унинг йўналишларини мувофиқлаштириш, умуммамлакат миқёсидаги юксак аҳамиятли масалаларни ҳал этиш, давлат бошқарув идоралари, маҳаллий ҳокимият органлари томонидан бажарилиши лозим бўлган долзарб вазифаларни белгилаш юзасидан фармонлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикасида банк-молия тизимларининг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши, банк-молия соҳасидаги ислохотларни рўёбга чиқарилишида Президент фармонлари жуда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2001 й., №1—2, 6-модда.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида чиқарилган фармонларда иқтисодий барқарорликка эришиш, инфляция жараснларини жиловлаш, банк-молия тизимини юзага келтириш, пул муомаласини мустаҳкамлаш каби вазифалар илгари сурилган бўлса¹, кейинчалик банк-молия муассасалари фаолиятини бозор муносабатларига мослаштириш, уларни эркинлаштириш устиворлик касб этди². Сўнги йилларда чиқарилган фармонларда эса банк-молия тизимлари соҳасидаги ислохотларни янада чуқурлаштириш, жаҳон илғор тажрибасини кенг жорий этиш ва шу орқали макроиқтисодий юксалишни таъминлаш, валюта муносабатларини янада эркинлаштириш вазифалари белгилаб берилди³.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига биноан Вазирлар Маҳкамаси иқтисодиёт, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Қонунлар, Олий Мажлиснинг бошқа қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонунларга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради. Вазирлар Маҳкамасининг бундай ваколати «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддасида ва «Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида»ги Қонуннинг 20-моддасида ҳам белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси банк-молия тизимларини янада такомиллаштириш, пул-кредит сиёсатининг рўёбга чиқарилишида тегишли тузатишлар киритишга қаратилган кўплаб қарорлар қабул қилган бўлиб, улар воситасида пул муомаласини барқарорлаштириш, ҳисоб-китоб ишлари самарадорлигини

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 11 апрелдаги 195-сонли «Пул муомаласини мустаҳкамлаш ва «Сум-купон»нинг харид қувватини ошириш тўғрисида»ги фармони.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислох қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ№2564-сонли фармони.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 15 ноябрдаги ПФ№2564-сонли «Республика банк кенгашини тузиш тўғрисида»ги фармони.

ошириш, молиявий оқимларни йўналтириш ва бошқариш вазифалари адо этилади¹.

Идоравий (тармоқ) давлат бошқарув органларининг меъёрий ҳужжатлари

Қонуности актлари қонунчилик ҳужжатларининг қуйи поғонаси бўлиб, банк тизимини бепосита бошқарувчи органлар қабул қиладиган идоравий актлар саналади. Бунда Молия Вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва бошқа тармоқ вазирликлари ҳамда идоралари томонидан қабул қилинадиган меъёрий ҳужжатлар маълум аҳамиятга эга бўлсада, бироқ бу соҳадаги ҳуқуқий меъёр ижодкорлиги билан шуғулланувчи асосий давлат бошқаруви органи, бу Ўзбекистон Республикаси Марказий банкидир. Ушбу органнинг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилишга ваколатли экани «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддасида мустаҳкамланган. Унда: «Марказий банк ўз ваколатлари доирасида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида барча шахслар ижро этиши мажбурий бўлган меъёрий ҳужжатлар чиқаради». Ўзбекистон Республикасининг «Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуннинг 12-моддасида вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар ўз ваколатлари доирасида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилишлари мумкинлиги кўрсатиб қўйилган.

Идоравий, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан қабул қилинадиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг кучга кириш вақти юзасидан «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонунда белгиланган қоида билан «Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуннинг 26-моддасида зиддият яққол кўзга ташланади. Жумладан, «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонунни 7-моддаси, 2-қисмига қўра: «Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатлари, агар ҳужжатнинг ўзида ўзга қоида назарда тутилмаган бўлса, эълон қилинган кундан бошлаб кучга кириди» дейилган. Бироқ, «Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуннинг 26-моддаси, 3-қисмида: «Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъё-

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 августдаги 280-сонли «Пул наболағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги; 2003 йил 4 февралдаги 63-сонли «Пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ва бошқа қарорлар.

рий-ҳуқуқий ҳужжатлари, агар ҳужжатнинг ўзида кечроқ муддат кўрсатилган бўлмаса, Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигида давлат рўйхатидан ўтказилган сўнг, ўн кундан кейин кучга кирази» дейилади. Ушбу зиддият «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонунига тегишли ўзгартириш киритилиш йўли билан бартараф қилиниши лозим.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонунда Марказий банк томонидан амалга ошириладиган меъёр ижод қилиш фаолияти юзасидан яна битта ноаниқликка йўл қўйилган бўлиб, бу ҳол амалиётда турли англашилмовчилликларга сабаб бўлаётганлиги кузатилади. Шунга кўра бизнинг назаримизда ушбу қонуннинг 7-моддасида Марказий банк томонидан чиқариладиган меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларнинг шакли (буйруқлар, қарорлар) аниқ кўрсатиб қўйилмоғи лозим. Телеграммалар, факсограммалар, басномалар, кўрсатмалар каби қонунда кўзда тутилмаган шаклларда меъёрий кўрсатмалар беришга уриниш, яроқсиз амалиёт турли ўзбошимчиликлар учун имкон туғдиради ва қуйи ташкилотларнинг ўринли эътирозларига ҳам сабаб бўлади.

Айни пайтда қонунда Марказий банк меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларидан норози бўлган, уларнинг қонунийлигига асосли шубҳаси бор шахсларга бу меъёрий ҳужжатлар хусусида низолашиш ҳуқуқлари аниқ белгилаб қўйилмоғи лозим.

Давлат органлари, уларнинг мансабдор шахслари ғайриқонуний ҳаракатлари устидан шикоят бериш ва уларни бекор қилишнинг ҳозир амалда бўлган тартиби фақат индивидуал актларга ва хусусий фуқаролар ҳуқуқлари бузилган чоғда қўллаш учун мўлжалланган¹.

Энди Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан қабул қилинадиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар миқёси ва мазмун-моҳиятига эътибор қаратсак, бу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар моҳиятан Қонун билан Марказий банк олдидаги мақсадга ва юқлатилган вазифалар мазмунига мос келади. Улар жуда ҳам кенг қамровли бўлиб, тижорат банк муассасалари ҳамда бошқа кредит муассасалари фаолиятининг барча жиҳатларига тааллуқлидир. Ушбу меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тижорат банк муассасалари ва бошқа кредит муассасаларини ташкил этилишидан тортиб, улар фаолияти-

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар эркин ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан шикоят қилиш тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., №9, 183-модда.

ни йўлга қўйилиши, текшириш ва назорат қилиниши, маъмурий ва иқтисодий санкцияларни қўлланилиши, омонат ва ҳисоб-китоб ишларини, халқ хўжалигини кредитлашни амалга оширилиши, валюта назоратини олиб борилдишигача бўлган соҳаларни ўз ичига олади¹.

Марказий банк томонидан амалга ошириладиган меъёр ижодкорлиги фаолиятининг қонун талаблари доирасида оқилона амалга оширилиши тижорат банклари фаолиятида Қонунийликни ҳамда ижтимоий адолатни таъминлашнинг муҳим шarti бўлиб саналади.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Давлат Солиқ қўмитаси ва бошқа тармоқ (функционал) органлар меъсэрий ҳуқуқий ҳужжатлари идоравий актлари ҳам тегишли равишда банк ҳуқуқи манбаи бўлиб хизмат қилши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси томонидан ратификация қилинган ҳисоб-китоб ва банк ишига оид халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар (конвенциялар, халқаро шартномалар ва бошқалар) ҳам банк ҳуқуқи манбаи саналади (3-чизма).

3-§. Банк ҳуқуқининг тамойиллари

Банк ҳуқуқи миллий ҳуқуқ тизимининг алоҳида тармоғи сифатида ахлоқий ва ҳуқуқий ғояларни умумлаштирилган ҳолда ўзида ифода этувчи тамойилларга таянади. Банк ҳуқуқининг тамойиллари бу соҳада ҳуқуқий муносабатлар юзага келиши ва тартибга солинишининг ўзига хос жиҳатларини ўзида ифода қилади.

Банк ҳуқуқи бир неча ҳуқуқ соҳалари чегараларида шаклланганлиги туфайли ўзида уларнинг ҳар бирига хос бўлган усуллар ҳамда воситаларни жамлаган бўлиб, бундай ҳолат унинг тамойилларида ҳам ўз ифодасини топади.

Банк ҳуқуқи оммавий ҳуқуқ (молия, маъмурий ҳуқуқлар, Конституциявий ҳуқуқ) ҳамда хусусий ҳуқуқ (фуқаролик ҳуқуқи, хўжалик ҳуқуқи) соҳаларига оид меъсэрлар ва қоидалар ўзаро қўшилиши натижасида пайдо бўлганлиги, унинг тамойиллари ҳам шартли равишда шунга мос гуруҳларга ажратилиши мумкин.

¹ «Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш тартиби тўғрисида»ги Низом 1999 йил 11 февралда 632-сон қарор билан тасдиқланган; «Банкларни тугатиш тартиби тўғрисида»ги Низом 1999 йил 11 февралдаги 626-сон қарори билан тасдиқланган; «Тижорат банкларида қимматбаҳо металлар, тошлар ва тангаларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби тўғрисида»ги Низом Ўзбекистон Республикаси. Адлия Вазирлигида 2004 йил 17 декабрда 1431-сон билан давлат рўйхатига олинган ва бошқалар.

Банк ҳуқуқининг манбаалари

Банк ҳуқуқининг манбаалари бу – банкка оид ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи қонун ҳужжатларидан иборат

Қонулар – олий юридик кучга эга ва парламент томонидан қабул қилинадиган акт

Қонуности меъёрий ҳужжатлар қонулар ижросини таъминлаш, бошқаришга қаратилган ҳуқуқий ҳужжатлар

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва конституциявий қонун актлари

Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорлари

Кодекслар
(фискалий, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги, жиноят ва б. кодекслар)

Махсус қонулар,
ЎзР Марказий банки тўғрисидаги, банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги ва бошқа қонулар

ЎзР Марказий банки меъёрий ҳужжатлари

Модия Вазирлигининг меъёрий ҳужжатлари

Бошқа давлат бошқарув органларининг меъёрий ҳужжатлари

Шунга кўра Марказий банк билан тижорат банклари ва бошқа кредит муассасалари ўртасидаги муносабатларнинг тамойиллари, тижорат банклари билан унинг миждозлари бўлган жисмоний ҳамда юридик шахслар ўртасидаги муносабат тамойиллари алоҳида гуруҳга ажратилиши мумкин.

Марказий банк билан тижорат банклари ўртасидаги муносабатлар оммавий-ҳуқуқий хусусиятга эга, чунки бу муносабатлар давлат томонидан ўзининг ваколатли органи – Марказий банк орқали амалга ошириладиган бошқарув фаолиятининг маҳсулидир. Шу туфайли Марказий банк ва тижорат банкларининг ўзаро муносабатларида бўйсуниб, бир томоннинг (тижорат банкларининг), иккинчи томон (Марказий банк) фармойишларини бажариши мажбурий эканлиги бир томон (Марказий банк) кўрсатмаларининг бажарилмаслиги давлат мажбурлови қўлланилишига (тегишли ҳуқуқий ёки иқтисодий жазо қўлланилишига) сабаб бўлиши каби тамойиллар устун туради.

Тижорат банклари билан уларнинг миждозлари ўртасидаги муносабатлар эса хусусий-ҳуқуқий, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлардан иборат. Шу туфайли бу муносабатлар императив қондалар ва тамойилларга эмас, балки тарафларнинг эркинлиги, ўзаро тенглиги, ҳуқуқий муносабатларга киришининг ихтиёрлиги, ўзаро манфаатдорлик, ташаббус кўрсатишининг қонун доирасида ҳеч нарса билан чекланмаганлиги, мажбуриятлар бажарилмаган тақдирда эса давлат мажбурлови чоралари эмас, балки томонлар ўзаро келишиб белгилайдиган мулкий таъсир чоралари кўрилиши каби тамойилларга таянади.

Банк ҳуқуқида қонунийлик, ҳуқуқларни суистеъмол қилмаслик, ҳуқуқлардан фойдаланиш чоғида ўзгаларга зарар етказмаслик лозимлиги каби умумҳуқуқий тамойилларга ҳам қатъий амал қилиниши лозим.

Банк ҳуқуқи янги шаклланиб келаётган ҳуқуқ соҳаси бўлгани сабабли унинг тамойиллари ҳам ҳали шаклланиш босқичида ва уларни аниқ белгилаш анча мушкул. Банк ҳуқуқи тартибга солинган ижтимоий муносабатларда молния ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуқ, фуқаролик ҳуқуқи ва бошқа ҳуқуқ соҳалари учун хос бўлган мезонларни ҳамда қадриятларни кузатиш мумкин. Шу сабабли ушбу тамойиллар кўп қиррали ва бир қатор ҳуқуқ соҳаларига хос хусусиятларни ўзида мужассамлаштиради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда банк ҳуқуқи соҳасида амал қиладиган тамойилларга қуйидаги уч гуруҳ тамойилларни киритиш мумкин:

– тижорат банклари билан Ўзбекистон Республикаси МБ, Молния вазирлиги, ДСҚ, Божхона қўмитаси ўртасидаги муносабат тамойиллари;

– тижорат банклари билан бошқа кредит муассасалари ўртасидаги муносабат тамойиллари;

– тижорат банклари унинг миқозлари бўлган юридик ва jisмоний шахслар билан бўладиган муносабат тамойиллари.

Булардан ташқари барча турдаги банк фаолиятига гааллуқли бўлган умумий тамойиллар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– банк фаолиятида қонуларга катъий амал қилиш тамойили;

– банк операцияларининг максатга мувофиқ бўлиши лозимлиги;

– банк ахборотларининг дахлсизлиги ва қону билан муҳофазаланиши.

– банк фаолияти тадбиркорлик фаолиятининг муайян шакли эканлиги.

Тижорат банклари билан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, ДСҚ ва божхона қўмитаси билан ўзаро муносабатлари моҳиятига кўра молниявий-маъмурий муносабат бўлганлиги туфайли молния ҳуқуқи ва маъмурий ҳуқуққа хос бўлган тамойиллар амал қилади.

Тижорат банкларининг бошқа кредит муассасалари, миқозлари билан бўладиган муносабатлари ўзаро тенгликка, ихтиёрликка, манфаатдорликка асосланган фуқаровий-ҳуқуқий муносабатлар бўлганлиги сабабли бундай пайтда товар-пул муомаласига асосланган, бозор иқтисодига мос бўлган фуқаролик-ҳуқуқий тамойиллари қўлланилади ва бу пайтдаги алоқалар томонлар ўртасида тузилган шартномаларга таянилган ҳолда олиб борилди.

Мавзунинг ўрганиш юзасидан назорат саволлари:

1. Банк ҳуқуқи манбалари нима?

2. Қонулар банк ҳуқуқи манбаи сифатида қандай мавқени эгаллайди?

3. Банк ҳуқуқининг тармоққа онд қандай қонуларини биласиз?

4. Идоравий меъърий-ҳуқуқий ҳужжатлар банк ҳуқуқи манбаи сифатида қандай рол ўйнайди?

5. Банк ҳуқуқининг тамойиллари ҳақида сўзлаб беринг.

**Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги
«Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуни
(Кўчирмалар)**

1. Умумий қондалар

1-модда. Ушбу қонуннинг асосий вазифалари.

Ушбу қонун меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тушунчаси, турлари ва уларга қўйиладиган асосий талабларни белгилайди.

2-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат тушунчаси.

Ушбу қонунда белгиланган шаклда қабул қилинган, умуммажбурий давлат кўрсатмалари сифатида қонун ҳужжатлари меъёрларини белгилаш, ўзгартириш ёки бекор қилишга қаратилган расмий ҳужжат меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат деб ҳисобланади.

4-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилувчи органлар ёки мансабдор шахслар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Ўзбекистон Республикасининг Президенти, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилувчи органлар ёки мансабдор шахслар (бундан буён матнда органлар деб юритилади) ҳисобланадилар.

II. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг турлари ва ўзаро нисбати

5-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг турлари.

Қуйидагилар меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳисобланади.

- а) Ўзбекистон Республикаси Конституцияси;
- б) Ўзбекистон Республикаси қонунлари;
- в) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари;
- г) Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари;
- д) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари;
- е) вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳужжатлари;
- ж) маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари.

6-модда. Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қонун ҳужжатлари ҳисобланади ва улар Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари мажмуини ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари қонунлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари қонуности ҳужжатлари ҳисобланади.

8-модда. Ўзбекистон Республикасининг қонунлари.

Ўзбекистон Республикасининг қонунлари энг муҳим ва барқарор ижтимоий муносабатларни тартибга солади ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан ёки референдум ўтказиш орқали қабул қилинади.

10-модда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари асосида ҳамда уларни ижро этиш учун фармонлар шаклида меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади.

11-модда. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорларига мувофиқ қарорлар шаклида меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади.

12-модда. Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари ўз ваколатлари доирасида буйруқлар ва қарорлар шаклида меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади. Низомлар, қондалар ва йўриқномалар тарзида қабул қилинадиган меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар буйруқ ҳамда қарорлар билан тасдиқланади.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг, Ўзбекистон Республикасининг Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида ҳамда уларни ижро этиш учун қабул қилинади.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари бир неча вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари билан биргаликда ёки уларнинг биттаси томонидан бошқалари билан келишилган ҳолда қабул қилиниши мумкин. Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг тармоқ бўлинмалари ва ҳудудий органлари меъёрий-ҳуқуқий тусдаги ҳужжатлар қабул қилишга ҳақли эмас, қонун ҳужжатлари назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

13-модда. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўз ваколатлари доирасида қарорлар шаклида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Ўзбекистон Республикасининг Президенти, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, шунингдек, юқори турувчи маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари асосида ва уларни ижро этиш учун қабул қилинади.

III. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга қўйиладиган асосий талаблар

19-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг мазмунига қўйиладиган талаблар.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг матни лўнда, оддий ва раво тилда баён этилади. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатда фойдаланиладиган тушунчалар ва атамалар уларнинг амалдаги қонун ҳужжатларида қабул қилинган мазмунига мувофиқ, турлича шарҳлаш имкониятини истисно этадиган тарзда бир хилда қўлланилади. Эскирган ҳамда кўп маънони англатадиган сўзлар ва иборалар, мажозий таққослашлар, сифатлашлар, киноялар қўлланилишига йўл қўйилмайди.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатда уни амалга оширишнинг ҳуқуқий воситалари, шу жумладан, молиялаштириш манбалари, рағбатлантириш, мукофотлаш ва назорат қилиш чора-тадбирлари кўрсатилиши мумкин.

Давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва жамоат бирлашмалари, шунингдек, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг мажбуриятларини белгиловчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатда ушбу маж-

буриятларни бузганлиги учун жавобгарлик чоралари (агар бундай чоралар қонун ҳужжатларида назарда тутилган бўлмаса ёки махсус ҳужжатда белгиланиши керак бўлмаса) назарда тутилади.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатга уни қабул қилиш сабаблари ва мақсадларини тушунтиришдан иборат бўлган муқаддима киритилиши мумкин. Меъёрий кўрсатмалар муқаддимага киритилмайди.

Қонунларда меъёрий кўрсатмалар тартиб рақамига эга бўлган моддалар тарзида баён этилади. Қонунларнинг моддалари қисмларга бўлиниши мумкин. Моддаларнинг қисмларида бандлар, кичик бандлар ва хатбошилар бўлиши мумкин. Бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда меъёрий кўрсатмалар тартиб рақамига эга бўлган бандлар тарзида баён этилади. Бандлар кичик бандларга ва хатбошиларга бўлиниши мумкин.

Ҳажм жиҳатдан йирик меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмун жиҳатдан яқин бўлган моддалари (бандлари) параграфлар ва бобларга бирлаштирилади. Зарур ҳолларда боблар бўлимларга ва кичик бўлимларга бирлаштирилиши мумкин. Бўлимлар, кичик бўлимлар, боблар ва параграфлар сарлавҳаларга ва тартиб рақамларига эга бўлади.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда қонун ҳужжатларига киритилмаётган юридик, техникавий ва бошқа махсус атамаларнинг таърифлари берилиши мумкин.

Зарур ҳолларда меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатда юқорида юридик кучга эга бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг айрим қоидалари мазкур ҳужжатларга ҳавола қилинган ҳолда айнан такрорланади.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда, қоида тариқасида, худди шундай юридик кучга эга бўлган амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг меъёрий кўрсатмалари қайта айнан такрорланмайди.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг моддаларида (бандларида) унинг бошқа моддаларига (бандларига), шунингдек, амалдаги бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга, уларнинг айрим қоидаларига ҳаволалар меъёрий кўрсатмаларнинг ўзаро боғлиқлигини кўрсатиш зарурати бўлган ҳолларда ёки такрорланишларга йўл қўймаслик учун қўлланилади.

20-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг расмий матнини имзо қўйиб тасдиқлаш.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг расмий матни қуйидаги тарзда имзо қўйиб тасдиқланади:

Ўзбекистон Республикасининг қонуни — Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан;

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарори — Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Раиси томонидан;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони — Ўзбекистон Республикасининг Президенти томонидан;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори — Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Раиси томонидан ёки унинг топшириғига биноан Ўзбекистон Республикаси Бош вазири томонидан;

вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари — ҳужжатни қабул қилган орган раҳбари томонидан;

маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари — тегишли ҳоким томонидан.

21-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг рекузитлари.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қуйидаги рекузитларга эга бўлади:

ҳужжатнинг тури ва номи;

ҳужжат қабул қилинган жой, сана ва ҳужжат рақами;

тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни имзо қўйиб тасдиқлашга расман ваколати бўлган шахсларнинг фамилияси, лавозими ва имзолари.

22-модда. Янги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинганлиги муносабати билан илгари қабул қилинган ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш.

Янги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинганлиги муносабати билан илгари қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга зарур ўзгартиришлар ёки қўшимчалар киритилади ҳамда илгари қабул қилинган барча ҳужжатлар ёки уларнинг қисмлари, агар улар янги меъёрий кўрсатмаларга зид бўлса, ёхуд янги ҳужжат билан тўлалигича қамраб олинган ёки амалда ўз аҳамиятини йўқотган, лекин расман ўз кучини йўқотган деб эътироф этилмаган бўлса, ўз кучини йўқотган деб эътироф этилмоғи керак.

IV. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни эълон қилиш, уларнинг кучга кириши ва амал қилиши

23-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни эълон қилишга қўйиладиган талаблар.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар расмий нашрларда эълон қилиниши керак. Ҳамманинг эътибори учун расман эълон қилинмаган

қонун асосида ҳеч қачон сулланиши, жазога тортилиши ёки мол-мудкидан маҳрум қилиниши мумкин эмас.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат расман баён тарзида эълон қилинишига йўл қўйилмайди.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат расман эълон қилинганда унинг барча реквизитлари кўрсатилади.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни норасмий нашрларда эълон қилишга, шунингдек, уларни қонун ҳужжатларининг электрон маълумот тизимлари орқали тарқатишга бу ҳужжатлар расмий манбаларда эълон қилингандан сўнг ҳамда барча реквизитлари, эълон қилинган расмий манбалари ва кучга кириш санасини кўрсатиш шarti билан рухсат этилади.

24-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни эълон қилишнинг расмий манбалари.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси», «Халқ сўзи» ва «Народное слово» газеталари, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари эълон қилинадиган расмий манбалар ҳисобланади.

«Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорларининг тўплами», «Халқ сўзи» ва «Народное слово» газеталари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари эълон қилинадиган расмий манбалар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан нашр этиладиган «Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари Ахборотномаси», вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари эълон қилинадиган расмий нашрлар ҳисобланади.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари мазкур органларнинг расмий нашрларида эълон қилинади.

25-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг кучга кириши.

Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари, агар ҳужжатларнинг ўзида бошқа муддат кўрсатилган бўлмаса, расман эълон қилинганидан сўнг ўн кундан кейин кучга киради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари тегишинча Ўзбекистон Республикаси Президенти ёки Ўзбекистон

Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгиллаган тартибда кучга киради ва улар эълон қилиниши шарт.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари, агар ҳужжатнинг ўзида кечроқ муддат кўрсатилган бўлмаса, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида давлат рўйхатидан ўтказилганидан сўнг ўн кундан кейин кучга киради.

Вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлари Адлия вазирлигида рўйхатдан ўтказилган кундан эътиборан ўн кунлик муддат ичида барча манфаатдор шахслар эътиборига етказилиши лозим. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатни манфаатдор шахслар эътиборига етказиш меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат матни билан монеликсиз (эркин) танишиш ҳуқуқини таъминловчи ҳар қандай шаклда амалга оширилиши мумкин.

26-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг орқага қайтиш кучи.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар орқага қайтиш кучига эга эмас ва улар амалга киритилганидан кейин юзага келган муносабатларга нисбатан татбиқ этилади.

Қонун, у амалга киритилишига қадар юзага келган муносабатларга нисбатан, агар бу ҳоллар қонунда бевосита назарда тутилган бўлса татбиқ этилиши мумкин. Агар қонун хатти-ҳаракатлар содир этилган пайтда жавобгарликка сабаб бўлмаган ёки енгилроқ жавобгарликка сабаб бўлган хатти-ҳаракатлар учун юридик ва жисмоний шахсларнинг жавобгарлигини белгилаш ёки кучайтиришни назарда тутса ёхуд юридик ва жисмоний шахсларга моддий зарар келтирса, қонунга орқага қайтиш кучини бериш мумкин эмас.

27-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатнинг амал қилиш муддати.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат, агар унинг матнида бошқа изоҳ берилмаган бўлса, муддатсиз амал қилади.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат амал қилишининг вақтинчалик муддати бутун ҳужжат учун ёки унинг қисмлари учун белгиланиши мумкин. Бундай ҳолда унда ҳужжат (ёки унинг қисми) қайси муддатга ёки қандай ҳодиса юз бергунича қадар ўз кучини сақлаб қолиши кўрсатилиши зарур.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилган орган белгиланган муддат тугагунига қадар ҳужжатнинг амал қилинишини Янги муддатга, бошқа ҳодиса юз бергунига қадар узайтириш тўғрисида ёки ҳужжатга муддатсиз тус бериш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

28-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг шахслар доираси бўйича амал қилиши.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг амал қилиши Ўзбекистон Республикасининг фуқарolari ва юридик шахсларига, агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида бошқача қоида белгиланмаган бўлса, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги чет эллик юридик шахсларга, чет эл фуқарolari ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга татбиқ этилади.

29-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат амал қилишининг тугатилиши.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат (унинг қисми) қуйидаги ҳолларда амал қилишини тугатади:

меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат (унинг қисми) мўлжалланган муддат тугаганда ёки ҳодиса бошланганда;

меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат (унинг қисми) қонунда белгиланган тартибда конституциявий эмас деб топилганда;

меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат (унинг қисми) ўз кучини йўқотган деб топилганда;

меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат қонунда назарда тутилган ҳолларда бекор қилинганда.

V. Яқунловчи қоидалар

30-модда. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни шарҳлаш.

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни шарҳлаш меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатда ноаниқликлар топилган, у амалиётда нотўғри ёки мантиққа зид тарзда қўлланилган ҳолларда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ қонунларнинг меъёрларига Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди шарҳ беради.

Қонун ости ҳужжатларига уларни қабул қилган органлар расмий шарҳ беради.

Шарҳлаш жараёнида меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга тузатишлар, қўшимчалар ва аниқлаштирувчи меъёрлар киритилишига йўл қўйилмайди.

1-§. Банк соҳасидаги ҳуқуқий муносабатлар тушунчаси, юзага келиш асослари ва турлари

Банк тизими ҳар қандай давлат моллиявий тизимининг муҳим таркибий қисми сифатида унинг иқтисодий тараққиётида муҳим ўрин тутди. Шу сабабли банк фаолиятини амалга оширилиши билан боғлиқ равишда вужудга келувчи ижтимоий муносабатларни давлат томонидан қатъий ва аниқ ҳуқуқий тартибга солиниши нафақат банк мижозларининг, балки давлат ва жамият манфаатларини муҳофаза қилишнинг муҳим кафолатларидан бўлиб ҳисобланади.

Банк соҳасидаги ҳуқуқий муносабатлар деганда молия, кредит ва банк хизмати кўрсатиш бозорида иштирок этувчи субъектлар ўртасида (Марказий банк ва тижорат банклари; тижорат банклари ва уларнинг мижозлари) юзага келувчи ҳамда қонунчилик меъёрлари билан тартибга солинадиган ижтимоий алоқалар мажмуи тушунилади.

Банкка оид ҳуқуқий муносабатлар бўлиб Марказий банк томонидан банк соҳасини бошқариш ва назорат қилиш чоғида ўз ваколатларини амалга ошириш туфайли марказий банк билан тижорат банклари ўртасида юзага келади. Бундай муносабатлар Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан бутун мамлакат ҳудуди учун монетар ва валютани тартибга солиш сиёсатини шакллантирилиши ҳамда амалга оширилиши, ҳисоб-китобларни йўлга қўйилиши, банклар фаолиятини лицензияланиши, расмий олтин-валюта резервларини сақланиши ва тасарруф қилиниши натижасида келиб чиқади.

Шунингдек, Марказий банк ҳукуматнинг фискал агенти сифатида, ҳукумат билан шартнома тузганида, ҳукумат органларига ва муассасаларига банк хизматлари кўрсатганида ҳам Марказий банк ва ҳукумат ўртасида банкка оид ҳуқуқий муносабатлар юзага келади.

Марказий банк ва тижорат банклари ўртасидаги, Марказий банк ва ҳукумат муассасалари ўртасидаги муносабатлар фақат қонунлар ва бошқа қонуности ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Тижорат банклари билан уларнинг мижозлари ўртасидаги муносабатлари қонунчилик ҳужжатлари билан бир қаторда улар

ўртасидаги тузилган банк хизматлари кўрсатишга оид шартномалар билан ҳам тартибга солинади.

Бевосита тижорат банклари томонидан кўрсатиладиган банк хизматларидан ташқари бошқа кредит муассасалари (кредит уюшмалари, ўзаро ёрдам кассалари ва бошқалар) томонидан ўз ваколатлари доирасида молиявий хизматлар кўрсатилиши билан боғлиқ бўлган ҳолдаги алоқалар ҳам банкка оид ҳуқуқий муносабатлар жумласига киритилиши лозим (4-чизма).

Банк соҳасидаги ҳуқуқий муносабатларнинг юзага келишига куйидагилар асос бўлиши мумкин:

а) тижорат банкини рўйхатга олиш ва лицензия берилишини сўраб таъсисчилар томонидан Марказий банкка белгиланган тартибда қилинган мурожаат;

б) тижорат банки томонидан иқтисодий меъёрларни шакллантирилиши чоғида Марказий банк билан бўладиган алоқалардан келиб чиқувчи оқибатлар;

в) қонунчилик ҳужжати ёки идоравий меъёрий ҳуқуқий ҳужжат қабул қилиниши;

г) Марказий банк томонидан банк назоратини амалга ошириш чоғида ўтказилган текширишлар натижасида аниқланган ҳуқуқбузарлик фактлари;

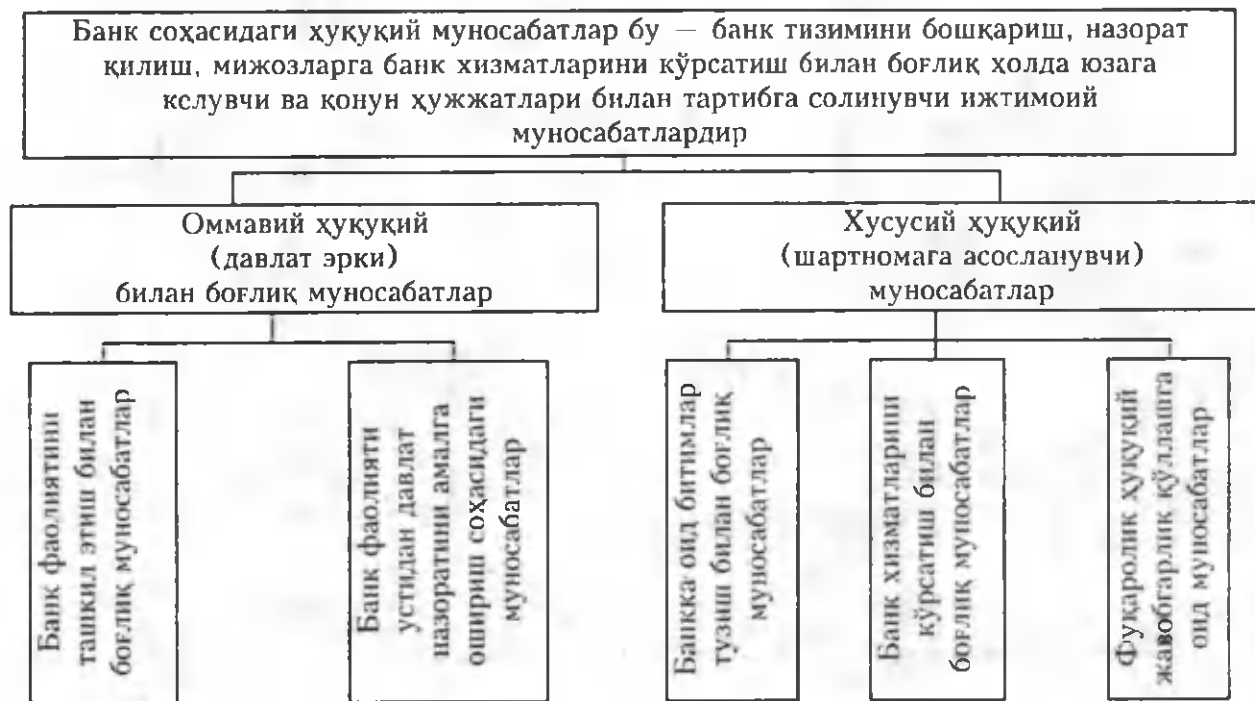
д) тижорат банклари ва унинг мижозлари ўртасида тузилган шартномалар;

е) тижорат банки ёки мижоз томонидан шартнома шартлари талабларини бузилиши;

ж) форс-мажор ҳодисаларнинг юз бериши ва бошқалар.

Банкка оид ҳуқуқий муносабатлар мазмуни бу муносабат тарафлари (банклар ва мижозлар)да пайдо бўладиган ҳуқуқлар ҳамда мажбуриятлар кўлами билан белгиланади. Яъни банкка оид ҳуқуқий муносабатга киришиш унинг иштирокчиларида ҳуқуқлар пайдо бўлишини ҳамда мажбуриятлар юзага келишини англатади. Банкка оид муносабатларда қатнашаётган шахсларда ўзига хос ҳуқуқлар ва мажбуриятлар (Молия-кредит, банк хизматлари кўрсатилиши, валютага оид) пайдо бўлади.

Банк ҳуқуқий муносабатларининг объектн бўлиб Марказий банк томонидан банк тизимини бошқариш ҳамда назорат қилиш фаолияти саналади. Тижорат банклари фаолиятида эса бундай объект бўлиб банк хизматлари, бу хизматларни кўрсатилиши билан боғлиқ равишда амалга ошириладиган банк операциялари, бошқа ҳилдаги кўшимча банк хизматлари саналади.

Мажбуриятларни бажарилишни таъминлаш воситаси сифатида берилган кредит учун мол-мулклар ёки ҳуқуқларни гаровга олиниши, кафилилик қилиниши, жавобгарликларни суғурталаниши ҳам банкка оид ҳуқуқий муносабатларнинг объекти бўлиб ҳисобланади.

Банкка оид ҳуқуқий муносабатлар Марказий банк билан тижорат банклари ўртасида юзага келганда маъмурий ҳуқуқий усулларда, тижорат банклари билан уларнинг миждозлари саналувчи жисмоний ва юридик шахслар ўртасида юз берганида эса фуқаролик ҳуқуқий воситалар ва усуллар билан тартибга солинади.

2-§. Банкка оид ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари

Банкка оид ҳуқуқий муносабат субъектлари доираси, уларнинг бундай муносабатлари чоғидаги ҳуқуқий ҳолати (ҳуқуқий ва муомала лавқати), ваколатлари ҳамда мажбуриятлари ҳажми Ўзбекистонда икки ноғонали банк тизими мавжудлиги билан белгиланади.

Банкка оид ҳуқуқий муносабатларнинг субъектлари жумласига, энг аввало, Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки, тижорат банклари (уларнинг ваколатхоналари, шўъба корхоналари, филиаллари), банк хизматларидан фойдаланувчи жисмоний ва ҳамда юридик шахслар, тегишли ҳолларда банкдан ташқари кредит муассасалари кирадилар. Шу билан бирга тегишли ҳолларда давлатнинг ёки ўзга шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида давлат солиқ идоралари, бошқа органлар ҳам банк ҳуқуқи субъекти сифатида банкка оид муносабатларда қатнашишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг банк ҳуқуқий муносабати субъекти сифатида юридик статуси Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонун, бошқа қонунчилик ҳужжатларига кўра белгиланади. Унинг махсус ҳуқуқий ҳамда муомала лавқати юклатилган вазифалар, берилган ваколатлар доирасига кўра аниқланади.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуннинг 1-моддаси, 1-қисмига кўра: «Марказий банкнинг ҳуқуқий мақоми, вазифалари, ваколатлари, ташкил этилиши ва фаолияти принциплари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, ушбу Қонун ҳамда бошқа қонунлар билан белгиланади». Мазкур Қонуннинг 6-моддасига кўра эса: «Марказий банк ўз ваколатлари доирасида қарорлар қабул қилиши борасида мустақилдир» дейилган.

Банк ҳуқуқий муносабати иштирокчиси сифатидаги Марказий банкнинг ҳуқуқий ҳолатини белгиланишида Президент Фармонлари, Ўзбекистон Ҳукуматининг қарорлари муҳим ўрин тутди.

Тижорат банклари банк тизимининг қуйи, иккинчи поғонаси сифатида банкка оид муносабатларнинг асосий субъектларидан иборат, чунки миждозларга бевосита банк хизматлари улар томонидан кўрсатилади.

Тижорат банкларининг банкка оид ҳуқуқий муносабат субъекти сифатидаги юридик статуси Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексини (юридик шахс ҳақидаги қоидалар), «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун (тадбиркорлик субъектларига оид меъёрлари), «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун, «Акциядорлик жамияти ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонун, бошқа қонун ҳужжатлари, банкларнинг устави билан белгиланади.

Тижорат банклари рўйхатга олинган ва банк операцияларини амалга ошириш учун лицензия олган пайтларидан бошлаб банкка оид ҳуқуқий муносабат субъекти мақомини қўлга киритадилар.

Жисмоний шахслар ва тадбиркорлик субъекти саналувчи юридик шахсларнинг банкка оид ҳуқуқий муносабат субъекти сифатидаги ҳуқуқий мақомини фуқаролик ва тадбиркорлик қонунчилиги билан, юридик шахслар учун эса қўшимча равишда уларнинг таъсис шартномаси ва низоми билан белгиланади. Чет эл фуқаролари, фуқаролиги йўқ шахслар, чет эл юридик шахсларнинг банк ҳуқуқий муносабатлари субъекти сифатидаги ҳуқуқий мақомининг ўзига хос жиҳатлари тегишли қонун ҳужжатларида назарда тутилади.

Банкка оид ҳуқуқий муносабат субъектларининг ҳуқуқлари қонунда белгиланган маъмурий ёки суд тартибиде ҳимоя қилинади.

Мавзунини ўрганиш юзасидан назорат саволлари:

1. Банкка оид ҳуқуқий муносабатлар деганда қандай ижтимоий муносабатлар тушунилмоғи лозим?
2. Банкка оид ҳуқуқий муносабатларнинг юзага келиш асослари нима?
3. Банкка оид ҳуқуқий муносабат объектлари ва субъектлари ҳақида гапириб беринг.
4. Банкка оид ҳуқуқий муносабат мазмунини нима билан белгиланади?
5. Банк тизимини бошқаришга оид муносабатлар ва банк хизматлари кўрсатишга қаратилган муносабатларнинг хусусиятлари қандай?

МАХСУС ҚИСМ

4-боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАРКАЗИЙ БАНКИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ҲОЛАТИ

1-§. Марказий банк, унинг ташкилий тузилиши ва мулкӣй мақоми

Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки – мамлакат банк-кредит тизимларининг бошқарувчи, монопол тарзда пул эмиссиясини амалга оширишга ҳақли бўлган, миллий иқтисодийёт манфатларинини кўзлаб пул кредит сибсатини шакллантирувчи ва амалга оширувчи банкдир.

Марказий банк фаолияти Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуни ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Марказий банк давлатнинг мутлақ мулки бўлиб ҳисобланади ва давлат олдидан ҳисобдордир.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуннинг 5-моддасига мувофиқ: «Марказий банк Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисоб беради. Олий Мажлис:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимиға кўра Марказий банк Раисини лавозимиға тайинлайди ва озод этади;

Йиллик ҳисоботни, шунингдек, аудиторлик хулосасини кўриб чиқади».

Марказий банкнинг Олий органи бўлган унинг Бошқаруви аъзолари Марказий банк Раиси тақдимномасига кўра Олий Мажлис томонидан тайинланадилар. Марказий банк Раисининг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари Марказий банк Раисининг тақдимномасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан лавозимға тайинланади ёки озод қилинади.

Марказий банк ўз ваколатлари доирасида қарорлар қабул қилишда мустақилдир ва унинг фаолиятиға давлат ҳокимияти органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари аралашинишга ҳақли эмасдирлар.

Марказий банк давлат томонидан таъсис этилган банк сифатида унинг томонидан оператив бошқариш учун бериб қўйилган мол-мулкларни (пул маблағлари, бошқа кўчар ва кўчмас мулклар, моддий ашёлар, мулкӣй ҳуқуқлар ва ҳоказолар) эгаллайди, фой-

даланади ва қонунда белгиланган даражада тасарруф қилади. Ушбу мулклар Марказий банк балансида акс эттирилади.

Марказий банк тижорат фаолияти билан, яъни фойда олишни мўлжалловчи таваккалчилик билан боғлиқ бўлган тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақли эмас.

Марказий банк тижорат мақсадларида (фойда олишни кўзлаб) ўзга корхоналар ва ташкилотлар, тижорат ташкилотлари, кредит уюшмаларининг капиталида иштирок этиши таъқиқланади. Бунда давлат томонидан унга топширилган мол-мулклар билан таваккал қилмаслик, уларни хатар остига қўйишдан сақлаш мақсади, шунингдек, монополистик фаолиятни олдини олиш мақсадлари назарда тутилган. Айни пайтда истисно тариқасида Марказий банк Халқ банки капиталида, ҳамда ўзининг фаолият юритишини таъминловчи корхоналар ва ташкилотлар мулкида қатнашишга ҳақлидир.

Марказий банк ташкилий жиҳатдан ягона марказлаштирилган бошқарув тизмидир. Марказий банкнинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятларнинг марказлари, Тошкент шаҳрида бош бошқармалари фаолият юритадилар, аммо ушбу банк бошқармалари юридик шахс мақомига эга эмас.

Марказий банк ўзига қарашли хизматлар ва муассасаларга ҳам эга бўлади. Лекин улар юридик шахс мақомига эга бўлмайдилар ҳамда Марказий банк Бошқаруви тасдиқлайдиган улар ҳақидаги Низомларга асосан иш юритадилар.

«Марказий банк тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ Марказий банк ҳуқуқий ҳолати икки ёқлама хусусиятга эга бўлиб, биринчидан, у юридик шахс сифатида кредит муассасалари, давлатнинг ўзи, ўзга мижозлар билан муайян фуқаролик-ҳуқуқий битимлар тузиш, яъни фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда тенг ҳуқуқли субъект сифатида иштирок этиши, банк фаолиятини амалга ошириши мумкин. Иккинчидан эса, Ўзбекистон Республикасида пул-кредит тизимларини бошқариш, банк муассасаларини назорат қилиш юзасидан тенг ҳокимият ваколатларига эга. Марказий банк иккиёқлама ҳуқуқий табиатга эга. У махсус ваколатга эга бўлган давлат бошқарув органи сифатида иш юритади ва айни пайтда юридик шахс мақомига эга бўлгани ҳолда хўжалик фаолияти билан ҳам шуғулланади.

Юридик адабиётларда Марказий банк корхонами (яъни, фойда олишни кўзловчи тижорат ташкилотими) ёки муассасами (фойда олишни мақсад қилиб қўймайдиган иттижорат ташкилотими)

деган мавзуда илмий мунозара давом этиб келмоқда ва биринчи қараш тарафдорлари ҳам, иккинчи нуқтаи назарни қўллаб-қувватловчилар ҳам бор¹.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банк тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддасида бундай мунозарага қатъий нуқта қўйилган ва Марказий банк тижорат фаолияти билан шуғулланишга ҳақли эмаслиги аниқ-равшан белгилаб қўйилган.

«Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонунда Марказий банкнинг нотижорат ташкилот эканлиги ва тижорат фаолияти билан шуғулланишга ҳақли эмаслиги тўғрисидаги тақиқ билан ушбу қонуннинг 1-моддаси, 3-қисмида «Марказий банк ўз сарф-харажатларини ўзининг даромадлари ҳисобидан амалга оширувчи, иқтисодий жихатдан мустақил муассасадир» деган қоида бир-бирига зид келади. Бунда Марказий банк тижорат фаолияти билан шуғулланишга ҳақли бўлмаса, у ҳолда фойда (даромад)ни қасрдан олади, деган мантиқли савол туғилади. Шу туфайли ушбу қонунга ўзгартириш киритилиши ва унда Марказий банк пул тушумларининг манбаи аниқлаштириб кетилмоғи лозим.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки юридик шахс сифатида қонунда бевосита назарда тутилган банк операцияларини амалга оширади.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонунни 31-моддасига кўра:

Марказий банк қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ва шартларда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, уларнинг муассасалари ва ташкилотлари, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, шунингдек, Марказий банкка қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг асосий ҳисобварақларига хизмат кўрсатиш бўйича банк операцияларини амалга ошириши мумкин.

Марказий банк юридик шахс сифатида қуйидаги банк операцияларини амалга ошириши мумкин:

1. Ўзи чиқарган давлат қимматли қоғозларини ва бошқа қарз мажбуриятларини қимматли қоғозларни очиқ бозорда сотиш ва сотиб олиш;

¹ Ефимова Л. Г. Банковское право. Учебное и практическое пособие. М., 1994 г. ст. 8;

Тосунян Н. Г. Закон о Центробанке нуждается в совершенствовании. / Российская федерация. 1994 г. №3, ст. 31 и др.

2. Қиймати тўланиши тижорат банклари томонидан кафолатланган қисқа муддатли хазина векселларини ҳамда тижорат векселларининг ҳисобини юритиш;

3. Тижорат банкларига кредит беришга ва бундай кредит бериш шартларини ўзи белгилашига;

4. Ҳукуматнинг, шунингдек, Молия вазирлигининг рухсати олингани ҳолда бошқа давлат органларининг пул маблағлари ва валюта қимматликларини депозитга қабул қилиш;

5. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва бошқа давлат органларининг фискал агенти сифатида иш юритиши, яъни:

Молия вазирлиги ва бошқа давлат органлари чиқарган қарз мажбуриятларини жойлаштириш, бу жойлаштиришни рўйхатга олиш ва уларни топширишда агент ролини бажариш;

– кўрсатиб ўтилган қимматли қоғозларнинг қийматини, улар бўйича фоизлар ва бошқа тўловларни тўлаш;

– кўрсатиб ўтилган қимматли қоғозлар бўйича ҳисобварақалари юритиш ва уларга доир тўлов операцияларини тўлаш;

– кўрсатиб ўтилган қимматли қоғозлар бўйича бошқа операцияларни амалга ошириш борасида фаолият кўрсатиши мумкин.

Марказий банк Молия вазирлигига давлатнинг қимматли қоғозларини чиқариш ва давлат қарзини қайтариш жадвали ҳамда ҳажми масалалари юзасидан уларнинг банк тизими ликвидлигига таъсири ва монетар сиёсатининг устувор йўналишларини ҳисобга олган ҳолда маслаҳат беради.

6. Ўзбекистон Республикаси ҳукуматига кредит бериш, яъни:

Кредитлар ҳукуматга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан тасдиқланган миқдорда ушбу Қонун 30-моддасининг биринчи қисмида кўрсатилган ва бир йил ичида қиймати тўланадиган активлар гаровга қўйилиши шarti билан берилади.

Кредит бериш ҳукумат ва Марказий банк ўртасида алоҳида кредит шартномаси тузиш билан расмийлаштирилади, унда кредитнинг миқдори, қайтарилиш муддатлари, тўланадиган фоизлар меъёри ва судани узиш тартиби келишиб олинади.

Марказий банк ҳукуматга обуна бўйича бадаллар учун еки республиканинг у еки бу халқаро ташкилотга аъзолигидан келиб чиқувчи бошқа тўловлар учун анча узок муддатли кредитлар беришга ҳақли.

Қонун Марказий банкнинг юридик шахс сифатидаги банк операциялари доирасини қатъий чеклаб қўйган ва бунда монополистик фаолиятга, ўз ҳокимият ваколатларидан фойдалангани ҳолда молиявий имтиёзли мавқени эгалланишига ва ниҳоят Марказий

банкнинг молия-кредит хизматлари бозорида ҳолис бўлишни таъминлашга қаратилган мақсадлар кўзланган.

Марказий банк гаров билан таъминланмаган ҳолда ва бир йилдан узоқроқ муддатга кредит бериши мумкин эмас. Шунингдек, берилган кредитнинг қайтарилиш муддатини узайтиришга ҳам ҳақли эмас. Марказий банк товар билан таъминланган оддий ва ўтказиладиган векселларнигина сотиб олиши ва сотиши мумкин ҳамда уларнинг тўлов муддати олти ойдан кўп бўлмаслиги лозим. Тўлов муддати бир йилдан кўп бўлган нодавлат қимматли қоғозларини жойлаштириш, сотиш, сотиб олиш билан боғлиқ битимлар тузилиши ҳам Марказий банк учун тақиқлангандир.

Марказий банк банк операцияларини амалга оширишга лицензияси бўлмаган юридик шахслар билан ҳамда айрим фуқаролар билан банк операцияларини амалга ошира олмайди.

Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки юридик шахс сифатида қонун ҳужатларида белгиланган тартибда чет Эл ҳукуматлари, чет Эл марказий банклари ва пул-кредитни тартибга солиш органлари, Ўзбекистон Республикаси аъзо бўлган халқаро ташкилотларга банк хизматлари кўрсатиши мумкин («Марказий банк тўғрисида»ги Қонуннинг 9-моддаси, 1-қисми).

2-§. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг маъмурий-бошқарув ваколатлари ва уларни амалга оширилиши

Ўзбекистон Республикаси мамлакатда пул-кредит тизимларини бошқарувчи ягона органдир ва шунга кўра жуда кенг маъмурий ваколатлар берилган.

Л.Т. Ефимованинг таъкидлашича Марказий банкка берилган маъмурий функция икки қисмга:

- а) ташкилий (пул муомаласини ташкил қилиш ва бошқариш);
- б) фуқаролик муомаласини, омонатчилар ва бошқа кредиторларнинг (тижорат банклари кредиторларининг) манфаатларини муҳофаза қилиш функцияси¹.

Н.Д. Эриашвилининг фикрича эса «Россия банки (Марказий банк кўзда тутилади) «Банклар банки» бўлиб, кредит ташкилотлари фаолияти устидан текшириш ва назоратни амалга оширади»².

¹ Ефимова Л.Т. Банковское право (Учебник и практическое пособие) М., 1994 год, ст. 8.

² Эриашвили Н.Д. Банковское право. М. ЮНИТИ, Закон и право, 1999 г., с. 15.

Г. Тосуняннинг таъкидлашига кура: «Марказий банк ҳуқуқий ҳолатининг асосий хусусияти шундаки, у маъмурий ҳуқуқлари ва бу ҳуқуқларни амалга оширилишини ўзининг хўжалик фаолияти билан бирга қўшиб олиб боради»¹.

Оқоридаги муаллифларнинг Марказий банкнинг маъмурий функцияларига оид фикрлари «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банк туғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасида белгиланган «Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат» деган етакчи қоидага мос келади. Миллий валюта барқарорлигини таъминлаш аслида миллий валюта «сўмни» ҳимоя қилиш, банк тизимларини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, ҳисоб-китоб тизимларининг узлуксиз ва самарали ишлашини таъминлаш каби мақсадларни ҳам тўла қамраб олади.

Марказий банкнинг мақсади ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда унинг функцияларини белгилаш мумкин. Бундай функциялар жумласига:

1) сўмнинг барқарорлиги ва ҳимоя қилиниши мақсадида Ўзбекистон ҳукумати билан биргаликда ягона давлат пул-кредит сисъатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

2) нақд пул эмиссиясини монопол тарзда амалга ошириш ва унинг муомаласини ташкил этиш;

3) қайта молиялаштириш тизимларини ташкил қилиш ва амалга ошириш;

4) банк операцияларини амалга ошириш қоидаларини, тижорат банкларида ҳисоб-китоб ва ҳисобот ишлари тартибларини белгилаш;

5) кредит ташкилотларини давлат рўйхатига олиш, уларга лицензия бериш ва лицензияни қайтариб олиш;

6) кредит ташкилотлари фаолияти устидан назоратни амалга ошириш;

7) валютани тартибга солиш, валюта назоратини амалга ошириш;

8) чет давлатлари билан ҳисоб-китоб тартибларини ўрнатиш;

9) Ўзбекистон Республикаси тўлов баланси истиқболларини аниқлаш, тўлов балансини тузиш.

Н.Ю. Ерпылева Марказий банкка юклатилган маъмурий функциялар моҳиятини таҳлил этар экан, қуйидагиларни кайд этади: «Марказий банкнинг тартибга солиш функцияси қуйидаги икки мақсадга: биринчидан, банк хизматларининг асосий истеъмолчилари бўлган омонатчиларни ҳар бир муайян банкнинг молия-

¹ Тосунян Г.А. Банковское дело и банковское законодательство в России: опыт, проблемы, перспективы. М.: Академия народного хозяйства РФ. Дело Лтд. 1995 г. С. 221.

вий ҳалокати туфайли юз бериши мумкин бўлган хавф-хатардан химоя қилиш ва иккинчидан, банк тизимларини молиявий ҳалокатлар занжирини юз бериши хавфидан муҳофаза қилиш мақсадига бўйсундирилган»¹.

Марказий банк ўзига юклатилган функцияларни бажариш чоғида превснтив (олдини олишга қаратилган), химоявий ҳамда таъминловчи чора-тадбирларни кўради.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг ташкилий функцияси барча молия ҳамда пул-кредит тизимларини ташкил қилиш, улар фаолиятини лозим даражада ушлаб туришга қаратилган. Марказий банк кредит тизимига мансуб ташкилотлар олдида пул барқарорлигини таъминлаш, ҳисоб-китоблар самарадорлигига эришиш вазифаларини қўйиш билан бирга ушбу вазифаларни бажарилишида пул кредит сиёсатини шакллантириш ҳамда рўёбга чиқариш орқали бевосита иштирок этади.

Мамлакатда амалга ошириладиган пул-кредит сиёсатининг таркибий қисмлари фойзалар сиёсатини, энг кам мажбурий резервлар сиёсатини, очиқ бозор сиёсатини, қайта молиялаштириш, валютани тартибга солиш, тўғридан-тўғри миқдорий чекловлар қўллаш сиёсатини ўз ичига олади. Ушбу соҳаларда Марказий банк амалга оширадиган сиёсат аслида иқтисодиётга таъсир ўтказиш воситаларидан бўлиб саналади ва тижорат банклари тўлов қобилиятини муайян даражада сақлаб туришга қаратилган.

Нақд пул муомаласини йўлга қўйиш ҳам Марказий банкининг ташкилий функцияларидан бўлиб, нақд пуллар ва танга-чақалар эмиссиясини амалга ошириш, пул бирликларини муомалага кириштириш ва муомаладан чиқариш, резерв банкнотлар сақланиши, ташилиши, ишлаб чиқарилишини ўз ичига олади.

Нақд пул эмиссияси пассив банк операцияси ҳисобланади ва Марказий банкка берилган алоҳида имтиёз сифатида таърифланади².

Нақд пулсиз ҳисоб-китоб ишларини ташкил қилиш Марказий банк томонидан амалга ошириладиган ташкилий функциялардан саналади ва бу функция кредит ташкилотлари корреспондентлик ҳисобварағлари орқали банклараро ҳисоб-китобларни йўлга қўйиш, кредит ташкилотларига бу соҳада услубий ёрдам кўрсатиш, нақд пулсиз ҳисоб-китоб қондаларини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва жорий этиш йўли билан амалга оширилади.

¹ Ернылева Н. Ю. Международное банковское право. Учебное пособие. М., Форум «Инфра-М», 1998 г. С. 48.

² Поль-Мари. Финансовое право. М., 1974 г. С. 30; Э. Родс. Банки, биржи, валюты современного капитализма. М., 1986 г. с. 24.

Фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва банк-кредит тизимларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш Марказий банк функциялари орасида алоҳида ўрин тутаяди. Зероки, АҚШ Федерал резерв банки директори Е. Корриганнынг таъкидлашича: «Мамлакат кредит тизимларига юклатилган барча функциялар бажарилиши муваффақиятларининг гарови жамиятнинг бу тизимга бўлган ишончини таъминлай оладиган ҳуқуқий ҳамда институционал шарт-шароитлар вужудга келтирилганлик даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади»¹.

Жаҳондаги барча давлатлар оммавий манфаатларни кафолатлаш ва муҳофаза қилиш мақсадида кредит муассасалари устидан ялпи назоратни амалга оширишга ҳаракат қиладилар.

К. Гавалда ва Ж. Стуффлеларнинг фикрича давлат омонатчилар манфаатларини банкирлар томонидан уларга ишониб топширилган пул маблағларини соғуриб юборилишидангина эмас, балки саводсизлик ҳамда укувсизлик билан бошқариш туфайли юз бериши мумкин бўлган хатарлардан ҳам ҳимоя қила билиши лозим².

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонун Ушбу вазифани қуйидаги уч усулда бажаришга ҳаракат қилади:

- 1) тижорат банкини давлат рўйхатида олиш чоғида қонунийлик ва мақсадга мувофиқлик жиҳатдан текширади;
- 2) иқтисодий-мажбурий резервларни белгилайди;
- 3) банкларнинг фаолияти устидан бевосита кундалик назоратни олиб боради.

«Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддасига кўра:

«Марказий банк ўз ваколати доирасида Ўзбекистон ҳудудида барча шахслар учун ижро этилиши мажбурий бўлган меъёрий ҳужжатлар чиқаради».

Марказий банк томонидан қабул қилинадиган меъёрий ҳужжатлар кредит тизимини ва пул-кредит муносабатларини ташкил этиш, бошқариш, назорат қилишнинг зарур ҳуқуқий механизмларини белгилайди ва ушбу механизмларни самарали ишлаши учун зарур бўлган юридик шарт-шароитлар ва кафолатларни таъминлайди. Марказий банк томонидан қабул қилинадиган меъёрий актларда банк муносабати иштирокчиларининг ҳуқ-атвор қоидалари, ҳуқуқлари, мажбуриятлари, жавобгарликлари мустаҳкамлаб қўйилади ва шу йўл билан банк муносабатларининг барқарорлиги, адолатлилиги, ҳимояланган ва кафолатланганлиги таъмин этилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қабул қиладиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар йўналишлари қонунда белги-

¹ Корриган Е. Центральный банк: размышления о путях создания банковской системы рыночного типа // ж. Экономика и жизнь. 1990 г. №46, с. 19.

² Gavalda C., Stoufflet J. Droit de la banque. Paris, 1974 y. p.8.

лаб қўйилмаган бўлсада, улар қуйидаги масалаларга қаратилган бўлиши мумкинлигини қайд этиш мумкин:

- a) ҳисоб-китоб қондаларига оид;
- b) банк операцияларини амалга оширилишига оид;
- c) банк тизимида ҳисоб-китоб ва ҳисоботга оид;
- d) нақд пул эмиссияси, сақланиши, ташилиши, инкассация қилинишига оид;
- e) банкларни рўйхатга олиш, лицензия бериш ва қайтариб олишга оид;
- f) мажбурий резервларга оид;
- g) кредит ташкилотларини текширишга оид ва бошқа соҳаларга қаратилган бўлиши мумкин.

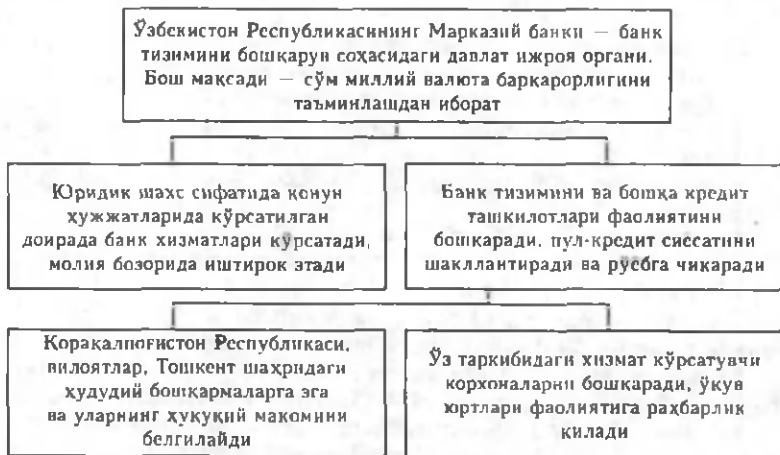
Юридик адабиётларда банк қонунчилигига кўра Марказий банкка юклатилган функциялар қўлами ва ҳажми жуда ҳам кенглиги қай даражада ҳақсадга мувофиқлиги ҳақида танқидий фикрлар билдириб келинади. Г.А. Тосуняннинг фикрича бундай турли-туман табиатли функцияларни Марказий банкка юклатилганлиги ва шунга кўра ҳаддан ташқари ваколатлар берилганлиги молия бозори ва пул-кредит муносабатларидаги чексиз монополиядан бошқа нарса эмас. 50

Жаҳондаги ҳеч бир давлатда (МДХ таркибидаги давлатлар истисно қилинганда) банкларни рўйхатга олиш, уларга лицензия бериш, назорат қилиш, ҳисоб-китоб ва касса хизматлари кўрсатиш, мажбурий резервлар ташкил этилишини назорат қилиш, қонуности меъерий ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариш битта орган — Марказий банк қўлида жамланган эмас.

Дунёнинг ривожланган ва энди ривожланиб келаётган мамлакатларда банк муносабатлари шаклланиб бўлган ва банк тизимининг биринчи поғонасида Ўзбекистондаги сингари қаттиқ марказлашиш мавжуд эмас ва Ўзбекистон Марказий банки бажарадиган функциялар бир неча бир-бирдан мустақил давлат органлари томонидан амалга оширилади. Бундай ҳол пул-кредит ва молия соҳасида монополиянинг шаклланишига йўл бермайди.

Масалан, Германия ва АҚШда умумий тушунчага тўғри келадиган Марказий банк мавжуд эмас ва Немис Федерал банки ва АҚШ федерал резерв тизими иш олиб боради.

Ушбу давлатларда банкларни рўйхатга олиш, уларга лицензия бериш, банк фаолияти устидан назорат олиб бориш турли давлат органлари томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг мақсади, вазифаси ва фаолиятини қуйидаги чизмада кўриш мумкин (5-чизма).

3-§. Марказий банкни бошқариш

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки нафақат бошқарув органи, айни пайтда бошқарилиши талаб этиладиган муассаса ҳамдир.

Марказий банк давлат бошқарув органи сифатида энг аввало қонунлар ёрдамида, қолаверса парламент ва Президент томонидан ҳам бошқарилади (масалан, раҳбар кадрларини тайинлаш ёки лавозимидан озод қилиш, асосий иқтисодий кўрсаткичларини белгилаб бериш, ҳисоботларини эшитиш ва бошқалар). Буларнинг барчаси амалга ошириб келинаётган молиявий ислохотлар доирасида давлат олий бошқарув органлари томонидан ташқаридан тўриб Марказий банк фаолиятини бошқаришдан иборат¹.

Бундан ташқари, Марказий банк ичкаридан ўз ваколатли бошқарув органлари орқали ҳам бошқарилади. Қонун ушбу ички бошқарув органлари, уларнинг ваколатлари, вазифаларини белгилаб қўйиш, бу ваколатларнинг амалга оширилишини текшириб бориш

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислох қилиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги; 2002 йил 15 ноябрдаги «Республика банк кенгашини тузиш тўғрисида»ги; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 авгу-стаги «Иқтисодий кредитлаш механизмни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 349-сонли; 2003 йил 4 февралдаги «Пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш механизмни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 63-сонли қарори ва бошқалар.

орқали Марказий банк зиммасига юклатилган мақсад ва вазифалар муваффақиятли бажарилишини таъминлайди.

Марказий банк юридик шахс сифатида ўз ташкилий тузилишига ва ваколатли бошқарув органларига эга.

Уларнинг туълари, ваколатлари ҳамда қарор қабул қилиш тартиби.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бўйлама (вертикал) бошқарув тизимига эга бўлган марказлашган ягона тизимни ташкил этади. Бунга Марказий Маҳкама (Республика Марказий банки), Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳридаги бош бошқармалар (юридик шахс мақомисиз), бошқа ҳудудий муассасалар, ҳисоб-китоб марказлари, ҳисоблаш маркази, ўқув юрталари ва бошқалар қиради.

Марказий банкнинг ҳудудий муассасалари юридик шахс мақомига эга бўла олмайдилар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиш ваколатига эга эмаслар. Марказий банк ҳудудий муассасаларининг вазифа ва ваколатлари МБ бошқаруви томонидан тасдиқланадиган ҳудудий муассасалар тўғрисидаги Низомга асосан тасдиқланади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг олий органи МБ бошқаруви саналади. Бошқарув Марказий банк сиёсати ва фаолиятининг асосий йўналишларини белгилаб беради, банкни бошқаради.

Бошқарув ўн бир кишидан иборат бўлиб, унинг таркибига МБ раиси, унинг ўринбосарлари, шунингдек, унинг асосий бўлимларининг бошлиқлари қиради. Бошқарув аъзоларини МБ Раиси тақдимномасига мувофиқ, Олий Мажлис кенгаши тасдиқлайди.

Бошқарув мажлисига МБ Раиси, у йўқ пайтларда эса унинг ўрнини босадиган бошқа шахслар раислик қилади. Бошқарув мажлисида кўпчилик овоз билан қарор қабул қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қуйидаги ваколатларга эга:

– монетар сиёсатнинг асосий йўналишларини, шу жумладан, Марказий банкнинг очиқ бозордаги операциялари кўлами, Марказий банкнинг ҳисоб ва ссуда беришдаги фонз ставкалари ҳамда банкларнинг Марказий банкдаги мажбурий резервлари меъёрини белгилайди;

– Марказий банкнинг халқаро ташкилотлардаги иштироки масаласини ҳал қилади;

– банкнотлар ва тангаларнинг номинал қиймати ва намуналарини, шунингдек, пул белгиларини муомаладан чиқариш шартларини белгилайди;

– Ўзбекистон Республикаси ҳукуматига бериладиган ссудалар миқдори ва шартларини тасдиқлайди;

- банклар учун иқтисодий меъёрларни тасдиқлайди ва уларга риоя этилишини кузатиб боради;
- банк фаолияти билан шуғулланиш учун лицензия бериш ва уларни қайтариб олиш тўғрисидаги қарорлар қабул қилади;
- Марказий банкнинг ташкилий тузилмасини белгилайди;
- Марказий банк муассасалари ҳамда корхоналарини ташкил этади, қайта тузади ва тугатади;
- Марказий банк харажатлари ва даромадлари сметасини тасдиқлайди;
- Марказий банкнинг йиллик ва молия ҳисоботларини кўриб чиқади;
- Марказий банкнинг таркибий бўлинмалари, муассасалари ва корхоналари раҳбарларини тасдиқлайди;
- Марказий банк таркибий бўлинмалари, унинг муассасалари ва ташкилотлари раҳбарларининг ҳисоботлари ҳамда маърузаларини тинглайди;
- Марказий банк ходимларини ишга ёллаш, ишдан бўшатиш, уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш шартларини, шунингдек, уларнинг кредитлар олиши ва акциялар сотиб олишини тартибини қонун ҳужжатларига мувофиқ белгилайди;
- Марказий банк ваколати доирасидаги бошқа масалаларни кўриб чиқади ва ҳал қилади.

Марказий банк Раиси Ўзбекистон Республикаси Президентининг тавсиясига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан тайинланади ва лавозимидан озод қилинади (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 78-моддаси, 18-банди).

«Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги қонуннинг 20-моддасига кўра:

Марказий банк раиси:

- Марказий банк ва унинг бошқаруви фаолиятига раҳбарлик қилади, банкнинг фондларини тасарруф этади ва Марказий банк эгизмасига юклатилган вазифаларнинг бажарилиши учун жавобгар бўлади;
- Марказий банк фаолияти масалаларини ҳал қилади, ушбу қонунга биноан Бошқарув ваколатига киритилган масалалар бундан мустасно;
- Бошқарув қарорларини имзолайди, буйруқлар ва фармо-йишлар чиқаради;
- Марказий банк фаолияти ва жорий операцияларини оператив тарзда бошқариш бўйича ҳаракатларни амалга оширади;
- Олий Мажлис, ҳукумат, вазирликлар, идоралар, банклар ва муассасаларда, халқаро ва чет эл ташкилотларида банк фаолиятига доир барча масалалар бўйича Марказий банк номидан иш кўради;

- айрим масалаларни ҳал қилишни ўзининг ўринбосарларига, марказий аппарат таркибий бўлинмаларининг ҳамда ҳудудий муассасаларининг раҳбарларига топширади.

Марказий банк Раисининг ваколат муддати – беш йил.

Марказий банк раиси бўлмаган пайтда унинг вазифаларини ўринбосарларидан бири бажаради.

Марказий Банк Раиси қуйидаги ҳолларда ўз эгаллаб турган лавозимидан озод қилиниши мумкин:

– ваколат муддати тамом бўлганида;

– сабабларини кўрсатган ҳолдаги шахсий аризасига кўра;

– жиноят содир қилишда белгиланган тартибда айбдор деб топилганида;

– ўз хизмат вазифасини саломатлиги ҳолатига кўра бажара олмаслигини асословчи давлат тиббий комиссиясининг хулосаси мавжуд бўлганида;

– эгаллаб турган лавозимига исмуносиб хатти-ҳаракатлар қилган, шу жумладан, «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонунни қўпол тарзда бузган, банк манфаатларига жиддий зарар етказгани ҳолларда;

– қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа асосларга кўра.

Марказий банк Раисининг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари Раис тавсияси билан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан вазифасига тайинланади ёки озод қилинади.

Мавзунини ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банк тўғрисида»ги Қонуни қачон қабул қилинган ва унинг тузилиши қандай?

2. Марказий банкнинг мақсад ва вазифалари ҳақида сўзлаб беринг.

3. Марказий банк ва унинг юридик шахс мақоми мазмуни нималардан иборат?

4. Марказий банк ваколатлари ҳақида нималарни биласиз?

5. Марказий банкнинг маъмурий-бошқарув соҳасидаги вазифалари ҳақида сўзлаб беринг.

6. Марказий банкнинг бошқарув органлари ва уларнинг ваколатлари нималардан иборат?

7. Марказий банкнинг мақоми қандай?

8. Марказий банкнинг бошқарув органи қандай ташкил этилади?

9. Марказий банк раисининг ваколатлари қандай?

10. Марказий банк бошқа давлат бошқарув органларидан қайси ўзига хос хусусиятлари билан фарқланиб туради?

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНИ
21.12.1995 й. № 154-І
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING
МАРКАЗИЙ БАНКИ ТЎҒРИСИДА

І. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1-модда. Ҳуқуқий мақоми.

Марказий банкнинг ҳуқуқий мақоми, вазифалари, ваколатлари, ташкил этилиши ва фаолияти тамойиллари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, ушбу Қонун ҳамда бошқа қонунлар билан белгиланади.

Марказий банк юридик шахс ҳисобланади ва у давлатнинг мутлақ мулкидир.

Марказий банк — ўз сарф-харажатларини ўзининг даромадлари ҳисобидан амалга оширувчи, иқтисодий жиҳатдан мустақил муассасадир.

Марказий банк ва унинг муассасалари Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тасвири туширилган ва ўз номи ёзилган муҳрига эга.

2-модда. Мол-мулки.

Марказий банкнинг мол-мулки унинг пул ва бошқа моддий бойликларидан иборат бўлиб, уларнинг қиймати Марказий банк балансида акс эттирилади.

Марказий банк ўз балансида акс эттирилган мол-мулкка қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда эгаллик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф қилишга ҳақли.

3-модда. Бош мақсади ва асосий вазифалари.

Марказий банкнинг бош мақсади миллий валютанинг барқарорлигини таъминлашдан иборат. Асосий вазифалари:

монетар сиёсатни ҳамда валютани тартибга солиш соҳасидаги сиёсатни шакллантириш, қабул қилиш ва амалга ошириш;

Ўзбекистон Республикасида ҳисоб-китобларнинг самарали тизимини ташкил этиш ва таъминлаш; банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналар фаолиятини лицензиялаш ҳамда тартибга солиш, банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналарни назорат қилиш, қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришни лицензиялаш; (ЎзР 13.12.2002 й. 447-ІІ-сон Қонуни таҳриридаги хат боши), (олдинги таҳририга қаранг);

Ўзбекистон Республикасининг расмий олтин-валюта резервларини, келишувга биноан ҳукумат резервларини қўшган ҳолда, сақлаш ва тасарруф этиши;

давлат бюджетининг касса ижросини Молия вазирлиги билан биргаликда ташкил этишдан иборатдир.

4-модда. Марказий банк учун тақиқланган фаолият турлари.

Марказий банк: молиявий ёрдам кўрсатиш билан шуғулланишга; тижорат фаолияти билан шуғулланишга;

Ўзбекистон Республикаси Халқ банкининг, шунингдек, Марказий банк фаолият юритишини таъминловчи корхоналар ва ташкилотларнинг капиталларида иштирок этишини истисно этганда, банклар ва бошқа юридик шахсларнинг капиталларида қатнашишга ҳақли эмас. (ЎзР 15.04.1999 й. 772-1 Қонун таҳриридаги хат боши).

5-модда. Ҳисобдорлик.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига ҳисобдордир. Олий Мажлиснинг Сенати:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига кўра Марказий банк бошқарувининг раисини тайинлайди ва лавозимидан озод этади;

йиллик ҳисоботни, шунингдек, аудиторнинг хулосасини кўриб чиқади. Марказий банк пул-кредит соҳасидаги мавжуд вазият ва монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари тўғрисида ҳар йили матбуотда маъруза эълон қилади.

6-модда. Марказий банкнинг мустақиллиги.

Марказий банк ўз ваколатлари доирасида қарорлар қабул қилиш борасида мустақилдир. Давлат Марказий банкнинг мажбуриятлари юзасидан, Марказий банк эса давлатнинг мажбуриятлари юзасидан жавобгар бўлмайди, башарти, улар ўз зиммаларига бундай мажбуриятларни олмаган бўлсалар ёки қонунларда бошқа қоида назарда тутилмаган бўлса.

7-модда. Норматив ҳужжатлар.

Марказий банк ўз ваколати доирасида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида барча шахслар ижро этиши мажбурий бўлган норматив ҳужжатлар чиқаради.

Марказий банкнинг норматив ҳужжатлари, агар ҳужжатнинг ўзида ўзга қоида назарда тутилмаган бўлса, эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради.

ЎзР 29.08.1998 й. 681-1-сон Қонунга мувофиқ учинчи қисм чиқариб ташланган

Марказий банкнинг ўз ваколати доирасида чиқарган норматив ҳужжатларининг бошқа органларда рўйхатдан ўтказилиши тақозо этилмайди.

8-модда. Ташкилий тузилиши.

Марказий банк ягона марказлаштирилган бошқарув тизимидир. Марказий банк зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш учун тегишли хизматлар ва муассасалар ташкил этади. Марказий банк Қорақалпоғистон Республикаси пойтахти, вилоятларнинг марказлари ва Тошкент шаҳрида юридик шахс мақомига эга бўлмаган бош бошқармалар тузади. Марказий банкка қарашли хизматлар ва муассасалар Марказий банк Бошқаруви (бундан буён матнда — Бошқарув) тасдиқлайдиган низомлар асосида фаолият кўрсатади.

9-модда. Ташқи иқтисодий фаолият.

Марказий банк:

бошқа давлатларнинг марказий банклари, халқаро банклар ва бошқа молия-кредит муассасаларида Ўзбекистон Республикаси манфаатларини ҳимоя қилишга;

молия операциялари бажаришга, шу жумладан чет эл ҳукуматлари, чет эл марказий банклари ва пул-кредитни тартибга солиш органларига, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси аъзо бўлган халқаро ташкилотларга банк хизмати кўрсатишга; хорижий давлатларда ваколатхоналар очишга;

Ўзбекистон Республикасида чет эл банкларининг ваколатхоналарини аккредитация қилишга ҳақлидир.

Марказий банкнинг бошқа давлатлар банклари ва кредит муассасалари билан ўзаро муносабатлари Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига, шунингдек, банклараро битимларга мувофиқ амалга оширилади.

II. БАНКНИНГ МОЛИЯВИЙ АҲВОЛИ

10-модда. Марказий банкнинг низом капитали.

Марказий банкнинг низом капитали миқдори икки миллиард сўмдан иборат. Низом капитали миқдори Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарорига мувофиқ оширилади. (ЎЗР 03.12.2004 й. 714-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

Марказий банкнинг низом капитали бошқа шахсларга берилиши ёки ундан закат сифатида фойдаланилиши мумкин эмас.

11-модда. Фойдани аниқлаш ва тақсимлаш.

Марказий банкнинг фойдаси ҳар бир молия йили учун:

ишончсиз, шубҳали қарзлар ва бошқа активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш резервлари шакллантирилгандан сўнг;

умумий қабул қилинган бухгалтерлик амалиётига мувофиқ барча даромадлар ва чиқимлар ҳисобланганидан, шунингдек, активлар ва пассивлар амалда баҳоланганидан сўнг аниқланади.

Марказий банкнинг чет эл валютаси курсининг ёки қимматбаҳо металллар қийматининг ўзгариши натижасида олтин-валюта резервларини қайта баҳолашдан ҳосил бўладиган реализация қилинмаган даромадлари ва харажатлари олтин-валюта резервларига оид операциялар бўйича қайта баҳолаш фондига киради. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонунига мувофиқ иккинчи, учинчи, тўртинчи ва бешинчи қисмлари тегишинча учинчи, тўртинчи, бешинчи ва олтинчи қисмлар деб ҳисоблансин.

Марказий банкнинг фойдаси Бошқарув белгилаган тартибда, йиллик ҳисоботни тасдиқлаш билан бир пайтда тақсимланади.

Бошқарувнинг қарорига мувофиқ аниқ мақсадли турли резервлар ва фондлар шакллантирилиши мумкин.

Аниқ мақсадга йўналтирилган резервлар ва фондлар белгиланган тартибда тўлдирилганидан кейин фойданинг қолган қисми республика бюджети даромадига йўналтирилади. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм), (олдинги таҳририга қаранг).

Йиллик ҳисобот кўриб чиқилмагунча фойданинг республика бюджетига ўтказилишига йўл қўйилмайди.

12-модда. Марказий банкнинг солиқлар, йиғимлар ва божлардан озод қилиниши.

Марказий банк ва унинг муассасалари солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа тўловлардан озод қилинади.

13-модда. Ҳисобот бериш.

Марказий банкнинг ҳисобот даври 1 январь – 31 декабрь қилиб белгиланади. Йиллик ҳисобот 15 майдан кечиктирилмай Олий Мажлис Сенати кўриб чиқиши учун тақдим этилади. (ЎзР 03.12.2004 й. 714-II-сон Қонуни таҳриридаги модда матни).

14-модда. Марказий банкда аудиторлик текшируви.

Марказий банкда аудиторлик текшируви мустақил аудитор ташкилотлар томонидан ҳар йили ўтказилади.

III. МАРКАЗИЙ БАНКНИ БОШҚАРИШ

15-модда. Марказий банк Бошқаруви.

Марказий банкнинг олий органи унинг Бошқарувидир. Бошқарув Марказий банк сиёсати ва фаолиятининг асосий йўналишларини белгилаб беради, банкни бошқаради.

16-модда. Бошқарув таркиби.

Бошқарув ўн бир кишидан иборат бўлади. Бошқарув таркибига Марказий банк Раиси, унинг ўринбосарлари, шунингдек, банкнинг асосий бўлинмалари раҳбарлари киради.

Марказий банк Раиси Бошқарувнинг Раиси ҳисобланади. Бошқарув аъзоларини (Марказий банк Раисининг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари бундан мустасно) Марказий банк Раисининг тақдимномасига биноан Олий Мажлис Сенатининг Кенгаши тасдиқлайди. (ЎзР 03.12.2004 й. 714-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм), (олдинги таҳририга қаранг).

17-модда. Бошқарувнинг ваколатлари.

Бошқарув куйидаги ваколатларга эга:
монетар сиёсатнинг асосий йўналишларини, шу жумладан Марказий банкнинг очиқ бозордаги операциялари кўлами, Марказий банкнинг ҳисоб ва ссуда беришдаги фоиз ставкалари ҳамда банкларнинг Марказий банкдаги мажбурий резервлари нормасини белгилайди;

Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатларини тасдиқлайди; (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги хат боши).

ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонунига мувофиқ учинчи — ўн бешинчи хатбошилари тегининча тўрттинчи — ўн олтинчи хатбошилار деб ҳисоблансин

Марказий банкнинг халқаро ташкилотлардаги иштироки масаласини ҳал қилади;

банкнотлар ва тангаларнинг номинал қиймати ва намуналарини, шунингдек, пул белгиларини муомаладан чиқариш шартларини белгилайди;

Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматига бериладиган ссудалар миқдори ва шартларини тасдиқлайди;

банклар учун иқтисодий нормативларни ва кредит уюшмалари ҳамда гаровхоналар учун молиявий операциялар ўтказиш қондаларини тасдиқлайди, шунингдек, уларга роя этилишини кўриб чиқади; (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги хат боши), (олдинги таҳририга қаранг)

банк фаолияти билан шуғулланиш учун лицензиялар бериш ва уларни чақириб олиш тўғрисида қарорлар қабул қилади, кредит уюшмалари ва гаровхоналар фаолияти, шунингдек қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқариш лицензияланишини амалга оширади; (ЎЗР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги хат боши), (олдинги таҳририга қаранг).

Марказий банкнинг ташкилий тузилмасини белгилайди;

Марказий банк муассасалари ҳамда корхоналарини ташкил этади, қайта тузади ва тугатади;

Марказий банк харажатлари ва даромадлари сметасини тасдиқлайди;

Марказий банкнинг йиллик ва молия ҳисоботларини кўриб чиқади;

Марказий банкнинг таркибий бўлинмалари, муассасалари ва корхоналари раҳбарларини тасдиқлайди;

Марказий банк таркибий бўлинмалари, унинг муассасалари ва ташкилотлари раҳбарларининг ҳисоботлари ҳамда маърузаларини тинглайди;

Марказий банк ходимларини ишга ёллаш, ишдан бўшатиш, уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш шартларини, шунингдек, уларнинг кредитлар олиши ва акциялар сотиб олиши тартибини қонун ҳужжатларига мувофиқ белгилайди;

Марказий банк ваколати доирасидаги бошқа масалаларни кўриб чиқади ва ҳал қилади.

18-модда. Бошқарувнинг мажлислари.

Бошқарувнинг мажлислари ойига камида бир марта ўтказиб турилади.

Бошқарув мажлисларини Марказий банк Раиси чақиради. Мажлислар, шунингдек, Бошқарувнинг камида учта аъзосининг талабномаси бўйича чақирилиши мумкин.

Бошқарув мажлисларига Марказий банк Раиси, у бўлмаган пайтларда эса, ўринбосарларидан бири раислик қилади.

Бошқарув аъзоларининг камида учдан икки қисми қатнашган Бошқарув мажлиси ҳақиқий ҳисобланади. Бошқарув қарорлари қатнашаётган аъзоларининг оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади.

Овозлар тенг келган тақдирда Марказий банк Раисининг овози ҳал қилувчи ҳисобланади. Бошқарув мажлислари, қоида тариқасида, спик тарзда ўтади.

19-модда. Бошқарувнинг қарори.

Бошқарувнинг тўхтами қарор шаклида қабул қилинади.

20-модда. Марказий банк Раиси.

Марказий банк Раиси:

Марказий банк ва унинг Бошқаруви фаолиятига раҳбарлик қилади, банкнинг фондларини тасарруф этади ва Марказий банк зиммасига юклатилган вазифалар бажарилиши учун жавобгар бўлади;

Марказий банк фаолияти масалаларини ҳал қилади, ушбу Қонунга биноан Бошқарув ваколатига киритилган масалалар бундан мустасно;

Бошқарув қарорларини имзолайди, буйруқлар ва фармо-йишлар чиқаради;

Марказий банк фаолияти ва жорий операцияларини оператив тарзда бошқаради;

Олий Мажлисда, ҳукуматда, вазирликлар ва идораларда, судларда, банклар ва муассасаларда, халқаро ҳамда чет эл ташкилотларида банк фаолиятига доир барча масалалар бўйича Марказий банк номидан иш кўради;

айрим масалаларни ҳал қилишни ўзининг ўринбосарларига, марказий аппарат таркибий бўлинмаларининг раҳбарларига, ҳудудий муассасаларнинг раҳбарларига топширади.

Марказий банк Раисининг ваколат муддати — беш йил.

Марказий банк Раиси бўлмаган пайтда унинг вазифаларини ўринбосарларидан бири бажаради.

21-модда. Марказий банк Раисини эгаллаб турган лавозимдан озод қилиш учун асослар.

Марказий банк Раиси қуйидаги асослар бўйича:

ваколат муддати тугаганида;

истеъфога чиқишни сўраб, сабабларини кўрсатган ҳолда ёзган шахсий аризасига кўра;

жиноят содир қилишда қонунда белгиланган тартибда айбдор деб топилганда;

ўзининг хизмат вазифаларини саломатлигига кўра бажара олмаганда, давлат тиббий комиссиясининг хулосаси асосида;

эгаллаб турган лавозимига муносиб бўлмаган хатти-ҳаракатлар қилганида, шу жумладан, ушбу Қонунни қўпол равишда бузганида ва Марказий банк манфаатларига катта зарар етказганида эгаллаб турган лавозимдан озод қилиниши мумкин.

Марказий банк Раиси қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа асосларга кўра ҳам эгаллаб турган лавозимдан озод қилиниши мумкин.

22-модда. Марказий банк Раисининг ўринбосарлари.

Марказий банк Раисининг биринчи ўринбосари ва ўринбосарлари Марказий банк Раисининг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан лавозимга тайинландилар ва лавозимидан озод қилинадилар. (Банд ЎЗР 15.12.2000 й. 175-II Қонуни таҳририда баён этилган).

IV. МАРКАЗИЙ БАНКНИНГ ПУЛ-КРЕДИТ ОПЕРАЦИЯЛАРИ

23-модда. Монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари.

Марказий банк келгуси йил учун Ўзбекистон Республикаси монетар сиёсатининг асосий йўналишларини ишлаб чиқади ва ҳар йили кейинги молия йили бошланишидан камида ўттиз кун олдин Олий Мажлиснинг Сенатига бу ҳақда ахборот беради. (ЎЗР 03.12.2004 й. 714-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

Монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари:

иқтисодий конъюнктуранинг таҳлили ва истиқбол кўрсаткичларини; муомалада бўлган пул массасининг иқтисодий жиҳатдан асосланган чегараларини;

пул массаси йиллик ўсиш суръатининг аниқ мақсадли кўрсаткичларини, шу жумладан, Марказий банк ички активларининг ўзгаришини;

валюта ҳамда фонд сиёсатининг асосий йўналишларини;

пул-кредит соҳасини тартибга солишга доир ҳаракатларнинг аниқ мақсадли асосий кўрсаткичларини ўз ичига олиши лозим.

24-модда. Монетар кўрсаткичлар ўзгаришининг аниқ мақсадли мўлжаллари.

Марказий банк Ўзбекистон Республикасидаги пул-кредит, молия, валюта ва нарх муносабатлари ҳолатидан келиб чиқиб, битта ёки бир қанча монетар кўрсаткичлар ўзгаришларининг аниқ мақсадли мўлжалларини белгалаши мумкин.

25-модда. Очиқ бозордаги операциялар.

Марказий банк давлатнинг қимматли қоғозлари, шунингдек, Марказий банкнинг ўзи чиқарган қарз мажбуриятларини харид қилиши ва очиқ бозорда сотиши мумкин.

Марказий банк ҳар қандай даражадаги бюджетларни молиявий таъминлаш учун очиқ бозордаги операциялардан фойдаланиши, шунингдек, давлат қимматли қоғозлари бирламчи жойлаштирилганда уларни сотиб олиши мумкин эмас.

Очиқ бозордаги операциялар лимитини бошқарув тасдиқлайди.

26-модда. Марказий банкнинг ҳисоб операциялари.

Марказий банк қиймати тўланишини банклар кафолатлаган қисқа муддатли хазина векселлари, шунингдек, тижорат векселлари ҳисобини юритиши мумкин.

Ҳисоб операцияларини ўтказиш шартларини, шу жумладан, ҳисоб ставкаси миқдорларини Марказий банк белгилайди.

27-модда. Марказий банк операциялари бўйича фоиз ставкалари.

Марказий банк ўз операциялари бўйича фоиз ставкаларини мустақил белгилайди.

28-модда. Мажбурий резерв талаблари.

Марказий банк ўзи белгиллаган энг кам миқдорда резервлар сақлаш тўғрисида банкларга кўрсатма беради. Марказий банкда депозитга ўтказиладиган мажбурий резервларнинг энг кам миқдори Марказий банкнинг норматив ҳужжатлари билан белгиланиб, у омонатларнинг ҳажми, тури, муддатига, банкларнинг бошқа мажбуриятларига боғлиқ бўлади. Мажбурий резервларнинг миқдорлари жалб этилган маблағлар ва омонатларнинг ҳар бир тоифаси бўйича барча банклар учун бир хилдир.

Мажбурий резервлар Марказий банкда нақд пул ёки омонатлар кўринишида, Марказий банк белгиладиган тартибда депозитга ўтказилади.

Мажбурий резерв талабларининг нормативлари ёки таркиби белгилангани ёки ўзгартирилгани тўғрисидаги кўрсатмаларда камида бир ойлик муддат кўрсатилади, резервларнинг таркиби ёки миқдорига доир янги нормативларни банклар ана шу муддатгача бажаришлари шарт.

Марказий банк мажбурий резервлар бўйича фоизларни тўлаш тўғрисида қарор қабул қилади.

29-модда. Мажбурий резерв талаблари нормасини бажармаганлик учун санкциялар.

Банк мажбурий резерв талабларининг энг кам миқдорини сақлаб туриш тўғрисидаги 28-модда қоидаларини бажармаган тақдирда Марказий банк қатъий тартибда бу банкдан стишмаётган маблағ суммасини, шунингдек қайта молиявий таъминлашнинг икки ставкасидан ошмайдиган миқдорда жарима ундириб олади.

30-модда. Марказий банкнинг банкларни қайта молиявий таъминлаши.

Марказий банк ўзи белгиллаган шартларда банкларга кредит беришга ҳақли, бунда қуйидаги активлар гаровга қўйилиши мум-

кин: (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги хат боши), (олдинги таҳририга қаранг).

олтин, чет эл валютаси, халқаро резервлар тоифасига кирувчи валюта бойликлари ва бошқа бойликлар;

давлат қарз мажбуриятлари ва ҳукумат кафолатлаган бошқа қарз воситалари;

Марказий банкда депозитга ўтказилган ва унинг депозитарий-си учун мақбул бўлган, харид қилиниши ва сотилишига рухсат берилган ёки Марказий банк улар билан ушбу Қонун доирасида бошқа хил операциялар ўтказиши мумкин бўлган активлар; тўланишига банклар кафолат берган тижорат векселлари.

Марказий банк ўзининг қайта молиявий таъминлаш тизимида банкларнинг иштирок этиш шартларини эълон қилади.

31-модда. Марказий банкнинг миқозларга хизмат кўрсатиши.

Марказий банк қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ва шартларда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, уларнинг муассасалари ва ташкилотлари, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Давлат божхона қўмитаси, Давлат чегараларини ҳимоя қилувчи қўмита шунингдек Марказий банкка қарашли корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг асосий ҳисобварақларига хизмат кўрсатиш бўйича банк операцияларини амалга ошириши мумкин. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги модда матни), (Олдинги таҳририга қаранг).

V. ПУЛ ТИЗИМИ ҲАМДА ПУЛ МУОМАЛАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

32-модда. Пул тизими.

Ўзбекистон Республикасининг пул тизими Ўзбекистон Республикасининг пул бирлигини, пул муомаласи ташкил этилишини ва уни тартибга солишни ўз ичига олади. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм), (олдинги таҳририга қаранг).

Ўзбекистон Республикасининг пул бирлиги сўмдир. Бир сўм юз тийиндан иборат. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм), (олдинги таҳририга қаранг).

Сўм Ўзбекистон Республикасида ягона, чекланмаган ва қонуний тўлов воситаси ҳисобланади.

33-модда. Марказий банкининг пул белгиларини чиқаришдаги ваколатлари.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонуний тўлов воситаси сифатида банкнотлар ва тангалар кўринишидаги

пул белгиларини муомалага чиқаришда мутлақ ҳуқуққа эга. Уларни қалбакилаштириш ва ноқонуний тарзда тайёрлаш қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Муомалада бўлган банкнотлар ва тангалар Марказий банкнинг қатъий мажбуриятлари ҳисобланади ва унинг жамики активлари билан таъминланади.

Марказий банк йўқ қилиб юборилган, йўқотилган, қалбаки, ясама ва қонуний кучини йўқотган банкнотлар ва тангаларнинг ўрнини қопламайди.

Марказий банк банкнотлар ва тангаларнинг намуналарини, шунингдек, уларнинг дизайнини Олий Мажлис Сенатининг Кенгаши билан келишган ҳолда тасдиқлайди. Банкнот ва тангаларнинг дизайни Марказий банкнинг мулки ҳисобланади. Марказий банк янги намуналардаги банкнот ва тангалар муомалага чиқарилиши тўғрисидаги ахборотни, шунингдек, уларнинг тавсифини оммавий ахборот воситаларида эълон қилади. (ЎзР 03.12.2004 й. 714-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

Марказий банк ва у ваколат берган банклар талабга кўра бир номинал қийматдаги банкнот ва тангаларни бошқасига ҳеч қандай тўловсиз ёки воситачилик ҳақисиз айирбошлаб беради.

34-модда. Пул белгиларини тайёрлаш ва сақлаш.

Марказий банк банкнотлар босилиши ва тангалар зарб қилиниши, муомалага чиқарилмаган пул белгилари сақланишини, шунингдек, босма қолиплар ва бўёқлар сақланиши ҳамда йўқ қилинишини таъминлайди, нақд пулларни сақлаш, ташиш ва инкассо қилиш, шунингдек, уларни йўқ қилиб юбориш қондаларини белгилайди.

35-модда. Муомаладаги пул белгиларидан фойдаланишга кўйиладиган талаблар.

Марказий банк муомалага чиқарган банкнот ва тангалар Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида тўловларнинг барча турларида ёзилган қиймати бўйича қабул қилиниши, шунингдек, ҳисобварақга, омонатга ўтказиш ва жўнатма сифатида ўтказиш учун қабул қилиниши мажбурийдир.

36-модда. Тўловларни амалга ошириш.

Тўловлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд пул билан ёки нақд пулсиз ҳисоб-китоблар кўринишида амалга оширилади.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида банклар орқали амалга оширилади. Марказий банк нақд пулсиз ҳисоб-китоблар шакллари ва қондаларини белгилайди.

Марказий банк юридик шахсларнинг касса операцияларини амалга ошириш тартибини белгилайди.

37-модда. Шикастланган пул белгилари.

Марказий банк пул белгиларининг фойдаланишга яроқлилигини аниқлаш ҳамда путур етган банкнотлар ва тангаларни алмаштириш тартибини белгилайди. Пул белгилари яроқлилигини аниқлаш ва уларни алмаштириб бериш тартиби эълон қилиниши лозим.

Банклар путур етган банкнотлар ва тангаларни белгиланган коидаларга мувофиқ чекловсиз айирбошлаб беради.

38-модда. Нақд пул маблағларини муомалага чиқариш.

Нақд пул маблағларини муомалага чиқариш ва қайтариб олишни фақат Марказий банк амалга оширади.

39-модда. Пул белгиларини муомаладан қайтариб олиш.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳар қандай банкнот ва тангаларни муомаладан қайтариб олишга ҳақли. Бунга Марказий банкнинг айирбошлаш тартиби ва муддати кўрсатилган норматив ҳужжат асос бўлиб хизмат қилиши керак, айирбошлаш муддати бир йилдан кам бўлиши мумкин эмас. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм), (олдинги таҳририга қаранг).

Марказий банк айирбошлаш учун белгиланган муддат тугаганида айирбошланиши керак бўлган банкнот ва тангалар қонуний тўлов воситаси сифатидаги ўз кучини йўқотади.

VI. ВАЛЮТАНИ ТАРТИБГА СОЛИШ ВА ХАЛҚАРО РЕЗЕРВЛАРНИ БОШҚАРИШ

40-модда. Валютани тартибга солиш.

Марказий банк валютани тартибга солиш ва валютани назорат қилиш давлат органидир.

Марказий банк:

ижро этиш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида барча шахслар учун мажбурий бўлган валютани назорат қилишга доир норматив ҳужжатлар чиқаради;

банклар, бошқа юридик ва жисмоний шахсларга чет эл валютасида операциялар ўтказиш учун лицензиялар беради ва лицензияларни қайтариб олади, уларнинг фаолиятини назорат қилади ва тартибга солиб боради;

банклар учун очиқ валюта мавқен чегараларини ва бошқа иқтисодий нормативларни белгилайди;

миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан курсини аниқлаш тартибини белгилайди;

Ўзбекистон Республикасининг халқаро резервларини тасарруф этади ва бошқаради.

41-модда. Халқаро клиринг ва тўлов битимлари.

Марказий банк ўз номидан ёки Ҳукумат топшириғига кўра Ўзбекистон Республикаси номидан чет элда жойлашган клиринг муассасалари билан клиринг ҳамда тўлов битимлари, шунингдек, ҳар қандай шартномалар тузишга ҳақлидир.

42-модда. Халқаро резервлар.

Марказий банк ўзининг баланс ҳисобварақларида Ўзбекистон Республикасининг халқаро резервларини шакллантиради. Бу резервлар қуйидагиларни:

олтин ва бошқа қимматбаҳо металлارни;

нақд чет эл валютасини;

чет эл банкларида, халқаро молия ташкилотларида ҳисобварақлар ва депозитларда бўлган чет эл валютаси қолдиқларини;

чет эл ҳукуматлари, банклари ва халқаро молия ташкилотлари чиқарган ёки кафолатлаган чет эл валютасидаги қимматли қоғозларни ўз ичига олади.

Марказий банк Ўзбекистон Республикасининг монетар ҳамда валюта сиёсатини амалга ошириш учун, шунингдек, халқаро операциялар бўйича ҳисоб-китобларни таъминлаш учун старли бўлган даражада халқаро резервлар сақлаб турилишига ёрдам беради.

43-модда. Чет эл валютасидаги операциялар.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳудуди ва унинг ташқарисида Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига ҳамда халқаро амалиётга мувофиқ чет эл валютасидаги операцияларни амалга оширишга ҳақлидир.

VII. МАРКАЗИЙ БАНКНИНГ ҲУКУМАТ БИЛАН МУНОСАБАТЛАРИ

44-модда. Марказий банкнинг вазифалари.

Марказий банк Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг банкири, маслаҳатчиси ва фискаль агенти (ҳазина вакили) сифатида иш тутади.

Марказий банк ҳукуматга Марказий банкнинг вазифаларига ҳамда ваколатларига дахлдор барча муҳим масалалар бўйича маслаҳат беради.

Марказий банк ҳар йили ҳукуматга иқтисодий ва молиявий масалалар, шунингдек, монетар ва валюта сиёсати бўйича давлат бюджетини тайёрлашга доир тавсияларни ўз ичига олган маърузани тақдим этади.

45-модда. Давлат секторига қарз ажратиш масалаларида маслаҳатлар бериш.

Ҳукумат келгуси молия йилида кредитлашнинг ички ва ташқи манбаларидан қарз ажратиш, шу жумладан, ушбу қарз доирасида тўланадиган суммаларни бериш режалари, шунингдек, кредит беришнинг таклиф этилаётган муддатлари ва шартлари тўғрисида Марказий банк билан маслаҳатлашади. Молия вазирлиги Ўзбекистон Республикаси ва унинг давлат органлари олаётган барча қарзлар тўғрисида Марказий банкка хабар беради.

46-модда. Депозитарий ва кассирнинг вазифалари.

Марказий банк ҳукуматнинг, шунингдек, Молия вазирлигининг рухсатномаси бўлган тақдирда бошқа давлат органларининг пул маблағларини ва валюта қимматликларини депозитга қабул қилиши мумкин. Марказий банк депозитарий сифатида пул маблағларини ва валюта қимматликларини олади ва беради, уларнинг ҳисобини юритади. Марказий банк кўрсатиб ўтилган депозитлар юзасидан фонизлар тўлаши мумкин.

47-модда. Фискаль агентнинг вазифалари.

Марказий банк Молия вазирлиги билан келишилган шартларда иш тутиб, Ўзбекистон Республикаси ва давлат органларининг фискаль агенти сифатида:

Молия вазирлиги ва бошқа давлат органлари чиқарган қарз мажбуриятларини жойлаштириш, бу жойлаштиришларни рўйхатга олиш ва уларни топширишда агент ролини бажариш;

кўрсатиб ўтилган қимматли қоғозларнинг қийматини, улар бўйича фонизлар ва бошқа тўловларни тўлаш;

кўрсатиб ўтилган қимматли қоғозлар бўйича ҳисобварақлари юритиш ва уларга доир тўлов операцияларини бажариш;

кўрсатиб ўтилган қимматли қоғозлар бўйича бошқа операцияларни амалга ошириш борасида фаолият кўрсатиши мумкин.

Марказий банк Молия вазирлигига давлатнинг қимматли қоғозларини чиқариш ва давлат қарзини қайтариш жадвали ҳамда ҳажми масалалари юзасидан уларнинг банк тизими ликвидлигига таъсири ва монетар сиёсатининг устувор йўналишларини ҳисобга олган ҳолда маслаҳат беради.

48-модда. Ҳукуматга кредит бериш.

Кредитлар ҳукуматга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан тасдиқланган миқдорда ушбу Қонун 30-моддасининг биринчи қисмида кўрсатилган ва бир йил ичида қиймати тўланадиган активлар гаровга қўйилиши шарти билан берилади. Кредит бериш ҳукумат ва Марказий банк ўртасида алоҳида кредит шартномаси тузиш билан расмийлаштирилади, унда кредитнинг миқдори, қайтарилиш муддатлари, тўланадиган фоизлар нормаси ва ссудани узиш тартиби келишиб олинади.

Марказий банк ҳукуматга обуна бўйича бадаллар учун ёки республиканинг у ёки бу халқаро ташкилотга аъзолигидан келиб чиқувчи бошқа тўловлар учун анча узоқ муддатли кредитлар беришга ҳақли.

Марказий банк ҳукуматга ушбу моддада назарда тутилганларидан ташқари ҳолларда молиявий ёрдам беришга ҳақли эмас.

49-модда. Ҳукумат билан Марказий банк ўртасида ахборот алмашуви.

Ҳукумат билан Марказий банк иқтисодийётдаги асосий макроиқтисодий кўрсаткичларни назорат қилиш учун донимий равишда статистик ахборот алмашиб турадилар. Ҳукумат, вазирликлар ва идоралар Марказий банкка у ўз вазифаларини бажариши учун зарур бўлган молиявий, иқтисодий ахборот ва ҳужжатларни тақдим этадилар.

VIII. БАНКЛАР, КРЕДИТ УЮШМАЛАРИ ВА ГАРОВХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ, ШУНИНГДЕК ҚИММАТБАҲО ҚОҒОЗЛАР БЛАНКАЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ТАРТИБГА СОЛИШ ҲАМДА НАЗОРАТ ҚИЛИШ

50-модда. Банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналар фаолиятини, шунингдек, қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришни тартибга солиш ҳамда назорат қилиш борасидаги вазифалар.

Марказий банк молия-банк тизими барқарорлигини сақлаб туриш, омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналар фаолиятини тартибга солади ҳамда назорат қилади.

Марказий банк банклар ва кредит уюшмаларини рўйхатга олади, шунингдек, банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензиялар беради, кредит уюшмалари, гаровхоналар

фаолиятини ва қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришни лицензиялайди.

Банклар ва кредит уюшмаларини рўйхатга олиш, шунингдек, банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналарга лицензиялар бериш Марказий банк томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади. Қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқаришга лицензиялар бериш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Банклар ва кредит уюшмаларини рўйхатга олиш, шунингдек, банклар, гаровхоналарга ҳамда қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришга лицензиялар бериш ҳақ эвазига амалга оширилади.

Марказий банк Банкларни давлат рўйхатига олиш дафтари, кредит уюшмалари, гаровхоналарга ҳамда қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқаришга берилган лицензиялар реестрини юритади. Берилган лицензиялар тўғрисидаги маълумотлар эълон қилиниши керак.

51-модда. Марказий банкнинг назорат вазифаларини бажаришга доир ваколатлари.

Марказий банк:

банк операцияларини амалга ошириш, бухгалтерия ҳисоби ва банк статистика ҳисоботини юритиш, йиллик ҳисоботлар тузиш юзасидан банклар учун мажбурий бўлган қоидаларни;

молиявий операцияларни амалга ошириш, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини юритиш юзасидан кредит уюшмалари учун мажбурий бўлган қоидаларни;

фаолият ва операцияларни амалга ошириш юзасидан гаровхоналар учун мажбурий бўлган қоидаларни белгилайди. (ЎзР 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни таҳриридаги қисм), Марказий банк: банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналарнинг ҳисоботи ва бошқа ҳужжатларини олиш ва текшириш, уларнинг фаолияти, шу жумладан, операциялари тўғрисида ахборот сўраш ҳамда олиш;

олинган ахборот юзасидан изоҳ талаб қилиш;

банклар ва кредит уюшмаларининг, уларнинг филиаллари ва улар билан узвий боғланган шахсларнинг, шунингдек, гаровхоналарнинг фаолиятини текшириш, қоидабузарларга нисбатан санкциялар қўллаш;

банкларнинг ички аудитига доир талабларни белгилаш;

банк активлари сифатини тасниф қилиш ва активлар бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарлар ўрнини қоплаш учун шунга монанд резервлар яратишга доир талабларни белгилаш;

ишончсиз активларни ҳисобдан чиқариш шартлари ва таъминлини аниқлаш;

банклар, кредит уюшмалари ва гаровхоналарга уларнинг фаолиятида аниқланган қондабузарликларни бартараф қилиш тўғрисида ижро этилиши мажбурий бўлган кўрсатмалар юбориш;

банк акциядорлари низоми капиталининг қонуни ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқроқ қисмини сотиб олган тақдирда уларнинг молиявий аҳволи ҳамда обрў-эътибори ҳақида ахборот сўраш ва олиш;

банкларнинг ва улар филиалларининг раҳбарлари, бошқарув аъзолари ҳамда бош бухгалтерларига, кредит уюшмалари ижро органларининг раҳбарларига нисбатан малака талабларини қўйиш.

Текширишлар Марказий банкнинг ваколатли вакиллари ва Марказий банк белгилайдиган аудиторлар томонидан амалга оширилади.

Қонуни ҳужжатларида белгиланган ҳолларда банк акцияларини сотиб олиш учун олдиндан Марказий банкнинг розилигини олиш талаб қилинади. Марказий банк акция сотиб олувчиларнинг молиявий аҳволи қониқарсизлиги аниқланган тақдирда банк акциялари харид қилиниши ва сотилишига розилик бермаслик ҳуқуқига эга. Марказий банк ўз қарори тўғрисида ариза берувчига илтимоснома олинган кундан бошлаб ўттиз кундан кечиктирмай ёзма равишда хабар беради. (ЎзР 15.04.1999 й. 772-І Қонуни таҳриридаги қисм).

Марказий банк аудиторлардан Марказий банкнинг норматив ҳужжатларига, шу жумладан, тартиб ва услубиётларига риоя этишларини талаб қилишга, шунингдек, улардан банк аудити билан боғлиқ ҳар қандай маълумотларни бевосита олишга ҳақли.

52-модда. Иқтисодий нормативлар.

Марказий банк банклар учун мажбурий бўлган иқтисодий нормативларни, шу жумладан: капиталининг монандлик коэффициентини;

бир қарз олувчи ёки бир-бирига дахлдор қарз олувчилар гуруҳига таваккалчиликнинг энг кўп миқдорини;

йирик кредит таваккалчилиги ва инвестицияларнинг энг кўп миқдорини;

ликвидлилик коэффициентларини;

активларни таснифлаш ва баҳолашга доир талабларни, шунингдек, бундай таснифлар асосида банкнинг операция харажатлари жумласига киритиладиган чегирмалардан шубҳали ва ҳаракатсиз

қарзларга қарши ташкил этиладиган заҳираларни шаклантириши;

қарзларга донр фонзларни ҳисоблаб чиқариш ва уларни банк даромадлари ҳисобварағига киритишга донр талабларни; очик валюта мавқен лимитларини белгилайди. Марказий банк иқтисодий нормативларнинг ўзгариши тўғрисида камида бир ой олдин эълон қилади.

53-модда. Марказий банк қўллайдиган чоралар ва санкциялар.

Банклар ва уларнинг филиаллари иқтисодий нормативларни белгиловчи банкларга оид қонун ҳужжатларини бузган тақдирда, Марказий банк низоом капиталининг энг кам миқдоридан 0,1 фоизгача жарима ундириш ёхуд айрим операцияларни ўтказишни олти ойгача бўлган муддатга чеклаб қўйиш ҳуқуқига эга.

Агар йўл қўйилган тартиб бузилишлар ёки банк ўтказастган операциялар омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатларига аниқ хавф туғдирган бўлса, Марказий банк: банклардан низоом капитали энг кам миқдорининг бир фоизидан ошмаган суммада жарима ундиришга;

банкдан банкни молиявий соғломлаштириш, шу жумладан, активлар тузилмасини ўзгартириш, банк харажатларини камайтириш ва акциядорларга дивидендлар тўлашни тўхтатиш тадбирларини кўришни, банк ёки унинг филиали раҳбарларини шу жумладан, банк кенгаши раҳбарлари ва аъзоларини алмаштиришни, банкни қайта ташкил этишни, филиални тугатишни талаб қилишга; банк учун иқтисодий нормативларни олти ойлик муддатгача ўзгартиришга; банкнинг айрим банк операцияларини амалга оширишини бир йилгача бўлган муддатга, шунингдек, филиаллар очишни ҳам шунча муддатга тақиқлаб қўйишга;

банкни молиявий соғломлаштириш ёки Марказий банк кўрсатмаларини бажариш учун зарур бўлган даврда мансабдор шахслар ва акциядорлар эга бўлган барча ваколатларни васийга бериб, банкка васийлик қилиш тартибни белгилаш тўғрисида қарор қабул қилишга;

банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини бсрувчи лицензияни қайтариб олишга ҳақлидир. Банк филиаллари тўловларни ўз вақтида ўтказмаган ва уларнинг вакиллик ҳисобварақлари қониқарсиз аҳволда бўлган ҳолларда Марказий банк банк филиали ушбу ҳаракат натижасида олган даромадини қатъий тартибда ундириб олади, шунингдек, шундай миқдорда жарима солади.

Кредит уюшмалари, гаровхоналар, шунингдек қимматбаҳо қоғозлар бланкалари ишлаб чиқарувчиларга нисбатан чоралар ва санкциялар қўллаш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

54-модда. Халқаро ҳамкорлик.

Марказий банк халқаро ташкилотлар, чет давлатларнинг марказий банклари ҳамда банк назоратининг бошқа органлари билан ҳамкорлик қилади ва ахборот айирбошлайди.

IX. БАНКЛАР БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАР

55-модда. Жавобгарликни чеклаш.

Марказий банк ва банклар бир-бирларининг мажбуриятлари бўйича жавобгар эмас, улар шундай жавобгарликни ўз зиммасига ўзлари олган ҳоллар бундан мустасно.

56-модда. Банкларнинг Марказий банкдаги ҳисобварақлари.

Марказий банкга банкларнинг ҳисобварақларини юритиш ва депозитларини қабул қилишга рухсат этилади.

57-модда. Клиринг ва ҳисоб-китобларни ташкил этиш.

Марказий банк банкларга банклараро тўловларга ҳисоб-китоб-клиринг хизматини, шу жумладан, чеклар ва бошқа тўлов ҳужжатлари орқали ҳақ тўлашни ташкил этишда ёрдам кўрсатиш, шундай операцияларни ўтказиш тартибини ўз ихтиёрига кўра белгилаш ва тегишли кўрсатмалар беришга ҳақлидир.

58-модда. Банк ахборот тармоғи ва статистик ахборот йиғиш.

Марказий банк банк тизими эҳтиёжлари учун ахборот тармоғини яратади ва сақлаб туради.

Марказий банк статистик ахборотни тегишли органлардан ёки бевосита иктисодий фаолият юритувчи субъектлардан қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда олади. Марказий банк статистик ахборотни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш қондалари ҳамда амалиётини тегишли ташкилотлар билан келишиб олишда ўз ваколатлари доирасида қатнашади.

59-модда. Марказий банкнинг имтиёзли ҳуқуқи.

Марказий банкка қарздорнинг ҳисобварақларидаги қолдиқлари ҳамда унинг Марказий банкдаги бошқа активлари ҳисобидан ўзининг барча талабларини қондиришдан иборат қатъий имтиёзли ҳуқуқ берилган, мажбурий резервлар сифатида Марказий банк депозитида турган банклар маблағи бу активларга кирмайди.

Марказий банк ўзининг имтиёзли ҳуқуқини ҳисобварақ-ларда-
ги қолдиқларни ушлаб қолиш ёки бошқа активларни мақбул нар-
хларда сотиш ва тушумдан сотиш харажатларини чегириб ташла-
гандан кейин ўзига тегишли бўлган миқдордаги тўловни ушлаб
қолиш орқали амалга ошириши мумкин.

60-модда. Марказий банкнинг қарорлари устидан шикоят қилиш.

Марказий банкнинг қарорлари ва ҳаракатлари устидан қонун
ҳужжатларида белгиланган тартибда шикоят қилиш мумкин.

II БЎЛИМ

5-боб. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТИЗИМИ ВА УЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ ҲОЛАТИ

1-§. Тижорат банки тушунчаси ва унинг юридик шахс сифатидаги мақоми

Мамлакатимизда амалга ошириб келинаётган иқтисодий ислохотлар Ўзбекистонда бозор муносабатларини таркиб топдириш ва бозорга хос бўлган иқтисодий, ташкилий-бошқарув, молиявий ҳамда бошқа зарур инфратузилма шаклланишига эришишга йўналтирилган. Маъмурий-бўйруқбозлик иш услубларидан воз кетилаётганлиги ва хўжалик-иқтисодий муносабатларида эркин бозор принциплари, хусусан: эркин рақобат, тадбиркорлик ва ташаббускорлик эркинлиги, фойда олишга интилиш каби қондаларни жорий этилиши, кенг қамровли хусусийлаштиришни амалга оширилиши, кўп укладли иқтисодиётни юзага келиши макроиқтисодий даражада ҳам тегишли чуқур ўзгаришлар юз беришига олиб келди. Бугунги кунда мамлакат ялпи ички маҳсулотда фақат кичик бизнеснинг хиссаси 29,1 фоизни ташкил этди.

Бозор муносабатларининг жамиятимиз ҳастига тобора чуқуროқ сингиб бораётганлиги молия, пул-кредит тизимларида ҳам туб ўзгаришлар содир бўлишига олиб келмоқда. Бу ҳол банк муассалари ишини янада эркинлаштириш, улар фаолиятига бозор принципларини янада кенгроқ жорий этилишини тақозо қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора тадбирлар тўғрисида»ги, 1997 йил 24 апрелдаги «Хусусий тижорат банкларини ташкил қилишни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 15 февралдаги 24-сонли «Банк тизимини ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2001 йил 22 августдаги 349-сонли «Иқтисодиётни кредитлаш механизмини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорини ва бошқа фармон ҳамда банк-молия тизимларини бозор муносабатларига яна ҳам мослашувлари учун зарур ташкилий ва ҳуқуқий шарт-шароитларни юзага келтиришга қаратилгандир.

Банklar ва улар томонидан амалга оширилаётган банк фаолияти ҳар қандай мамлакат иқтисодий тизимида муҳим ўрин ту-

тади ва тараққиёт суръатларини белгиловчи асосий омиллардан бири бўлиб саналади. Зеро, самарали ишловчи банк тизими молиявий маблағларни иқтисодий тармоқлари, минтақалар, корхона ва ташкилотлар, фуқаролар ўртасида эркин ва тез айланишини таъминлайдики, бу ҳол ўз-ўзидан товар ва хизматлар муомаласини тезлашуви ҳамда кенгайишига олиб келади. Маълумки товар-пул-товар цикли қанчалик тез суръатда юз берса олинган фойда ҳам шунча кўп, товар ҳамда хизматлар ҳажми катта ва ранг-баранг бўлади.

Айни пайтда Ю.Н. Ерпылева таъкидлаганидек: «Банк фаолияти ҳар қандай давлат молиявий тизими ишининг асосий элменти сифатида бошқа ҳар қандай иқтисодий фаолият турларига нисбатан давлат-ҳокимият тузилмалари томонидан энг қаттиқ тартибга солиб туриладиган объектлардан бўлиб саналади. Бу ҳол банкларнинг молиявий тизимда етакчи ўринни эгаллашларига оид хусусиятлари билан боғлиқдир. Ушбу алоҳида хусусиятлар қуйидагилар билан боғлиқ:

- а) молиявий ўзаро боғлиқликнинг кучлилиги;
- б) пул маблағлари дарҳол топилиши мумкинлиги;
- в) пулни осонгина олиниши мумкинлиги ва банкларнинг старли даражада ошкора эмаслиги»¹.

Тижорат банклари-молиявий маблағларни тўпланиши ва турли корхона ва ташкилотлар ўртасида ҳаракатланиши, иқтисодиётга инвестиция қилинишини таъминловчи асосий кредит ташкилоти бўлиб ҳисобланади.

Тижорат банки тижорат ташкилоти сифатида юридик ва жисмоний шахсларнинг вақтинча бўш маблағларини омонатга қабул қилиш, тўпланган маблағларни таваккал қилган ҳолда инвестиция қилиш – қиска ва узоқ муддатли кредитлар бериш; Ҳисобкитобларни амалга ошириш; бошқа турдаги банк хизматларини кўрсатишга оид фаолият билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъектидир.

Н.Д. Эриашвилининг фикрича: «Тижорат банки бу – барча тармоқ, мулкчиликнинг барча шаклидаги корхоналар, ташкилотлар учун универсал банк операцияларини амалга оширувчи кредит ташкилотидир. Банклар пул маблағларини сақловчилар, жамиятда пул операциялари амалга оширилишида воситачилик қилувчи,

¹ Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право. Учебное пособие. М., Изд. гр. «Форум»-«Инфра-м». 1998 г., с. 46.

банкка оид бозор муносабатларини юзага келтирувчи (генерация-ловчи) яъни, маълум маънода корхона ва ташкилотлар даражасида иқтисодийни бошқариш функциясини бажарувчи тижорат ташкилотидир»¹. Ушбу фикрнинг тўғрилигини эътироф этган ҳолда банклар томонидан амалга ошириладиган функциялар муаллиф қайд этганидан анча кенг эканлигини ҳам таъкидлаб ўтиш лозим. Банклар нафақат пул маблағларини сақловчи, пул операцияларини амалга ошириш орқали воситачилик қилувчи, бошқарувчи вазифасини бажаради, балки пул муомаласига таъсир этиш, корхоналарни инвестиция мақсадида қўллаб-қувватлаш орқали иқтисодий тараққиётга бевосита таъсир қилади, давлатнинг иқтисодий стратегиясига оид вазифаларни бажарилишига ҳисса қўшади.

Тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган фаолият турлари хилма-хил бўлиб, бозор муносабатлари чуқурлашиб ва ривожланиб боргани сари кўрсатиладиган банк хизматлари спектри тобора кенгайиб бориши табиий.

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунида банклар амалга оширадиган банк операцияларининг қуйидаги асосий шакллари кўзда тутилган:

– жисмоний ва юридик шахсларнинг, шу жумладан, вакил банкларнинг ҳисобварақларини очиш ва юритиш, ҳисобварақлар бўйича ҳисоб-китоб қилиш;

– омонатларни жалб этиш;

– кредитларнинг қайтарилиши, фойзаллиги ва муддатлилиги шарти билан ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан ўз номидан кредитлар бериш.

Банклар бошқа турдаги операцияларни ҳам амалга оширишлари мумкин, чунончи:

– маблағ эгаси ёки маблағни тасарруф этувчи билан тузилган шартномага бинан пул маблағларини бошқариш;

– чет эл валютасини нақд пул ва нақд бўлмаган пул шаклларида юридик ҳамда жисмоний шахслардан сотиб олиш ва уларга сотиш;

– пул маблағлари, векселлар, тўлов ва ҳисоб-китоб ҳужжатларини инкассо қилиш;

– учинчи шахслар номидан мажбуриятларнинг бажарилишини назарда тутувчи кафолатлар бериш;

– учинчи шахслардан мажбуриятларнинг бажарилишини талаб қилиш ҳуқуқини олиш;

¹ Эриашвили Н.Д. Банковское право. Учебник. М., Закон и право. 1999 г. с. 25.

– қимматли қоғозлар чиқариш, харид қилиш, сотиш, ҳисобини юритиш ва уларни сақлаш, миждоз билан тузилган шартномага биноан қимматли қоғозларни бошқариш, қимматли қоғозлар билан бошқа операцияларни бажариш;

– банк фаолияти юзасидан маслаҳат ва ахборот хизмати кўрсатиш;

– жисмоний ва юридик шахсларга ҳужжатлар ва бошқа бойликларни сақлаш учун махсус бинолар ёки улар ичидаги пулат сандиқларни ижарага бериш;

– молиявий лизинг;

– халқаро банк амалиётига мувофиқ, лицензияда махсус кўрсатилган бошқа операциялар.

Тижорат банклари фаолиятини бошқариш ва мувофиқлаштириш Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан, асосан, маъмурий таъсир усулларидан фойдаланилгани ҳолда амалга оширилади. Бунда давлат иқтисодий-молиявий муносабатлар барқарорлигини, белгиланган стратегик вазифаларга мос равишда ривожланишини таъминлаш, фуқаролар омонатларини ҳимоялаш, юридик шахслар молиявий манфаатларини ишончли ва самарали муҳофазалаш мақсадларини назарда тутди.

Бирок, тижорат банклари энг аввало, мустақил юридик шахс, тадбиркорлик фаолиятининг мустақил субъектидир. Шунга кўра тижорат банклари ўз фаолиятларида нафақат Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунига, балки энг аввало, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги ва бошқа иқтисодий-хўжалик фаолиятига оид қонунларга амал қиладилар.

Тижорат банклари фуқаролик-ҳуқуқий муносабат иштирокчиси, тадбиркорлик субъекти сифатида юридик шахс мақомига эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 39-моддасида кўрсатилишича: «Ўз мулкида, хўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулки билан жавоб берадиган, ўз номидан мулккий ёки шахсий номулкий ҳуқуқларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади.

Юридик шахслар мустақил баланс ёки сметага эга бўлишлари керак».

Бошқа кўпчилик юридик шахслардан фарқ қилиб тижорат банклари ўзининг мулкига эга бўлади ва бу мулк, энг аввало, агар банк акциядорлик тижорат банки бўлса, у ҳолда банк акциядорлари қўлидаги акцияларда ифодаланувчи низом (банк) капиталида, низом капитали ҳисобидан киритилган кўчар ва кўчмас мулклар, интеллектуал ҳамда бошқа моддий ёки номоддий бойликларда ўз ифодасини топади. Бундан ташқари, тижорат банки томонидан амалга оширилаётган банк фаолиятидан олинган фойда (даромад) ҳам тегишли мажбуриятлар (энг аввало, бюджет олдидagi) бажариб бўлингач банкнинг мулки бўлиб қолади.

Тижорат банки томонидан юридик шахс сифатида ўзига мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкларни эгаллаш, улардан фойдаланиш, уларни тасарруф қилиш Фуқаролик кодексига¹, «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»²ги, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»³ги қонунларда, бошқа қонун ҳужжатларида, уларнинг ўз низомларида белгиланган тартибда, шакллар ва усулларда амалга оширилади⁴.

Тижорат банклари давлат томонидан қатъий назорат қилинадиган тижорат ташкилотлари бўлганлиги туфайли уларнинг мол-мулки юзга келиши мумкин бўлган жавобгарликларини қопланиши учун етарли бўлиши масаласига эътибор берилди. Банк низом капиталининг энг кам миқдори Қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилганлиги ва бу маблағларни Ўзбекистон Республикаси Марказий банки депозитида сақланиши, бошқа бир қатор эҳтиёт чораларининг кўрилганлиги (иктисодий мессёрлари ва мажбурий захираларини ташкил этилиши, омонатчилар ҳуқуқларини кафолатлашнинг бошқа иктисодий чоралари) ана шундай мақсадларни назарда тутди.

Тижорат банкларининг мустақил юридик шахс сифатидаги хусусиятларидан бўлиб улар ўз мажбуриятлари юзасидан ўзлари жавоб беришлари саналади. «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 21-моддасига биноан: «Банклар давлатнинг мажбуриятла-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т., Адлия вазирлиги, 2003 йил.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1990 й., 31–33 сон, 371-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 5–6 сон, 54-модда.

⁴ Бугунги кунда тижорат банкларининг устав капиталининг энг кам миқдори Тошкент шаҳрида 2,5 млн. АҚШ доллари эквиваленти, бошқа аҳоли яшаш жойларида 1,25 млн. АҚШ доллари, чет Эл капитали иштироки билан очилганда 5 млн. АҚШ доллари, хусусий банклар учун ҳам 1,25 млн. АҚШ доллари эквивалентда белгиланган.

ри бўйича, давлат эса банкларнинг мажбуриятлари бўйича жавобгар эмас». Шунингдек бошқа ҳеч бир юридик ёки жисмоний шахслар ҳам банкларнинг мажбуриятлари юзасидан жавобгар бўлмайдилар.

Банк муассислари ҳамда акциядорлари банкнинг ўзга шахслар олдидаги мажбуриятлари юзасидан қўшган улушлари (ўз акциялари қиймати) доирасидагина жавобгар бўладилар. Тижорат банклари Марказий банкнинг руҳсати билан ўзга ҳудудларда филиалларини, чет элларда эса шўъба банклари, филиаллари ва ваколатхоналарини очишлари мумкин. Ушбу филиал ҳамда ваколатхоналар раҳбарлари Марказий банк билан келишилгани ҳолда уларни ташкил этган банк томонидан тайинланадилар. Филиал ва ваколатхоналарнинг ваколатлари ҳажми филиал (ваколатхона) раҳбарига берилган ваколатномага мувофиқ белгиланади. Филиал ва ваколатхоналар мажбуриятлари учун уларни ташкил қилган банк жавобгар бўлади.

Тижорат банкларининг фуқаролик ҳуқуқий муносабат иштирокчиси сифатидаги ҳуқуқ ва муомала ласқати, бу ласқатни пайдо бўлиши ҳамда мазмуни фуқаролик қонунчилигининг умумий мсъёрлари, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун, банк низоми, бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланади. Тижорат банклари Ўз мулккий ва шахсий номулккий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида хўжалик судларига, умумюрисдикциявий фуқаролик ишлари бўйича судларга даъво аризаси билан мурожаат қилишлари, жавобгар, учинчи шахс, фуқаролик даъвогари ёки жавобгари сифатида жалб этилишлари мумкин. Филиаллар ҳам уларни ташкил этган банклар томонидан махсус ваколат берилгани ҳолларда ана шундай ҳуқуқлардан фойдаланишлари мумкин.

Банклар хўжалик (тадбиркорлик) фаолияти субъекти сифатида ўзга юридик ва жисмоний шахслар билан ўз низом вазифаларига мос келувчи ҳар қандай битим (шартнома)ларни тузишлари, зиммаларига мажбуриятларни олишлари мумкин.

2-§. Тижорат банклари тизими, банк фаолиятини бошқаришни ҳуқуқий асослари

Тижорат банклари Ўзбекистон Республикасидаги икки поғонали банк тизимининг куйи поғонаси сифатида халқ хўжалигининг барча тармоқларига мансуб ва хилма-хил шаклдаги корхона, муассаса, ташкилотлар, яқка тадбиркорлар, айрим фуқаролар учун универсал банк операцияларини амалга оширувчи кредит ташкилоти бўлиб ҳисобланади. Банклар жамиятнинг пул билан боғлиқ иқтисодий муносабатларида воситачилик вазифасини бажаради ва шу йўл билан банкка оид бозор маконини ташкил қилади.

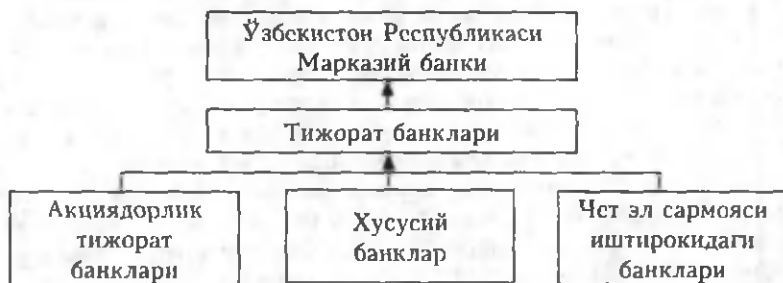
Тижорат банклари амалга оширадиган асосий функциялардан бири бўлиб жисмоний ва юридик шахслар пул маблағларини омонатга жалб қилиш ҳамда жалб қилинган маблағларни таваккал қилиб ўз номидан тадбиркорликка сармоя жойлаштиришдан иборатдир. Банклар вақтинча бўш турган маблағларни ишлаб чиқариш оборотига жалб қилиш орқали иқтисодий тараққиётни инвестициялайди, давлат ва жамият юксалиши учун зарур иқтисодий-молиявий шароитни яратди.

Тижорат банклари иқтисодиётнинг муҳим сектори сифатида ислохотлар муваффақиятини таъминлашнинг муҳим омилларидан бўлиб ҳисобланади. 2004 йил 1 октябр кундаги кўрсаткич бўйича тижорат банкларининг жами активлари 4 триллион 896,6 млрд. сўмни ёки мамлакат ЯИМ нинг 50 фоизга яқинини ташкил этади.

Бугунги кунда мамлакатимизда Марказий банк (банк тизимининг юқори бўғини) ва 32 та тижорат банклари (банк тизимининг куйи бўғини) банк фаолиятини амалга ошириб келмоқдалар (6-чизма).

6-чизма

Ўзбекистон Республикасида банк тизими

Тижорат банклари, қонда тариқасида акциядорлик жамияти тарзида ташкил этилади.

Банк муассислари сифатида юридик ва жисмоний шахслар, чет эл юридик ва жисмоний шахслари иштирок эта оладилар. Умумий қондага кўра давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари, жамоат фондлари банк муассиси сифатида қатнашишлари мумкин эмас. Аммо, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонида, Ҳукумат қарорларида махсус назарда тутилган ҳолларда ушбу шахслар ҳам ҳукумат ташаббусига кўра ташкил этилаётган банклар фаолиятида муассис сифатида иштирок этишлари мумкин.

Акциядорлик-тижорат банклари сифатида (очиқ ёки ёпиқ акциядорлик тарзида) таъсис этилаётган банклар фаолиятини тартибга со-

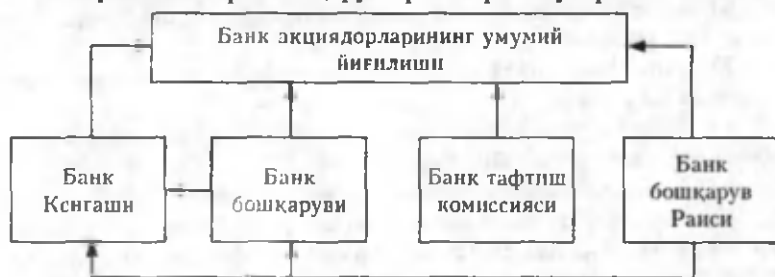
лиги уларни бошқариш жамиятида банк қонунчилиги билан бир қаторда акциядорлик ҳуқуқига оид қонунлар ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади¹.

Акциядорлик тижорат банки низоом капиталининг энг кам миқдори Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки томонидан белгиланган бўлади. Тижорат банкининг низоом капиталида ҳар бир муассиснинг иштироки бу капиталнинг қонунчиликда белгиланган миқдоридан ошиб кетмаслиги лозим. Давлат маблағлари жалб этилган ҳолдаги банкининг низоом капиталида давлатнинг улуши, мулкнинг давлат ҳиссаси 25 фоиздан юқори бўлган корхоналар ва ташкилотларнинг улуши 50 фоиздан ошиб кетиши мумкин эмас.

Акциядорлик тижорат банкларида уларнинг бошқарув органи бўлиб акциядорларнинг Умумий йиғилиши, банк Кенгаши ва банк Бошқаруви ҳисобланади (7-чизма).

7-чизма

Тижорат банклари бошқарув органлари ва уларнинг тизими

Акциядорларнинг умумий йиғилиши – акциядорлик тижорат банкларининг юқори органи бўлиб саналади ва унинг ваколатлари «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонун, банк Низоми, бошқа қонун ҳужжатлари билан² тартибга солинади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 апрелдаги «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 2 октябрдаги «Акциядорлик тижорат банклари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 6 июлдаги «Банк тизимини ислоҳ қилишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 104-сонли қарори ва бошқалар.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 2 октябрдаги №411-2084 сонли Фармони билан тасдиқланган «Акциядорлик тижорат банклари тўғрисидаги Низоом» (1999 йил 1 мартда киритилган ўзгаришлари билан).

Акциядорлар умумий йиғилишининг алоҳида ваколатлари қаторига куйидагилар киреди:

1) банк Низомини тасдиқлаш, унга қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш (умумий йиғилишда иштирок этаётган овоз берувчи акция эгалари бўлган акциядорларнинг камида $3/4$ қисми ёқлаб овоз бериши орқали);

2) банкни қайта ташкил этиш ёки тугатиш (овоз берувчи акциядорларнинг камида $3/4$ қисми маъқуллаганида);

3) банк кенгаши аъзолари сонини белгилаш, унинг аъзоларини сайлаш, муддатидан олдин кенгаш аъзолигидан чиқариш (овоз берувчи акция эгалари $3/4$ қисмидан кам бўлмаган овоз билан ҳал этилади);

4) эълон қилинган акцияларнинг энг юқори миқдорини белгилаш;

5) банкнинг низом капитали миқдорини кўпайтириш ёки камайтириш (овоз берувчи акция эгалари $3/4$ қисми овози билан ҳал этилади);

6) ўз акцияларини сотиб олиш (овоз берувчи акция эгаларининг $3/4$ қисми маъқуллаганда);

7) банк Кенгаши томонидан тайинланган банк Бошқаруви Раисини тасдиқлаш;

8) банк Тафтиш комиссияси аъзоларини сайлаш ва улар ваколатини муддатидан олдин тўхтатиш;

9) банкнинг ташқи акцияларини тасдиқлаш;

10) банк йиллик ҳисоботини, балансини, фойда ва зарарлар ҳисобини тасдиқлаш, фойда ва зарарларни тақсимлаш (овоз берувчи акция эгаларининг $3/4$ қисми овози билан ҳал этилади);

11) банк ҳужжатларини тасдиқлаш ва уларни банк бизнес режаси билан таққослаш, банк Кенгаши аъзоларига компенсация ва мукофотлар миқдорини белгилаш (овоз берувчи акция эгаларининг $3/4$ қисми овози билан ҳал этилади);

12) акциядорлар Умумий йиғилиши регламентини тасдиқлаш;

13) акцияларни бўлиш ёки жамлаш;

14) кредит бериш, актив ва пассивларни бошқариш, инвестицияларни амалга ошириш, миждозларга янги банк хизматларини кўрсатиш масалаларида банк томонидан амалга ошириладиган сиёсатнинг асосий йўналишларини белгилаш ва бошқа ваколатларни амалга оширади.

Банк акциядорларининг умумий йиғилиши Ўзбекистон Республикасининг «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар

ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунида белгилаб қўйилган муддатларда ҳамда тартибда қақирилади (мазкур қонуннинг 64-моддаси).

Банк Кенгаши. Акциядорлар Умумий йиғилишлари ўртасидаги даврда банк фаолиятига умумий раҳбарлик қилиш банк Кенгаши томонидан амалга оширилади.

«Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 22-моддасига кўра банк Кенгаши ваколатларига қуйидагилар кирди:

- 1) банк фаолияти устидан назорат олиб бориш;
- 2) банк раҳбарларини ишга тайинлаш ва вазифасидан озод қилиш;
- 3) банк капиталининг мунтазам ўсишини таъминлаш;
- 4) банк сиссатини ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқарилишини кузатиб бориш;
- 5) банк фаолиятини амалга ошириш чоғида қонунчилик талабларига риоя этилишини таъминлаш ва банк Низомида назарда тутилган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Банк Кенгаши камида беш кишидан иборат бўлади. Унинг таркибига банк акциядорларидан ташқари банк соҳаси олимлари ва мутахассислари аъзо сифатида киритилишлари мумкин.

Банк Кенгаши мажлисларини қақириш муддатлари, тартиби, масалаларни мажлисда муҳокама қилиш ва қарорлар қабул қилиш тартиблари «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунда белгилаб қўйилган (Қонуннинг 85-моддаси).

Банк бошқаруви Раисини ишга қабул қилиш ва у билан Меҳнат шартномаси тузиш банк Кенгаши томонидан амалга оширилади ва меҳнат шартномасига банк Кенгашининг Раиси имзо қўяди¹.

Банк Кенгаши банк акциядорлари умумий йиғилиши олдида ҳисоб беради.

Банк бошқаруви банкнинг кундалик фаолиятига раҳбарлик қиладиган ижроя органидир ва у коллегиялик асосида иш юритади. Банк бошқарувиغا банк Кенгаши томонидан тайинланган ва умумий мажлис тасдиқлайдиган бошқарув раиси раҳбарлик қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 19 апрелдаги 189-сонли «Хусусийлаштирилган корхоналарни корпоратив бошқаришни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори билан тасдиқланган «Акциядорлик жамияти ижро этувчи органи раҳбарини ёллаш тўғрисидаги Намунавий меҳнат шартномаси» (қарорнинг 4-илоҳаси). Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳужжатлари тўплами. 2003 йил, 7–8 сон, 63-модда.

Банк бошқаруви раиси ўринбосарлари ва банкнинг бошқа ходимларини ишга қабул қилиш, ишдан бўшатиш (меҳнат шартномаси тузиш, уни ўзгартириш, бекор қилиш) банк бошқаруви раиси томонидан амалга оширилади (Бошқарув ва унинг Раиси ваколатлари «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 86-87 моддаларида белгилаб қўйилган). Шунингдек, банк Бошқаруви ҳамда унинг Раиси ваколатлари, мажбуриятлари, жавобгарлиги банк Низомида батафсил кўрсатиб қўйилиши лозим. Банк бошқаруви банк Кенгаши ва банк акциядорлари умумий йиғилиши олдида жавобгар бўлади.

Банк филиалларининг раҳбарлари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки розилиги олингани ҳолда банк бошқаруви томонидан вазифасига тайинланади ёки лавозимидан озод қилинади.

Акциядорлик тижорат банклари акциядорларининг банкни бошқариш юзасидан ва бошқа масалаларга доир ҳуқуқлари, уларнинг мулкӣ ҳамда бошқа ҳуқуқларини ҳимоя қилиш акциядорлик ҳуқуқига оид қонунчилик меъёрлари, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 24 апрелдаги «Хусусий тижорат банкларини ташкил қилишни рағбатлантириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Фармонида кўра муассислар жисмоний шахслар бўлган ва банк Низом қайталида уларнинг улуши 50 фоиздан кам бўлмагани ҳолда (қолган қисми давлатга қарашли бўлмаган юридик шахсларга тегишли бўлади) хусусий банклар ташкил этилиши мумкинлиги белгиланди¹. Хусусий тижорат банкларида бошқариш банк мулкдорлари томонидан белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ўзбекистонда шунингдек, белгиланган тартибда ташкил этилган ва аккредитацияланган хорижий банкларнинг ваколатхоналари ҳам фаолият олиб боришлари мумкин. Уларни бошқариш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

3-§. Банкларни ташкил этиш, қайта ташкил этиш ва тугатиш. Банк фаолиятини лицензиялашнинг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикасининг жисмоний ва юридик шахслар, норезидент юридик ва жисмоний шахслар банк ташкил этиш ташаббуси билан чиқишлари мумкин. Давлат ҳокимияти ва бошқа

¹ Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида 9 та хусусий банклар иш қилмоқда.

руви органларига, жамоат ташкилотлари ва ижтимоий фондларга қонун ҳужжатларида бевосита руҳсат этилган ҳоллардан ташқари банк муассислари бўлишларига йўл қўйилмайди.

Тижорат банки очиш сари қўйилган дастлабки қадам бўлиб уни ташкил этиш истагида бўлган муассислар ўзаро таъсис шартномасини имзолайдилар ҳамда уни нотариат тартибда гувоҳлантирадилар.

Банк ташкил этиш тўғрисидаги таъсис шартномасида Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик ширкатлари тўғрисида»ги (4-модда)¹, «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги (14-модда), «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги (7-модда) Қонунларда, бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолатлар ўз аксини топиши лозим. Булардан ташқари, банк очиш ҳақидаги таъсис шартномасида яна қуйидагилар ҳам акс эттирилиши керак:

- муассисларнинг банк очиш борасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, банк очиш чоғидаги биргаликда фаолиятни амалга ошириш тартиби;

- муассислар тўғрисидаги тўлиқ маълумотлар;

- ҳар бир муассисга тўғри келадиган ва жами низом капиталининг миқдори;

- муассислар орасида жойлаштириш лозим бўлган акцияларнинг тоифаси ва турлари, акция учун ҳақ тўлаш миқдори ҳамда тартиби, бошқа маълумотлар.

Банк ташкил этишга оид таъсис ҳужжатлари орасида банк Низоми алоҳида ўрин тутати. «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 8-моддасига кўра банк Низомида қуйидагилар ўз аксини топтоғи лозим:

а) банкнинг номи (тўлиқ ва қисқартирилган атамаси);

б) банкнинг жойлашган манзили (почта ревизитлари);

в) банк томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган банк операцияларининг рўйхати;

г) низом капитали, унинг миқдори;

д) муассисларнинг рўйхати ва уларнинг ҳар бирига низом капиталида тегишли бўлган ҳисса миқдори;

е) банкнинг бошқарув органлари, уларни ташкил этилиши тартиби, ваколатлари доираси ва вазифалари;

ж) банк аудити тартиби;

з) қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа талаблар.

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й, 2-сон, 10-модда.

Банк Низоми муассислар мажлисида муҳокама этилган, ҳамда маъқулланган бўлиши лозим.

Куйидагилар банк муассиси бўла олмайдилар:

- 1) тўловга қобилиятсиз ёки инқироз деб эъло қилинган, ноликвид балансга эга бўлган хўжалик юритувчи субъектлар;
- 2) ғаразли жиноятлар содир этгани учун судланган шахслар;
- 3) инқироз бўлган хўжалик юритувчи субъектга раҳбарлик қилган шахслар;
- 4) офшор зоналарда рўйхатга олинган норезидент юридик шахслар;
- 5) ижтимоий ва сиссий ташкилотлар;
- 6) банк муассислари.

Банк муассиси сифатида давлат номидан фақат Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қатнаша олади. Бир юридик ёки жисмоний шахс (давлат ёхуд чет эллик иштирокчилардан ташқари) овоз берувчи акцияларнинг 35 фонддан ортиқ қисмига эгаллик қилишларига йўл қўйилмайди. Ушбу ҳолда битим орқали ўзаро боғланган, бир-бирларининг мол-мулкларини ўзга тарзда назорат қиладиган шахсларга ҳам тааллуқлидир.

Банкнинг низом капитали муассислар ва акциядорларнинг ўз маблағларидан ташкил топади. Бюджет маблағлари, кредитга ва гаров сифатида олинган маблағлар, бошқа жалб этилган маблағлар банк низом капиталига муассис улуши сифатида жалб этилишига йўл қўйилмайди.

Низом капиталини тўлаш учун муассислар Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида пул маблағларини жамлайдиган ҳисобварағ очадилар. Банк рўйхатга олинishi пайтида энг кам низом капитали муассислар томонидан миллий валюта-сўмда (чет эл банклари ёки чет эллик иштирокчилар — чет эл валютасида) тўлаб бўлинган бўлиши лозим.

Банк низом капиталининг миқдори тижорат банклар учун сўмга айлантириб ҳисоблаганда 5 млн. АҚШ долларигача эквивалентида сармоя иштирокидаги (шу жумладан, хорижий муассислар томонидан таъсис этилаётган хорижий банклар ваколатхоналари) учун 5 млн. АҚШ доллари миқдоринда, хусусий банклар учун эса 2,5 млн. АҚШ доллари эквивалентида қилиб белгиланган¹.

¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 15 январдаги «Банк тизимини ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 24-сонли қарори ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада такомиллаштириш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2005 йил 15 апрелдаги Қарори.

Бир акциядорнинг тижорат банки низом сармоясидаги улуши 2002 йил 1 январдан бошлаб 7 фоиздан кўп бўлиши мумкин эмаслиги белгиланган.

Банк очиш ва улар фаолиятини лицензиялаш жараёни икки босқичдан иборат бўлиб, улар:

1) банк очиш учун Марказий банкнинг дастлабки рухсатини олиш;

2) банкни рўйхатдан ўтказиш чоғида банк операцияларини амалга ошириш учун тегишли ҳуқуқни берувчи лицензияни олиш босқичидан ташкил топади.

Муассислар дастлабки рухсатнома олиш учун таъсис шартномаси маъқулланган ва имзоланганидан сўнг бир ойдан кечикмай Марказий банкка қуйидагиларни илова қилиб, банк очишга рухсат берилиши тўғрисидаги ариза тақдим этадилар:

1) таъсис шартномаси (муассислар имзолаган ва муҳр босилган уч нусхада. Жисмоний шахсларнинг имзолари нотариал тасдиқланган бўлиши лозим. Шунингдек таъсис шартномаси ҳам нотариал тасдиқланган бўлиши лозим);

2) банк низоми (муассис-акциядорлар умумий йиғилишида тасдиқланган, банк Кенгаши раиси томонидан имзоланган ҳолда уч нусхада);

3) таъсис мажлисининг баённомаси (унда банк ташкил этиш, низом капитали миқдорини белгилаш, Низом ҳамда бизнес режани тасдиқлаш, банк Кенгашини тафтиш комиссиясини, банк бошқарувини сайлаш тўғрисидаги қарорлар ўз аксини топган бўлиши лозим). Баённома уч нусхада тақдим этилади ва банк Кенгаши раиси томонидан имзоланади.

Банкларни давлат рўйхатига олганлик учун тўлов олинади. Лицензия бериш учун давлат божи ундирилади. Лицензия беришни сўраб тақдим этилган аризани кўриб чиқишлик учун йиғим ундирилади.

Лицензия дубликатини бериш ёки уни қайта расмийлаштириш учун белгиланган йиғимнинг 50 фоизи миқдориди ҳақ олинади.

Банк очиш учун рухсат берилиши сўралаётган аризага муассислар тўғрисидаги маълумотлар ҳам илова қилиниши лозим. Булар каторига:

а) муассислар рўйхати;

б) овоз берувчи акцияларнинг 5 ва ундан ортиқ фоизига эгаллик қилувчи шахслар ҳақида қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа қўшимча маълумотлар.

Чет эл капитали иштирокида тузиладиган банклар учун ҳам қонун ҳужжатларида назарда тутилган қўшимча ҳужжатлар тақдим этилиши талаб қилинади¹.

Марказий банкнинг тижорат банкларига лицензия бериш ва улар фаолиятини тартибга солиш департаменти (лицензиялаш департаменти) муассис-аризачилар томонидан тақдим этилган ҳужжатларни (ҳужжатлар пакетини) жамланганлик даражаси ҳамда қонунчилик талабларига мос келиши нуқтаи назаридан кўриб чиқади ва баҳолайди. Зарур ҳолларда қўшимча маълумотлар талаб қилиниши мумкин.

Тақдим этилган ҳужжатлар узоғи билан бир ой ичида кўриб чиқилиши лозим. Улар қўйиладиган талабларга жавоб берса департамент томонидан банкларни рўйхатга олиш комиссиясига кўриб чиқиш учун тақдим этилади ҳамда узоғи билан уч ой ичида дастлабки рухсат бериш масаласи ҳал этилмоғи лозим.

Ҳужжатлар пакетида камчиликлар мавжудлиги аниқлангани тақдирда улар ариза берувчиларга қайтарилади ва 15 кундан кечиктирилмасдан кўрсатилган камчиликлар бартараф қилиниши лозим.

Банк очишга берилган дастлабки рухсат банк фаолиятини амалга ошириш учун лицензия берилишини кафолатламайди. У фақат муассисларга лицензия олиш ва рўйхатдан ўтказиш учун талаб этиладиган ташкилий-техник тадбирларни бошлашга киришиш имконини беради.

Дастлабки рухсат берилган кунидан бошлаб олти ой давомида юридик кучга эга бўлади. Қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда дастлабки рухсат муддатидан аввал бекор қилиниши мумкин (банк мулки, муассислар таркиби, бизнес режа ўзгарганда, молиявий аҳвол ёмонлашганда ва бошқа ҳолларда).

Банк Марказий банк томонидан банкларни рўйхатга олиш республика дафтарида давлат рўйхатидан ўтказилган вақтдан бошлаб юридик шахс мақомига эга бўладилар. Уларга давлат рўйхатидан ўтказилган пайтда бир вақтнинг ўзида банк операцияларини амалга ошириш учун лицензия берилади.

Банк рўйхатдан ўтиш ҳамда банк операцияларини амалга ошириш учун лицензия берилиш чоғида қонун ҳужжатларида белгиланган талабларни бажаришлари лозим бўлади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1999 йил 11 февралда 630-сон билан рўйхатга олинган (кейинги қўшимча ва ўзгартиришлар билан) «Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш тартиби тўғрисида»ги Низомнинг 14-бўлими (14.1 – 14.7 бандлари).

Банк таъсис ҳужжатларига (унинг таъсис шартномасига, низомига) қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш акциядорлар (ёки бошқа муассислар) умумий мажлиси қарори асосида амалга оширилади. Бу ўзгартириш ва қўшимчалар ҳақида Марказий банкка белгиланган тартибда маълум қилинади¹.

Банкнинг тугатиш деганда уни юридик шахс сифатида барҳам топиши, банк операциялари амалга оширилишининг тўхтатилиши, банкнинг молия бозори иштирокчиси, тадбиркорлик субъекти сифатида ҳўжалик фаолиятидан четлаштирилиши тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни 19-моддасига кўра банк қуйидаги ҳолларда ўз фаолиятини тўхтатади:

- акциядорлар йиғилишининг қарорига кўра;
- Марказий банк лицензиясини чақириб олганда;
- инкироз деб эълон қилинганда.

Ўз фаолиятини тўхтатган банк Марказий банк томонидан банкларни давлат рўйхатига олиш дафтаридан чиқарилади.

Банкнинг фаолияти тўхтатилганлиги ҳақидаги хабар матбуотда эълон қилинади.

Банк фаолиятини тўхтатиш ва уни тугатиш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Банк тугатилганда унинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ўзга юридик ёки жисмоний шахсларга ворислик асосида (ҳуқуқий ворислик тарзида) ўтказилмасдан, улар бутунлай барҳам топади.

Банкларни тугатиш чоғида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси ва бошқа ҳўжалик фаолиятига оид қонун талаблари эътиборга олинishi лозим бўлади.

Банкларни тугатиш билан боғлиқ бўлган масалалар Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 11 февралда 626-сон билан давлат рўйхатига олинган «Банкларни тугатиш тартиби тўғрисида»ги Низомда батафсил тартибга солинган.

Тижорат банки акциядорлар умумий мажлиси қарорига кўра ихтиёрий кредиторлар ва омонатчилар олдида мажбуриятлар бажарилишини таъминлаш имкониятига эга бўлган ҳолларда амалга оширилади. Бунда акциядорлар (муассислар) умумий йиғилиши тугатишга руҳсат беришни сўраб Марказий банкка мурожаат қила-

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 19 декабрда 573-сон билан рўйхатга олинган «Банк низоми капиталли микдорини, акциядорлар таркибини, банк номи ва манзилини ўзгартириш, низомига киритиладиган ўзгартириш ва қўшимчаларни рўйхатга олиш тартиби тўғрисида»ги Низом.

ди. Илтимоснома умумий йиғилиш ваколат берган шахс томонидан имзоланади.

Ариза-илтимосномага қуйидаги ҳужжатлар қўшиб топширилиши лозим:

- а) акциядорлар (муассислар) умумий мажлисининг банкни тугатиш ҳақидаги сабаблари кўрсатилган қарори;
- б) илтимоснома тақдим этилаётган кундаги банк баланси;
- в) тугатиш комиссияси ва унинг аъзолари рўйхати;
- г) акциядорлар умумий мажлиси томонидан тасдиқланган банкни тугатиш режаси.

Бу ҳақдаги илтимоснома Марказий банк томонидан бир ойлик муддат ичида кўриб чиқилади, бунда қўшимча ҳужжатлар талаб қилиниши мумкин (масалан, тугатиш режаси ва жадвали).

Тугатиш ҳақидаги илтимоснома рад этилгани ҳолда Марказий банк унинг сабабларини кўрсатгани ҳолдаги қарорни тижорат банкга топширади.

Тугатишга Марказий банк ўз розилигини бергани тақдирда тугатиш комиссияси ўз фаолиятини бошлайди ва биринчи навбатда Республика миқёсидаги икки газетада банкнинг тугатилаётганлиги ҳақида эълон беради. Банкни тугатишга оид барча тадбирлар амалга ошириб бўлингач ва унинг натижалари умумий йиғилиш томонидан тасдиқлангач 7 кун ичида Марказий банкка тугатиш юзасидан ҳисобот ҳамда тугатиш баланси тақдим этилиши шарт.

Банкни мажбурий равишда тугатиш қонун ҳужжатларига мувофиқ Марказий банк тижорат банкга берилган банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияни қайтариб олганда амалга оширилади.

Марказий банкнинг лицензияни қайтариб олиш тўғрисидаги қарорига асосан банкни мажбурий равишда тугатиш қуйидаги асосларга кўра амалга оширилади:

- а) пассивларнинг активлардан ошиб кетиши туфайли банкнинг тўловга лаёқатсиз бўлиб қолиши;
- б) лицензия берилишига асос бўлган маълумотларнинг нотўғри эканлигини аниқлашиши;
- в) банк ўз омонатчилари ёки бошқа кредиторлари олдидаги мажбуриятларни бажаришга лаёқатсизлиги;
- г) ҳисобот маълумотларининг мунтазам равишда бузиб кўрсатилиши;
- д) қонунчиликка ҳамда омонатчилар ва кредиторлар манфаатига реал хавф солувчи лицензия шартларига зид бўлган банк операцияларининг амалга оширилиши;

е) лицензия берилган вақтдан бошлаб бир йилдан ортиқ муддатда банк операцияларини бажаришни кечиктириш;

ж) монополияга қарши қондаларнинг бузилиши;

з) Ўзбекистон Республикаси ҳудудида шўъба банки ташкил этган хорижий давлат банк лицензиясининг қайтариб олиниши.

Мазкур ҳужжатда кўрсатилган банк томонидан йўл қўйиладиган омонатчилар ва кредиторлар манфаатларига реал хавф солувчи тартиббузарликларга қуйидагилар кирди:

а) амалдаги қонунчилик ва Марказий банк меъёрий ҳужжатларнинг бузилиши;

б) хавфли ёки носоглом банк фаолиятининг юритилиши;

в) Марказий банк кўрсатмаларини атайин ва узоқ муддат давомида бажарилмаслиги;

г) ҳужжатлар ва ёзишмаларни Марказий банк инспекторларидан яширилиши ёки сўралган ҳужжатларни тақдим этилмаслиги.

д) банк капиталининг етарлилик коэффициенти белгиланган иктисодий меъёрларнинг 75 фоизидан камайиб кетиши, кетма-кет уч ой давомида регулятив капиталнинг 10 фоизидан, вақтидан қатъий назар регулятив капиталнинг 50 фоизидан ортиқ миқдорда зарар кўрса ёки шундай хавф мажуд бўлса;

е) омонатчилар ва кредиторларнинг ушбу банкка қўйилган маблағлари тўла сақланишига реал хавф туғилса.

Банкни тугатиш ҳақида қарор қабул қилинган ва Марказий банк розилиги олинган банк ишларини бошқариш ваколати ликвидация комиссияси (ликвидатор)га ўтади.

Ликвидатор қуйидаги мажбуриятларни бажариши лозим бўлади:

1) банк актив ва пасивларини тўлиқ назорат қилиш;

2) банк ишларини бошқариши;

3) кредиторлар талабларини қондирадиган энг юқори нархда банк активларини сотиши;

4) тугатиш ишлари аҳволи ҳақида ҳар уч ойда мукамал ҳисоботни тузиш, уни Марказий банкка тақдим қилиши.

Ликвидатор ноқонуний ёки атайин нотўғри қилинган ҳатти-ҳаракатлар учун жавобгардир.

Ликвидатор тугатиш билан боғлиқ меъёردаги операция тавалқилиги тоифасига кирувчи зарарлар учун жавоб бермайди.

Ликвидатор қуйидаги ҳуқуқларга эга:

1) банк активларини аниқлаш ҳамда тугатиш мақсадларини ҳисобга олган ҳолда мулк эгаси ва банк бошқаруви органлари ваколатлари доирасида уларни тасарруф этиш;

2) банк номидан тугатиш ишлари ва банк фаолиятини яқунлаш мақсадларига мувофиқ банк раҳбарияти вазифаларини бажариш;

3) банк активлари ва мулкни захирага олиш;

4) банк ҳужжатлари ва мулки, шунингдек, гаров таъминоти сифатида берилган бошқа мол-мулк бутлигини таъминлаш юзасидан чора-тадбирлар кўриш;

5) тугатиш жараёнини амалга ошириш учун мустақил мутахассислар таркибидан ходимларни, шунингдек, ўз хоҳишига кўра банк ходимларини (қоровуллардан тортиб малакали маслаҳатчиларгача) шартнома асосида ёллаш. Банк кредиторлари бу жараёнга ходимлар сифатида жалб этилиши мумкин эмас;

6) тугатилаётган банкнинг молнявий аҳволини ҳисобга олган ҳолда меҳнат қонунчилигига мувофиқ ходимларга иш ҳақи ва бошқа тўловларни белгилаш;

7) судда тугатилаётган банк номидан қатнашини;

8) омонатчилар ва кредиторларнинг талабларини қондириш учун маблағлар стишмаса тугатувчи банк мулкни сотиш ҳуқуқига эга;

9) банк номидан талаблар қўйиш, банк кредиторлари талабларининг қонунийлигини аниқлаш ва қонуний деб топилган талабларни қондириш.

Ликвидатор тайинлангунга қадар охириги уч ой давомида кредиторларнинг бирига ёки банк билан алоқадор исталган шахсга имтиёз бериш мақсадида амалга оширилган тўловлар ва бошқа актив операциялар ликвидатор томонидан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин, омонатларни олиш. Иш ҳақиқа доир оддий тўловлар ёки бошқа мукофотлар бундан мустасно. Бу ҳолда тугатувчи амалга оширилган тўлов ёки банкнинг бошқа актив операциялари ҳақиқий эмас деб тан олинмиши тўғрисидаги илтимоснома билан судга мурожаат қилади.

Банк тугатилаётган чоғда моддий назорат ва бойликларни инвертаризация қилиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Банк тугатилаётганида омонатчилар ва кредиторлар талабларининг кўриб чиқилиши ҳамда қондирилиш тартиби.

Ликвидатор тайинланганидан кейин бир кунлик муддатда иккита марказий газетада кредиторлар талабларини тасдиқловчи ҳужжат билан биргаликда талабларни билдириш тартиби ва муддати ҳамда кредиторлар ўз талабларини даъво қилишлари мумкин бўлган манзилни кўрсатган ҳолда банкни тугатиш ишлари бошлан-

ганлиги тўғрисидаги хабарномани беради. Талабларни билдириш муддати тугатиш жараёни бошланганлиги тўғрисида хабар берилган кундан бошлаб икки ойдан кам бўлмаслиги лозим. Ушбу муддат тугаганидан кейин ликвидатор томонидан қўйилган талаблар қабул қилинмайди.

Ликвидатор банкни тугатиш ишлари бошланганлиги тўғрисида барча кредиторлар ва омонатчиларни сўзма равишда хабардор қилади. Бунда тугагувчи хабарномада уларнинг шахсий ҳисобварақларида қайд этилган қарз ёки омонат миқдорини кўрсатади.

Хабарномада ликвидатор даъволарни бериш муддатини маълум қилади. Ушбу муддат тугагач даъволар қабул қилинмайди ва кўриб чиқилмайди.

Кредиторлар ва тугатилаётган банкнинг ўзаро мажбуриятлари манжуд бўлса, улар ўзаро қопланишига йўл қўйилади. Ўзаро қоплаш қуйидаги талабларга риоя қилинган ҳолда амалга оширилади:

- ўзаро қоплаш фақат тўлов муддати етиб келган мажбуриятлар бўйича рухсат этилади;
- бирон бир мажбурият бўйича эътироз билдирилмайди;
- иккала томон ҳам қарзни инкассация қилиш ва тўлаш ҳуқуқига эга бўлиши шарт;

- автоматик равишда ўзаро қоплашга йўл қўйилмайди, томонлар бир-бирига ариза билан мурожаат қилишлари шарт;

- турли валюталардаги мажбуриятларнинг ўзаро қопланиши Марказий банкнинг уни бажариш кундаги айирбошлаш курси бўйича амалга оширилади;

- банкка алоқадор шахслар банк олдидаги мажбуриятларини бажармаса, уларга банкнинг бошқа қарздорларига қўйилаётган талаблар қўйилади;

- боғлиқ шахсларга берилган қарзларга оид мажбуриятларнинг ўзаро қопланишига рухсат этилмайди;

- акциядорнинг акциядорлик капиталини тўлашга доир банк олдидаги мажбуриятлари банкнинг ушбу акциядор олдидаги бошқа мажбуриятлари билан қопланиши мумкин эмас.

Ўзаро қоплашда омонатчилар ва кредиторлар талабларини қондириш навбати ҳисобга олинади.

Банк тугатилаётганда унинг кредиторлари талаблари амалдаги қонунчиликда белгиланган тартибда қондирилади.

Жисмоний шахс бўлган омонатчилар тугатишдан келиб тушган тушумлар ҳисобига ўз омонатларини олишдан устуворликка эгадирлар.

Тугатилаётган банкнинг мулки биринчи навбатдаги барча талабларни тўлиқ қондириш учун старли бўлмаса, мавжуд маблағлар амалдаги қонунчиликка мувофиқ кредиторлар ўртасида тақсимланади.

Қуйидаги ҳолларда кредиторларнинг талабларини қондиришдан бош тортилиши мумкин:

- а) талабномалар белгиланган муддат ўтганидан сўнг олинган бўлса;
- б) тугатувчи томондан асоссиз деб топилган бўлса.

Ликвидатор кредиторлар томонидан талабларни билдириш муддати тугаганидан сўнг кредиторлар талабларини қондиришга доир қуйидаги чораларни кўриши лозим:

- қабул қилинган талаблар рўйхатини тузиш;
- тугатувчи тасдиқламаган талабларни рад этиш;
- ҳар бир кредитор қарзи миқдори ва талабларини тўлаш кетма-кетлигини белгилаш;
- кредиторга уларнинг талаблари қабул қилинганлиги ёки рад этилганлиги тўғрисида маълум қилиш;
- оралиқ балансни тузиш.

Кредиторлар талабларини қондириш рад этилганлиги тўғрисида уларнинг манзилига ёзма тарзда хабарнома жўнатилади.

Кредитор талабларини қондириш рад этилган ёки уни кўриб чиқишдан бош тортилган ҳолда у ликвидаторга нисбатан даъво билан судга мурожаат қилиши мумкин.

Тугатилаётган банкнинг пул маблағлари кредиторлар талабларини қондириш учун мавжуд бўлмаса, тугатиш комиссияси суд қарорлари ижроси учун белгиланган тартибда Қим ошди савдолари орқали банк мулкини сотади.

Тугатилаётган банкнинг мулки старли бўлмаганлиги туфайли кредиторнинг қондирилмаган талаблари тўланган ҳисобланади.

Шунингдек, кредитор даъво билан судга мурожаат қилмаган бўлса, тугатувчи томондан тан олинмаган ҳамда суд қарори билан кредиторнинг талаблари қондирилиши рад этилган талаблар тўланган ҳисобланади.

Кредиторлар талаблари қондирилганидан сўнг қолган банк мулки қонунчиликда белгиланган тартибда тақсимлаш учун банк акциядорларига берилади.

Тугатиш жараёнини якунлаш. Тугатиш ишлари якунланганидан сўнг тугатиш комиссияси (ликвидатор) бажарилган ишлар ҳақида якуний ҳисобот ва якуний баланс тузади.

Ўз ишини якунлаган ликвидатор Марказий банкка қуйидагиларни тақдим қилади:

- тугатиш комиссиясининг Марказий банк тасдиқлайдиган қилинган ишлар тўғрисидаги ҳисоботи;
- банк акциядорлари (иштирокчилари) умумий йиғилишнинг банкни тугатиш (ихтисрий равишда тугатилганда) тўғрисидаги баённомаси;
- Марказий банк Бошқарувининг лицензияни қайтариб олиш тўғрисидаги қарори;
- банкни тугатиш тўғрисида газеталарда эълон қилинган ахборот нусхаси;
- тугатиш комиссиясини тузиш тўғрисидаги қарор;
- банкнинг охириги иш кунидаги баланси;
- тугатиш баланси;
- балансдан ташқари ҳисобварақлар бўйича тугатиш баланси;
- солиқ инспекциясининг тугатиш далолатномаси;
- йўқ қилиш учун банк ҳужжатлари ва йиғма жилдлари ажратилганлиги тўғрисида далолатнома;
- ҳужжатларни архивда сақлаш учун қабул қилиш-топшириш далолатномаси;
- муҳрлар йўқ қилиш учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига топширилганлиги тўғрисида тасдиқнома.

Марказий банк тақдим этилган ҳужжатларни кўриб чиқиб, банкни Банкларни рўйхатга олиш Давлат китобидан ўчириб чиқариб ташлаш тўғрисидаги қарорни қабул қилади.

Банкни Банкларни рўйхатга олиш Давлат китобидан ўчириб чиқариб ташлаш тўғрисидаги қарор қабул қилинганидан сўнг 10 кун давомида Марказий банк Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлигига ҳамда банк жойлашган манзил бўйича уларнинг органларига банк тугатилганлиги тўғрисидаги маълумотни етказди. Банк Банкларни рўйхатга олиш Давлат китобидан ўчириб ташланган вақтдан бошлаб тугатилган ҳисобланади.

Банк хўжалик судининг банкни тўловга қобилиятсиз (банкрот) деб топиши ҳақидаги ҳал қилувчи қарори асосида тугатилаётган чоғда Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 24 апрелдаги «Банкротлик тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ (янги тахрирда)¹ тугатиш ишлари амалга оширилади (Қонуннинг VII боби, 124-144 моддалари).

Банкларни қайта ташкил этиш, қўшиб юбориш, қўшиб олиш, ажратиб чиқариш ва қайта тузиш йўли билан, Ўзбекистон

¹Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 йил, 11-сон, 80-модда.

Республикаси Фуқаролик кодексини талабларига қатъий риоя қилинган ҳолда амалга оширилади¹.

Қайта ташкил этиш акциядорлар умумий йиғилиши қарорига кўра ва Марказий банкдан рухсат олинган ҳолда амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Хукумати ягона муассис бўлган банклар ҳукумат қарорига кўра қайта ташкил этилиши мумкин.

Қайта ташкил этишни амалга ошириш учун Марказий банкка қуйидаги ҳужжатлар илова қилиниши лозим:

- 1) банк Кенгаши раиси имзолаган илтимоснома;
- 2) акциядорлар умумий йиғилиши қарори;
- 3) қайта ташкил қилишнинг тахминий шартлари, шакллари, тартиби ва муддатларини ўзида ақс эттирувчи ҳужжатлар;
- 4) қайта ташкил этишнинг оқибатлари юзасидан молиявий таҳлиллар.

Қайта ташкил этишга рухсат бериш тўғрисидаги илтимоснома топширилган кундан бошлаб бир ой ичида кўриб чиқилади.

Қайта ташкил этишга рухсат олинган кундан бошлаб икки ҳафта ичида миқозлар ва банк билан алоқада бўлган ўзга шахслар бўлажак ўзгаришлар тўғрисида бевосита хабар юбориш ҳамда Республика матбуотида бу ҳақда эълон бериш йўли билан огоҳлантириладилар.

Қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда Марказий банк қайта ташкил этиш ҳақидаги илтимосни рад қилиши мумкин.

4-§. Ўзбекистон қонунчилиги бўйича Тижорат банкларининг моддий-техника базаси ва кадрлар малакасига қўйиладиган асосий талаблар ҳамда уларнинг аҳамияти

Моддий-техникавий базага оид талаблар

Банк очиладиган вақтда барча операцияларини тўлиқ амалга оширилишини, тўлов тизимида иштирак этишини ва ички жараёнларга тўлиқ риоя этишини таъминловчи дастурий-техник жиҳозларга эга бўлиши керак. Банкнинг дастурий-техник жиҳозлари «Марказий банкнинг дастурий-техник жиҳозларга қўйиладиган талаблари»га мувофиқ бўлиши лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 19 декабрда 573-сон билан рўйхатга олинган «Банк низоми капиталли миқдорини, акциядорлар таркибини, банк номи ва манзиллини ўзгартириш, низомига киритилган ўзгартиришлар ва қўшимчаларни рўйхатга олиш тартиби тўғрисида»ги низоми.

Банк қўйидагиларни таъминлаши лозим:

а) банкда дастурий-техник воситаларни эксплуатациясини, ҳисоблаш техникаси ва дастурий таъминотни таъминловчи ходимларнинг бўлиши ҳамда мазкур ходимлар телекоммуникацион жиҳозлар, компьютер ва сервер воситалари билан ишлаш амалий кўникмасига эга бўлиши лозим;

б) Марказий банк услубий қўлланмаларига мувофиқ дастурий-техник жиҳозларни ишга туширилишига тайёрлиги;

в) банкнинг автоматлаштирилган банк тизими билан ишловчи ходимлари махсус курсларда ўқиши ва тегишли сертификатга эга бўлиши;

г) Марказий банк билан маълумот алмашинувини амалга оширадиган ишчи станция хонасига кириб-чиқиш, тармоқли ёки автоном кодли қулф билан таъминлаш.

д) банк бўйича электрон архивлар ишини юритувчи жавобгар мутахассисни буйруқ асосида тайинлаш ва ушбу шахс билан моддий жавобгарлик тўғрисида шартнома тузиш.

Ходимлар малакасига қўйиладиган талаблар

Тижорат банклари томонидан раҳбарлик лавозимига тавсия этилаётган номзод қўйидагиларни билиши лозим:

– Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарларида ёрилган асосий масалалар моҳияти;

– Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва банк фаолиятига оид қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатлари ва бошқа меъёрий ҳужжатларни, шу жумладан:

а) фуқаролик, хўжалик ва меҳнат қонунчилиги;

б) банк ҳисоботларини тузиш тартиби;

в) ҳисоб-китоблар ва тўловларни амалга ошириш тартиби;

г) банк ички кредит сиёсати ва кредитлаш тартиби;

д) кичик ва ўрта бизнесни кредитлаш тартиби;

е) омонатларни қабул қилиш ва бериш тартиби;

ж) банкни корпоратив бошқариш тартиби;

з) ички аудит вазифалари ва фаолияти;

и) эмиссия-касса операцияларини амалга ошириш тартиби;

й) чет эл валютаси билан боғлиқ операцияларни амалга ошириш тартиби;

к) пул муомаласини ташкил этиш масалалари;

л) Республика банк тизимида олиб борилаётган кадрлар сиёсатининг моҳияти ва аҳамияти.

Шунингдек, номзод Базель қўмитасининг банк фаолиятига оид асосий гамойилларини билиши лозим.

Тижорат банкларининг республика аппарати, уларнинг вилоят ва Тошкент шаҳар бошқармалари (филиаллари) бошлиқлари лавозимига тавсия этилаётган номзод банк тизимида бевосита раҳбарлик лавозимида камида **6 йил** ишлаган бўлиши, бош бухгалтер лавозимига тавсия этилаётган номзод эса бевосита раҳбарлик лавозимида камида **5 йил** ишлаган бўлиши лозим.

Тижорат банкларининг шаҳар ва туман бўлимлари бошқарувчиси лавозимига тавсия этилаётган номзод банк тизимида камида **4 йил** меҳнат стажига эга бўлиб, бошқарувчи ўринбосари ёки бўлим бошлиғи лавозимида **2 йил** ишлаган бўлиши, бош бухгалтер лавозимига тавсия этилаётган номзод эса бош бухгалтер ўринбосари лавозимида камида **2 йил** ишлаган бўлиши лозим.

Айрим ҳолларда банк соҳасида белгиланган муддатдан кам иш стажига эга бўлган ва иш фаолиятида алоҳида ўрناق кўрсатган юқори малакали номзодлар ҳам Республика тижорат банки Бошқарувининг тавсияномаси (тегишли Бошқарув қарори) билан **Комиссия** суҳбатига қўйилиши мумкин.

Банк ходимларининг малакаси ва касбга мувофиқлиги қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади¹.

Малака талабларини қўйиш ва касбга мувофиқликни аниқлаш банк иши ва амалиётини юритишда амалдаги қонунчилик талабларига риоя этилишини таъминлаш учун юқори малака ва салоҳиятга ҳамда бенуксон ишбилармонлик ва жамоа орасида обрў-эътиборга эга бўлган мутахассисларни танлаш усули саналади.

Касбга мувофиқликни аниқлаш ошкоралик, кенгашлилик ва ҳолислик тамойилларига асосан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қошида Тижорат банклари ва уларнинг филиаллари раҳбарлари ҳамда бош бухгалтерларининг касбга мувофиқлигини аниқлаш комиссияси фаолият юритади.

Мазкур **Комиссияда** тижорат банклари Бошқаруви раислари, раис ўринбосарлари (Вазирлар Маҳкамаси номенклатурасига кирадиган лавозимлар бундан мустасно), Бошқарув аъзолари, бош

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 23 январда 1204-сон билан рўйхатга олинган «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тижорат банклари ва уларнинг филиаллари раҳбарлари ҳамда бош бухгалтерлари лавозимларига тавсия этилаётган номзодларга нисбатан малака талаблари қўйиш тартиби тўғрисида»ги низоми.

банкнинг бош бухгалтери, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, шаҳар ва туман филиаллари, амалиёт бошқарма (бўлим)лари раҳбарлари ҳамда бош бухгалтерлари лавозимларига тайинлаш учун тавсия этилаётган номзодларнинг касбга мувофиқлиги аниқланади.

Тижорат банклари Бошқаруви раислари, уларнинг ўринбосарлари, бош бухгалтерлари, филиал раҳбарлари ва бош бухгалтерлари қуйидаги ҳолларда тавсия этилаётган лавозимга мувофиқ эмас деб топилдилар ва ўз навбатида улар бу лавозимларга тайинланиши мумкин эмас:

– олий маълумотга эга бўлмаган шахслар;

– амалга оширган ҳаракатлари юридик шахсларнинг банкротликка ёки молиявий аҳволи ёмонлашувига олиб келганлиги тўғрисида далиллар маълум бўлган тақдирда, банкротликка учраган ёки молиявий аҳволи ёмонлашган банклар ва юридик шахсларнинг собиқ раҳбарлари, бошқарув ва кузатув кенгаши аъзолари ҳамда йирик иштирокчилар (низоом капиталида 10 фоиз ва ундан кўп миқдорда овоз берувчи акциялар ёхуд улушларга эга бўлган шахслар);

– ўзининг ишбилармонлик ва шахсий хатти-ҳаракатида нотўғри иш олиб бориш ва виждонан иш юритмасликни намоён қилган шахслар;

– ўзаро яқин қариндош бўлган шахслар бир банкда раҳбарлик ёки моддий жавобгарлик билан боғлиқ лавозимларда бири иккинчисига бевосита бўйсуниб ёки унинг назорати остида бирга ишласа.

Банк ёки филиал раҳбарлари бир банк таркибида бошқа филиалга ёки умуман бошқа банкка тенг лавозимларга ўтказилганида уларнинг касбга мувофиқлиги **Комиссия** томонидан қайта кўриб чиқилади.

5-§. Тижорат банклари молиявий-хўжалик фаолиятини назорат қилиш. Ҳисоб-китоб ва ҳисоботлар тартиби

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни 41-моддасига кўра: «Банкларда бухгалтерия ҳисоби юритилиш ва ҳисоблаш қоидалари Марказий банк томонидан қонун ҳужжатлари ва ҳалқаро стандартларга мувофиқ белгиланади».

Бухгалтерия ҳисоби юритишнинг асосий тамойиллари ва умумий қоидалари Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 3 августдаги «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунда¹ ҳамда унинг асосида

ва халқаро стандартларга мувофиқ ишлаб чиқилган «Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари» да белгилаб қўйилган.

Банк муассасаларида бухгалтерия ҳисобининг ўзига хос хусусиятлари акс эттирилгани ҳолда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 2004 йил 27 ноябрда 2519-сон қарор билан «Тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби тартиби тўғрисида Низом» тасдиқланган¹.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 1998 йил 20 февралдаги 2-сонли баённомаси билан 386-тартиб рақами билан «Ўзбекистон Республикаси банкларида статистик ҳисоботларни ташкил этиш қоидалари» тасдиқланган ва ушбу қоидалар Адлия вазирлигида 1999 йил 22 мартда 680-сон билан рўйхатга олинган.

Тижорат банклари томонидан ҳисоб-китобларни юритиш тартибларини бузганлик, ҳисоботларни тақдим этиш муддатларига, тартибларига амал қилмаганлик, ишонарли бўлмаган ҳисоботлар тақдим этганлик учун банк раҳбарларига нисбатан қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳуқуқий жавобгарлик чоралари, банкларга нисбатан эса иқтисодий жазо чоралари (молиявий санкциялар) қўллашлик назарда тутилган.

Банкда ҳисоб-китоб ва ҳисоботларнинг қонун талабларига тўла мос келиши учун банк раҳбарлари ва бош бухгалтери шахсан жавобгар саналади.

Банкнинг хўжалик фаолияти устидан текширишни акциядорлик тижорат банки умумий мажлиси томонидан белгиланган тартибда сайланадиган тафтиш комиссияси олиб боради.

Тафтиш комиссияси аъзолари ўзларига юклатилган вазифаларни ҳалол ва тўлиқ бажарилиши учун жавобгар бўладилар.

Тафтиш комиссияси банк томонидан қонун ва қонуности меъерий ҳужжатларга, рўя этилишини, банк ички назорати аҳволини, банк операцияларининг қонунийлигини, касса ва мол-мулклар аҳволини текшириб боради. Текшириш натижасида аниқланган қонунбузарликларни бартараф этиш, айбдорларни жавобгарликка тортиш чорасини кўради. У ўз фаолияти ҳақида белгиланган тартибда банк акциядорлари умумий йиғилишига ҳисоб беради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, 9-сон, 142-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 йил, 50-сон, 511-модда.

Банк Кенгаши ёки бошқаруви аъзоси, банкда бирон-бир штатли лавозимини эгаллаган шахслар тафтиш комиссияси аъзоси этиб сайланиши мумкин эмас.

Тафтиш комиссияси, унинг сон таркиби ва асосий вазифалари Банк низомида белгилаб қўйилади.

Банклар фаолияти устидан қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ваколатли давлат органлари томонидан назорат амалга оширилади.

Банкнинг йиллик молиявий ҳисоботлари ишончлилиги ҳамда тўғрилигини текшириш мақсадида тегишли лицензияга эга бўлган аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувидан ўтказиб турилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 2000 йил 24 июнда 430-сон билан «Ўзбекистон Республикаси банкларида аудит текширувларини ўтказиш тўғрисида Низом» тасдиқланган. Бу низом Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 4 ноябрда 982-тартиб рақами билан рўйхатга олинган.

Ушбу низомда аудит текширувларини ўтказиш ҳуқуқини берувчи сертификат ва малака сертификати бериш бўйича банк аудит комиссияси ишини, сертификат бериш тартибини, аудиторлик текширишларини ўтказиш тартибини ва бошқа тартиб-қоидалар назарда тутилган.

6-§. Банкларга васийлик қилиш

Васийлик – банкни адекват молиявий аҳволига келтириш, унинг фаолияти қонунчиликка мос келишини таъминлаш, уни қайта ташкил этиш ёки тугатишга тайёрлаш мақсадида Марказий банк томонидан жорий этиладиган ҳамда маъмурий, ҳуқуқий, молиявий, ташкилий ва бошқа тадбирларни ўз ичига олган чора-тадбирлар мажмуидир.

Банкка нисбатан васийлик жорий этилган ҳолда уни бошқариш васий этиб тайинланган мансабдор шахс томонидан амалга оширилади.

«Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 36-моддасига кўра: «Банкнинг муваққат маъмуриятини тайинлаш тўғрисида қарор қабул қилинган тақдирда Марказий банк васий тайинлайди ва васийлик қилиш ҳақида фармойиш чиқаради. Фармойиш матбуотда эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради».

Банкнинг васийдан олдиндан розилик олмай қилган юридик ҳаракатлари ҳақиқий саналмайди. Васийлик тартибида бошқаришнинг бошланғич муддати 12 ойдан иборат.

Банкка васийлик қилиш тартиби банк томонидан йўл қўйилган омонатчилар ва кредиторлар манфаатларига реал хавф солувчи тартиббузарликлар юз берган ҳолларда жорий этилади. Банкнинг старлилик коэффицентининг пасайиб кетиши, депозиторлар ва кредиторлар талаби бўйича тўловни амалга ошира олмаслиги, зарар кўриб ишлаши каби ҳолатлар омонатчилар ва кредиторлар манфаатларига жиддий хавф туғдирувчи ҳолатлар бўлиб ҳисобланиши ҳамда васийлик жорий этиш учун асос бўлиши мумкин.

Васийлик ваколатлари, мажбуриятлари ва унга нисбатан қўйиладиган талаблар

Васий Марказий банк томонидан банк назорати билан шугулланувчи Марказий банк ходимлари, юридик ва консалтинг фирмалари ходимлари ҳамда мустақил мутахассислар таркибидан тайинланади. Васий ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги, Марказий банк меъёрий ҳужжатлари ва кўрсатмаларига амал қилади.

Банкка васий этиб тайинладиган шахс 1998 йил 25 сентябрда тасдиқланган 22-сонли «Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш тартиби тўғрисида»ги Низомда банк бошқаруви раисига нисбатан белгиланган талабларга мос келиши лозим.

«Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуннинг 26-моддасига мувофиқ банк акциядори, қарздори ва кредитори ёки банкка алоқадор бўлган шахс ёхуд 1998 йил 9 декабрда тасдиқланган (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 2 декабрда рўйхатга олинган) 423-сонли «Банклар ўртасида ва уларга дахлдор шахслар билан ўтказиладиган операциялар тўғрисида»ги Низомга кўра бундай шахснинг яқин қариндошлари васий этиб тайинланиши мумкин эмас.

Васий ҳамда муваққат маъмуриятда банд бўлган шахсга иш ҳақи тўлаш шартлари Марказий банк ва васий ўртасида тузиладиган алоҳида шартнома билан белгиланади. Муваққат маъмуриятда банд бўлган Марказий банк ходимлари, жумладан, васийга васийлик тартиби белгиланган банкда иш ҳақи тўланади. Ушбу тоифадаги шахслар иш ҳақи миқдори уларнинг асосий иш жойларидаги иш ҳақидан кам бўлмаслиги лозим. Васийнинг иш ҳақи банк бошқаруви раисининг иш ҳақидан кам бўлмаслиги керак. Муваққат маъмурият аъзоларининг қайд этилган тоифаси учун уларнинг асосий иш жойларида лавозим маоши миқдорида иш ҳақи сақланиб қолади.

Васийнинг вазифаси банкнинг кредиторлари ва депозиторлари манфаатларини кўзлаб, унинг тўловга лаёқатлилигини сақлаб қолиш ҳамда тиклаш бўйича чоралар қабул қилиш, мавжуд тартиббузарликларга барҳам беришни таъминловчи бошқариш механизмини яратиш, шунингдек, молиявий аҳволни соғломлаштириш ва банк фаолиятининг қонунчиликка мос келишини таъминлашга йўналтирилган самарали тадбирларни амалга оширишдан иборат.

Васийликни жорий этиш тўғрисидаги қарор топширилган вақтдан бошлаб ҳамда бутун тартиб давомида:

а) банк бошқаруви, банк кенгаши ва акциядорлар умумий йиғилишининг ваколатлари тўхтатилади;

б) банк бошқаруви, банк кенгаши ва акциядорлар умумий йиғилишининг барча ваколатлари расийга ўтади;

в) васий васийлик белгиланган банк номидан ҳаракат қилади.

Васий қуйидаги ҳуқуқларга эга:

а) ўз хоҳишига кўра банк, банк назорати, юридик, консалтинг ёки аудиторлик компаниялари ходимлари ёки мустақил мутахассислар таркибидан муваққат маъмурият учун ходимларни ишга ёллаш;

б) васийлик қилинаётган банк ходимларининг иш ҳақини унинг молиявий аҳволини ҳисобга олган ҳолда белгилаш;

в) банк ходимларини амалдаги меҳнат қонунчилигига кўра ишдан бўшатиш;

г) амалдаги қонунчиликка мувофиқ банк бўлимлари ва филиалларини ёпиш тўғрисида қарор қабул қилиш;

д) банк акциялари ва бошқа қимматли қоғозларига доир дивидендларни, шунингдек, банк раҳбарияти ва мансабдор шахсларига тўланадиган барча тўловларни тўхтатиб қўйиш;

е) банк маблағлари ҳисобидан инвестициялаш ёки кредитлаш кўзда тутилган банк шартномаларига бир томонлама тартибда ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш;

ж) агар фуқаролар депозитлари ва инвестицияларининг (банк акцияларидан ташқари) тахминий қийматини сақлаб қоладиган чоралар кўриладиган бўлса, ушбу депозитлар ва инвестицияларни кўпи билан бир йилга қисман ёки тўлиқ чеклаб қўйиш тўғрисида исталган вақтда эълон қилиш;

з) банк номидан ва унинг манфаатларини кўзлаб, даъво талаблари тақдим этиш, кредиторлар талаблари қонунийлигини аниқлаш;

и) банк активлари ва пасивларини сотиш;

к) васийлик режаси ва васий ваколатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирларни амалга оширилиши мумкин.

Васийлик муддати тугагач, агар бу муддат Марказий банк томонидан узайтирилмаса, бскор қилинади.

Агар васийлик давомида банкнинг молиявий аҳволи соғломлашмаса, у ҳолда Марказий банк банк операцияларини ўтказиш учун берилган лицензияни қайтариб олади ва банкни тугатиш ишлари бошланади.

Мавзуни ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикасидаги мавжуд банк тизими ҳақида сўзлаб беринг.
2. Тижорат банки деганда қандай ташкилот тушунилади?
3. Банк ташкил этиш тартиби қандай?
4. Банкни қайта ташкил этиш қандай тартибда амалга оширилади?
5. Банк операцияларини амалга ошириш учун лицензия бериш тартибини сўзлаб беринг.
6. Банкнинг бошқарув органлари ва уларнинг вазифалари ҳақида нималарни биласиз?
7. Банкнинг вакиллик шахслари деганда кимлар назарда тутилади?
8. Банк васийлиги нима?
9. Банкни тугатиш асослари қандай?
10. Банкни тугатиш тартиби қандай?

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ
25.04.1996 й.

БАНКЛАР ВА БАНК ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА

I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1-модда. Таърифлар.

Банк — тижорат ташкилоти бўлиб, банк фаолияти дсб ҳисобланадиган қуйидаги фаолият турлари мажмуини амалга оширадиган юридик шахсдир:

юридик ва жисмоний шахслардан омонатлар қабул қилиш ҳамда қабул қилинган маблағлардан таваккал қилиб кредит бериш ёки инвестициялаш учун фойдаланиш;

тўловларни амалга ошириш.

Омонат (депозит) — талаб қилиниши биланоқ ёки тўловни амалга оширувчи шахс билан тўловни олувчи шахс ёхуд уларнинг қонуний вакиллари ўртасида келишилган муддатда фоизлар ёки устама ҳақ тўлаган ҳолда ёхуд бундай тўловларсиз ҳаммасини қайтариб бериш шарти билан топшириладиган пул суммаси.

Чет эл банки — чет эл банкининг ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга оширадиган шўъба банки бўлиб, унинг низом капиталининг ҳаммаси чет эл банки томонидан тўланади.

2-модда. Банк фаолиятининг субъектлари.

Ўзбекистон Республикасида ташкил этилган ҳамма банклар банк фаолиятининг субъектларидир.

3-модда. Банклар фаолиятининг ҳуқуқий асоси.

Банклар фаолияти ушбу Қонун, «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонун, бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солиб борилади.

4-модда. Банк операциялари.

Банклар ўз фаолиятларида қуйидаги банк операцияларини амалга оширадилар:

жисмоний ва юридик шахсларнинг, шу жумладан, вакил банкларнинг ҳисобварақларини очиш ва юритиш, ҳисобварақлар бўйича ҳисоб-китоб қилиш;

омонатларни жалб этиш;

кредитларнинг қайтарилиши, фоидалилиги ва муддатлилиги шarti билан ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан ўз номидан кредитлар бериш.

Банклар бошқа турдаги операцияларни ҳам амалга оширишлари мумкин, чунончи:

мблағ эгаси ёки маблағни тасарруф этувчи билан тузилган шартномага биноан пул маблағларини бошқариш;

чет эл валютасини нақд пул ва нақд бўлмаган пул шаклларида юридик ҳамда жисмоний шахслардан сотиб олиш ва уларга сотиш;

пул маблағлари, векселлар, тўлов ва ҳисоб-китоб ҳужжатларини инкассо қилиш;

учинчи шахслар номидан мажбуриятларнинг бажарилишини назарда тутувчи кафолатлар бериш;

учинчи шахслардан мажбуриятларнинг бажарилишини талаб қилиш ҳуқуқини олиш;

қимматли қоғозлар чиқариш, харид қилиш, сотиш, ҳисобини юритиш ва уларни сақлаш, миждоз билан тузилган шартномага биноан қимматли қоғозларни бошқариш, қимматли қоғозлар билан бошқа операцияларни бажариш;

банк фаолияти юзасидан маслаҳат ва ахборот хизмати кўрсатиш;

жисмоний ва юридик шахсларга ҳужжатлар ва бошқа бойликларни сақлаш учун махсус бинолар ёки улар ичидаги пўлат сандиқларни ижарага бериш;

молиявий лизинг;

халқаро банк амалиётига мувофиқ, лицензияда махсус кўрсатилган бошқа операциялар.

Банклар бевосита ишлаб чиқариш, савдо ва суғурта фаолияти билан шуғулланишга ҳақли эмаслар.

5-модда. Банклар фаолиятини лицензиялаш.

Банк, шу жумладан, чет эл банки, Ўзбекистон Республикасида ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки томонидан бериладиган лицензия асосида амалга оширади. Лицензияда банк бажарадиган операциялар рўйхати кўрсатилади.

Лицензиясиз амалга ошириладиган банк фаолияти ғайриқонуний деб ҳисобланади ва бундай фаолият натижасида олинган даромад давлат бюджетига олиб қўйилиши лозим.

6-модда. Фирма номи.

«Банк» атамаси ёки мазкур атама қўшиб ясалган сўз бирикмаларини ушбу Қонунга мувофиқ банк операцияларини амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган ташкилотлар ўз фирма номида ёки реклама мақсадларида ишлатишлари мумкин.

Ушбу талабни бузиш қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка сабаб бўлади.

II. БАНКЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УЛАРНИНГ ФАОЛИЯТИНИ ТУГАТИШ ТАРТИБИ

7-модда. Банк муассислари.

Банклар, қоида тариқасида, мулкчиликнинг ҳар қандай шакли асосида акциядорлик жамияти тарзида ташкил этилади.

Юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан, чет эллик юридик ва жисмоний шахслар банк муассислари бўлиши мумкин, башарти, қонун ҳужжатларида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, давлат ҳокимияти органлари, жамоат бирлашмалари ва жамоат фондлари бундан мустасно.

ЎзР 15.04.1999 й. 772-1-сон Қонунига мувофиқ учинчи, тўртинчи ва бешинчи қисмлар учинчи, тўртинчи, бешинчи ва олтинчи қисмлар билан алмаштирилган

Ҳар бир акциядорнинг низом капиталидаги иштирокининг энг кўп улуши қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Банкларнинг акцияларини олиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Банк муассислари банк акциядорлари таркибидан у рўйхатга олинган кундан бошлаб бир йил мобайнида чиқиб кетиш ҳуқуқига эга эмаслар.

Банкнинг бошқа банкларнинг низом капиталида иштирокига йўл қўйилмайди, чет эл капитали иштирокидаги банклар ва шўъба банклар ташкил этиш ҳоллари бундан мустасно.

8-модда. Банк низоми.

Банклар ўз низомлари асосида фаолият кўрсатадилар.

Банк низомида:

банкнинг (тўла ва қисқартирилган) номи ва қасрда жойлашганлиги (почта манзили);

банк операцияларининг рўйхати;

низом капиталининг миқдори, муассислар рўйхати ва низом капиталидаги улушларнинг тақсими;

банкнинг бошқарув органлари, уларни ташкил этиш тартиби, уларнинг ваколатлари ҳамда вазифалари ҳақидаги маълумотлар;

банк аудити тартиби, шу жумладан, бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартларига мувофиқ белгиланган ҳисоботлар ва аудиторлик дастурларининг мақсадлари кўрсатилган бўлиши лозим.

Банк низомида, ушбу моддада белгиланган талаблардан ташқари, қонун ҳужжатларида назарда тутилган маълумотлар ҳам бўлиши керак.

Банк низомига киритиладиган ўзгартишлар белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилиши лозим.

9-модда. Банкнинг низом капитали.

Банкнинг низом капитали банк муассислари ва акциядорлари тўлаган пул маблағларидан ташкил топади.

Кредитга ва гаровга олинган маблағлардан ҳамда бошқа жалб этилган маблағлардан банкнинг низом капиталини шакллантириш учун фойдаланишга йўл қўйилмайди.

Алоҳида ҳолларда қонун ҳужжатларига мувофиқ банкнинг низом капиталини шакллантириш учун бюджет маблағларидан фойдаланилиши мумкин.

Энг кам низом капитали банк муассислари томонидан уни рўйхатга олиш пайтигача тўланиши керак. Низом капитали учун тўланадиган маблағлар Ўзбекистон Республикасининг Марказий банкида ёки бошқа банкларида очилган жамғариш ҳисобварағига ўтказилади. Кўрсатилган маблағлардан депозит сифатида фойдаланиш мумкин.

Банклар низом капиталининг энг кам миқдори Марказий банк томонидан белгиланади.

10-модда. Банкларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятини лицензиялаш.

Банклар Марказий банкда рўйхатга олинган пайдан бошлаб юридик шахс мақомига эга бўладилар.

Рўйхатга олиш тартиби ва шартлари Марказий банк томонидан белгиланади.

Рўйхатга олиш билан бир вақтда банкларга банк операцияларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензия топширилади.

Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш ҳақ эвазига амалга оширилади.

Банкларнинг филиаллари Марказий банкда рўйхатга олинади ва ўз фаолиятларини уларни ташкил этган банкка берилган лицензия асосида амалга оширадилар.

11-модда. Банк очиниш учун олдиндан Марказий банкнинг рухсатномасини олиш асослари ва муддатлари.

Лицензия беришдан олдин Марказий банк аризачиларга банк ташкил этиш соҳасидаги фаолиятларини давом эттириш имконини берадиган дастлабки рухсатномани беради.

Дастлабки рухсатномани бериш тўғрисидаги қарор ариза ва у билан бирга барча зарур ҳужжатлар тақдим этилган кундан бошлаб кўпи билан уч ой ичида қабул қилинади ва муассисларнинг молиявий имкониятларини ҳамда обрўсини, банк раҳбарлигига таклиф этилаётганларнинг касб малакаларини, бизнес-режани, молиявий режани, капиталнинг тузилишини, тегишли банк бинолари ва ускуналар билан таъминлаш имкониятларини баҳолашга асосланади.

12-модда. Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш муддати.

Банкни рўйхатга олиш ва унга лицензия бериш учун муассислар дастлабки рухсатнома олинган кундан бошлаб узоғи билан олти ой муддатда қонун ҳужжатларида белгиланган талабларни бажаришлари керак.

Банкни рўйхатга олиш ва унга лицензия бериш ҳақидаги қарор Марказий банк талаблари бажарилган кундан кўпи билан бир ойлик муддатда чиқарилади.

13-модда. Банкларни рўйхатга олишни ва уларга лицензия беришни рад этиш асослари.

Марказий банк қуйидагиларга асосланиб банкни рўйхатга олишни ва унга лицензия беришни рад этиши мумкин:

банкни рўйхатга олиш учун зарур бўлган ҳужжатлар топширилмаганлиги;

таъсис ҳужжатларининг қонун ҳужжатларига номувофиқлиги; бир ёки бир неча муассиснинг молиявий аҳволи қониқарсизлиги;

муассислар молиявий маблағларининг манбалари эълон қилинмаганлиги;

банкни рўйхатга олиш пайтигача энг кам низом капиталининг тўланмаганлиги;

банк раҳбари ва бош бухгалтери лавозимларига номзодларнинг бу касбга номувофиқлиги.

14-модда. Банк операцияларини амалга ошириш учун берилган лицензияни чақириб олиш асослари.

Марказий банк қуйидаги ҳолларда банк операцияларини амалга ошириш учун берилган лицензияни чақириб олишни мумкин:

банк тўловга қобилиятсиз бўлиб қолганида, пассивлар активлардан кўпайиб кетганида;

лицензия беришга асос бўлган маълумотларнинг нотўғрилиги аниқланганда;

банк ўз омонатчилари ва бошқа кредиторлари олдидagi мажбуриятларини бажаришга қодир бўлмаганда;

ҳисобот маълумотлари мунтазам равишда бузиб кўрсатилганда;
қонун ҳужжатларига ва лицензия шартларига зид келадиган банк операциялари амалга оширилганда;

лицензия берилган пайтдан эътиборан банк операцияларини амалга ошириш бир йилдан ортиқ муддатга кечикканда;

монополияга қарши қондалар бузилганда;

Ўзбекистон Республикасида ўз шўба банкни ташкил этган чет эл банкдан лицензия чақириб олинганда.

15-модда. Чет эл капитали иштирокида банклар таъсис этиш ва уларнинг фаолиятига нисбатан қўйиладиган қўшимча талаблар.

Марказий банк чет эл капитали иштирокидаги банклар олдига қўшимча талаблар қўйиш, шу жумладан, чет давлатлар банкларидан улар ўзлари жойлашган ва рўйхатга олинган ердаги текширув органи назорати остида эканликларининг тасдиқномасини талаб қилиш ҳуқуқига эга.

Чет эл банкларига лицензиялар, башарти, чет давлат банки ўз мамлакатида кайтариб бериш шарти билан пул депозитлари ва бошқа бойликларни қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлсагина берилади.

16-модда. Банкларнинг филиаллари ҳамда ваколатхоналари.

Банклар Ўзбекистон Республикасида ўз филиалларини, чет эл банклари эса ўз ваколатхоналарини Марказий банкнинг рухсати билан очишлари мумкин.

Банк филиали — уни ташкил этган банк номидан банк фаолиятини амалга оширувчи алоҳида бўлинмадир.

Чет эл банки ваколатхонаси — банк фаолиятини амалга оширмаган ҳолда банкнинг манфаатларини кўзлаб иш юритувчи алоҳида бўлинмадир.

Филиалларнинг раҳбарларини уларни ташкил этган банкнинг раҳбари Марказий банк билан келишиб тайинлайди.

17-модда. Банкларнинг чет эллардаги филиаллари ва ваколатхоналари.

Банклар Марказий банкнинг рухсати билан чет элларда ўз шўба банкларини, филиаллари ва ваколатхоналарини очишлари, банклар ташкил этишда қатнашишлари мумкин.

18-модда. Банкларнинг иттифоқлари ва уюшмалари.

Банклар, башарти, қонун ҳужжатларининг талабларига зид келмаса, ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, ўз аъзолари манфаатларини ҳимоя қилиш ва биргалликдаги дастурларни амалга

ошириш учун иттифоқлар, уюшмалар ва бошқа бирлашмалар тuzишлари мумкин.

Бундай бирлашмалар мустақил равишда тижорат фаолияти, шу жумладан, банк фаолияти билан шуғулланиши мумкин эмас, улар тижоратчи бўлмаган ташкилотлар учун белгилаб қўйилган тартибда рўйхатдан ўтказилиши лозим.

19-модда. Банклар фаолиятини тўхтатиш ва уларни тугатиш.

Банк куйидаги ҳолларда ўз фаолиятини тўхтатади:

акциядорлар йиғилишининг қарорига кўра;

Марказий банк лицензияни чақириб олганида;

банкротга учраганда деб эълон қилинганда.

Ўз фаолиятини тўхтатган банк Марказий банк томонидан банкларни давлат рўйхатига олиш дафтаридан чиқарилади.

Банкнинг фаолияти тўхтатилганлиги ҳақидаги хабар матбуотда эълон қилинади.

Банк фаолиятини тўхтатиш ва уни тугатиш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

III. БАНК ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ. БАНКЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА БУРЧЛАРИ

20-модда. Банкларнинг мустақиллиги.

Ўзбекистон Республикасида банклар банк операцияларини амалга оширишга донр қарорлар қабул қилишда мустақилдирлар.

Банк хизматчиси банк бошқарувининг розилиги билан ўриндошлик асосида бошқа жойда ишлаши мумкин.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахслари банк муассасаларида ўриндошлик асосида ишлашга ҳақли эмаслар.

21-модда. Давлат ва банкларнинг масъулияти чегаралаб қўйилиши.

Банклар давлатнинг мажбуриятлари бўйича, давлат эса банкларнинг мажбуриятлари бўйича жавобгар эмас, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

22-модда. Банкнинг бошқарув органлари.

Акциядорларнинг умумий йиғилиши, банк кенгаши ва бошқаруви банкнинг бошқарув органлари ҳисобланади.

Банк кенгашининг бурчлари куйидагилардан иборат:

омонатчилар ва акциядорларни химоя қилиш мақсадида банк фаолиятини, шу жумладан, кредитлаш ва маблағларни инвестициялашнинг тўғрилигини назорат қилиш;

банк раҳбарларини ишга тайинлаш ва ишдан бўшатиш;
банк капиталининг бир текис ўсиб боришини таъминлаб туриш;
банк сўбсатини ишлаб чиқиш;
қонун ҳужжатларига риоя қилинишини таъминлаш.

Банк кенгаши аъзолари камида беш кишидан иборат бўлиши лозим. Акциядорлардан ташқари банк соҳаси олимлари ва мутахассислари ҳам банк кенгаши аъзоси бўлишлари мумкин.

Банкка оператив раҳбарлик қилувчи ва унинг фаолияти учун жавоб берувчи банк бошқаруви банкнинг ижроия органи ҳисобланади. Бошқарув банк кенгаши ва акциядорлар умумий йиғилиши олдида ҳисобдордир.

23-модда. Банкларнинг фондлари.

Банклар ўз фойдаларидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда турли фондлар ташкил этишлари мумкин.

24-модда. Банкларнинг пул маблағларини захиралаш соҳасидаги бурчи.

Банклар Марказий банкда мажбурий захираларини сақлашлари шарт. Мажбурий захиралар нормативи Марказий банк томонидан белгиланади.

25-модда. Банкларнинг умумий иқтисодий нормативларга риоя қилиш соҳасидаги бурчлари.

Банкларнинг барқарорлигини таъминлаш ҳамда омонатчилар ва кредиторларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида банклар Марказий банк томонидан белгиланган иқтисодий нормативларга риоя этишлари шарт.

Банклар ўз капитали ва ликвид ресурсларини старли даражада сақлаб туришлари, активларни таснифлаш асосида шубҳали ва ҳаракатсиз активларга қарши захираларни ташкил этишлари, шунингдек, зарар кўриш хавфини камаййтириш мақсадида ўз активлари диверсификацияланишини таъминлашлари лозим.

Банклар:

амалга оширилган инвестицияларнинг турлари ёки шакллариغا;
кўчмас мулк ва бошқа мол-мулк сотиб олиш ҳамда унга эгаллик қилишга;

бошқа юридик шахсларнинг низом фондларида қатнашишга доир шартларга риоя этишлари лозим.

Банклар:

капитални тақсимлаш натижасида ўз капитали талаб қилинадиган энг кам миқдордан ҳам камайиб кетадиган бўлса, капитални тақсимлашга;

акциялар шаклидаги ўз қимматли қоғозлари билан кафолатланган кредит беришга;

олдиндан Марказий банкнинг розилигини олмай туриб, ўз акцияларини сотиб олишга ҳақли эмаслар.

Нормативлар ва уларни ҳисоб-китоб қилиш услубига бўлажак ўзгартишлар амалга киритилишидан камида бир ой олдин Марказий банк томонидан расман эълон қилинади. Низом капиталининг энг кам миқдори ўзгартирилиши тўғрисида Марказий банк бундай ўзгартиш амалга киритилишидан камида уч ой олдин расман хабар беради.

26-модда. Банкка алоқадор бўлган шахслар билан битимлар тузиш.

Банкларнинг ўзига алоқадор бўлган шахслар билан ёки улар номидан тузадиган шартномалари ўзига алоқадор бўлмаган шахслар билан тузадиган шартномаларга қараганда анча қулай шартларга асосланса, уларнинг бундай шартномаларни тузиши тақиқланади.

Марказий банк банкка алоқадор бўлган шахслар билан битимлар тузиш, жумладан, уларга кредитлар ажратиш юзасидан чекловлар белгилайди.

Қуйидаги шахслар:

банкнинг мансабдор шахси, жумладан, банк кенгашининг аъзоси, шу банкнинг бошқа ходимлари, шунингдек, уларнинг яқин қариндошлари;

низом капиталининг қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқ қисмига эгаллик қилиб турган банк акциядорлари; (ЎЗР 15.04.1999 й. 772-1-сон Қонуни таҳриридаги хат боши);

низом капиталининг қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқ қисмига эгаллик қилиб турган акциядор юридик шахсларнинг мансабдор шахслари, шунингдек, уларнинг яқин қариндошлари; (ЎЗР 15.04.1999 й. 772-1-сон Қонуни таҳриридаги хат боши);

банк юридик шахсларнинг қатнашчиси бўлиб, уларнинг низом капиталидаги улуши ўн фоиздан ортиқ бўлса, мазкур юридик шахслар, уларнинг мансабдор шахслари ва бу шахсларнинг яқин қариндошлари банк билан алоқадор шахслар деб ҳисобланади.

Юқорида қайд этилган шахсларнинг бири билан алоқадор бўлган шахс уларнинг ҳар бири билан алоқадор деб ҳисобланади.

Банк билан алоқадор шахсга кредит, шунингдек, банк билан алоқадор шахс учун кафолатлар ушбу модда талабларини ҳисобга олган ҳолда банк кенгашининг қарорига кўра берилиши мумкин.

27-модда. Банкларнинг Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг касса ижросига доир операцияларни бажариши.

Марказий банкнинг топшириғига кўра банклар Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг касса ижросига доир операцияларни бажарадилар.

28-модда. Банкларнинг кредит ставкалари ва воситачилик ҳақи миқдорини белгилаш ҳуқуқлари.

Банк операциялари бўйича фоииз ставкалари ва воситачилик ҳақи миқдори банклар томонидан мустақил белгиланади.

Давлат дастурларини молиялаш учун Марказий банк томонидан банкларга бериладиган кредитлар бўйича Марказий банк ушбу банклар қарздордан ундириб оладиган фоииз ставкаларининг энг кўп миқдорини белгилаши мумкин, бунда марказлаштирилган ресурслар учун тўлов ва банкларнинг харажатлари ўрнини қоплаш ҳисобга олинади.

29-модда. Банкларнинг ҳисобот ва бошқа ахборотни тақдим этиш мажбуриятлари.

Банклар ўз фаолиятларига доир ҳисобот ва бошқа ахборотни Марказий банкка ўз вақтида тақдим этишлари шарт.

29-1-модда. Банкларнинг молия-хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган корхоналарнинг банк ҳисобварақлари бўйича операцияларни ўтказишни давом эттиришни тўхтатиб қўйиш мажбурияти.

Корхоналар олти ой мобайнида (савдо ва савдо-воситачилик корхоналари эса — уч ой мобайнида) банк ҳисобварақлари бўйича пул операцияларини ўтказиш билан боғлиқ молия-хўжалик фаолиятини амалга оширмаган ҳолларда, деҳқон ва фермер хўжаликлари бундан мустасно, банклар уларнинг ҳисобварақларини ёпиб қўйиши ҳамда ахборотини корхона ҳисобга олинган жойдаги давлат солиқ хизмати органига хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳисобварақлари ёпилган санадан бошлаб уч иш куни мобайнида тақдим этиши шарт.

Корхоналарнинг ёпилаётган ҳисобварақларидаги маблағларнинг қолдиқлари фойдаланиш ҳуқуқисиз махсус ҳисобварақларга банклар томонидан киритиб қўйилади, корхоналарнинг тўланиши учун банкка тақдим этилган кредиторлик қарзн кўзда тутилмаган ҳолатлар алоҳида ҳисобварақига ўтказилади.

Корхоналарнинг банк ҳисобварақлари ёпилганидан кейин уларнинг номига келиб тушаётган маблағлар фойдаланиш ҳуқуқисиз махсус ҳисобварақларга киритиб қўйилади.

Фойдаланиш ҳуқуқисиз махсус ҳисобварақларда жамланган маблағлар банклар томонидан биринчи навбатда корхоналарнинг бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар олдидаги қарзларини қоплаш учун, қолган сумма эса уларнинг кредиторлик қарзини тўловларнинг календарь навбати бўйича қоплаш учун йўлланади.

Корхоналарни тугатиш бўйича махсус комиссия корхона фаолиятини давом эттиришнинг мақсадга мувофиқлиги тўғрисида қарор қабул қилган ёки белгиланган тартибда тугатиш комиссияси тайинлаган пайтдан эътиборан бу корхонанинг ҳисобварақлари та-сарруфи тегишлича корхонанинг ўзига ёки тугатиш комиссиясига ўтади.

30-модда. Банк операцияларига доир ҳужжатлар.

Банклар ҳужжатларни Марказий банк белгилаган тартибда ва муддатда ўз архивларида сақлашлари шарт.

31-модда. Банклар ва мижозлар ўртасидаги муносабатлар.

Банклар ва уларнинг мижозлари ўртасидаги муносабатлар шартномалар асосида амалга оширилади.

Мижозлар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ўзлари танлаган битта ёки бир нечта банкда миллий валютада ва чет эл валютасида талаб қилиб олгунча сақланадиган депозит ҳисобварақлар очинишга ҳақли. (ЎЗР 15.04.1999 й. 772-1-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

Мижозлар ўзлари танлаган фақат битта банкда миллий ва чет эл валютасида талаб қилиб олгунча сақланадиган депозит ҳисобварақлар очинишга ҳақли. Бунда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тузилган чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар ўз танлови бўйича битта ёки бир нечта банкда сўмлар ва чет эл валютасида талаб қилиб олгунча сақланадиган депозит ҳисобварақларига эга бўлишга ҳақли. (ЎЗР 30.08.1997 й. 485-1-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

Банклар мижозларга ҳисобварақлар очинишнинг Марказий банк белгилаган тартибига риоя қилишлари шарт.

Банкнинг барча хизматлари банк акциядорлари ва бошқа мижозларга тенг шартлар асосида кўрсатилади.

32-модда. Банклараро операциялар.

Банклар шартнома асосида маблағларни депозитлар, кредитлар шаклида бир-бирларидан жалб этиши ва бир-бирига жойлаштириши, ташкил этиладиган ҳисоб-китоб марказлари ва вакиллик ҳисобварақлари орқали ҳисоб-китобларни амалга ошириши ҳамда лицензияда назарда тутилган бошқа ўзаро операцияларни бажариши мумкин.

33-модда. Банкларнинг ҳисоб-китоб қилиш тартиби.

Банклар ва уларнинг миқозлари ҳисоб-китобларни Марказий банк белгилайдиган тартибда амалга оширадилар. Кўрсатилган тартибни бузганлиги учун улар қонун ҳужжатларида белгиланган тарзда жавобгар бўладилар.

34-модда. Кредитлар қайтарилишини таъминлаш.

Банклар қонун ҳужжатларига мувофиқ кўчар ва кўчмас мулкни гаровга қўйиш, кафолат бериш, кафилликка олиш ва мажбуриятлар асосида кредит берадилар.

Банклар таъминланмаган кредит (эътимодли кредит) бериш ҳақида қарор қабул қилишлари мумкин.

35-модда. Қарздорларни тўловга қобилиятсиз деб эълон қилиш.

Банкдан олган кредитларини ўз вақтида тўлаш мажбуриятларини бажармаётган қарздорларни банк тўловга қобилиятсиз деб эълон қилиши ва бу ҳақда матбуотда хабар бериши мумкин. Банк бундай қарздорларни инқирозга учраган деб топишни сўраб, хўжалик судида даъво қўзғатиш ҳуқуқига эга.

IV. БАНКЛАРГА ВАСИЙЛИК ҚИЛИШ

36-модда. Васийликни тайинлаш.

Банкнинг муваққат маъмуриятини тайинлаш тўғрисида қарор қабул қилинган тақдирда Марказий банк васий тайинлайди ва васийлик қилиш ҳақида фармойиш чиқаради. Фармойиш матбуотда эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

Банкнинг олдиндан васийдан розилик олмай қилган ҳаракатлари ҳақиқий эмас.

37-модда. Васийнинг ваколатлари.

Васий банкнинг мансабдор шахслари ва унинг акциядорлари ваколатларига, шунингдек, банк аҳволини нормаллаштириш учун зарур чоралар кўриш, жумладан, қонун ҳужжатларига мувофиқ филиалларни ёпиш, мансабдор шахсларни ва хизматчиларни ишдан бўшатиш ҳуқуқига эга бўлади.

Васий исталган пайтда фуқароларнинг депозитлари ва инвестициялари бир йилдан кўп бўлмаган муддатга қисман ёки тўла тўхтатиб қўйилганлигини эълон қилиши мумкин, бунда депозитлар ва инвестицияларнинг тахминий қийматини сақлаб қоладиган чоралар кўрилши шарт.

Башарти, васийлик вақтида ёки васийлик даврининг охирида банкни соғломлаштиришнинг иложи йўқлиги Марказий банк томонидан аниқланса, у лицензияни чақириб олади ва белгиланган тартибда банкни тугатади.

V. БАНК МИҶОЗЛАРИНИНГ МАНФААТЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ

38-модда. Банк сир.

Банклар ўз миқозлари ва вакилларининг операциялари, ҳисобварақлари ҳамда жамғармаларига доир маълумотлар сир сақланишига кафолат беради. Банкнинг барча хизматчилари банк, унинг миқозлари ва вакилларининг банк операциялари, ҳисобварақлари ва жамғармаларига доир маълумотларни сир сақлашлари шарт.

Юридик шахслар ва бошқа ташкилотларнинг операциялари ҳамда ҳисобварақларига доир маълумотномалар ана шу ташкилотларнинг ўзига, прокурор, судларга, жиноий иш қўзғатилган бўлса суриштирув ва тергов органларига берилади.

Ҳисмоний шахсларнинг ҳисобварақлари ва омонатларига доир маълумотномалар миқозларнинг ўзига ва уларнинг қонуний вакилларига; миқозларнинг ҳисобварақлари ва омонатларида турган пул маблағлари ҳамда бошқа қимматбаҳо нарсалар хатланиши, уларга ундирув қаратилиши ёки мол-мулк мусодара этилиши мумкин бўлган ҳолларда юритилаётган ишлар бўйича судлар, суриштирув ва тергов органларига берилади.

Ҳисобварақлар ва омонатнинг эгалари вафот этганда ушбу ҳисобварақлар ҳамда омонатга доир маълумотномалар мазкур ҳисобварақ ёки омонат эгаси банкка топширган васиятномасида кўрсатган шахсларга, вафот этган омонатчиларнинг жамғармаларига доир мерос ишларини юритаётган давлат нотариал идораларига, чет эл фуқароларининг ҳисобварақларига доир маълумотномалар эса — чет эл консуллик муассасаларига берилади.

Хизмат бурчи юзасидан банк ахборотидан хабардор бўлган шахслар хизмат сирини ошкор қилганлиги учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Банклар ўз миқозлари бўлган корхоналарнинг операциялари тўғрисидаги зарур маълумотларни улар солиқ тўловчиларни тўлик ва тўғри тўлаётганликларини назорат қилиш учун солиқ органларининг сўровига тақдим этадилар. (ЎзР 27.12.1996 й. 357-I-сон Қонунга мувофиқ киритилган қисм).

39-модда. Банкларнинг ўз мижозлари олдидаги жавобгарлиги.

Банклар маблағларнинг сақланиши ҳамда омонатчилар олдидаги мажбуриятларнинг бажарилиши учун, шу жумладан, тўловлар бир банкдан бошқа банкка ўз вақтида ўтиши ҳамда маблағларнинг корхоналар ва ташкилотлар ҳисоб-китоб варақларига киритилиши учун ўз мижозлари ва омонатчилари олдида жавобгардирлар.

Банк тугатилганда унинг жисмоний шахс бўлган омонатчилари банкни тугатишдан келадиган тушумлар ҳисобидан ўз омонатларини олишда имтиёзга эгадирлар.

Банклар депозит ва кредит операцияларига доир муддатлар ва шартлар, шу жумладан, Марказий банк чиқарган қоидаларга мувофиқ ҳисоблаб чиқилган йиллик фоиз ставкалари, муқофотлар ва йиғимлар тўғрисида ўз мижозларига мунтазам равишда ахборот бериб боришлари шарт.

40-модда. Монополияга қарши қоидалар.

Банкларнинг банк операциялари бозорини монополиялаш ва банк ишида рақобатни чеклашга қаратилган битимларга эришиш мақсадида ўз иттифоқлари, уюшмалари ва бошқа бирлашмаларидан фойдаланиши тақиқланади.

Монополияга қарши қоидаларга риоя этилиши Марказий банк томонидан, шунингдек, ушбу мақсадларда қонун ҳужжатларига мувофиқ тузиладиган бошқа органлар томонидан назорат қилинади.

VI. БАНКЛАРДА ҲИСОБ ЮРИТИШ ВА ҲИСОБОТ. БАНКЛАРНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ

41-модда. Банкларда ҳисоб юритиш ва ҳисобот.

Банкларда бухгалтерия ҳисоби юритиш ва ҳисобот қоидалари Марказий банк томонидан Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва халқаро стандартларга мувофиқ белгиланади.

Бухгалтерия ҳисоби юритиш ва ҳисобот қоидалари бузилганлиги учун банк раҳбарлари қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгар бўладилар.

42-модда. Банкларнинг молиявий ҳисоботларини эълон қилиши.

Банклар ўз молиявий ҳисоботларини Марказий банк белгилайдиган шакл ва муддатларда, унда кўрсатилган маълумотнинг тўғрилигини аудиторлар тасдиқлагач, матбуотда эълон қиладилар.

43-модда. Банклар аудити.

Банкларнинг фаолияти қонун ҳужжатларига мувофиқ аудиторлик текширишларни амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган аудиторлар томонидан ҳар йили текшириб турилиши лозим.

Аудит, хусусан, капиталнинг старлигини баҳолаш, ссудаларни таснифлаш, ссудалар бўйича зарарларни қоплаш, таваккалчиликни ва ликвидликни ўлчашни ўз ичига олади.

Банклар қонун ҳужжатларига мувофиқ ички аудиторлик дастурларини ишлаб чиқишлари ва амалга оширишлари ҳам шарт.

44-модда. Банкларни назорат қилиш.

Марказий банк қонун ҳужжатларига мувофиқ банклар фаолиятини назорат қилиб боради.

Марказий банк тижорат банкларидан ахборот беришни талаб қилишга ва ушбу Қонунни бажариш мақсадида бошқа ишларни амалга оширишга ҳақлидир.

Банклар фаолиятини текшириш Марказий банк томонидан белгиланадиган тартибда амалга оширилади.

III БЎЛИМ ЎЗБЕКИСТОНДА БАНКЛАР ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

6-боб. БАНК ТИЗИМИДА ҲИСОБ-КИТОБЛАР ВА УЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

1-§. Ҳисоб-китоблар тушунчаси, фуқаролик ҳуқуқий асослари ва ҳисоб-китобларнинг мамлакат иқтисодий ҳаётида тутган ўрни

Мамлакатимизда амалга ошириб келинаётган иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашиб ва кенгайиб бориши, энг аввало, иқтисодий салоҳиятимизнинг юксалишида, иқтисодиёт тармоқлари ривожидан, тадбиркорлик фаолиятининг авж олиб боришида кўзга яққол ташланмоқда. Шунини таъкидлаш лозимки, Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмаси 1 млрд АҚШ долларидан ортиқ миқдордаги ижобий сальдога эришди. Маҳсулотларнинг умумий экспорт ҳажмининг 52 фоизини ташкил этди. Кичик бизнеснинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги умумий хиссаси 35,6 фоизга етди ва бу кўрсаткични 2007 йилда 45 фоизга стоканш мўлжалланмоқда. Қишлоқ хўжалигидаги ислохотлар туфайли зарар кўриб ишлаётган фермер хўжаликлари негизда 2004 йилда 85,5 минг фермер хўжаликлари фаолияти йўлга қўйилди жами 425 минг янги иш ўринлари барпо этилди. Эришилган ютуқлар туфайли мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий қиёфаси тубдан ўзгариб бормоқда. Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А. Каримов ўзининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидланганидек: «Бугун ҳеч муболағасиз, ғурур ва ифтихор билан айтиш мумкинки, мустақилликка эришганимиздан бўлиб ўтган тарихан қисқа давр ичида мамлакатимиз Дунё ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини эгаллади»¹.

Тараққийтимиз ютуқлари шак-шубҳасиз бўлсада улар бизни хотиржамликка эмас, балки янада фаолроқ ишлашга

¹ И.А. Каримов. «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир». «Халқ сўзи», 2005 йил 29 январь.

ундамоғи лозим, чунки ҳаёт олдимизга янги ва мураккаб вазифаларни қўймоқда. Республикаимиз Президенти банк-молия тизимларини ислоҳ қилишнинг муҳим устувор вазифаларидан эканлигини таъкидлар экан: «Банк-молия ва банк тизимларининг қатъий пул-кредит сисъатини ўтказиш, инфляция даражасининг барқарорлигини, миллий валютамиз ва унинг алмашув курси мустаҳкамлигини сақлашдаги масъулиятини ошириш; банк айланмасидан ҳали-бери четда қолаётган салмоқли молия маблағлари ва пул оқимларини ушбу тизимга жалб қилиш аниқ ва қатъий чоралар кўрини ҳақида бормоқда»¹ дея кўрсатиб ўтган эди.

Халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни тез ва самарали ташкил этиш, яъни хўжалик субъектлари ўртасида ўзаро стқазиб берилган товар ҳамда маҳсулотлар, бажарилган иш, кўрсатилган хизматлар учун пул тўловлари ўз вақтида, тўла ҳажмда ўтқазилишини таъминлаш – тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган асосий банк операцияларидан саналади.

Ҳисоб-китобларнинг иқтисодий ҳаётдаги аҳамияти яхши англланган ҳолда бу соҳадаги ишларни такомиллаштириш ҳамда ривожлантирилиши ҳукуматнинг диққат марказида бўлиб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 9 июндаги «Айланма маблағларнинг сақланиши ва ўз вақтида тўлдирилиши учун жавобгарликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 1996 йил 24 январдаги «Тўлов интизоми ва ўзаро ҳисоб-китоблар тизимини мустаҳкамлаш тўғрисида»ги, 2002 йил 30 мартдаги «Пул массасини ўсишини чеклаш ва молия интизомига риоя этиш масъулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонлари; Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 29 октябдаги 488-сонли «1997 йил IV чорагида дебиторлик ва кредиторлик қарздорликни қисқартирилиши юзасидан чора-тадбирлар тўғрисида»ги, 2004 йил 14 апрелдаги «Муддати ўтқазиб юборилган дебиторлик ва кредиторлик қарзларни қисқартириш ва бюджетга тўловлар интизоминини мустаҳкамлаш бўйича Республика Комиссияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги, 1997 йил 11 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ҳисоб-китоблар тизимини такомиллаштиришга онд туб чора-тадбирлар тўғрисида»ги,

¹ И.А. Каримов. «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир». «Халқ сўзи», 2005 йил 29 январь.

2004 йил 24 сентябрдаги «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб тизимларини янада ривожлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»¹ги ва бошқа қарорлари халқ хўжалигида ҳисоб-китобларга қай даражада катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Ҳисоб-китобларга оид асосий қоидалар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида назарда тутилган. Жумладан, ФКнинг 790-моддасига кўра:

Фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишлари билан боғлиқ бўлмаган ҳолда улар ўртасидаги ҳисоб-китоблар ва фуқаролар иштирокидаги ҳисоб-китоблар нақд пуллари билан ёки нақд пулсиз суммаси чекланмаган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

Юридик шахслар ўртасидаги ҳисоб-китоблар, шунингдек, фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ ҳолда улар иштирокидаги ҳисоб-китоблар нақд пулсиз тартибда амалга оширилади. Кўрсатиб ўтилган шахслар ўртасидаги ҳисоб-китоблар, агар қонунда бошқача тартиб белгилаб қўйилган бўлмаса, нақд пулда ҳам амалга оширилиши мумкин.

Агар қонунда бошқача тартиб келиб чиқмаса ва бундай тартибни фойдаланилаётган ҳисоб-китоблар шакли тақозо этмаса, нақд пулсиз ҳисоб-китоблар уларда қатнашаётган шахсларнинг ҳисобварақлари очилган банклар, бошқа кредит ташкилотлар (бундан буён банклар) орқали амалга оширилади.

«Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 33-моддасида қайд этилишича: «Банклар ва уларнинг мижозлари ҳисоб-китобларни Марказий банк белгилайдиган тартибда амалга оширадilar. Кўрсатилган тартибни бузганлик учун улар қонун ҳужжатларида белгиланган тарзда жавобгар бўладилар»¹.

Ҳисоб-китобларга оид ҳуқуқий муносабатлар пул мажбуриятлари шаклидаги ҳуқуқий муносабатлардан бўлиб, шартнома-лар ёки бошқа ҳуқуқий асослардан вужудга келади.

Ҳисоб-китоб муносабатлари пул мажбуриятлари шаклидаги ҳуқуқий муносабатлардан бўлиб, шартномалар ёки бошқа ҳуқуқий асослардан вужудга келди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 2002 йил 12 январда 1/4 – сон қарор билан рўйхатга олинган «Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги низоми». Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 15 апрелда 1122-сон билан давлат рўйхатига олинган.

Ҳисоб-китоб муносабатларида тўловчи ва пулни олувчи томонлар иштирок этадилар. Уларнинг тенг ҳуқуқликлари, қонун билан тақиқланмаган ҳар қандай ҳаракатларни содир этишлари мумкинлиги, шартнома тузишнинг эркинлиги, ҳисоб-китобларнинг Ўзбекистоннинг бутун ҳудудида эркин амалга оширилиши таъминлари тўла эътироф этилади.

2-§. Банк ҳисоб-китоби шартномаси ва унинг фуқаролик ҳуқуқий жиҳатлари

Иқтисодий тармоқларидаги тижоратчи ташкилотлар ҳамда турли нотижорат ташкилотлари, бюджет муассасалари ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китоблар нақд пулсиз, тижорат банклари орқали амалга оширилади. Ана шундай ҳисоб-китоблар амалга оширилиши банк бирор миқдорнинг ҳисобварағидан пул маблағларини белгиланган тартибда бошқа миқдор юридик ёки жисмоний шахс, яққа тадбиркор ташкилот, фирма ва бошқалар ҳисобварағига кўчириш орқали амалга оширилади.

Ҳар бир миқдор ҳисоб-китоб операциялари амалга оширилиши учун зарур бўлган ҳисобварақларига эга бўлмоғи лозим. Юридик ва жисмоний шахсларга ўзлари истаган банк муассасасида ҳисобварағи очиш ҳуқуқи берилган.

Банкларда ҳисобварақ очиш миқдорнинг банкка мурожаат қилиши ва шу асосда банк ҳамда миқдор ўртасида махсус ҳисобварақ шартномаси тузилиши орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси **Фуқаролик кодексининг 771-моддасида** банк ҳисобварағи шартномасига таъриф берилган бўлиб, унга кўра:

Банк ҳисобварағи шартномаси бўйича бир тараф — банк ёки бошқа кредит муассасаси (бундан буён матнда — банк), иккинчи тарафнинг — миқдорнинг (ҳисобварақ эгасининг) ҳисобварағига тушаётган пул маблағларини қабул қилиш ва киритиб қўйиш, миқдорнинг ҳисобварақдан тегишли суммаларини ўтказиш ва тўлаш ҳамда ҳисобварақ бўйича бошқа операцияларни амалга ошириш ҳақидаги фармойишларини бажариш мажбуриятини олади.

Банк муассасаларидан бошқа кредит ташкилотлари томонидан уларга берилган рухсатнома (Лицензия) асосида ҳисоб-китоб ишлари амалга оширилгани чоғда ҳам ҳисобварағи шартномасига оид юқоридаги қоидалар татбиқ қилиниши назарда тутилган.

Банк ўз миқозини ҳисобварағидаги маблағлардан фойдаланиши мумкин. Бироқ, миқозининг биринчи талаби биланоқ маблағ унга қайтарилиши ёки унинг томонидан кўрсатилган мақсадлар учун сарфланиши имконият яратилиши лозим.

Банк миқозининг банк ҳисобварағида мавжуд бўлган пул маблағларидан мавжуд бўлишини ҳамда ҳисобварақ эгасининг ушбу маблағларни ҳисобварақда турган суммалар доирасида монеликсиз тасарруф этиш ҳуқуқини кафолатлаган ҳолда фойдаланиши мумкин.

Миқоз банкдаги ҳисобварақда турган ўз пул маблағларини мустақил тасарруф этади.

Банк миқозининг пул маблағларидан қай тарзда фойдаланиши белгилашга ва назорат қилишга ҳамда унинг пул маблағларини ўз хоҳишига кўра тасарруф этиш ҳуқуқларига қонунда ёки банк ҳисобварағи шартномасида назарда тутилмаган бошқа чеклашларни белгилашга ҳақли эмас.

Банк ҳисобварағи шартномаси банк томонидан миқозга ёки у кўрсатган шахсга банкда тарафлар келишган шартларда ҳисобварақ очиш йўли билан тузилади.

Юридик шахслар ва фуқаролар ўзларига ҳисоб-китоб ва касса хизмати кўрсатиладиган банкларни мустақил танлайдилар ҳамда битта банк ҳам, шунингдек, бир нечта банк билан ҳам банк ҳисобварағи шартномалари тузишлари мумкин.

Банк муайян турдаги ҳисобварақлар очиш учун эълон қилинган, қонунда ва қонунга мувофиқ белгилаб қўйилган банк қоидаларида назарда тутилган тегишли талабларга мос келадиган шартлар асосида ҳисобварақ очишни таклиф қилиб мурожаат этган миқоз билан банк ҳисобварағи шартномаси тузиши шарт. Банк тегишли операцияларни амалга ошириш қонунда, банкнинг таъсис ҳужжатларида ва унга берилган лицензияда назарда тутилган ҳисобварақни очишни рад этишга ҳақли эмас, ана шундай рад этишга банкда банк хизмати кўрсатишга қабул қилиш имконияти йўқлиги сабаб бўлган ҳоллар бундан мустасно.

Банк, банк ҳисобварағи шартномасини тузишдан асоссиз равишда бош тортган тақдирда, миқоз унинг олдига ушбу Кодекс 377-моддасининг олтинчи ва еттинчи қисмларида назарда тутилган талабларни қўйишга ҳақли.

Миқоз номидан ҳисобварақдаги маблағларни ўтказиш ва бериш ҳақидаги кўрсатма берадиган шахсларнинг ҳуқуқлари миқоз томонидан банкка қонунда назарда тутилган, ҳолатга муво-

фиқ банк қоидалари ҳамда банк ҳисобварағи шартномаси билан белгиланган ҳужжатларни тақдим этиш йўли билан тасдиқланади.

Мижоз учинчи шахсларнинг талабига мувофиқ, шу жумладан, миждознинг ушбу шахслар олдидаги мажбуриятларини бажариши билан боғлиқ талабига мувофиқ пул маблағларини ҳисобварақдан ўчириш ҳақидаги фармойиш бериши мумкин. Банк тегишли талаб қўйилган вақтда уни қўйишга ҳақли бўлган шахсни аниқлаш ва бундай талабнинг характери ва асосларини белгилаш имконини берадиган зарур маълумотлар бу фармойишларда сзма равишда кўрсатилган тақдирда уларни қабул қилади.

Банк ҳисобварағи шартномасида ҳисобварақда турган пул маблағларини тасарруф этиш ҳуқуқини электрон тўлов воситаларидан ҳамда уларда миждознинг ўз имзоси, кодлари, пароллари ҳамда фармойиш тегишли ваколати бўлган шахс томонидан берилганлигини тасдиқлайдиган бошқа воситаларнинг ўхшатмаларидан фойдаланилган бошқа ҳужжатлар билан тасдиқлаш назарда тутилган бўлиши мумкин.

Агар банк ҳисобварағи шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, банк қонунда, қонунга мувофиқ белгилаб қўйилган банк қоидаларида ва банк амалиётида қўлланиладиган иш муомаласи одатларида ушбу турдаги ҳисобварақлар учун белгилаб қўйилган операцияларни амалга ошириш йўли билан ҳисобварақга келиб тушаётган пул маблағларини қабул қилиши ва киритиб қўйиши ҳамда миждознинг пул маблағларини қўлга бериш ҳақидаги топшириқларини бажариши шарт.

Агар банк ҳисобварағи шартномасида бошқача муддатлар белгилаб қўйилган бўлмаса, банк тегишли тўлов ҳужжати банкга тушган куннинг эртасидан кечиктирмасдан тушган пул маблағларини ҳисобварақга киритиб қўйиши, миждознинг топшириғига мувофиқ ҳисобварақдан пул маблағларини қўлга бериши ёки ўтказиши шарт. Ҳисобварақ бўйича операцияларни амалга ошириш муддатларини бузиш банк учун ушбу Кодекснинг 327-моддасида назарда тутилган оқибатларни келтириб чиқаради.

Банк миждози ҳисобварағида вақтинча пул маблағлари бўлмагани тақдирда миждознинг илтимосига кўра банк ҳисобварағининг кредитлаш – яъни миждоз учун пул ўтказиш амалга оширилиши мумкин. Бунда банк тегишли ҳақ (фонз) олади.

Ҳисобварақда турган пул маблағлари билан боғлиқ бўлган банк операцияларини амалга оширганлиги учун банк миждоздан ҳисобварақ шартномасида белгиланган миқдорда ҳақ олинади.

Миждознинг ҳисобварағида турган пул маблағларидан фойдаланганлиги учун банк ўз миждозига ҳақ (фонз) тўлаши кўзда тутилган.

Ушбу фонзлар банк томонидан банк ҳисобварағи шартномасида белгиланадиган миқдорда, шартномада тегишли шартлар назарда тутилмаган тақдирда эса — одатда, банк талаб қилиб олингунча сақланадиган омонатлар юзасидан тўлайдиган миқдорда тўланади.

Фонзлар суммаси банк ҳисобварағи шартномасида назарда тутилган муддатларда, бундай муддатлар банк ҳисобварағи шартномасида назарда тутилмаган ҳолларда эса — йилнинг ҳар чораги тамом бўлгач, ҳисобварақга киритиб қўйилади.

Банкнинг ҳисобварақни кредитлаш ҳамда банк хизматлари учун ҳақ тўлаш билан боғлиқ ҳолда миждоз олдига қўйиладиган пул талаблари, шунингдек, миждознинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун фонзлар тўлаш ҳақида банк олдига қўядиган талаблари, агар банк ҳисобварағи шартномасида бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, бир-бирларининг талабларини ҳисобга олиш йўли билан бекор қилинади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган талаблар банк томонидан ҳисобга олиниб, у талаблар ҳисобга олинганлиги тўғрисида миждозга банк ҳисобварағи шартномасида белгилаб қўйилган тартибда ва муддатларда, борди-ю тегишли шартларни тарафлар келишиб олишмаган бўлса, банклар одатда, тегишли ҳисобварақдаги пул маблағларининг ҳолати тўғрисида миждозларга ахборот берадиган тартибда ва муддатларда ахборот бериши шарт.

Банк ҳисобварағидаги пул маблағлари миждознинг топшириғи билан, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган асосларга кўра ўчирилиши мумкин.

Миждозга келган пул маблағлари ҳисобварақга ўз вақтида киритиб қўйилмаган ёки банк ҳисобварақдан маблағларни асоссиз равишда ўчирган ҳолларда банк миждознинг талаби билан тегишли суммани дарҳол ҳисобварақга киритиб қўйиши шарт.

Банк ўз вақтида киритилмаган ёки асоссиз ўчирилган суммага фонзлар тўлаши ва зарарнинг ўрнини қоплаши ҳам шарт. Банк ҳисобварақдан маблағларни ўз вақтида бермаганлиги ва

мижознинг ҳисобварақдан маблағларни ўтказиш ҳақидаги фармойишларини ўз вақтида бажармаганлиги учун ҳам жавобгар бўлади.

Банклар банк ҳисобварағи ва банк омонати, ҳисобварақ бўйича операциялар ҳамда миждоз ҳақидаги маълумотлар сир сақланишини кафолатлайди.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар фақат миждозларнинг ўзларига ёки уларнинг вакиллариغا берилиши мумкин. Давлат органларига ва уларнинг мансабдор шахсларига бундай маълумотлар қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда берилиши мумкин. Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар банк томонидан ошкор қилинган тақдирда, ҳуқуқлари бузилган миждоз келтирилган зарарнинг ўрнини қоплашни банкдан талаб қилиши мумкин¹.

Миждознинг ҳисобварақда турган пул маблағларини тасарруф қилиш ҳуқуқларини чеклашга йўл қўйилмайди, ҳисобварақда турган пул маблағларини хатлаш ёки қонунда назарда тутилган ҳолларда ҳисобварақ бўйича операцияларни тўхтатиб қўйиш ҳоллари бундан мустасно.

Банк ҳисобварағи шартномаси миждознинг аризасига мувофиқ исталган вақтда бекор қилинади.

Банкнинг талабига кўра банк ҳисобварағи шартномаси қуйидаги ҳолларда суд томонидан бекор қилиниши мумкин:

Миждознинг ҳисобварағида сақланаётган пул маблағлари суммаси банк қоидаларида ёки шартномада кўзда тутилган энг кам миқдордан оз бўлса.

Агар бундай сумма банк бу ҳақда огоҳлантирган кундан бошлаб бир ойда тикланмаса, агар шартномада бошқа муддат назарда тутилган бўлмаса, ушбу ҳисобварақ бўйича бир йил давомида операциялар қилинмаган бўлса.

Ҳисобварақдаги пул маблағларининг қолдиғи миждознинг тегишли ёзма аризаси олинганидан кейин кечи билан етти кун ичда миждозга берилади ёки унинг кўрсатмасига мувофиқ бошқа ҳисобварақга ўтказилади.

Банк ҳисобварағи шартномасининг бекор қилиниши миждоз ҳисобварағини ёпиш учун асос бўлади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 30 августдаги «Банк сирини тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 йил, 174-м.

Ўзбекистон Республикаси банкларида очиладиган банк ҳисобварақлари тўғрисида ЙЎРИҚНОМА

I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

Ушбу Йўриқнома Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига, Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги қонунига, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги 347-сон қарорига мувофиқ ишлаб чиқилган ва банклар томонидан миждозларга миллий ва хорижий валютада банк ҳисобварақларини очиш, уларни қайта расмийлаштириш ҳамда спиш тартибини белгилайди.

1. Ушбу Йўриқноманинг мақсади учун қуйидаги тушунчалардан фойдаланилади:

а) **банк** — тижорат ташкилоти бўлиб, банк фаолияти деб ҳисобланадиган қуйидаги фаолият турлари мажмуини амалга оширадиган юридик шахсдир:

юридик ва жисмоний шахслардан омонатлар қабул қилиш ҳамда қабул қилинган маблағлардан таваккал қилиб кредит бериш ёки инвестициялаш учун фойдаланиш;

тўловларни амалга ошириш;

б) **миждозлар** — юридик ёки жисмоний шахслар, шунингдек, уларнинг ҳисобварақлар очиш ва юритиш, ҳисоб-китоб, кредит ҳамда касса операцияларини бажариш ва омонатлар қўйиш борасидаги банк хизматларидан фойдаланадиган қонуний вакиллари.

в) **резидентлар** — Ўзбекистон Республикасида доимий тузар жойига эга бўлган, шу жумладан, вақтинча Ўзбекистон Республикасидан ташқарида яшаётган жисмоний шахслар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасида жойлашган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ тузилган ва рўйхатдан ўтган юридик шахслар, шу жумладан, чет эл инвестицияси иштирокидаги корхоналар ҳамда Ўзбекистон Республикасининг имунитетига ва дипломатик имтиёзларига эга бўлган хориж-

даги дипломатик, савдо ва бошқа расмий ваколатхоналар, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси корхона ва ташкилотларининг чет элдаги хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ўзга ваколатхоналари кирди.

г) **норезидентлар** — хорижда муқим турар жойи бўлган, шу жумладан, вақтинча Ўзбекистон Республикасида яшаётган жисмоний шахслар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасида жойлашган бўлиб, иммунитет ва дипломатик имтиёзлардан фойдаланадиган чет эл дипломатик, савдо ҳамда бошқа расмий ваколатхоналари, халқаро ташкилотлар ва уларнинг филиаллари, шунингдек, хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ўзга ташкилот ва фирмаларнинг ваколатхоналари.

д) **банк ҳисобварағи** — банк ҳисобварағи шартномасини тузиш орқали банк мижоз (ҳисобварақ эгаси) ҳисобварағига келиб тушган пул маблағларини қабул қилиш ва киритиб қўйиш, мижознинг ҳисобварағидаги тегишли маблағларни ўтказиш ва бериш ҳамда ҳисобварақ бўйича бошқа операцияларни амалга ошириш тўғрисидаги фармойишларни бажариш вазифасини ўз зиммасига олиши натижасида банк билан мижоз ўртасида вужудга келадиган муносабатлардир.

2. Банк ҳисобварақлари қуйидаги турларга бўлинади:

а) талаб қилиб олингунча (асосий ва иккиламчи) депозит ҳисобварақлар;

б) жамғарма депозит ҳисобварақлар;

в) муддатли депозит ҳисобварақлар;

г) депозит ҳисобварақларнинг бошқа турлари (аккредитивлар бўйича муддатсиз фонизсиз депозитлар ва шу кабилар);

д) ссуда ҳисобварақлари.

3. Юридик ва жисмоний шахслар ўзларига ҳисоб-китоб ва касса хизматларини кўрсатиш учун банкларни мустақил равишда танлайдилар ҳамда бир ёки бир неча банкларда миллий ва хорижий валютадаги талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар ҳамда депозит ҳисобварақларнинг бошқа турларини очиш ҳуқуқига эгалар.

4. Мижоз томонидан ҳар қандай ҳисобварақ очилаётганда банк ҳисобварағига хизмат кўрсатиш шартномаси тузилади.

Банк ҳисобварағи шартномаси бўйича юзага келадиган муносабатлар Фуқаролик кодекси ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади.

5. Хўжалик юритувчи субъектнинг биринчи марта миллий валютада очган талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварағи унинг асосий ҳисобварағи ҳисобланади.

Мижозлар қонунчилик асосида бир ёки бир неча банкларда иккиламчи талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлари очишлари мумкин.

6. Бюджет муассасаларига ҳисобварақлар республика ёки маҳаллий бюджетлар ҳисобидан ажратиладиган маблағларни кирим қилиш ва шу маблағлардан фойдаланиш учун очилади. Бундан ташқари, бюджетдан ташқари маблағлар учун талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар очилиши мумкин. Бюджет ташкилотларига жамғарма ва муддатли ҳисобварақлар фақат бюджетдан ташқари маблағларни сақлаш учун очилади.

Республика ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан маблағлар ажратиладиган корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларга ҳар бир бюджет бўйича алоҳида ҳисобварақлар очилади.

7. Мижозлар томонидан ҳисобварақлар очиш учун банкка ушбу Йўриқномада кўзда тутилган зарурий ҳужжатлар тақдим қилинган кундан бошлаб, банклар икки банк иш кунни мобайнида уларга ҳисобварақлар очишлари шарт. (ЎзР АВ 29.09.2003 й. 1080-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МБ Бошқаруви Қарори таҳриридаги хат боши).

Ҳисобварақларнинг эгалари ҳисобварақ очиш учун тақдим қилинган ҳужжатларнинг ҳақиқийлиги бўйича жавобгардирлар.

Тадбиркорлик субъектлари учун, банкларда очиладиган ҳисобварақлар учун тўлов миқдори энг кам ойлик иш ҳақининг бир қаррасидан ошмаслиги лозим. (ЎзР АВ 29.09.2003 й. 1080-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МБ Бошқаруви Қарори таҳриридаги хат боши).

Хўжалик юритувчи субъектларга ҳисобварақлар очилгандан кейин, банклар кейинги иш кунидан кечиктирмай, ҳисобварақлар очилганлиги тўғрисида тегишли солиқ органига ёзма равишда хабар беришлари шарт.

Мижозларнинг (тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланмайдиган jisмоний шахслардан ташқари) ҳисобварақ очиш учун асос бўлган ҳужжатлари, банк ҳисобварағига хизмат кўрсатиш шартномаси, шунингдек, унга қилинган ўзгартиришлар, мижознинг манзили ўзгарганлиги тўғрисидаги банкка берган хати ва номи ўзгарганлигини тасдиқловчи ҳужжатнинг нусхаси мижознинг алоҳида жилди (юридик йиғмажилди)да сақланади. Имзолар

намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча миждознинг юридик йиғмажилдига ушбу Йўриқноманинг 33-бандида кўзда тутилган ҳолларда тикилади.

8. Банкларда 1-сон иловада* келтирилган шаклга мувофиқ, миждозларнинг ҳисобварақларини рўйхатга олиш китоби юритилади. Ушбу китоб рақамланган, тизимча ип ўтказилган, банк раҳбари имзоси ва банк муҳри билан тасдиқланган бўлиши лозим. Шунингдек, миждозларнинг ҳисобварақларини рўйхатга олиш китоби компьютерда дастурий тарзда юритилади (1-сон илова*).

II. МИЛЛИЙ ВАЛЮТАДА ТАЛАБ ҚИЛИБ ОЛИНГУНЧА ДЕПОЗИТ ҲИСОБВАРАҚЛАРИНИ ОЧИШ ТАРТИБИ

9. Тадбиркорлик субъектлари (юридик шахсни ташкил этган ҳолда ва ташкил этмаган ҳолда фаолият кўрсатадиган) томонидан миллий валютада талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар очиш учун банкка қуйидаги ҳужжатлар тақдим қилинади:

а) 2-сон иловада* келтирилган шаклга мувофиқ ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза;

б) давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нусхаси;

в) 3-сон иловада* келтирилган шаклга мувофиқ имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча.

10. Тадбиркорлик субъекти бўлмаган резидент юридик шахслар, жумладан, бюджет ташкилотлари томонидан миллий валютада талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар очиш учун банкка қуйидаги ҳужжатлар тақдим қилинади:

а) ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза (2-сон илова*);

б) солиқ органлари томонидан солиқ тўловчининг идентификация рақами берилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нусхаси;

в) имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча (3-сон илова*).

11. Юридик шахснинг таркибий бўлинмалари (ваколатхоналари, филиаллари)га талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар ушбу юридик шахснинг илтимосномаси бўйича (илтимосномада юридик шахснинг солиқ тўловчининг идентификация рақами кўрсатилади) ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза (2-сон илова*) ҳамда имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча (3-сон илова*) тақдим этилганда очилади.

12. Ўз фаолиятини юридик шахс ташкил этган ҳолда амалга оширмакчи бўлган хўжалик юритувчи субъектларга низом капиталини шакллантириш учун давлат рўйхатидаги ўтгунларига қадар таъсисчилар (иштирокчилар)нинг дастлабки бадалларини киритиш учун миллий ва/ёки хорижий валютада вақтинчалик (маблаг йиғиш учун) талаб қилиб олингунча ҳисобварақ очилиши мумкин.

Вақтинчалик ҳисобварақ очиш учун ваколатли шахс банк-ка таъсисчи (иштирокчи)лар номидан ихтиёрий шаклда ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза тақдим қилади.

Давлат рўйхатидан ўтгандан кейин мазкур Йўриқномага мувофиқ асосий талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақ очилади.

13. Норезидент шахсларга (жисмоний шахслар бундан мустасно) миллий валютада талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар очиш банкка куйидаги ҳужжатлар тақдим қилиниши билан амалга оширилади:

а) ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза (2-сон илова*);

б) агар қонунчиликда бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, солиқ органлари томонидан солиқ тўловчининг идентификация рақами берилганлиги тўғрисидаги гувоҳноманинг нусхаси;

в) 4-сон иловада* келтирилган шаклга мувофиқ имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча.

14. Резидент ва норезидент жисмоний шахслар томонидан миллий валютада талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақлар очиш учун банкка 5-сон иловада* келтирилган шаклга мувофиқ ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза ҳамда шахсини тасдиқловчи ҳужжат (паспорт ёки унга тенглаштирилган ҳужжатлар) тақдим қилинади. Ҳужжатдаги маълумотлар ҳисобварақ очиш тўғрисидаги аризага санлади.

III. ХОРИЖИЙ ВАЛЮТАДА ТАЛАБ ҚИЛИБ ОЛИНГУНЧА ДЕПОЗИТ ҲИСОБВАРАҚЛАРИНИ ҲАМДА ИККИЛАМЧИ ТАЛАБ ҚИЛИБ ОЛИНГУНЧА, ЖАМҒАРМА, МУДДАТЛИ ВА БОШҚА ДЕПОЗИТ ҲИСОБВАРАҚЛАРНИНГ ХОРИЖИЙ ВА МИЛЛИЙ ВАЛЮТАДАГИ ТУРЛАРИНИ ОЧИШ ТАРТИБИ

15. Мижозлар томонидан хорижий валютада талаб қилиб олингунча депозит ҳисобварақларини ҳамда иккиламчи талаб қилиб олингунча, жамғарма, муддатли ва депозит ҳисобварақларнинг хорижий ва бошқа миллий валютадаги турларини очиш учун банкка куйидаги ҳужжатлар тақдим қилинади:

1) тадбиркорлик субъектлари томонидан ушбу Йўриқноманинг 9-бандида санаб ўтилган ҳужжатлар;

2) тадбиркорлик субъекти бўлмаган резидент юридик шахслар, жумладан, бюджет ташкилотлари томонидан — ушбу Йўриқноманинг 10-бандида санаб ўтилган ҳужжатлар;

3) норезидентлар (жисмоний шахслар бундан мустасно) томонидан — ушбу Йўриқноманинг 13-бандида санаб ўтилган ҳужжатлар;

4) резидент ва норезидент жисмоний шахслар томонидан — ушбу Йўриқноманинг 14-бандида санаб ўтилган ҳужжатлар.

16. Мазкур банкда миждоз томонидан илгари очилган ҳисобварақ мавжуд бўлса, фақат ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза (жисмоний шахслар томонидан 5-сон иловада* келтирилган шаклга мувофиқ, бошқа миждозлар томонидан 2-сон илова* шаклига мувофиқ) тақдим қилинади.

17. Ваколатли банкларда резидент ва норезидент жисмоний шахсларга аризада, кирим касса ордерида ҳамда омонат дафтарчада омонатчининг фамилияси, исми ва отасининг исми кўрсатилмасдан, шунингдек, имзо намунаси расмийлаштирмай тақдим этувчига тўланадиган омонатлар бўйича хорижий валютадаги ҳисобварақлар очилиши мумкин. Бундай омонатни бериш омонат дафтарчаси тақдим қилинганда амалга оширилади.

IV. ССУДА ҲИСОБВАРАҚЛАРИНИ ОЧИШ ТАРТИБИ

18. Кредит шартномаси кучга киргандан сўнг, кейинги иш кунидан кечиктирмасдан банк раҳбари ёки раҳбар томонидан ваколат берилган кредит бўлимининг ходими кредитнинг муддати ва фойз ставкасини кўрсатган ҳолда, миждоз учун ссуда ҳисобварағи очиш тўғрисида бухгалтерияга фармойиш беради.

19. Фармойишга асосан кейинги иш кунидан кечиктирмасдан миждозга ссуда ҳисобварағи очилади.

V. БАНКЛАРНИНГ ВАКИЛЛИК (ДЕПОЗИТ) ҲИСОБВАРАҚЛАРИНИ ОЧИШ ТАРТИБИ

20. Банкларнинг вакиллик ҳисобварақлари қуйидагиларга бўлинади:

- а) резидент банклардаги вакиллик ҳисобварақлари;
- б) норезидент банклардаги вакиллик ҳисобварақлари;

в) Ўзбекистон Республикаси Марказий банкидаги мажбурий захира ҳисобварағи;

г) банкларнинг бошқа депозит ҳисобварақлари.

21. Резидент тижорат банклари Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ҳудудий бош бошқармаларининг ҳисоб-китоб марказида — миллий валютада ва бошқа ваколатли резидент банкларда — хорижий валютада вакиллик ҳисобварағини очадилар.

Янги ташкил этилаётган банк таъсис бадалларини йиғиш учун исталган банкда вақтинчалик талаб қилингунча (маблаг йиғиш учун) депозит ҳисобварағи очиши мумкин. Вақтинчалик ҳисобварақни очиш учун ваколатли шахс таъсисчилар номидан ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза тақдим қилади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида рўйхатга олингандан ва банк операцияларини амалга ошириш учун лицензия берилгандан кейин мазкур Йўриқноманинг 22-бандига мувофиқ вакиллик ҳисобварағи очилади.

Вакиллик ҳисобварағи очилаётганда вакиллик муносабатлари тўғрисидаги шартнома тузилади.

22. Тижорат банки миллий валютада вакиллик ҳисобварағи очиш учун қуйидагиларни тақдим қилади:

а) ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза (2-сон илова*);

б) солиқ тўловчининг идентификация рақами берилганлиги тўғрисида гувоҳнома нусхаси;

в) банк операцияларини амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан берилган лицензиянинг нусхаси;

г) статистика органлари томонидан берилган корхона ва ташкилотнинг Ягона давлат рўйхатига киритилганлиги тўғрисида гувоҳнома нусхаси;

д) имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча.

23. Тижорат банкининг филиали миллий валютада вакиллик ҳисобварағини очиш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг ҳудудий бош бошқармасига қуйидагиларни тақдим қилади:

а) ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза (2-сон илова*);

б) бош банкнинг илтимосномаси;

в) имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча.

24. Резидент банкларга хорижий валютада вакиллик ҳисобварақлари хорижий валютадаги операцияларни амалга ошириш

учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг Бош лицензияси бўлган ҳолдагина очилади.

25. Ваколатли резидент банклар хорижий валютада операцияларни амалга ошириш учун олган лицензияларида хорижий банкларда вакиллик ҳисобварақларини юритиш кўзда тутилган бўлса, шунингдек, тегишли давлат Марказий (Миллий) банкининг вакиллик муносабатларини белгилаб берувчи рухсатномасига (ушбу рухсатнома хорижий давлат қонунчилигида кўзда тутилган бўлса) эга бўлсалар, бошқа давлатларнинг банкларида вакиллик ҳисобварақлари очишлари мумкин.

Вакиллик муносабатлари ўрнатилгандан кейин банклар уч кун муддат ичида Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига вакиллик ҳисобварағи очилганлиги ва ушбу ҳисобварақ бўйича операцияларни амалга ошириш шартлари (техник кредит бериш, ҳисобварақни сақлаш бўйича харажатлар ва воситачилик фоизи, вакиллик ҳисобварағида маблағлар қолдиги лимитини белгилаш ва бошқалар) тўғрисида ахборот юборадилар.

26. Норезидент банклар томонидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида ва Ўзбекистон Республикасининг ваколатли банкларида вакиллик ҳисобварақларини очиш учун қуйидагилар тақдим қилинади:

- а) ихтиёрий шаклда ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза;
- б) имзолар ва муҳр изи намуналари.

VI. ИМЗОЛАР НАМУНАЛАРИ ВА МУҲР ИЗИ ҚЎЙИЛГАН ВАРАҚЧА

27. Имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча икки нусхада тақдим қилинади. Варақчанинг бир нусхаси бухгалтерда, иккинчиси эса пул чекларини расмийлаштирувчи нazorатчида туради. Имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақча нотариал ёки юқори ташкилот томонидан тасдиқланади, тасдиқни талаб қилмайдиган давлат муассасалари ва норезидент банкларнинг имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчалари бундан мустасно.

Агар банк операция қисмларини жойлаштириш шартлари бўйича зарур бўлса, ушбу банкда биттадан кўп ҳисобварақга эга бўлган ҳисобварақ эгаларидан имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчанинг қўшимча нусхалари талаб қилиниши мумкин. Бунда қўшимча нусхалар банк бош бухгалтерни ёки

унинг ўринбосари томонидан варақчанинг асосий нусхаси билан солиштиригандан кейин тасдиқланади. Варақчаларнинг бундай нусхаларини қўшимча тасдиқлаш талаб қилинмайди. Имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчаларда ҳисобварақларнинг ракамлари кўрсатилади.

28. Имзолар намуналари варақчасига юридик шахснинг раҳбари ва бош бухгалтери имзолари ёки раҳбар томонидан ваколат берилган шахсларнинг имзолари киритилади ва муҳр билан тасдиқланади.

Дехкон хўжалиги раҳбари ва яқка тартибдаги тадбиркорнинг асосий муҳри бўлмаган ҳолда улар фақат ўзларининг имзолари намуналарини тақдим қиладилар.

29. Имзолар имзоларни ўз қўллари билан қўйишлари шарт (факсимиле имзо муҳри қўйилиши мумкин эмас).

Биринчи имзо ҳуқуқи иккинчи имзо ҳуқуқига эга бўлган бош бухгалтер ёки бошқа шахсларга берилиши мумкин эмас.

30. Шахсларга вақтинча биринчи ёки иккинчи имзо ҳуқуқи берилганда, шунингдек, раҳбар томонидан ваколат берилган шахслардан бирортаси вақтинча ўзгарганда, янги варақча тузилмасдан, фақат вақтинча ваколат берилган шахснинг имзо намунаси қўйилиб, амал қилиш муддати кўрсатилган қўшимча варақча тақдим қилинади. Ушбу вақтинчалик варақча раҳбар томонидан имзоланиб, муҳр қўйилади ва уни қўшимча тасдиқлаш талаб қилинмайди.

31. Имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчага ташкилотларга берилган асосий муҳр ёки юридик шахс филиалининг ёхуд ваколатхонасининг таркибий муҳри изининг намунаси қўйилиши шарт. Махсус мақсадлар учун, масалан, «пакетлар учун», «рухсатномалар учун» ва шу кабиларга мўлжалланган муҳрлардан фойдаланишга йўл қўйилмайди.

Янги тузилган ташкилотда, шунингдек, ташкилот қайта ташкил этилганлиги, номи ёки бўйсунishi ўзгарганлиги сабабли муҳр вақтинча йўқ бўлганда, эскирганга ёки йўқолиб қолганда банк раҳбари ҳисобварақ эгасига муҳр тайёрлатиш учун зарур бўлган муҳлатни беради. Бир вақтнинг ўзига у муҳр бўлмаган вақтда ҳисоб-китоб-пул ҳужжатларини расмийлаштириш тартибини белгилайди, вазиятдан келиб чиққан ҳолда ҳужжатлар муҳр изисиз топширилишига рухсат беради. Бундай ҳолларда банк раҳбари ёки бош бухгалтери имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчага тегишли қайдларни киритади.

32. Юридик шахс — мижознинг почта манзили бўлиб, ҳисобварақ очиш учун берилган аризада кўрсатилган жой ҳисобланади.

Юридик шахс ташкил этмасдан фаолият кўрсатадиган деҳқон хўжаликлари ва яқка турдаги тадбиркорларнинг манзили бўлиб, давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳномада кўрсатилган жой ҳисобланади.

Жисмоний шахс — мижознинг манзили бўлиб шахсини тасдиқловчи ҳужжатда кўрсатилган рўйхатдан ўтган жой ҳисобланади.

Ҳисобварақ эгаси манзилининг ўзгарганлиги тўғрисида ўзининг ҳисобварақига хизмат кўрсатаётган банкка 10 кун муддат давомида ёзма хабар бериши шарт.

33. Муҳри ўзгарганда, варақчада кўрсатилган имзолардан бирортаси алмаштирилганда ёки қўшилганда ҳисобварақ эгаси нотариал ёки юқори ташкилот томонидан тасдиқланган янги имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчани тақдим қилади, тасдиқни талаб қилмайдиган давлат муассасалари ва норезидент банкларнинг имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчалари бундан мустасно. Бекор қилинган имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган варақчалар мижознинг юридик йиғмажилдига тикилади.

VII. МИЖОЗНИНГ ЮРИДИК ЙИҒМАЖИЛДИДА ЎЗГАРИШЛАРНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАРТИБИ

34. Ўайта ташкил этилганда янги ташкил этилган юридик шахсларга ҳисобварақлар ушбу Йўриқноманинг II бўлимида кўрсатилган тегишли ҳужжатлар тақдим қилиниши билан очилади.

Номи ўзгарган ҳолда мижоз банкка рўйхатдан ўтказувчи орган томонидан берилган номи ўзгарганлигини тасдиқловчи ҳужжатнинг нусхасини тақдим қилади. Бунда бошқа ҳужжатларни талаб қилиш тақиқланади.

35. Юридик шахс тугатилаётганда унинг банк ҳисобварақлари тугатиш комиссиясининг тасарруфига ўтади. Бундай ҳолда банкка тугатиш комиссиясининг амал қилиш муддати кўрсатилган корхонани тугатиш тўғрисидаги қарор ҳамда тугатиш комиссиясининг имзолар намуналари қўйилиб тасдиқланган варақча тақдим қилинади. Варақча тугатиш комиссиясини ташкил қилган ташкилот томонидан ёки нотариал тасдиқланади.

VIII. МИЖОЗНИНГ АСОСИЙ ҲИСОБВАРАҒИНИ БОШҚА БАНККА ЎТКАЗИШ

36. Миждзнинг асосий ҳисобварағини бошқа банкка ўтказиш унинг аризасига асосан ҳисобварақнинг қолдиги тасдиқланиши ва чек дафтарчалари қайтарилиши билан амалга оширилади. Бунда ушбу миждзнинг иккиламчи ҳисобварақлари ёпилмайди.

Миждзни қабул қилаётган банк унинг аризасига асосан ўзида «Миждзларга тўланиши лозим бўлган маблағлар ҳисоб-китоби» ички банк ҳисобварағини очади ва бу тўғрида миждзга хабар беради.

Асосий ҳисобварақни ёпаётган банк миждзнинг фармойишига асосан унга асосий ҳисобварақ очаётган банкка унинг ҳисобварағи қолдигини ўтказиши, шунингдек, рўйхат бўйича юридик йиғмажилдини, картотекасидаги ҳисоб-китоб ҳужжатлари ва бошқа ҳужжатларини (почта, фельдьегер алоқаси ёки курьер орқали) бериши керак.

Миждзнинг барча ҳужжатлари олингандан кейин банк унга белгиланган тартибда, асосий талаб қилиб олингунча асосий депозит ҳисобварақ очади ва ушбу ҳисобвараққа унга илгари очилган ички банк ҳисобварағидаги маблағлар қолдигини ўтказади.

Ҳисобварақ ўтказилганлиги тўғрисидаги маълумот ахборотлар базасида 2 ой давомида сақланади. Ушбу муддат тугагандан сўнг ўтказилган ҳисобварақ тўғрисидаги маълумот архивланади ва белгиланган тартибда сақланади, шу билан бир вақтда ҳисобварақ тўғрисидаги маълумот базадан ўчирилади.

Ўтказилган ҳисобварақ бўйича келиб тушган ҳисоб-китоб ҳужжатлари рўйхатдан ўтказилгач, куйидаги мазмундаги хабар билан жўнатувчига қайтарилади: «Ҳисобварақ ёпилди. _____

банкнинг
филиалига

муружаат қилинг».

IX. ҲИСОБВАРАҚ БҮЙИЧА ОПЕРАЦИЯЛАРНИ ТЎХТАТИШ ВА ҲИСОБВАРАҚНИ ЁПИШ

37. Ҳисобварақ бўйича операциялар фақат ҳисобварақ эгасининг фармойишига кўра ёки ҳисобварақдаги пул маблағлари суриштирувчи, терговчи қарори бўйича ёхуд суд ажримида кўра хатланганда, шунингдек, қонунда кўзда тутилган бошқа ҳолларда тўхтатиб қўйилиши мумкин. Бундай ҳолда пул маблағлари фақат қарор ёки ажримда кўрсатилган суммага хатланади.

38. Хўжалик юритувчи субъектнинг асосий ҳисобварағи ёпилаётганда олдиндан у билан боғлиқ бўлган барча ҳисобварақлар ёпилади. Бир вақтнинг ўзида ҳисобварақни ёпиш мўлжалланаётгани тўғрисида солиқ ва божхона органларига хабар берилади. шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг бюджет олдидagi қарзлари тўғрисида маълумот сўралади. Банкка хўжалик юритувчи субъектнинг бюджет олдидa мажбуриятлари йўқлиги тўғрисидаги хабарнома (маълумотнома) тақдим қилингандан кейин миқознинг чек дафтарчаси фойдаланилган чекларнинг миқлари билан қайтарилгани ва фойдаланилмаган чеклар рақамлари кўрсатилган аризасига асосан ҳисобварақни ёпиш кунида қолдиқ тасдиқланган ҳолда ҳисобварақ ёпилади.

39. Банк ҳисобварағи шартномаси ҳисобварақ эгасининг аризасига ёки банкнинг талабига кўра бекор қилинади.

Банкнинг талабига кўра банк ҳисобварағи шартномаси суд орқали қуйидаги ҳолларда бекор қилиниши мумкин:

1) миқознинг ҳисобварағида сақланаётган пул маблағлари суммаси банк қондаларида ёки шартномада кўзда тутилган энг кам миқдордан оз бўлса, агар бундай сумма банк томонидан бу ҳақда миқозни огоҳлантирган кундан бошлаб бир ойда тикланмаса;

2) банк ҳисобварағи шартномасида бошқа мўддаг назарда тутилган бўлмаса, ушбу ҳисобварақ бўйича бир йил давомида операциялар амалга оширилмаган бўлса.

Ҳисобварақдаги пул маблағларининг қолдиғи миқознинг тегишли ёзма аризаси олингандан кейин кечи билан етти кун ичида миқозга берилади ёки унинг кўрсатмасига мувофиқ бошқа ҳисобварақга ўтказилади.

Банк ҳисобварағи шартномасининг бекор қилиниши миқознинг ҳисобварағини ёпиш учун асос бўлади.

40. Корхоналар олти ой мобайнида (савдо ва савдо-воситачилик — уч ой мобайнида) банк ҳисобварақлари бўйича пул операцияларини ўтказиш билан молия-хўжалик фаолиятини амалга оширмаган ҳолларда, деҳқон ва фермер хўжаликлари бундан мустасно, банклар корхоналарнинг ҳисобварақларини ёпишлари ва ҳисобварақлар ёпилган санадан бошлаб уч иш куни мобайнида у ҳисобга қўйилган жойдаги солиқ хизмати органига ахборот беришлари лозим.

41. «Тижорат банкларининг вакиллик ҳисобварақлари Банкларни тугатиш тартиби тўғрисида»ги низомга (1999 йил 11 февралда 626-сон билан рўйхатга олинган) асосан ёпилади.

3-§. Банк ҳисоб-китобининг шакллари ва уларнинг тавсифи

Тўлов топшириғи билан ҳисоб-китоб қилиш (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 792–795 моддасида) тижорат банклари амалиётида энг кўп учрайдиган ҳисоб-китоб шаклидир.

Тўлов топшириқномаси билан ҳисоб-китоб қилинганда банк мижознинг топшириғига мувофиқ унинг ҳисобварағидаги маблағлар ҳисобидан маълум миқдор пул суммасини мижоз кўрсатган шахснинг шу ёки бошқа банкдаги ҳисобварағига қонун ҳужжатларида назарда тутилган муддатларда, агар банк ҳисобварағи шартномасида қисқароқ муддат назарда тутилган бўлмаса ёки у банк амалиётида қўлланиладиган иш муомаласи одатларида белгиланган бўлмаса, ўтказиш мажбуриятини олади.

Тўлов топшириқномасида маблағларни олувчи сифатида кўрсатилган шахс банкдан тўловни амалга оширишни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлмайди, бундай ҳуқуқ қонунда ёки мижознинг банк билан тузган шартномасида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Мижоз томонидан берилган тўлов топшириғи ўз шакли ва мазмунига кўра қонун ҳужжатларида назарда тутилган талаб ҳамда шартларга мос келиши лозим.

Тўлов топшириқномасининг ҳамда у билан бирга тақдим этиладиган ҳисоб-китоб ҳужжатларининг мазмуни ва шакли банк қоидаларида белгилаб қўйилган талабларга мос келиши керак.

Мижознинг топшириғи унинг ҳисобварағида маблағлар бўлган тақдирдагина, агар мижоз билан банк ўртасидаги шартномада бошқа ҳол назарда тутилган бўлмаса, банк томонидан ижрога қабул қилинади.

Мижознинг тўлов топшириқномасини қабул қилган банк тегишли пул суммасини топшириқномада кўрсатилган шахснинг ҳисобварағига ўтказиш учун уни маблағ олувчининг Ўзбекистон Фуқаролик кодексининг 792-моддаси биринчи қисмида белгилаб қўйилган муддатларда ўтказиши шарт.

Банк мижознинг топшириқномасида кўрсатилган ҳисобварағига пул маблағларини ўтказиш операцияларини бажариш учун бошқа банкларни жалб қилишга ҳақли.

Банк мижознинг талабига кўра, агар қонунда бошқача тартиб белгилаб қўйилган бўлмаса, топшириқнинг бажарилганлиги ҳақида унга дарҳол хабар бериши шарт.

Мижознинг топшириғи бажарилмаган ёки тегишли даражада бажарилмаган тақдирда, банк бунинг учун олувчининг Ўзбс-

кистон Фукаролик Кодекснинг 327-моддасига мувофиқ жавобгар бўлади.

Тўлов топшириқномаси бўйича ҳисоб-китоб операцияларини амалга оширишда иштирок этадиган банклар ушбу топшириқни берган шахс олдида солидар жавобгар бўладилар.

Аккредитив бўйича ҳисоб-китоб қилиш. Аккредитив – банк томонидан миждознинг топшириғи бўйича унинг шериги (контрагенти) фойдасига шартнома асосида бериладиган пул мажбуриятидир. Унга кўра аккредитив очган банк муассасаси (эмитент) етказиб берилган махсулот учун тўловни амалга ошириш ваколатини бошқа банкка бериши лозим бўлади. Аккредитив билан ҳисоб-китоб қилинганида эмитент банк ўз номидан, ammo миждоз маблағлари ҳисобига тўловларни амалга оширади.

Аккредитив бўйича ҳисоб-китоб қилинганида миждознинг (тўловчининг) топшириғи билан ва унинг кўрсатмаларига мувофиқ аккредитив очган банк (банк-эмитент) маблағларни олувчи ёки у кўрсатган шахс (бундан кейинги матида – маблағларни олувчи) ҳужжатларни тақдим этган ва аккредитивда назарда тутилган бошқа шартларни бажарган тақдирда тўловни амалга ошириш мажбуриятини олади.

Қопланган (депонентланган) аккредитив очилган тақдирда банк-эмитент уни очиш вақтида миждознинг ўз маблағларини ёки унга берилган кредитни банк эмитентининг мажбуриятлари амал қилиб турадиган бутун муддатта ижрочи банк ихтиёрига ўтказиш шарт.

Қопланмаган аккредитив очилган тақдирда банк-эмитент ижрочи банкка аккредитивнинг бутун суммасини банк-эмитентнинг ижрочи банкда юритилаётган ҳисобварағидан ўчириш ҳуқуқини беради.

Аккредитивни амал қилиш муддати ва у бўйича ҳисоб-китоб қилиш тартиби пул маблағларини тўловчи билан олувчи ўртасидаги шартномада белгилаб қўйилади.

Шартномада яна қуйидагилар бўлиши керак: банк-эмитентнинг номи; аккредитивнинг тури ва уни бажариш усули; маблағларни олувчининг аккредитив очилганлиги ҳақидаги хабардор қилиш усули; аккредитив бўйича маблағлар олиш учун олувчи томонидан тақдим этиладиган ҳужжатларнинг тўлиқ рўйхати ва аниқ тавсифи; товарлар жўнатилганидан (хизматлар кўрсатилган, ишлар бажарилгандан) кейин ҳужжатларни тақдим этиш муддатлари, уларни расмийлаштиришга қўйиладиган талаблар.

Маблағ олувчининг розилигисиз бекор қилиниши мумкин бўлмаган аккредитив чақириб олинмайдиган аккредитив дейилади.

Банк эмитентининг илтимосига биноан аккредитив бўйича операцияни ўтказишда иштирок этаётган ижрочи банк чақириб олинмайдиган аккредитивни тасдиқлаши мумкин (тасдиқланган аккредитив). Бундай тасдиқлаш ижрочи банк банк-эмитентнинг мажбуриятига қўшимча суръатда аккредитив шартларига мувофиқ тўловни амалга ошириш мажбуриятини ўз зиммасига олганлигини билдиради.

Ижрочи банк томонидан тасдиқланган чақириб олинмайдиган аккредитив ижрочи банкнинг розилигисиз ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин эмас.

Аккредитивни ижро этиш учун маблағ олувчи ижрочи банкка аккредитивнинг ҳамма шартлари бажарилганлигини тасдиқлайдиган ҳужжатларни тақдим этади. Ушбу шартлардан бирортаси бузилган тақдирда аккредитив ҳисобидан пул тўланмайди.

Агар ижрочи банк аккредитив шартларига мувофиқ тўловни амалга оширган ёки бошқа операцияни бажарган бўлса, банк-эмитент унга қилинган харажатларни тўлаши шарт. Банк-эмитентнинг ушбу харажатлари. Шунингдек, аккредитивни бажариш билан боғлиқ бўлган ҳамма харажатларни миждоз томонидан қопланади.

Агар ижрочи банк ташқи аломатлари бўйича аккредитив шартларига мувофиқ келмайдиган ҳужжатларни қабул қилишдан бош тортса, у бу ҳақда дарҳол маблағ олувчига ва банк-эмитентга сабабларни кўрсатган ҳолда маълум қилиши керак.

Агар банк-эмитент ижрочи банк томонидан қабул қилинган ҳужжатларни олгач, уларни ташқи аломатларига кўра аккредитив шартларига мос келмайди деб ҳисобласа, уларни қабул қилишдан бош тортишга ҳамда ижрочи банкдан маблағ олувчига аккредитив шартларини бузган ҳолда тўланган суммани талаб қилишга, қопланмаган аккредитив бўйича эса тўланган суммани қоплашдан бош тортишга ҳақли бўлади.

Аккредитив шартлари бузилганлиги учун миждоз олдида банк-эмитент, банк-эмитент олдида эса ижрочи банк жавобгар бўлади, ушбу молдада назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Ижрочи банк қопланган ёки тасдиқланган аккредитив бўйича пул маблағларини тўлашдан асоссиз бош тортган тақдирда маблағларни олувчи олдидаги жавобгарлик ижрочи банк зиммасига юклатилиши мумкин.

Ижрочи банк аккредитив шартларини бузиш оқибатида қопланган ёки тасдиқланган аккредитив бўйича пул маблағларини нотўғри берган тақдирда, миждоз олдидаги жавобгарлик ижрочи банк зиммасига юклатилиши мумкин.

Аккредитив ижрочи банкда: аккредитив муддати тамом бўлгач; маблағ олувчининг аккредитивнинг амал қилиш муддати тамом бўлгунча ундан фойдаланишдан воз кечиши ҳақидаги аризасига кўра, агар бундай воз кечиш мумкинлиги аккредитив шартларида назарда тутилган бўлса;

пул тўловчининг аккредитивни бутунлай ёки қисман чақириб олиш ҳақидаги талабига мувофиқ, агар бундай чақириб олишга аккредитив шартлари бўйича йўл қўйилса, ёпилади.

Аккредитив ёпилганлиги ҳақида ижрочи банк банк эмитентни хабардор қилиши керак.

Депонентланган аккредитивнинг фойдаланилмаган суммаси аккредитив ёпилиши билан бир вақтда банк эмитентга қайтариб берилиши керак. Банк-эмитент қайтариб берилган суммаларни тўловчининг маблағлар депонентланган ҳисобварағига киритиб қўйиши шарт.

Инкассо бўйича ҳисоб-китоблар. Инкассо бўйича ҳисоб-китоб қилнганда миждоз ўз банкига (банк-эмитентга) пул тўловчидан тўловни ва (ёки) тўлов акцептини миждоз ҳисобидан қабул қилиш ҳақида топшириқнома юборади.

Инкассо топшириғини олган банк-эмитент уни бажариш учун бошқа банкни (ижрочи банкни) жалб қилишга ҳақли.

Инкассо бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиби қонун ҳужжатлари билан ва банк амалиётида қўлланиладиган иш муомаласи одатлари билан бошқарилади.

Миждознинг топшириғи бажарилмаган ёки тегишли суратда бажарилмаган тақдирда, банк-эмитент унинг олдида ушбу олувчининг Фуқаролик Кодекснинг 24-бобида назарда тутилган асосларга кўра ва миждорда жавобгар бўлади.

Агар ижрочи банк томонидан ҳисоб-китоб операцияларни амалга ошириш қоидалари бузилганлиги муносабати билан миждознинг топшириғи бажарилмаган ёки тегишли суратда бажарилмаган бўлса, миждоз олдидаги жавобгарлик ушбу банк зиммасига юклатилиши мумкин.

Бирон-бир ҳужжат бўлмаган ёки ҳужжатлар ташқи аломатларига кўра инкассо топшириқномасига мос бўлмаган тақдирда ижро этувчи банк бу ҳақда дарҳол инкассо топшириқномасини берган шахсга хабар қилиши шарт. Мазкур камчиликлар бар-тараф этилмаган тақдирда, банк топшириқларни бажармасдан ҳужжатларни қайтариб юборишга ҳақли.

Ҳужжатлар қандай шаклда олинган бўлса, ўша шаклда тўловчига тақдим этилади, инкассо операциясини расмийлаштириш учун зарур бўлган банк белгилари ва ёзувлари бундан мустасно.

Агар ҳужжатлар олиннши биланоқ улар бўйича пул тўланиши шарт бўлса, ижрочи банк инкассо топшириқномасини олган заҳоти тўловга тақдим этиши шарт.

Агар ҳужжатлар бўйича пул бошқа муддатда тўланиши керак бўлса, ижрочи банк-тўловчининг акцептини олиш учун ҳужжатларни инкассо топшириқномасини олиннши биланоқ, дарҳол акцептга тақдим этиши керак, тўлов талаби эса ҳужжатда кўрсатилган тўлов муддати бошланадиган кундан кечиктирмадан қўйилнши керак.

Қисман бажариладиган тўловлар банк қоидаларида белгилаб қўйилган ҳолларда ёки инкассо топшириқномасида махсус руҳсат бўлса қабул қилиннши мумкин.

Олинган (инкассоланган) суммалар ижрочи банк томонидан дарҳол банк-эмитент тассарруфига топширилиши, у эса бу суммаларни миждознинг ҳисобварағига киритиб қўйиши шарт. Ижрочи банк инкассо қилинган суммадан ўзига тегишли ҳақни ва харажатларни қоплашга кетадиган пулни ушлаб қолишга ҳақли.

Агар тўлов ва (ёки) акцепт олинган бўлмаса, ижрочи банк пул тўланмаганлигининг ёки акцептдан бош тортилганлигининг сабаблари тўғрисида банк-эмитентни бош тортилганлигининг сабаблари тўғрисида банк-эмитентни дарҳол хабардор қилиши шарт. Банк-эмитент бу ҳақда дарҳол миждозга хабар бериши, ундан навбатдаги ҳаракатлар хусусида кўрсатмалар сўраши шарт.

Бундан кейинги ҳаракатлар тўғрисида банк қоидаларида белгиланган муддатда кўрсатмалар олинмаса, ижрочи банк ҳужжатларни инкассо топшириқномаси юборган банкка қайтаришга ҳақли.

Қарздор (тўловчи)дан тўловни ски акцептни олиш учун йўналтирилган ҳаракатларни инкассо операциялари деб номланади. Тўлов олувчининг инкассо топшириғи инкассо орқали ҳисоб-китоблар амалга оширилишига асос бўлади.

Инкассо тўловлари акцепт асосида, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда акцептсиз (низосиз) тартибда ҳам амалга оширилиши мумкин.

Чеклар билан ҳисоб-китоб қилиш (Ўзбекистон Фуқаролик Кодексининг 807 – 816-моддалари). Чек — моҳиятига кўра белгиланган шакл ва зарурий реквизитларига эга бўлган, мулкий ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатдир. Чек бўйича тўловлар чек тақдим этилганида ижро этилади.

Фуқаролик кодексининг чекларга оид қоидалари чеклар билан ҳисоб-китоб қилиш ҳақидаги 1931 йил Женевда имзоланган

ягона тусдаги (унификациялаштирилган) халқаро қонун талабларига мос келади.

Чек берувчининг чекда кўрсатилган суммани чек сақловчига тўлаш ҳақида банкка ҳеч қандай шарт қўйилмаган топшириғи мавжуд бўлган қимматли қоғоз чек дейилади.

Чек билан ҳисоб-китоб қилинганда фақат чек берувчининг чек бериш йўли билан тасарруф этишга ҳақли бўлган маблағлари сақланаётган банкгина чек бўйича пул тўловни қилиб кўрсатилиши мумкин.

Чекни тақдим этиш муддати ўтмагунича уни чақириб олишга йўл қўйилмайди.

Чекнинг берилиши – бажариш учун чек берилган пул мажбуриятини бскор қилмайди.

Тўлов муомаласида чеклардан фойдаланиш тартибн ва шартлари ушбу Кодекс ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Чекда куйидагилар бўлиши шарт: ҳужжат матнига кирилган «чек» деган ном; муайян пул суммасини тўлаш ҳақида тўловчига топшириқ; тўловчининг номи ва тўлов қайси ҳисобварақдан амалга оширилиши кераклиги; тўлов валютаси; чек тузилган сана ва жой; чекни ёзиб берган шахснинг – чек берувчининг имзоси. Ҳужжатда мазкур реквизитлардан биронтасининг бўлмаслиги чекни кучдан маҳрум қилади. Тузилган жойи кўрсатилмаган чек чек берувчи турган жойда имзоланган деб ҳисобланади. Чекнинг шакли ва уни тўлдириш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Чек бўйича пул чек берувчининг маблағлари ҳисобидан тўланади. Чек қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган муддатда тўловга тақдим этилган тақдирдагина у бўйича пул тўланади.

Чек бўйича пул тўлаган шахс чекнинг тўлов олинганлиги ҳақидаги тилхат билан бирга ўзига берилиштни талаб қилишга ҳақли.

Чек бўйича ҳуқуқлар ушбу моддада назарда тутилган қоидаларга риоя қилган ҳолда бошқа шахсга берилади.

Эгасининг номи ёзилган чек бошқа шахсга берилиши мумкин эмас.

Ўтказма чекда пул тўловчига қилинган индоссамент тўловни олганлик учун тилхат кучига эга бўлади.

Тўловчи томонидан қилинган индоссамент ҳақиқий эмас. Агар индоссамент бўйича олинган ўтказма чекка эга бўлган шахс ўзининг ҳуқуқини узлуксиз (бир-бирини тақозо этувчи) индоссаментлар қатори билан асолаб берса, у ўтказма чекнинг қонуний эгаси деб ҳисобланади.

Чек бўйича тўлов кафолат (аваль) воситасида тўла ёки қисман кафолатланиши мумкин.

Авални тўловчидан бошқа ҳар қандай шахс бериши мумкин. Аваль чекнинг олд томонига ёки қўшимча варақга «аваль дёб ҳисоблансин» деган ёзув билан ва у ким томонидан ҳамда ким учун берилганини кўрсатган ҳолда қўйилади. Агар аваль ким учун берилганлиги кўрсатилмаган бўлса, аваль чек берувчи учун берилган ҳисобланади.

Аваль авалчи томонидан имзоланиб, унинг яшаш жойи (турган ери) ва устхат ёзилган сана кўрсатилади.

Авалчи у авални ким учун берган бўлса, ўша шахс сингари жавобгар бўлади.

Агар авалчи кафолатланган мажбурият шаклга амал қилмасликдан бошқа ҳар қандай асосларга кўра ҳақиқий бўлмаган тақдирда ҳам, авалчининг мажбурияти ҳақиқий бўлаверади.

Чек бўйича пул тўлаган авалчи у кафолат берган шахсга нисбатан ҳам, бу шахс олдида мажбурияти бўлган шахсларга нисбатан ҳам чекдан келиб чиқадиган ҳуқуқларни қўлга киритади.

Чек сақловчига хизмат қиладиган банкка тўловни олиш учун чекни инкассога тақдим этиш тўловга тақдим этиш дёб ҳисобланади.

Инкассоланган чек бўйича маблағларни чек сақловчининг ҳисобварағига киритиш, агар чек сақловчи билан банк ўртасидаги шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, тўловчидан тўлов олинганидан кейин амалга оширилади.

Чек бўйича тўловчи чекнинг ҳақиқийлигига, шу жумладан, тақдим этувчи чек бўйича вакил қилинган шахс эканлигига ҳам имкониятидаги ҳамма усуллар билан ишонч ҳосил қилиши керак.

Инкассоланган чек бўйича пул тўланганида тўловчи индосантларнинг имзосини эмас, балки индоссаментлар тўғрилигини текшириши шарт.

Сохта, ўғирланган ёки йўқотиб қўйилган чек бўйича тўловчи пул тўлаши оқибатида кўрилган зарар кимнинг айби билан етказилганлигига қараб, тўловчининг ёки чек берувчининг зиммасига юклатилади.

Чек бўйича пул тўлашдан бош тортганлиги қуйидаги усуллардан бири билан тасдиқланиши керак:

— нотариус томонидан конун ҳужжатларида белгиланган тартибда норозилик билдириш; пул тўловчи чекка у бўйича пул тўлашдан бош тортганлиги ҳақида белги қўйилиб, чек ҳақ тўлаш учун тақдим этилган санани кўрсатиш;

— инкассо қилувчи банкнинг чек ўз вақтида тақдим этилганлиги ва у бўйича пул тўланмаганлиги ҳақида, санасини кўрсатган ҳолда белги қўйиши.

Норозилик ёки шу каби ҳаракат чекни ҳақ тўлаш учун тақдим этиш муддати тугагунча амалга оширилиши керак.

Агар чек муддатнинг охириги кунинда тақдим этилган бўлса, норозилик ёки шу каби ҳаракат кейинги иш кунинда амалга оширилиши мумкин.

Чек сақловчи пул тўланмаганлиги ҳақида норозилик билдирган ёки шу каби ҳаракат амалга оширилган кундан кейинги икки иш куни мобайнида ўз индоссантига ва чек берувчига хабар қилиши шарт.

Ҳар бир индоссант билдириш олган кундан кейинги икки иш куни ичида ўзи олган билдириш ҳақида ўзининг (олдинги) индоссантига хабар бериши шарт, ўша шахс учун аваль берган шахсга ҳам шу муддатда хабар юборилади. Кўрсатилган муддат давомида хабар юбормаган шахс чек бўйича ўз ҳуқуқларидан маҳрум бўлмайди. У чек бўйича пул тўланмаганлигини хабар қилмагани туфайли келтирилган зарарнинг ўрнини чек суммаси доирасида қоплаши шарт.

Тўловчи чек бўйича пул тўлашдан бош тортган ва бу ҳол Ўзбекистон Фуқаролик кодексининг 814-моддасига мувофиқ тасдиқланганида чек сақловчи ўз хоҳишига кўра чек бўйича мажбуриятли бўлган битта, бир неча ёки барча шахсларга (чек берувчи, авалчилар, индоссантларга) нисбатан даъво қўзғатишга ҳақли бўлиб, улар чек сақловчи олдида солидар жавобгар бўладилар.

Чек сақловчи мазкур шахслардан чек суммасини, чек бўйича пул олишга қилган ўз чиқимларини, шунингдек, фонизларни ушбу Кодекс 327-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмларида назарда тутилган миқдорда ва тартибда тўлашни талаб қилишга ҳақли. Худди шундай ҳуқуққа чек бўйича пул тўлаши шарт бўлган шахс ҳам чек бўйича пул тўлаганидан кейин эга бўлади.

Чек сақловчининг ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган шахсларга нисбатан даъвоси чекни ҳақ тўлашга тақдим этиш муддати тамом бўлган кундан эътиборан олти ой мобайнида қўзғатилиши мумкин. Мажбуриятли шахсларнинг бир-бирларига нисбатан даъволари бўйича регресс талаблари тегишли мажбуриятли шахс талабни қондирган кундан ёки унга даъво қўзғатилган кундан бошлаб олти ой ўтгач қопланади.

Пластик карточкалар билан ҳисоб-китоб қилиш. Пластик карточка шахси белгиланган тўлов воситаси бўлиб, уни чиқарган банк томонидан карточка эгасининг тегишли маблағи банк-

да сақланаётганлиги ва товарлар, хизматлар, ишлар учун ушбу ҳисобдан карточка орқали тўловни амалга ошириш мумкинлигини тасдиқловчи ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Пластик карточкада эмитент банк логотиби, номи ва бошқа идентификациялаш белгилари кўрсатиб қўйилмоғи лозим.

Пластик карточкалар жисмоний ва юридик шахслар, яқка тадбиркорлар ўртасидаги муносабатлардаги ҳисоб-китобларда қўлланилади. Пластик карточкалар орқали банк хизмати кўрсатиш карточка эгаси ва банк муассасаси ўртасида тузилган, унинг тарафлари, шартнома предмети, томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жавобгарликлари, ҳисоб-китобни амалга ошириш шартлари, шартноманинг амал қилиш шarti ва муддати, низоларни ҳал этилиш тартиби, томонларнинг юридик манзили кўрсатилган шартнома асосида амалга оширилади.

Пластик карточкалар тааллуқлилигига кўра:

а) шахсий; б) онлавий; в) корпоратив бўлиши мумкин.

Амал қилиш режимига кўра пластик карточкалар:

а) дебет карточкалар; б) кредит карточкалар; в) электрон ҳамёнга бўлинади.

Пластик карточкалар билан ҳисоб-китоб қилиш ҳисоб-китобларнинг замонавий ва қулай шакли сифатида қўллаб-қувватланмоқда. Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 сентябрдаги «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб қилиш тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 445-сонли қарорида⁵ пластик карточкалар билан ҳисоб-китобларни амалга оширишни кенг йўлга қўйиш, унинг учун зарур ташкилий, моддий-техникавий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилиши лозимлиги таъкидланган.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИНИНГ ҚАРОРИ

ПЛАСТИК КАРТОЧКАЛАР АСОСИДА ҲИСОБ-КИТОБ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Пластик карточкалар асосида нақд пулсиз ҳисоб-китоб қилиш тизимини янада ривожлантиришни рағбатлантириш, улардан чакана савдода, коммунал хизматларга ва хизматларнинг бошқа турларига ҳақ тўлашда фойдаланиш, шунингдек, пул маблағларининг банкдан ташқари айланишини қисқартириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси **ҚАРОР ҚИЛАДИ:**

1. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан Ўзбекистон Банклар уюшмаси ва Республика тижорат банклари билан биргаликда ишлаб чиқилган 1-иловага мувофиқ 2006 йил охиригача тижорат банклари томонидан пластик карточкалардан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китоб қилиш тармоғини кенгайтиришнинг прогноз жадвали маъқуллансин.

2. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Ўзбекистон Банклар уюшмаси уч ой муддатда Банклараро процессинг маркази негизида савдо ва хизматлар соҳаси ташкилоти ёхуд пластик карточка эгасига қайси банкда хизмат кўрсатилишидан қатъи назар барча савдо шохобчаларида банк операцияларини ягона режимда амалга ошириш имконини бсрувчи Ўзбекистон Банклар уюшмаси ҳузуридаги ягона умумреспублика процессинг марказини ташкил этсинлар.

3. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари манфаатдор вазирликлар, идоралар, компаниялар, уюшмалар ва тижорат банклари билан биргаликда 2-иловага мувофиқ чакана савдо ва хизматлар соҳаси объектларини, автомобиль ёнилғиси қуйиш шохобчаларини ва аҳолидан нақд пул қабул қилиш бошқа пунктларини тўловларни пластик карточкалар билан қабул қилиш бўйича терминаллар билан:

Тошкент шаҳрида — 2005 йил 1 январгача;

вилоят марказлари ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларда 2005 йил 1 июлгача таъминлаш чора-тадбирларини кўрсинлар. Қўрилган чора-тадбирларнинг натижалари тўғрисида 2004 йил ва 2005 йилнинг биринчи ярим йиллиги якунлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ахборот берилсин.

4. Белгилаб кўйилсинки, пластик карточкалардан фойдаланиб товарларни сотишда ва хизматлар кўрсатишда хўжалик юритувчи субъектлар томонидан бериладиган терминал чеклари квитанциялар, талонлар, чипталарга ҳамда товарлар ва хизматларга ҳақ тўланганлигини тасдиқловчи уларга тенглаштирилган бошқа ҳужжатларга тенглаштирилади.

5. Чакана савдо корхоналарига юридик шахсларнинг корпоратив пластик карточкалари бўйича товарларни ойлик товар айланиши ҳажмида сотувлар улуши чекланмаган ҳолда сотишга рухсат берилсин.

6. Пластик карточкаларнинг эмитентлари бўлган тижорат банклари:

2005 йил 1 январгача барча филиаллар, минибанклар ва жамғарма кассаларида тўловларни пластик карточкалар билан қабул қилиш бўйича терминаллар ўрнатсинлар;

айланма маблағлар тақчиллигига дуч келаётган чакана савдо ва хизматлар соҳаси ташкилотларининг тўловларни пластик карточкалар билан қабул қилиш бўйича терминаллар сотиб олиши учун ўз миқозларининг сўровлари бўйича имтиёзли кредитлар берсинлар (Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизи ставкаси бўйича);

терминал тармоғининг узлуксиз ишлаши ва пластик карточкалардан фойдаланган ҳолда ўз миқозларига кўрсатиладиган хизматлар турларини кенгайтириш чора-тадбирларини кўрсинлар.

7. Тижорат банклари ва ягона умумреспублика процессинг маркази:

банкматлар, терминаллар, коммутация ускуналари ва пластик карточкалар бўйича тўловларни амалга ошириш учун фойдаланиладиган бошқа асбоб-ускуналардан, шунингдек, дастурий таъминот сифатидаги мол-мулкдан 2005 йил 1 январдан бошлаб 3 йил муддатга мулк солиғи тўлашдан;

пластик карточкалар, сарфланадиган материаллар, график ва электрон шахслаштириш қурилмалари, терминаллар, банкматлар ва пластик карточкалар бўйича тўловларни амалга ошириш учун фойдаланиладиган бошқа асбоб-ускуналарни импорт қилишда 2007 йил 1 январгача божхона тўловлари тўлашдан (божхонада расмийлаштириш йиғимларидан ташқари) озод қилинсин.

Тижорат банклари ва ягона умумреспублика процессинг маркази томонидан тўловларни пластик карточкалар бўйича амалга ошириш учун фойдаланиладиган мол-мулкдан солиқ тўлаш бўйича имтиёزلарни қўллаш тартиби тўғрисидаги низом 3-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

8. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, «Ўзэ-лтехсаноат» уюшмаси ва Ўзбекистон Банклар уюшмаси Маҳаллийлаштириш дастури доирасида республикада ўз матери-аллари негизда микрочиплари бўлган пластик карточкалар ва тўлов терминаллари ишлаб чиқариш бўйича қўшма корхона таш-кил этиш юзасидан 2004 йил охиригача Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсинлар.

9. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вило-ятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари Тошкент шаҳрида, вило-ят марказларида ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларда жойлашган, савдо майдони 150 квадрат метрдан ортиқ бўлган турғун савдо шохобчаларига чакана савдонини амалга ошириш учун рухсат берувчи гувоҳномалар беришда уларда тўловларни пластик кар-точкалар бўйича қабул қилиш имконини берувчи терминаллар мавжуд бўлишини назарда тутсинлар.

10. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси билан биргаликда бир ой муддатда: амалдаги қонун ҳужжатларига мазкур қарордан келиб чиқадиган ўзгарти-риш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклиф-лар киритсин;

вазирликлар ва идораларнинг меъёрий ҳужжатлари мазкур қарорга мувофиқлаштирилишини таъминласин.

11. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбе-кистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари Р.С. Азимов ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки раиси Ф.М. Муллажонов зиммасига юклансин.

Юқоридаги қарор асосида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 2004 йил 20 февралдаги 4/20-сонли қарорга кўра «Тижорат банклари томонидан банк карточкала-рини чиқариш ва уларнинг Ўзбекистон Республикасида муо-малада бўлиш тартиби тўғрисидаги Низом» тасдиқланган¹.

¹ Мазкур «Низом» Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 30 апрелда 1344-сон билан давлат рўйхатига олинган. Ўзбекистон Республи-каси қонунлари тўплами 2004 йил, №17, 203-модда.

**Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг
2002 йил 12 январдаги 1/4 (60)-сонли Қарори билан
тасдиқланган Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз
ҳисоб-китоблар тўғрисида НИЗОМ (янги таҳрири)**

Мазкур Низом Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги, «Хўжалик субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги, «Суд актлари ва бошқа органларнинг актларини ижроси тўғрисида»ги Қонунлари, Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ ишлаб чиқилган ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ўтказиш тартибини белгилайди.

1. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1. Мазкур Низом нақд пулсиз ҳисоб-китобларни амалга оширадиган, Ўзбекистон Республикасининг барча юридик ва жисмоний шахсларга (кейинчалик — «мижозларга») — резидентлари ва норезидентларига тааллуқлидир.

2. Ўзбекистон Республикасининг банклари нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг қуйидаги шаклларини ташкил қилгдилар ва амалга оширадидлар:

- 1) тўлов топшириқномалари билан ҳисоб-китоблар;
- 2) аккредитивлар билан ҳисоб-китоблар;
- 3) инкассо бўйича ҳисоб-китоблар;
- 4) чеклар билан ҳисоб-китоблар.

Юқорида кўрсатилган шакллар бўйича нақд пулсиз ҳисоб-китобларни амалга оширишда қуйидаги пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларидан фойдаланилади:

- 1) мемориал ордер;
- 2) тўлов топшириқномаси;
- 3) тўлов талабномаси;
- 4) инкассо топшириқномаси;
- 1—7-илвалар берилмайди.

5) аккредитивга ариза;

6) тижорат банкининг ҳисоб-китоб чеки.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар, шунингдек, пластик карточкадан фойдаланилган ҳолда амалга оширилиши мумкин. Маблағларни тўловчи ва олувчи ўртасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар ва пул-

ҳисоб-китоб ҳужжатларининг аниқ шакли тузилган шартнома (битим)га мувофиқ мустақил равишда белгиланади.

3. Банк миждознинг счётига тушган пул воситаларини ҳисобга олишга, тегишли тўлов ҳужжати банкка келиб тушган кундан кейинги кундан кечикмасдан миждознинг талабига биноан унинг счётидан беришга ёки счётига ўтказишга, агар банк счётининг шартномасида бошқа муддатлар кўзда тутилмаган бўлса.

4. Маблағлар олувчиларнинг розилиги мавжуд бўлганидан қатъий назар, маблағлар олувчиларнинг талаб қилиб олинадиган депозит счётини четлаб ўтган ҳолда миждознинг топшириғи бўйича учинчи шахслар томонидан тўловларни амалга оширишга йўл қўйилмайди, қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

5. Маблағлар олувчининг счётига ўтказиш, ушбу маблағларни тўловчининг счётидан ҳисобдан чиқарилгандан сўнг амалга оширилади, ҳисоб-китоблар ҳисоб-китоб чеклари, шунингдек, мазкур Низомнинг 96-бандида кўзда тутилган ҳолларда пластик карточкаларда амалга оширилган ҳоллар бундан мустасно.

6. Тақдим қилинган барча талабларни қондириш учун миждознинг счётида етарли миқдорда пул воситалари йўқ бўлган ҳолларда, маблағларни ҳисобдан чиқариш «Хўжалик субъектларининг банкдаги счётларидан пул маблағларини ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома»га (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1999 йил 30 январда 615-сон билан рўйхатга олинган) мувофиқ навбати бўйича тартибда амалга оширилади.

7. Маблағларни тўловчилар ва олувчилар ўртасидаги ўзаро даъволар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда томонлар тарафидан кўриб чиқилади.

Банклар, шартнома бўйича мажбуриятларни бажарилмаганлиги ёки керакли тарада бажарилмаган ҳолатларда қарздор кредиторга тўлаши мажбур бўлган пеняни ҳисоблаш ва ундириш бўйича жавобгар эмаслар.

8. Банк томонидан бажарилган ҳисоб-китоб операциялари бўйича даъволар, миждоз томонидан сабабини аниқлаш учун хизмат кўрсатувчи банкка юборилади.

Банк ва унинг миждозлари ўртасидаги низолар банкдаги счётлар бўйича тузилган шартномаларга мувофиқ биргаликда ечилади. Юзага келган низоларни ўзаро келишув йўли билан ечиш имконияти бўлмаса, улар суд орқали ечилади.

9. Банклар миждозлар билан ҳисоб-китобларни амалга оширганда ва ўз операцияларини ўтказганда мемориал ордерлар ва тўлов топшириқномаларидан фойдаланишлари мумкин.

10. Ўзбекистон Республикаси ҳудудда банклар ўртасидаги ҳисоб-китоблар Марказий банкнинг Ҳисоб-китоблар марказида очилган корреспондент счётлари, электрон тўловлар тузиш орқали миллий валютада амалга оширилади. Банклардаги ҳисоб-китоблар бўйича электрон ҳужжат-айланиш «Электрон тизими бўйича Ўзбекистон Республикаси банклари ўртасида ҳисоб-китобларни юритиш тўғрисидаги Низомга (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2001 йил 19 февралда 1010-сон билан рўйхатга олинган) ва мазкур Низомга мувофиқ ташкил қилинади.

II. ПУЛ-ҲИСОБ-КИТОБ ҲУЖЖАТЛАРИНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАРТИБИ

11. Пул-ҳисоб-китоб ҳужжатлари мажбурий тартибда қуйидагиларни ўз ичига олиши шарт:

- а) ҳужжатнинг тартиб рақамини;
- б) «КК.ОО.ЙЙЙЙ» шакли бўйича ҳужжатнинг санаси, бунда «КК» - кун, «ОО» - ой, «ЙЙЙЙ» - йил;
- в) тўловчининг номи;
- г) тўловчи счётининг тартиб рақами;
- д) солиқ тўловчининг идентификация рақами (СТИР) (чекдан ташқари);
- е) тўловчи банкнинг номи;
- ж) тўловчи банкнинг коди;
- з) олувчининг номи;
- и) олувчи счётнинг тартиб рақами;
- к) олувчи банкнинг номи;
- л) олувчи банкнинг коди;
- м) тўловнинг суммасини рақамлар ва ёзувларда кўрсатиш;
- н) тўловнинг детали/мақсади (чекларда кўрсатилмайди).

Тижорат банкнинг ҳисоб-китоб чеки қўшимча равишда қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

- а) чекнинг серияси ва тартиб рақамини;
- б) жисмоний шахс паспортининг (ёки унга тенглаштирилган ҳужжатнинг) серияси ва тартиб рақамини;
- в) «КК.ОО.ЙЙЙЙ» шакли бўйича чекнинг ҳақиқий бўлганлик санаси, бунда «КК» — кун, «ОО» — ой, «ЙЙЙЙ» — йил.

Аккредитивга ариза қўшимча равишда қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- а) аккредитивни амал қилиш муддати;

б) аккредитив очиластган шартноманинг тартиб рақами ва санаси;

в) буюртманинг тартиб рақами;

г) буюртма берилган сана;

д) стказиб бериллаётган товарни, бажариллаётган ишни ёки кўрсатилаётган хизматнинг номи;

е) аккредитив бўйича тўловларни амалга оширишда асос бўлган ҳужжатнинг тури;

ж) қўшимча шартлар.

12. Пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларини тўлдиришда маблағлар тўловчиларнинг, агарда улар давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисидаги гувоҳномада қайд этилган бўлсалар, қисқартирилган номларидан фойдаланилганга йўл қўйилади.

Пул-ҳисоб-китоб ҳужжатлари банк учун, шунингдек, ҳисоб-китобларда иштирок этувчи томонларга керак бўлган нусхалар сониде техник воситалардан фойдаланилган ҳолда тўлдирилади.

Тижорат банкининг ҳисоб-китоб чеклари қўлда сиёх билан (бинафша, кўк ва қора рангларда) ёки техник воситалардан фойдаланилган ҳолда тўлдирилади.

Пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларини бўйаш, чизини ва тузатишга йўл қўйилмайди.

13. Пул-ҳисоб-китоб ҳужжатлари банк томонидан ижро учун қабул қилинади:

а) юридик шахслардан — биринчи нусхада (асл нусхада) карточкада кўрсатилган имзолар намунаси ва асосий муҳрнинг изига мувофиқ мансабдор шахсларнинг (раҳбарлик вазифаларини амалга оширадиган шахснинг ҳамда бухгалтерия ҳисоби ва молниявий бошқариш вазифаларини амалга оширадиган шахснинг) имзоси мавжуд бўлганда; (ЎзР АВ 23.06.2004 й. 1122-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МББ Қарори таҳриридаги кичик банд);

б) юридик шахс ташкил қилмасдан туриб дехқон хўжалиги ва яққа тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчилардан — карточкада кўрсатилган имзолар намунаси билан биттаси ва асосий муҳрнинг изи мавжуд бўлганда. Агар муҳр қўйилмаган бўлса, у ҳолда пул-ҳисоб-китоб ҳужжати муҳр изисиз қабул қилишга рухсат берилади.

Имзолар ўз қўли билан қўйилиши шарт. Барча пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларида имзо изи туширилган факсимилни қўйиш тақиқланади.

14. Миқозлардан пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларини қабул қилиш, шартномада бошқаси қўзда тутилмаган бўлса, бутун опе-

рацион кун давомида банкнинг мижозлар билан ишлаш вақтидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

15. Мижознинг талаб қилиб олинадиган депозит счётидан маблағларни ҳисобдан чиқариш хизмат кўрсатувчи банкда фақат пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларининг биринчи нусхаси, «Банқ-мижоз» тизимидан фойдаланувчилардан электрон алоқа орқали олинган электрон тўлов ҳужжатлари, шунингдек, пластик карточкалардан фойдаланган ҳолда тузилган электрон ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

16. Мижознинг счётига маблағларни кирим қилиш банкларда дастурий йўл билан электрон тўловлар тизими орқали келиб тушадиган электрон тўлов ҳужжатлари, тижорат банкининг ҳисоб-китоб чекининг асл нусхаси асосида, шунингдек, пластик карточкалардан фойдаланган ҳолда тузилган электрон ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

17. Пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларининг барча нусхалари, шунингдек, маблағларни кирим қилиш ёки ҳисобдан чиқариш амалга ошириладиган пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларининг электрон нусхалари мижознинг талаб қилиб олинадиган депозит счётига хизмат кўрсатувчи бухгалтер томонидан имзоланади ва тўлашга қабул қилиш ва тўлаш саналари кўрсатилган ҳолда унга бириктирилган банк штампи билан тасдиқланиши шарт.

III. МЕМОРИАЛ ОРДЕРЛАР БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

18. Банк тўловчи бўлиб чиққан ва мемориал ордерлар ишлатилган ҳолларда, улар банк раҳбарининг ва бош бухгалтернинг имзолари билан тасдиқланади, бошқа ҳолатларда мемориал ордерлар ушбу банк счётини олиб борувчи бош бухгалтер ва бухгалтернинг имзоси билан тасдиқланади.

Мемориал ордерлар билан содир этилаётган операцияларнинг тўғрилиги бўйича жавобгарлик банкнинг раҳбарига ва бош бухгалтерга зиммасига юклатилади.

19. Банклар мемориал ордерлардан фуқароларнинг, олиб борётган тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ҳолда, ёзма топшириқномалари бўйича нақд пулсиз пул маблағларини ўтказишни амалга оширишда фойдаланишлари мумкин.

Бунда, топшириқнома бўйича тўлаш амалга оширилгандан сўнг мемориал ордер билан бирга банкнинг кунлик ҳужжатларига тикиб қўйилади.

IV. ТЎЛОВ ТОПШИРИҚНОМАЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

20. Тўлов топшириқномаси — мижознинг унга хизмат кўрсатувчи банкка ўз счётидан олувчининг счётига маълум бир суммани ўтказиш тўғрисидаги топшириғини англатади.

21. Тўлов топшириқномалари билан товарлар, ишлар, хужжатлар учун ва бошқа тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар амалга оширилиши мумкин.

Тўлов топшириқномаси банк томонидан мижознинг депозит счётида маблағлар мавжуд бўлгандагина қабул қилинади, агарда банк счёти бўйича шартномада бошқаси кўзда тутилмаган бўлса.

22. Тўлов топшириқномасининг санаси уни банкка тақдим этилган сана билан бир хил бўлиши керак, улар мос келмаган ҳолда тўлов топшириқномаси ижро учун қабул қилинмайди (бюджетга ва бюджетдан ташқари жамғармаларига тўловлар бундан мустасно).

23. Ўзбекистон почта ва телекоммуникациялар агентлиги орқали (пенсиялар, алиментлар ва ҳ.к.) маблағларни тўлов топшириқномалари орқали ўтказишда, илова қилиниши лозим бўлган барча хужжатларни (маълумотномалар, ўтказмалар рўйхати ва бошқалари) мижоз бевосита Ўзбекистон почта ва телекоммуникациялар агентлиги корхоналарига тақдим этади.

24. Кечиктириб бўлмайдиган эҳтиёжлар счётидаги маблағлардан фойдаланиш «Хўжалик субъектларининг банкдаги счётидан пул маблағларини ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисидаги Йўриқнома»га мувофиқ хўжалик юритувчи субъектларнинг тўлов топшириқномалари асосида амалга оширилади.

Тўлов топшириқномасининг «Тўлов деталлари / мақсади» устуняда «Кечиктириб бўлмайдиган эҳтиёжлар суммаси ҳисобидан» деб кўрсатилади.

25. Тўлов топшириқномалари банкка қуйидаги тартибда тақдим қилинади:

1) тўловчи ва олувчига битта банкда хизмат кўрсатилса, топшириқномалар уч нусхада:

а) биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан кейин банкнинг кунлик хужжатлар йиғмасига тикилади;

б) иккинчи нусхаси эса маблағ олувчининг шахсий счётидан олинган кўчирмага илова қилинади;

в) учинчи нусха тўловчининг шахсий счётидан олинган кўчирмага илова қилинади;

2) тўловчи ва олувчига турли хил банкларда хизмат кўрсатилса, топшириқномалар икки нусхада:

а) биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан кейин банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

б) иккинчи нусхаси эса маблағ олувчининг шахсий счётидан олинган кўчирмага илова қилинади.

26. «Банк-Мижоз» тизимидан фойдаланадиган мижозлардан алоқа канали орқали олинган электрон тўлов топшириқномалари дастурий назоратдан ўтказилади, зарурат туғилганда қоғозга чиқарилади ва тегишли текширувдан сўнг узатилади. Тўловлар амалга оширилгандан сўнг мижозлардан олинган электрон топшириқномалар икки нусхада қоғозга чиқарилади:

а) бир нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

б) иккинчи нусхаси пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларининг асл нусхаси олингунга қадар таққослаш учун банкда қолдирилади, таққослангандан сўнг белгиланган тартибда банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади.

27. Электрон тўловлар тизими орқали олинган электрон тўлов топшириқномалари маблағларни олувчи банкда икки нусхада қоғозга чиқарилади.

а) бир нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

б) иккинчи нусха эса маблағ олувчининг шахсий счётидан олинган кўчирмага илова қилинади.

V. ТЎЛОВ ТАЛАБНОМАЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

28. Тўлов талабномаси (кейинчалик матнда — «талабнома») ўзида маблағ олувчини тўловчи томонидан банк орқали маълум бир суммани тўлаш тўғрисидаги талаби акс эттирилган пул-ҳисоб-китоб ҳужжати дур.

29. Талабнома юклаб жўнатилган товарлар учун, бажарилган ишлар учун, кўрсатилган хизматлар учун, шунингдек, томонлар томонидан тузилган шартномада кўзда тутилган бошқа тўловлар бўйича қўйилиши мумкин.

30. Талабнома акцептланган ва акцептланмаган бўлади. Акцепт билан тўланган талабномалар тўлов суммасини тўловчи томонидан акцепт (тан олишни) талаб қилади.

31. Талабнома мазкур Низомнинг 11-бандида кўрсатилган маълумотлардан иборат бўлиши керак. Бундан ташқари, махсулот

етказиб берувчи «Тўлов деталлари/мақсади» устунда қуйидагиларни кўрсатиб ўтиши шарт:

- а) шартнома санаси ва тартиб рақамини;
- б) контрактация шартномалари бўйича маҳсулот етказиб беришда «контрактация шартномаси» деб кўрсатиш керак;
- в) маҳсулотни юклаб жўнатиш (бериш) санасини ва товар-транспорт ёки қабул қилиш-топшириш ҳужжатлар рақамини ва транспорт турини, товарларни Почта ва телекоммуникация агентлиги орқали жўнатганда эса — почта квитанцияларининг рақамини;
- г) маҳсулот сотиб олувчининг транспорт воситаси билан олиб кетилганда «Сотиб олувчининг транспорти билан олиб чиқиб кетилган, - сонли ишонч хати» кўрсатилади;
- д) қонун ҳужжатларида кўзда тутилган бошқа реқвизитларни.

32. Маблағ олувчи битта операция бўйича, такроран талабнома тақдим қилиш ҳуқуқига эга эмас, дастлабки талабнома тўловчининг банкига келиб тушмаганлиги тўғрисида билдириш-нома мавжуд бўлган ҳоллар бундан мустасно.

33. Талабнома реестр билан бирга маблағ олувчи томонидан унга хизмат кўрсатувчи банкка тақдим қилинади. Бунда, реестр 7-иловага биноан шаклда, икки нусхада тузилади. Реестрнинг биринчи нусхаси корхона (ташқиқлотнинг) раҳбари ва бош бухгалтери томонидан имзоланган ва муҳр билан тасдиқланган бўлиши керак.

Реестрнинг биринчи нусхаси қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда, бухгалтер имзоси ва ушбу бухгалтерга бириктириб қўйилган банкнинг муҳри билан тасдиқланган ҳолда маблағ олувчининг банкида қолади.

Реестрнинг иккинчи нусхаси қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда бухгалтернинг имзоси ва ушбу бухгалтерга бириктириб қўйилган банкнинг муҳри билан тасдиқланган ҳолда маблағ олувчига қайтарилади.

34. Акцепт билан тўланадиган талабнома:

1) агар тўловчи ва маблағ олувчига бир банкда хизмат кўрсатилса, уч нусхада тақдим этилади.

Биринчи ва иккинчи нусхалар тўловни кутиб банкда қолади. Талабноманинг учинчи нусхасини банк, келиб тушган кундан кейинги кундан кечиктирмай, ҳужжатни қабул қилиш санасини кўрсатган ҳолда, акцепт учун тўловчига топширади. Акцепт ва тўловдан кейин:

а) талабноманинг биринчи нусхаси банкнинг кун ҳужжатларига тикилади;

б) талабноманинг иккинчи нусхаси маблағ олувчининг шахсий ҳисобварағидан кўчирмага илова қилинади;

2) агар олувчи ва тўловчига турли банкларда хизмат кўрсатилса, уч нусхада тақдим этилади:

талабномаларнинг барча нусхалари почта орқали тўловчининг банкига жўнатилади, бу ерда:

а) биринчи ва иккинчи нусхалар тўловни кутиб банкда қолади;

б) учинчи нусха кейинги иш кунидан кечиктирмай ҳужжатни қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда акцепт учун тўловчига топширилади;

3) тўловчи белгиланган муддатда талабномани банкка раҳбар (якка тартибдаги тадбиркор) имзоси билан, юқоридаги чап бурчакка акцепт тўғрисида белги қўйиб қайтариши керак. Тўловчи томонидан акцепт учун белгиланган муддатда ўзининг розилиги ёки тўловдан тўлалигича ёхуд қисман бош тортиши тўғрисида маълум қилинмаган тақдирда талабнома банк томонидан умумий тартибда акцептланади, бунда тўловдан кейин:

а) биринчи нусха банкнинг кун ҳужжатларига тикилади;

б) иккинчи нусха тўловчига шахсий ҳисобварақдан кўчирма билан топширилади.

Тўловчи томонидан тўлов талабномасининг акцептланиши фақат мазкур банднинг 3-кичик бандида белгиланган тартибда амалга оширилади. Акцептни бошқа усуллар билан расмийлаштиришга (дебиторлик-кредиторлик карзларини солиштириш далолатномасининг, бажарилган ишлар (хизматлар) тўғрисидаги далолатноманинг тўлов топшириқномасига илова ва ҳоказо) йўл қўйилмайди.

35. Акцептсиз тўланадиган талабнома қуйидагича тақдим қилинади:

1) тўловчи ва маблағларни олувчига битта банкда хизмат кўрсатилса, уч нусхада, бунда, тўлов тўлангандан сўнг:

а) талабноманинг биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) талабноманинг иккинчи нусхаси тўловчининг шахсий счётидан олинган кўчирмага илова қилинади;

в) талабноманинг учинчи нусхаси маблағ олувчининг шахсий счётидан олинган кўчирмага илова қилинади;

2) тўловчи ва маблағларни олувчига турли хил банкларда хизмат кўрсатилса, икки нусхада.

Талабноманинг барча нусхалари почта орқали тўловчининг банкига юборилади, унда тўлов тўлангандан сўнг:

а) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлари йиғмасига тикиб қўйилади;

б) иккинчи нусхаси шахсий сўтдан кўчирма билан бирга тўловчига берилади.

Иссиқлик энергияси учун ҳисоб-китоблар қилинган ҳолларда талабноманинг икки нусхаси ва берилган иссиқлик энергияси учун сўт-фактура истеъмолчига хизмат кўрсатувчи банкка бевосита сўтказиб берувчи томонидан қўйилади, унда тўлов тўлангандан сўнг:

а) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) иккинчи нусхаси шахсий сўтдан ва сўт-фактурадан кўчирма билан тўловчига (истеъмолчига) берилади.

36. Электрон тўловлар тизими орқали маблағ олувчининг банкида тўланган талабнома икки нусхада кўпайтирилади:

1) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

2) иккинчи нусхаси маблағ олувчининг шахсий сўтидан олинган кўчирмага илова қилинади.

37. Тўловчининг депозит сўтида маблағлар йўқ бўлганда талабнома «Муддатда тўланмаган ҳисоб-китоб ҳужжатлари» (2-сонли картотеска) номли сўтга жойлаштирилади ва ушбу ҳақда олувчининг банкка уч кун мобайнида маълум қилинади ва қонун ҳужжатлари билан белгиланган тартибда маблағларни келиб тушишига қараб тўлаб борилади.

Тўловчининг депозит сўтида старли маблағлар бўлмаса, у ҳолда банк талабномага қисман ҳақ тўлайди. Талабноманинг қолган суммаси 2-сонли картотескага жойлаштирилади, бунда талабноманинг орқасида қисман тўланган сумма кўрсатилади.

38. Акцепт билан тўланадиган талабномалар:

Акцепт билан тўланадиган талабноманинг нусхаси банкка келиб тушган кундан кейинги кундан кечиктирмай, тўловчининг вакилига «Тўлов муддатини кутаётган ҳисоб-китоб ҳужжатлари» журналида имзо чекдириб, топширилади ва шундан сўнг «Тўлов муддатини кутаётган ҳисоб-китоб ҳужжатлари» (1-сон картотеска) ҳисоб рақамларига жойлаштирилади.

Тўлов топшириқномасини тўловчининг вакилига миждознинг келмаганлиги сабабли имзо чекдириб топшириш мумкин бўлмаганда банк 10 иш куни тугаганидан кейин тўлов топшириқномасини олувчининг банкка иждо этмасдан, чапдаги юқори бурчақда «Миждознинг келмаганлиги сабабли иждо этилмаган» деган сўзвни қайд этган ҳолда қайтариб юбо-

ришга ҳақлидир. Бунда, агар мазкур даврда ушбу банкдаги тўловчининг ҳисоб рақамлари бўйича унинг топшириғига кўра маблағларни ҳисобдан чиқариш операциялари (шу жумладан, нақд пул бериш йўли билан) амалга оширилган бўлса, маблағ олувчи тўловчининг банкдан Ҳисоб рақамларини очиш бўйича белгиланган талабларни, маблағларни кирим қилиш ва мижозларнинг ҳисоб рақамларидан ҳисобдан чиқариш, иш ҳақига ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа эҳтисжларга нақд пул бериш тартибини бузганлиги учун тижорат банкларига нисбатан жарима жазосини қўллаш тартиби тўғрисидаги низомга (рўйхат рақами 1044, 2001 йил 30 июнь) мувофиқ жарима ундиришга ҳақли.

Тўловчининг банки томонидан талабнома акцептининг қўйидаги муддати белгиланади:

а) акцепт учун талабнома топширилганидан кейинги кундан бошлаб уч иш куни — бир шаҳардаги мижозлар учун;

б) акцепт учун талабнома топширилганидан кейинги кундан бошлаб беш иш куни — бошқа шаҳардаги мижозлар учун;

в) акцепт учун талабнома топширилган кундан кейинги кундан бошлаб 10 кунгача — тўловчининг асосли илтимосномаси бўйича.

Тўловчи белгиланган муддатда унга хизмат кўрсатадиган банк акцептдан қисман ёки тўлиқ воз кечишни тўғрисида ёзма ариза топшириш ҳуқуқига эгадир.

Акцептдан тўлиқ ёки қисман воз кечилган тақдирда тўловчи банкка имзо намуналари карточкасида кўрсатилган шахслар имзоси билан воз кечиш сабабларини кўрсатган ҳолда ёзма воз кечишни тақдим этиши керак. Банклар воз кечишнинг асосланганлигини (воз кечиш сабабларини), шунингдек, воз кечиш асосларига доир низоларни кўриб чиқмайди.

Агар белгиланган муддатда тўловчи акцептдан ёзма воз кечишни тақдим этмаса, талабнома акцептланган деб ҳисобланади.

Тўлиқ акцептдан ёзма воз кечиш (воз кечиш сабаблари кўрсатилган ҳолда) олинганда талабнома ўша кунисёқ 1-сон картотескадан олинади ва ёзма воз кечишнинг кўчирма нусхаси билан биргаликда ижро этилмасдан олувчининг банкига почта орқали қайтарилади. Акцептдан қисман воз кечилганда талабнома тўловчи томонидан акцептланган суммада тўланади, маблағ бўлмаганда эса 2-сон картотескага жойлаштирилади. Талабноманинг дастлабки суммаси доира қилиб ўраб қўйилди ва ёзма-ёки тўловчи томонидан акцептланган сумма қўйилади. Бунда банк маблағ олувчининг банкани тўловчи томонидан ак-

цептдан қисман воз кечилиши тўғрисида сзма равишда хабардор қилиши шарт. (ЎзР АВ 23.06.2004 й. 1122-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МББ Қарори таҳриридаги банд), (Олдинги таҳририга қаранг).

39. Акцептсиз тўланадиган талабномалар:

Қуйидаги ҳолларда тўловчиларнинг ҳисоб рақамларидан маблағларни акцептсиз ҳисобдан чиқариш амалга оширилади:

а) иссиқлик энергияси учун ҳисоб-китобларда. Бу ҳолда сотилган иссиқлик энергияси учун тўлов топшириқномаси ва ҳисобварақ-фактура стказиб берувчи томонидан истеъмолчига хизмат кўрсатадиган банкка қўйилади. Бунда «Тўлов тафсилотлари» устунисида «Ҳисоб асбобларининг кўрсатишлари асосида» ёки «Тарифлар асосида» ёзуви қайд этилади. Ҳисобварақ-фактура белгиланган тартибда расмийлаштирилиши, шу жумладан, истеъмолчининг имзоси билан тасдиқланиши керак; (ЎзР АВ 13.12.2004 й. 1122-2-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МББ Қарори таҳриридаги кичик банд).

б) талабномага даъво суммасини тан олиш тўғрисида қарздор ёзма жавобининг асл нусхаси илова қилинган тақдирда. Бошқа ҳужжатларнинг (дебиторлик-кредиторлик қарзларини солиштириш далолатномаси, бажарилган ишлар (хизматлар) тўғрисида далолатнома ва ҳоказоларнинг) талабномага илова қилиниши акцептсиз ҳисобдан чиқариш учун асос бўла олмайди;

в) банклар томонидан — хўжалик юритувчи субъектлар томонидан кредитлар бўйича қарз ўз вақтида сўндирилмаганида, қарздорларнинг бошқа банкларда очилган иккиламчи ҳисоб рақамларида.

Талабноманинг юқоридаги ўнг бурчагига «Акцептсиз» деб ёзиб қўйилади ёки штамп қўйилади. Банк илова қилинган ҳужжатларнинг уларнинг талабномада кўрсатилган реквизитларига мувофиқлигини текширади.

Акцептсиз тўланадиган, операция куни лавомида тўловчининг банкига келиб тушган талабномалар ўша куниёқ тўланади, тўловчининг ҳисоб рақамларида маблағ бўлмаган ёки етарли бўлмаган ҳолда эса 2-сон картотескага тўланмаган суммада жойлаштирилади.

Акцептсиз тўлов талабномалари қисман тўланган ҳолда дастлабки сумма доира қилиб ўраб қўйилади ва ёнма-ён қисман тўлашдан қолган сумма қўйилади. (ЎзР АВ 23.06.2004 й. 1122-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МББ Қарори таҳриридаги банд).

VI. ИНКАССО ТОПШИРИҚНОМАЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

40. Инкассо топшириқномаси маблағ олувчининг, банкка тўловчининг сўстидан сўзсиз тартибда маблағларни ҳисобдан чиқариш тўғрисидаги топшириқнинг англатади.

41. Қуйидагилар инкассо топшириқномаларини қўя оладилар:

а) солиқ органлари — давлат бюджетига солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар, Ўзбекистон Республикасининг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Республика йўл жамғармасига мажбурий тўловлар бўйича тўловлар ҳамда боқимандаларни ундириш тўғрисида, шунингдек, юридик шахслар томонидан истеъмол қилинган электр энергияси учун муддати ўтказиб юборилган қарзни ундириш пайтида; (ЎзР АВ 13.12.2004 й. 1122-2-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МББ Қарори тахриридаги кичик банд), (олдинги тахририга қаранг);

б) божхона органлари — ўз муддатида тўланмаган божхона тўловлари ва жарималарни ундириш тўғрисида;

в) суд ижрочилари ва ундирувчилари — ижро ҳужжатлари бўйича пул маблағларини ундириш тўғрисида;

г) Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги — молиялаш жарасида республика бюджетидан белгиланганларидан ортиқча ўтказилган маблағларни қайтариш учун бюджет ташкилотларининг ҳисоб рақамларига, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси тақдим этган ҳужжатлар бўйича ғайриқонуний олинган маблағларни ва жарима ундириш учун хўжалик юритувчи субъектларнинг банк ҳисоб рақамларига, шунингдек, юқори молия органлари — қуйи молия органларининг бюджет ҳисоб рақамларига.

42. Ижро ҳужжатлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

а) судлар томонидан берилган ижро варақалари;

б) судга тааллуқли бўлган буйруқлар;

в) алиментларни тўлаш бўйича келишувларни нотариал тасдиқлаш;

г) нотариусларни ижро устхатлари;

д) меҳнат низолари бўйича комиссиянинг, улар қабул қилган қарорлари асосида берадиган гувоҳномалари;

е) маъмурий ҳуқуқбузишлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколат берилган органлар (мансабдор шахслар) томонидан чиқарилган қарорлар;

ж) суд ижрочиларининг қарорлари;

э) қонун ҳужжатлари билан кўзда тутилган ҳолларда бошқа органларнинг актлари.

43. Ижро ҳужжатлари асосида қўйилган пул воситаларини ундириш бўйича инкассо топшириқномалари банк томонидан ижро ҳужжатини асл нусхаси ёки унинг дубликати илова қилинган ҳолда қабул қилинади. Тўловчиларнинг сўтларидан маблағларни ҳисобдан чиқаришда ушбу ҳужжатларнинг нусхаларидан фойдаланиш ман этилади.

44. Ижро ҳужжатлари бўйича суммаларни ундириш бўйича инкассо топшириқномаларида ижро ҳужжатининг тартиб рақамига ва санасига таяниш, шунингдек, давлат божига харажатлари ва қарз суммалари алоҳида ажратиб кўрсатилиши керак.

45. Инкассо топшириқномасини тўғри қўйилиши бўйича жавобгарлик инкассо топшириқномасини қўйган шахс зиммасига юклатилади. Банклар тўловчиларнинг ўз сўтларидан сўзсиз тартибда пул маблағларини ҳисобдан чиқариш бўйича эътирозларини кўриб чиқмайдилар.

46. Маблағ олувчилар фойдасига маблағларни ҳисобдан чиқариш бўйича ҳужжатлар қонун ҳужжатларида белгиланган муддатдан ўтказилиб тақдим қилинган бўлса, банк ушбу ҳужжатларни инкассо учун қабул қилмайди.

47. Ундириб олишни вақтинча ёки тўлиқ тўхтатиб қўйиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ундириб олиш тўхтатилган ҳужжат инкассо талабномасини қўйган шахсга қайтарилиши шарт.

48. Мазкур Низомнинг 47-бандига мувофиқ ҳужжатни топшириш ёки жўнатишда банк ҳужжатни банкнинг бош бухгалтери ва бухгалтерининг имзоси, банкнинг муҳри билан тасдиқлайди ва қўйидагиларни кўрсатиб устхат ёзади:

а) ҳужжатни банкка келиб тушган санасини;

б) агарда банк бўлими томонидан ҳужжат қисман тўланган бўлса, ундириб олинган сумманинг миқдорини (ёзма равишда);

в) банк томонидан ҳужжатни бериш ёки жўнатиш санасини.

49. Инкассо топшириқномаларини мазкур Низомнинг 41-бандида кўрсатилган шахслар томонидан бир шахар ичида ҳисоб-китобларда — хизмат кўрсатувчи банкка ёки бевосита тўловчининг сўти юритилаётган банкка, бошқа шахар билан ҳисоб-китобларда — фақат хизмат кўрсатувчи банкка тақдим қилинади.

50. Инкассо топшириқномаси банкка қўйидаги тартибда тақдим қилинади:

1) агар тўловчи ва маблағ олувчига битта банкда хизмат кўрсатилганда — тўртта нусхада, бунда:

а) инкассо топшириқномасининг биринчи, иккинчи ва учинчи нусхалари ижро учун банкда қолдирилади;

б) тўртинчи нусха қабул қилиш санасини кўрсатган ҳолда бухгалтер томонидан имзоланиб ва унга бириктирилган банкнинг муҳри билан тасдиқланиб маблағ олувчига қайтарилади;

2) бир шаҳар ичида ҳисоб-китоблар қилишда инкассо топшириқномалари бевосита тўловчининг банкига уч нусхада тақдим қилиниши мумкин, бунда:

а) биринчи ва иккинчи нусхалар ижро ҳужжатлари илова қилинган ҳолда ижро учун банкда қолдирилади;

б) учинчи нусха қабул қилиш санасини кўрсатган ҳолда бухгалтер томонидан имзоланиб ва унга бириктирилган банкнинг муҳри билан тасдиқланиб маблағ олувчига қайтарилади;

3) бошқа шаҳарлар билан ҳисоб-китоблар қилишда инкассо топшириқномалари фақат хизмат кўрсатувчи банкка уч нусхада тақдим қилинади, бунда:

а) биринчи ва иккинчи нусхалари ижро ҳужжатлари билан бирга почта орқали тўловчининг банкига бухгалтер томонидан имзо кўйилиб ва унга бириктирилган банкнинг муҳри билан тасдиқланиб, ҳужжатларни қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда жўнатилади;

б) учинчи нусха қабул қилиш санасини кўрсатган ҳолда бухгалтер томонидан имзоланиб ва унга бириктирилган банкнинг муҳри билан тасдиқланиб маблағ олувчига қайтарилади.

51. Тўловчининг банкида инкассо талабномасини бажарилиши қуйидаги тартибда бажарилади:

1) агар тўловчи ва маблағ олувчига битта банкда хизмат кўрсатилса, унда:

а) инкассо топшириқномасини биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) иккинчи нусхаси ижро ҳужжатлари илова қилинган ҳолда шахсий сўчдан кўчирма билан бирга тўловчига берилади;

в) учинчи нусхаси шахсий сўчдан кўчирма билан биргаликда маблағ олувчига қайтарилади;

2) бир шаҳар ичидаги ҳисоб-китобларда:

а) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) иккинчи нусхаси ижро ҳужжатлари илова қилинган ҳолда шахсий сўчдан кўчирма билан бирга тўловчига берилади;

3) бошқа шаҳарлар билан ҳисоб-китобларда:

а) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) иккинчи нусхаси ижро ҳужжатлари илова қилинган ҳолда шахсий счёtdан кўчирма билан бирга тўловчига берилади.

52. Бир шаҳар ичидаги ёки бошқа шаҳарлар билан ҳисоб-китобларда тўланган электрон тўлов тизимида қабул қилинган электрон инкассо топшириқномаси маблағ олувчининг банкида икки нусхада коғозга чиқарилади:

а) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) бошқа нусхаси маблағ олувчининг шахсий счётидан кўчирмага илова қилинади.

53. Агар тўловчининг счётида маблағ бўлмаганда, инкассо топшириқномаси 2-сонли картотескага жойлаштирилади ва қонун ҳужжатлари билан ўрнатилган тартибда тўланади.

54. Инкассо талабномаси банкнинг айби билан бажарилмаса ёки керакли тарзда бажарилмаган ҳолларда, банк қонунчиликда кўзда тутилган асослар ва миқдорларда жавобгардир.

VII. АККРЕДИТИВЛАР БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

55. Ҳисоб-китобларнинг аккредитив шаклида, мижознинг (тўловчининг) топшириғига ва унинг кўрсатмасига мувофиқ аккредитив очган банк (банк-эмитент), ўз зиммасига унинг контрагенти-маблағ олувчи фойдасига тўловни амалга ошириш мажбуриятини ёки маблағ олувчи томонидан аккредитивда кўзда тутилган ҳужжатларни ва бошқа шартларни бажариш шarti билан ушбу тўловларни амалга ошириш бўйича ваколатларни бошқа банкка тақдим этишни ўз зиммасига олади.

56. Аккредитив бўйича ҳисоб-китоблар қилиш тартиби ва унинг амал қилиш муддати тўловчи ва маблағ олувчи ўртасидаги шартномада белгиланади.

Шартномада шунингдек, қуйидагилар кўрсатилиши керак:

а) банк-эмитентнинг номи;

б) аккредитивнинг тури ва уни бажариш усуллари;

в) аккредитив очилганлиги тўғрисида маблағ олувчини ҳабардор қилиш усули;

г) аккредитивлар бўйича маблағларни олиш учун маблағ олувчи томонидан тақдим қилинадиган ҳужжатларни тўлиқ рўйхати ва аник тавсифномаси;

д) маҳсулотлар юклаб жўнатилгандан (ишлар бажарилгандан, хизматлар кўрсатилгандан) кейин ҳужжатларни тақдим этиш муддати, уларни расмийлаштиришга доир талаблар.

57. Аккредитивларни қопланган (депонентланган) ёки қопланмаган турларда очилиши мумкин.

Қопланган (депонентланган) аккредитивларни очишда банк-эмитент уни очишда миջознинг шахсий маблағларини ёки унга берилган кредитни банк-эмитентнинг мажбуриятлари амалда бўлган барча муддатга ижрочи банк ихтиёрига ўтказишга мажбурдир.

Қопланмаган аккредитивни очишда банк-эмитент ижрочи банкка банк-эмитентнинг ижрочи банкда юритилаётган сўтидан барча аккредитив суммасини ҳисобдан чиқариш ҳуқуқини беради.

58. Банкларда аккредитивлар кўзда тутилмаган ҳоллар бўйича алоҳида сўтларда ва 22602-сонли «Миջозларнинг аккредитив бўйича депозитлари» баланс сўтида ҳисобга олинади. Ҳар бир маблағ олувчи учун унга хизмат кўрсатувчи банкда аккредитивлар бўйича алоҳида депозит сўтлар очилади.

59. Қопланган ва қопланмаган аккредитивлар чақириб олинмадиган ва чақириб олинмайдиган бўлиши мумкин. Унинг матнида ушбу белги бўлмаган ҳолатда аккредитив чақириб олинувчи ҳисобланади.

60. Чақириб олинувчи аккредитив банк-эмитент томонидан маблағ олувчи билан олдиндан келишиб олинмасдан ҳам ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин. Аккредитивни чақириб олиш маблағ олувчи олдида банк-эмитент учун қандайдир мажбуриятларни пайдо қилмайди. Тўловчи маблағ олувчига чақириб олинмадиган аккредитивнинг шартларини ўзгартириш ёки бекор қилиниши тўғрисидаги барча фармойишларни фақат банк-эмитент орқали бериши мумкин, ушбу банк эса маблағ олувчининг банкига хабар беради, охиригиси эса — маблағ олувчига хабар беради.

Ижрочи банк чақириб олинувчи аккредитив бўйича тўловларни ва бошқа операцияларни амалга оширишга мажбур, агар аккредитивни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги хабарнома олинмаган бўлса.

61. Маблағ олувчининг розилигисиз, унинг фойдасига очилган чақириб олинмадиган аккредитив ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин эмас.

Ижрочи банк банк-эмитент билан тузилган шартнома асосида чақириб олинмадиган аккредитивни тасдиқлаши мумкин. Бундай ҳолларда чақириб олинмадиган аккредитив тасдиқланган аккредитив деб ҳисобланади.

Тасдиқланган аккредитивларда ижрочи банк ўзинга банк-эмитентнинг аккредитивнинг шартларига мувофиқ тўловни амалга ошириш бўйича мажбуриятларига қўшимча мажбуриятларни кабул қилади.

Тасдиқланган аккредитив ижрочи банкнинг розилигисиз ўзгартирилиши ёки бскор қилиниши мумкин эмас.

62. Аккредитив бўйича депозит сўтдан нақд пул берилиши, шунингдек, аккредитивни бошқа шахслар номига қайта расмийлаштириш ман этилади.

63. Ҳисоб-китобнинг аккредитив шаклида тўловчи банкка аккредитив олиш учун аризани тақдим қилади.

Аккредитив шартларини тўлиқ рўйхати, тасдиқловчи ҳужжатларнинг аниқ тавсифномаси йўқ бўлган ҳолда аккредитив бўйича маблағларни олиш учун олувчи томонидан тақдим қилинган ҳужжатлар ва аккредитив олиш учун аризада мазкур Низомнинг 56-банди билан уларни расмийлаштириш талабларига риоя этилмаганлар банк томонидан тўловчига қайтарилди ва аккредитив сўтлар очилмайди.

Аккредитивларни очиш тўғрисидаги ариза банк-эмитентга икки нусхада тақдим этилади:

а) биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан сўнг банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

б) иккинчи нусхаси эса маблағлар тўловчининг шахсий варақасидан олинган кўчирмага илова қилинади.

Бир вақтнинг ўзида аккредитив суммаси кўзда тутилмаган ҳолатлар сўтига кирим қилинади.

64. Мижознинг аризасига кўра электрон тўловлар тизими бўйича аккредитивланган сумма маблағ олувчининг банккага жўнатилади ва маблағ олувчининг аккредитив сўтига ўтказилади. Ижрочи банк маблағ олувчига маблағлар келиб тушганлиги хақида хабар беради.

65. Ижрочи банкда аккредитивларни очиш тўғрисидаги ариза икки нусхада қозоғга чиқарилади, бунда:

а) биринчи нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикиб қўйилади;

б) иккинчи нусхаси 1-сонли картотекага жойлаштирилади.

66. Маблағ олувчининг талаб қилиб олинувчи депозит сўтига маблағларни ўтказиш улар томонидан банкка аккредитивни амал қилиш муддати тугагунгача шартномада кўзда тутилган ва аккредитивни барча шартларини бажарилганлигини тасдиқловчи ҳужжат тақдим қилинган ҳолда амалга оширилади.

Маблағ олувчи ижрочи банкка тасдиқловчи ҳужжатларни икки нусхада тақдим қилади.

67. Ижрочи банк маблағ олувчи томонидан аккредитивнинг барча шартларига риоя қилинганлиги, шунингдек, тасдиқловчи ҳужжатларнинг тўғри расмийлаштирилганлигини текшириш шарт.

Ушбу шартларнинг лоақал биттаси бузилганида ҳам аккредитивлар бўйича тўловлар тўланмайди.

68. Маблағ олувчининг депозит счётига маблағларни ўтказишда ижрочи банкка тўрт нусхада мемориал ордер ёзилади, «Тўловлар деталлари/максадлари» устунида тўлов қайси шартнома асосида амалга оширилаётган бўлса, шу шартноманинг тартиб рақами ва санаси кўрсатилади, ва:

а) мемориал ордернинг биринчи нусхаси тасдиқловчи ҳужжатларнинг бир нусхаси билан бирга банкнинг кунлик ҳужжатлари йиғмасига тикилади;

б) иккинчи ва учинчи нусхалар, уларга тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилинган ҳолда банк-эмитентга жўнатилади;

в) мемориал ордернинг тўртинчи нусхаси маблағ олувчига унинг шахсий счётидан олинган кўчирма билан биргаликда берилади.

Бир вақтнинг ўзида аккредитив бўйича тўланган сумма 1-сонли картотекадан ҳисобдан чиқарилади.

69. Банк-эмитент аккредитивни ижро этилганлиги тўғрисидаги ҳужжатни ижрочи банкдан олгандан сўнг олинган мемориал ордерга асосан кўзда тутилмаган ҳоллар счётидан аккредитив суммасини ҳисобдан чиқаради ва тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилинган мемориал ордернинг бир нусхасини тўловчига беради.

70. Маблағ олувчининг банкида аккредитивни ёпиш қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

а) аккредитивни амал қилиш муддати тугаганда;

б) маблағ олувчининг аккредитивдан кейинчалик фойдаланишдан бош торлиши тўғрисидаги ёзма аризасига биноан агар ушбу ариза аккредитивнинг амал қилиш муддати тугагунча берилган бўлса ҳамда ушбу аккредитив шартларида кўзда тутилган бўлса;

в) тўловчининг аккредитивни тўлиқ ёки қисман қақриб олиш тўғрисидаги ёзма талабномасига биноан, агар ушбу аккредитив шартларида кўзда тутилган бўлса. Аккредитив банк-эмитент томонидан хабарнома олинган кунда 22602-сонли «Аккредитивлар бўйича мижозларнинг депозитлари» баланс счётидаги суммадан кам бўлмаган суммага камайтирилади ёки ёпилади.

Ижрочи банк аккредитивни бекилганлиги тўғрисида банк-эмитентга хабар беради. Фойдаланилмаган сумма тўловчининг банкига, маблағлар депонентланган счётга ўтказилади.

71. Аккредитив тўлиқ ишлатилмаган ёки тўловчининг талаб қилиб олинувчи депозит счёти жойлашган банк-эмитентга қайтарилган ҳолларда, кўзда тутилмаган ҳолатлар счёти ҳам ёпилади.

Маблағ олувчининг банкида аккредитивга қисман ҳақ тўланганда, тўланган суммалар ҳақ тўлаш давомида банк-эмитентнинг кўзда тутилмаган ҳолатлар счётидан ҳисобдан чиқариб борилади.

VIII. ТИЖОРАТ БАНКИНИНГ ҲИСОБ-КИТОБ ЧЕКЛАРИ БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

72. Тижорат банкининг ҳисоб-китоб чеки (кейинчалик матнда — чек) миқдорнинг хизмат кўрсатувчи банкка чек берувчининг счётидан чек ушловчининг счётига маълум суммадаги маблағларни ўтказиш бўйича берган топшириғидир.

Чеклар тижорат банклари буюртмасига кўра уларнинг фаолияти учун старли бўлган миқдорда Марказий банкнинг «Давлат белгиси» ДИБ томонидан тайёрланади. Бунда, чекнинг рақами ва серияси, банк-эмитентнинг номи ва фирма белгиси бомаҳона усулида чоп этилади.

73. Чеклар товарлар, ишлар ва хизматлар учун жисмоний шахслар ва юридик шахслар/якка тартибдаги тадбиркорлар ўртасидаги фақат нақд пулсиз ҳисоб-китобларда қўлланилади.

74. Чекнинг максимал суммаси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан минимал суммаси эса — тижорат банклари томонидан мустақил равишда белгиланади.

75. Банк чек берганда жисмоний шахснинг аризасига биноан чекнинг суммасига 20206-сонли «Жисмоний шахсларнинг талаб қилинганга қадар депозитлари» баланс счётида алоҳида иккиламчи шахсий счётни очади ва тўловларни фақат шу счётдан амалга оширади.

76. Чек омонат қўйувчи жисмоний шахснинг депозит счётида сақланаётган маблағлар ҳисобига ёки топширилган нақд пул суммасига берилади.

77. Чек икки қисмдан иборат, яъни чекнинг ўзи ва унинг милки (корешоғи). Милкда чекда кўрсатилган суммани тасдиқловчи назорат рақамлари кўрсатилади.

78. Чекнинг амал қилиш муддати тижорат банклари томонидан мустақил равишда белгиланади.

79. Агар чек амал қилиш муддатида банкка тақдим қилинмаган бўлса, у ҳолда чек суммаси 29842-сонли «Ҳаракатсиз депозитлар» баланс счётида ҳисобга олинади. Чек эгаси амал қилиш муддати тугаган чек билан банкка мурожаат қилган тақдирда, банк қаршиликсиз чек эгасининг паспорти (ёки унга тенглаштирилган бошқа ҳужжат) асосида чекни қабул қилиши ва тўлаб бериши лозим.

80. Чекларни бериш тартиби:

1) чек бераётганда банкнинг жавобгар ходими қуйидаги реквизитларни тўлдириши шарт:

- а) чек берилган санани;
- б) чек бўйича бериладиган суммани рақамлар ва сўз билан;
- в) jisмоний шахснинг (чек берувчининг) фамилияси, исми ва шарифи;
- г) паспортнинг (ёки унга тенглаштирилган бошқа ҳужжатнинг) серияси ва тартиб рақамини;
- д) чек берувчининг талаб қилиб олинadиган депозит счётининг;

е) чек берган банкнинг хос рақами ва номини;

ж) «КК.ОО.ЙЙЙЙ» шакли бўйича чек амалда бўладиган охириги санани, бунда «КК» — кун, «ОО» — ой, «ЙЙЙЙ» — йил.

Кўрсатилган реквизитлар тўлдирилгандан кейин банкнинг жавобгар ходимлари чекга имзо қўйишлари, чекдан милкни назорат рақамлари жойлашган чизиқ бўйича шундай қирқиб ажратиладики, бунда кесинч қизигида қолган сонлар чек суммасига мос келиши ва муҳр билан тасдиқлашлари керак. Чек олувчи чекини олганлиги тўғрисида имзо қўйиш учун чек милкни бериши. алоҳида дафтарга чекнинг сериясини ва тартиб рақамини, чек ёзилган шахснинг исми, шарифи ва фамилиясини, шунингдек, чек суммаси (омонат бўйича счётада сақланаётган маблағлар ёки депозит счётадан кўчирилган нақд пулларда қўйилган маблағлар ҳисобига берилганлиги алоҳида кўрсатилиб) ёзиб қўйилади;

2) кассир банкнинг жавобгар ходимидан барча зарурий ҳужжатларни олгач:

а) ҳужжатларни тўғри расмийлаштирганлигини текширади ва уларни имзолайди;

б) ҳисоб-китоб чекини олувчи шахсни чақиради, олувчидан чек учун пул (қўйилadиган нақд пул суммасига) ва чек учун тўловни қабул қилади;

в) олувчига ҳисоб-китоб чекини беради;

г) чек милкни операция кунининг охиригача ўзида қолдиради;

3) операция кунининг охирида кассир ҳисоб-китоб чекларини милклари жойлашган бандеролда белгиланган реквизитлар билан бир қаторла нақд пулларда олинган суммани ва омонат дафтарчасидан ҳисобдан чиқарилган суммани (ва jisмоний шахсларнинг талаб қилиб олинadиган депозит счётидан) кўрсатади, шундан кейин чекнинг милкларини банкнинг жавобгар ходими-га топширади.

Ҳисоб-китоб чекининг милки рақамлари ва саналари бўйича тўланган ёки қопланган чек таққослаш ёки чек суммаси брон қилинган 20206-сонли «Жисмоний шахсларнинг талаб қилиб олингунга қадар депозитлари» счётидан ҳисобдан чиқариш учун банкка келгунга қадар сақланади.

Шундан сўнг ҳисоб-китоб чекларининг милклари банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига текиб қўйилади;

4) агарда чек бланкасини тўлдиришда хатога йўл қўйилса, унда ушбу бланка бузилган деб ҳисобланади ва уни ўрнига янгиси тўлдирилади. Бундай ҳолларда бузилган чек бланкаси куйидаги тартибда ҳисобдан чиқарилади:

а) ҳарфлар билан ёзилган «Ҳисоб-китоб» сўзидан бир қисми қирқиб олинади;

б) чек бланкасига кўндаланг қилиб «Бузилган» деган ёзув ёзилади ва сана кўрсатилади;

в) бош бухгалтер ва кассир томонидан имзоланади;

5) қабул қилинган, ишлатилган ва қайтарилган чек бланкаларининг ҳисоби қатъий ҳисоботдаги бланкаларнинг ҳаракатини ҳисобга олиб бориладиган дафтарда, кўзда тутилмаган ҳолатлар счётидан юритилади. Кун давомида ҳисоб-китоб чеки бланкалари чиким ордери бўйича кўзда тутилмаган ҳолатлар счётидан ҳисобдан чиқарилади.

81. Чеклар бўйича тўлов тўлаш тартиби:

1) товарлар, ишлар ва хизматлар учун ҳақ тўлашга чек тақдим қилинганда, ушбу чекларни қабул қилиш вазифаси юклатилган чек ушловчи корхона ходими, чекни белгиланган намунадаги бланкада тўлдирилганлигини, ўчириб-тузатишларни йўқлигини, назорат рақамлар чекда ёзилган суммага мувофиқлигини, чек муддати ўтказиб юборилмаганлигини, унда банк бўлими муҳрининг аниқ изи ва имзолар мавжудлигини текшириб кўради, шундан сўнг шахснинг чек беришга асос бўлган ҳужжатини тўғрилигига ишонч ҳосил қилади.

Текширув бажарилган ва товарлар, ишлар ва хизматлар учун чек тўловга қабул қилингандан сўнг чек ушловчи ташкилотнинг ходими ҳисоб-китоб чекининг орқа томонидан ташкилотнинг муҳри ва мансабдор шахснинг имзосини кўяди;

2) агар сотилаётган товарни, бажарилган ишни ёки кўрсатилган хизматни қиймати чекнинг суммасидан паст бўлса, у ҳолда чек ушловчи ташкилот ушбу чек суммасининг 25 фоизидан ошмаган миқдордаги қийматини нақд пулда беради;

3) товарлар, ишлар ва хизматлар тўлови учун қабул қилинган чеклар чек ушловчи ташкилот томонидан унга хизмат

кўрсатувчи банк бўлимларига пул тушуми билан бирга инкассатор орқали белгиланган тартибда топширилади;

4) банк томонидан қабул қилинган чеклар бўйича тўловлар қуйидаги тартибда амалга оширилади:

а) агар чек берувчи ва чек ушловчига битта банкда хизмат кўрсатилса, чеклар чек ушловчи ташкилот счётининг кредити ва «Инкассо қилинган пул тушумлари ва чеклар» счёти орқали чек берувчи счётининг дебети бўйича ўтказилади. Чекнинг асл нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

б) агар чек берувчи ва чек ушловчига бошқа-бошқа банкларда хизмат кўрсатилса:

чек ушловчининг банкида олинган чекка асосан чек ушловчининг счётига маблағлар ўтказилади. Тижорат банкнинг электрон ҳисоб-китоб чеки электрон тўловлар тизими орқали чек берувчининг банкига жўнатилади. Чекнинг асл нусхаси банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

чек берувчининг банкида олинган электрон чекка асосан дастурий тарзда чек ушловчининг иккиламчи счётидан маблағларни ҳисобдан чиқариш амалга оширилади. Электрон чек қоғозга чиқарилади ва банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

5) чек нотариал идора тасдиқлаган ҳужжатлар мавжуд бўлган тақдирда, қанча муддат ўтганлигидан қатъи назар меросхўрлар ва бошқа шахслар томонидан тақдим қилиниши мумкин. Текшириш ўтказилгандан сўнг банк бошқарувчиси ва бош бухгалтери чекни тўлашга рухсат беради;

б) фойдаланилмаган чек банкка тақдим қилинганда банкнинг ходими:

а) кўрсатилган чекни ҳақиқийлигини ва ҳужжат кўрсатувчининг шахсини чек берилган ҳужжат асосида текширади;

б) чекнинг юз томонида қуйидаги мазмундаги устхат ёзади:
_____ - сонли счётга сумма ўтказилсин»;

в) чекни банкнинг бош бухгалтерига беради, тасдиқловчи ҳужжатни эса эгасига қайтаради;

7) чек йўқотилган тақдирда, банк йўқотилган чек бўйича маблағларни ҳисобдан чиқариш бўйича жавобгар бўлмайди.

IX. ПЛАСТИК КАРТОЧКАЛАР БИЛАН ҲИСОБ-КИТОБЛАР

82. Пластик карточкалар банк томонидан чиқарилган персонифицирланган тўлов воситаси бўлиб карточка эгасининг тегишли банкдаги счётда маблағ борлигига гувоҳлик берувчи ва

нақд пул тўламасдан товарлар, иш ва хизматларни сотиб олиш ҳуқуқини ўзида акс эттиради.

83. Пластик карточкада бир хил маънода тенглаштирувчи эмитентнинг номи ва босма усулда терилган босма бўғинли белгилари кўрсатилмиш керак.

84. Пластик карточкалар жисмоний шахслар, юридик шахслар ёки якка тартибдаги тадбиркорлар бир томондан ва маҳсулотни реализация қилувчи, ишни бажарувчи ёки хизматларни кўрсатувчи (кейинчалик матнда — савдо сотиқ ёки сервис хизмат корхоналари) юридик шахслар ёки якка тартибдаги тадбиркорлар иккинчи томонда туриб ўзаро нақд пулсиз ҳисоб-китобларда, шунингдек, нақд пул берадиган шохобчалардан ва банкоматлардан нақд пул маблағларини олишда қўлланилади.

85. Ваколатли банклар халқаро пластик карточкаларини муомалага чиқариш ва уларга хизмат кўрсатишлари мумкин, бунда улар халқаро тўлов тизимлари билан тузилган шартнома-ларга мувофиқ операцияларни ўтказиш қоидаларига ва мазкур Низомга амал қилишлари керак бўлади.

86. Пластик карточкаларга хизмат кўрсатиш бўйича тузилган шартнома қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

- а) томонларнинг номи;
- б) шартнома предмети;
- в) томонларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари;
- г) томонларнинг жавобгарлиги;
- д) ҳисоб-китобларни ўтказиш шартлари;
- е) шартномани амал қилиш муддати ва уни бскор қилиш шартлари;

ж) низоларни ечиш тартиби;

з) томонларнинг юридик манзили.

87. Тегишлигига кўра пластик карточкалар шахсий, оилавий ва корпоратив хилларга бўлинади:

а) шахсий карточка — бу жисмоний шахсга берилган пластик карточка;

б) оилавий карточка — бу фойдаланувчига шахсий карточка ушловчининг ишончномасига асосан берилган пластик карточка;

в) корпоратив карточка — бу юридик шахслар ва юридик шахсни таъкил этмаган якка тартибдаги тадбиркорларга хизмат кўрсатишга белгиланган пластик карточка. Корпоратив карточкалардан иш ҳақи ва бошқа ижтимоий тусдаги тўловларни тўлаш, шунингдек, нақд пул маблағларини тўлашда фойдаланиш ман қилинади. (ЎзР АВ 23.06.2004 й. 1122-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МББ Қарори таҳриридаги кичик банд).

88. Ҳаракатланиш режимига кўра пластик карточкалар қуйидаги турларга бўлинади:

а) дебет — улардан фойдаланиш уни ушловчига эмитент ва мижоз ўртасидаги шартнома шартларига биноан унинг карточка счётида мавжуд бўлган пул воситаларидан товарларга, ишларга ва хизматларга ҳақ тўлашда фойдаланиш ва/ёки нақд пул воситаларини (корпоратив карточкалардан ташқари) олиш имкониятини берадиган карточка;

б) кредит — ундан фойдаланиш уни ушловчига эмитент билан тузилган шартномага асосан, товарлар, ишлар, хизматларга ҳақ тўлаш ва/ёки нақд пул воситаларини олиш учун (корпоратив карточкалардан ташқари) эмитент томонидан берилган кредит линияси ҳажмида операцияларни амалга ошириш имконини берадиган карточка;

в) электрон ҳамён — жисмоний шахснинг карточкаси бўлиб, ундан фойдаланиш уни ушловчига товарлар, ишлар, хизматларга ҳақ тўлаш ва/ёки пластик карточкадаги қолдиқ маблағлар чегарасида нақд пул маблағларини олишни амалга ошириш имкониятини беради.

Битта карточкада бир нечта «электрон ҳамёнлар» жойлаштириш мумкин.

89. Персонализация қилинганда пластик карточкага қуйидаги реквизитлар ёзилиши керак:

а) идентификацияловчи маълумотлар (карточканинг тартиб рақами, серияси ва бошқалар);

б) банк-эмитентнинг (пластик карточкаларини муомалага чиқарувчи банкнинг) хос рақами;

в) счётнинг тартиб рақами ва карточка ушловчининг фамилияси, исми, шарифи (ташкilotнинг номи);

г) карточканинг амал қилиш муддати.

Агар пластик карточкада бир нечта ҳамён мавжуд бўлса бирхиллаштирувчи маълумотлар ҳар бир ҳамёнига бир эмг. маънода бирхиллаштириши керак бўлади. Кўрсатилган реквизитлардан ташқари, карточкага операцияни амалга ошириш ва ҳисоб олиб бориш учун зарур бўлган бошқа қўшимча маълумотлар ҳам киритилиши мумкин.

90. Қайтадан персонализация қилиш учун қайтарилган пластик карточкаларнинг ҳисоби 93609-сонли «Сақланадиган бойликлар» номли кўзда тутилмаган ҳолатлар счётининг алоҳида шахсий счётида юритилади.

91. Пластик карточкалардан фойдаланилган ҳолда ўтказиладиган операциялар қоғозда ифода этилувчи (слип, электрон терминал

квитанцияси) ва/ёки электрон шаклда (терминал ёки банкоматнинг электрон дафтарида хужжат), шунингдек, ҳисоб-китоб иштирокчилари ўртасида тузилган шартномада кўзда тутилган бошқа хужжатларни (банкомат квитанциялари ва бошқалар) тузишни кўзда тутди.

Хужжатлар ҳисоб-китобда иштирок этувчи томонларга етарли бўлган нусхаларда тузилади. Квитанциялар ўтказилган операцияларни қўлда тиклаш учун етарли бўлган барча маълумотларни ўз ичига олиши керак.

92. Пластик карточкалардан фойдаланилган ҳолда ўтказилган операциялар давомида тузилган хужжатларнинг реквизитлари ўз ичига пластик карточкалар реквизитлари билан пластик карточкаларни ушловчиларнинг банкдаги счётлари реквизитлари ўртасидаги, шунингдек, корхоналарни тенглаштирувчи, ПВН, банкоматлар ва банк счётлари ўртасидаги мувофиқликни ишончли тарзда белгилашга имкон берувчи белгиларга эга бўлиши шарт.

93. Электрон хужжатлар банк-эквайерга (савдо ёки сервис хизмати кўрсатувчи банк), банк-эмитентга ёки шартномада қайд этилган Даврий клиринг марказига жўнатилади.

94. Битта банкнинг бўлинмалари ўртасида пластик карточкалар бўйича ҳисоб-китоблар технологияси, ишлатиладиган пластик карточкаларнинг тури ва ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда Бош банк томонидан мустақил равишда белгиланади.

95. Пластик карточкалар бўйича банклар ўртасидаги ҳисоб-китоблар қуйидаги вариантларни кўзда тутди:

а) ҳисоб-китобларни амалдаги электрон тўловлар тизими (ЭТТ) орқали умумий асосда ўтказилади;

б) кун давомида ўзаро мажбуриятларни яқуний мажбурий ҳисоб-китобни ва яқуний ҳисоб-китоблар суммасини тижорат банкларининг корреспондент счётлари орқали ҳисобга ўтказиш ёрдамида ҳисоб-китоблар иштирокчилари томонидан ташкил қилинган процессинг марказлар орқали ҳисоб-китобларни ўтказиш.

96. ЭТТ орқали пластик карточкалардан фойдаланган ҳолда ўтказилган операциялар бўйича умумий ҳисоб-китоблар қуйидаги тартибда амалга оширилади:

1) банк-эмитент томонидан ўтказилган авторизация ҳисоб-китобларда:

а) пластик карточкаларни ишлатиш орқали тузилган хизмат кўрсатилаётган савдо ёки сервис хизмати корхоналаридан олинган электрон хужжатлар асосида банк-эквайер унинг счётига маблағларни ўтказди, бунда автоматик тарзда дебетли электрон мемориал ордер шаклланади ва электрон тўловлар тизими орқали банк-эмитентга жўнатилади;

б) банк-эмитентда дебетли электрон мемориал ордер асосида дастурий тарзда миждзнинг карточка счтида маблағлар ҳисобдан чиқарилади. Дебетли электрон мемориал ордер қозғга чиқарилади ва кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

2) банк-эмитент томонидан маждурий равишда олдиндан авторизация қилинган ҳисоб-китобларда:

а) технологиялардан фойдаланиш қондаларига мувофиқ пластик карточкаларни ишлатиш орқали тузилган хизмат кўрсатилластган савдо ёки сервис хизмати корхоналаридан олинган электрон ҳужжатлар асосида банк-эквайерда автоматик тарзда электрон хабарнома шаклланади ва провонкаларни авторизация қилиш ва амалга ошириш учун ЭТТ орқали банк-эмитентга жўнатилади;

б) банк-эмитент олинган электрон хабарнома асосида транзакцияни авторизация қилади, электрон тўловлар тизими бўйича савдо ва сервис хизмати корхоналарининг талаб қилиб олинувчи депозит счтига маблағларни ўтказиш учун банк-эквайерга электрон тўловлар тизими бўйича юбориладиган, миждзнинг карточка счтидан маблағларни ҳисобдан чиқариш учун электрон мемориал ордери автоматлашган ҳолда шакллантиради;

в) банк-эмитентдан олинган электрон мемориал ордер асосида банк-эквайерда савдо ва сервис хизмати корхоналарининг талаб қилиб олинувчи депозит счтига маблағларни ўтказиш амалга оширилади. Мемориал ордер қозғга чиқарилади ва банкнинг кунлик ҳужжатлари йиғмасига тикилади.

97. Процессинг маркалари орқали ҳисоб-китобларни амалга ошириш қуйидаги тартибда амалга оширилади:

а) кун давомида пластик карточкалар бўйича барча операциялар ҳисоб-китоблар иштирокчилари томонидан тасдиқланган тартибда процессинг маркалари орқали амалга оширилади ва ҳисоб-китобларнинг иштирокчиси бўлган ҳар бир банк учун очилган алоҳида шахсий счтларда акс эттирилади;

б) ҳисоб-китоб иштирокчиларининг келишувига биноан якуний суммалар (маждуриятлар) Марказий банкнинг ҳисоб-китоб маркаларида очилган ва шартномада қайд этиб ўтилган даврийлик билан тижорат банкларини корреспондентлик счтлари орқали ўтказилади;

в) процессинг маркадан олинган маълумотлар асосида банклар пластик карточкалардан фойдаланилган ҳолда амалга оширилган операциялар бўйича миждзнинг счтига маблағларни ўтказиш ёки ҳисобдан чиқаришни амалга оширадлар.

Х. ЮРИДИК ШАХСНИ ҚАЙТА ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ТУГАТИШ ПАЙТИДА МАБЛАҒЛАРНИ ҲИСОБДАН ЧИҚАРИШ

98. Қайта ташкил этиш (қўшилш, бirlaшиш, ажралиб чиқиш, ўзгариш шаклида) пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларини тўлаш ваколатли органининг қарорига биноан қайта ташкил этилаётган юридик шахснинг мажбуриятлари бўйича жавобгарлик юклатилган ўша юридик шахснинг асосий депозит счётидан амалга оширилади.

99. Кредиторлар ва ҳуқуқий ворис ўртасида низо пайдо бўлган ҳолларда ҳуқуқий вориснинг счётидан маблағларни ҳисобдан чиқариш факатгина суд қарорига биноан амалга оширилади.

100. Юридик шахсни тугатишда тугатиш комиссияси тузилиб, ушбу комиссия белгиланган тартибда субъект тугатилганлиги тўғрисида кредиторларни ва манфаатдор томонларни огоҳлантиради ва банкка тугатиш комиссиясининг топшириғига биноан тугатилаётган юридик шахснинг счётидан маблағларни ҳисобдан чиқариш зарурлиги тўғрисидаги аризани тақдим қилади.

Тугатилаётган юридик шахснинг ҳамма счётлари тугатиш комиссиясининг ихтиёрига ўтади, бунда тугатилаётган юридик шахснинг имзо намуналари туширилган карточка кучга эга бўлмайди ва тугатиш комиссияси аъзоларининг имзо намуналари туширилган янги карточка расмийлаштирилади.

101. Банклар тугатиш комиссиясини тузган ташкилот ёки тугатиш комиссияси томонидан имзо намуналари бекор қилинмаган шахсларнинг топшириқларига асосан тугатилган юридик шахснинг сётларидан маблағларни ҳисобдан чиқариш учун жавобгар бўлмайдилар.

ХІ. НАЗОРАТ ВА ТАЪСИР ҚИЛИШ ЧОРАЛАРИ

102. Ҳисоб-китоблар бузилган ҳолларда банклар «Сётларни очиб, мижозларнинг сётларига маблағларни ўтказиш ва уларни ҳисобдан чиқариш, иш ҳақи учун ва Қонун ҳужжатларида кўзда тутилган бошқа аҳтиёжларга нақд пул бериш бўйича белгиланган талабларни бузганлиги учун тижорат банкларига жарима санкцияларини қўллаш тартиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ жавобгардирлар.

103. Тижорат банкларининг корреспондентлик сётлари орқали ўтадиган тўловлар бўйича барча операциялар, агарда овердрафт (қисқа муддатли кредит бериш) кўзда тутилмаган бўлса, қатъий равишда корреспондентлик сётида мавжуд бўлган маблағлар доирасида бажарилади.

4-§. Мижознинг банк ҳисобварағидан маблағларни низосиз тартибда ўчириш асослари ва тартиби.

Ҳақ ундиришга оид ижро ҳужжатларини банк орқали ижро этилиши

Ўзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилиги ва мулкчилик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгилаб қўйилган хусусий мулк дахлсизлиги ҳақидаги қондага таянган ҳолда (Конституциянинг 53-моддаси, II қисми) мулкний ҳуқуқларни ҳар томонлама кафолатлайди ва ҳимоя қилиш чораларини кўради.

Давлатнинг ва бошқа жисмоний ҳамда юридик шахсларнинг мулкний манфаатларини самарали ҳимоя қилиш шаклларида бири – маблағларни унинг эгаси розилигисиз олиб қўйилишига, ундан фойдаланишига тўсқинликлар қўйилишига йўл қўйилмаслигидир. Шунга кўра банк миждозининг ҳисобварағидаги пул маблағларини унинг розилигисиз олиб қўйиш – тасарруф қилиш умумий қондага кўра мумкин эмас. Айни пайтда давлатнинг, ўзга юридик ва жисмоний шахслар манфаатларини маблағлар қарздор томонидан ўз вақтида тўланмаслигидан ҳимоя қилиш мақсадида қонунчиликда банкдаги ҳисобварақда сақланаётган пул маблағларини қонун ҳужжатларида махсус назарда тутилган ҳолларда, асослар ва шартларга кўра ҳамда белгиланган тартибда маблағ эгаси розилигисиз (низосиз) олиб қўйилишига йўл қўйилади.

Банк ҳисобварағида сақланаётган банк миждози маблағларини эгасининг розилигисиз (низосиз) ўчириш (олиб қўйиш)нинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексиди (783-784 моддалар), «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунда (31-33 моддалари)¹, «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуни², Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 12 февралда 406-сон билан рўйхатга олинган, «Хўжалик субъектлари банк ҳисобварағидан пул маблағларини ўчириш тартиби тўғрисида»ги йўриқномада³ ва бошқа қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган.

Банк миждози ҳисобварағидан пул маблағларини унинг руҳсатсиз, низосиз тартибда ўчириш банк ҳуқуқи назариясида

¹ Ўзбекистоннинг янги қонунлари, №13, Т., «Адолат», 1996 йил.

² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2001-сон, 145-модда.

³ Банк ахборотномаси, 1998 йил, 9-сон.

турлича қарашларга сабаб бўлаётган бирмунча мураккаб муаммолардан ҳисобланади. Бу банк ҳуқуқий муносабати иштирокчиларининг ҳам хусусий, ҳам оммавий манфаатларига дахл қилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасида «Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум қилиниши мумкин» деб эълон қилинган. Ушбу конституциявий қоида Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонунларида янада аниқлаштирилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 166-моддасида ҳам мулк дахлсиз эканлиги ва мулк ҳуқуқини чеклашга қонунда бевосита назарда тутилган ҳолатлардан ташқари ҳолларда йўл қўйилмаслиги кўрсатилган. Бундай қоидаларнинг «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги, «Корхоналар тўғрисида»ги ва бошқа қонунларда ҳам белгилаб қўйилганлиги ушбу ҳуқуқ бизнинг жамиятимизда ҳақиқатдан ҳам муқаддас ҳамда дахлсиз эканлигини таъкидлайди.

Ана шундай ҳуқуқий муҳитда пул маблағларини ҳисобварағидан низосиз тартибда ўчириш мулкнинг муайян тури саналмиш пул маблағи эгасининг муқаддас ҳуқуқларига дахл қилаётгандек, ушбу ҳуқуқларнинг поймол этилишига йўл очаётгандек кўринади. Аксинча, ҳисобварағдан пулларни низосиз ўчириш ва уларни тегишли ҳақ ундирувчилар ҳисобварағига қўшиб ёзиб қўйиш айнан дахлсиз мулк ҳуқуқини муҳофаза этишга қаратилган. Бундан ташқари ҳисобварағдан пул маблағларини низосиз тартибда ўчиришнинг асл мақсадида ҳам аслида мулкий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш, бузилган ҳуқуқларни, ҳақ ундирувчилар ҳуқуқларини ҳимоялашга қаратилган, чунки ана шундай мажбурий тарздаги ҳаракат содир этилишидан аввал ҳисобварақ эгаси саналмиш маблағлар мажбуран тортиб олинаётган шахс томонидан қонун талаблари қўпол тарзда бузилган, бошқа шахсларнинг қонуний ҳуқуқлари поймол этилган ҳамда бу далил тегишли ваколатга эга бўлган давлат органлари чиқарган қарор билан тасдиқланган бўлади. Шу сабабли пул маблағларини ҳисобварақдан сўзсиз тартибда ўчиришга эҳтиётлик билан ёндашиш лозим бўлади.

Пул маблағларини низосиз тартибда ҳисобварақдан ўчиришни ҳуқуқий тартибга солиш масалалари Ўзбекистон Республикаси ФК (783-модда), «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонун (31-модда), бошқа қонунлар ҳамда бир қатор қонун ҳужжатлари билан ҳал этилади.

Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоб қоидаларида кўрсатилишича:

- низосиз тартибда ўчириш тартиби белгиланган ҳолларда ҳақ ундирувчининг талаби билан;
- бошқа ҳолларда эса ижро ҳужжатлари ва уларга тенглаштирилган бошқа ҳужжатлар бўлганида маблағ эгаси розилигисиз пул маблағлари ҳисобварағидан ўчирилиши мумкин.

Маблағлар ҳисобварақдан:

- солиқ органлари фармони билан солиқлар ва бошқа носолиқ тўловлар бюджетга ўз вақтида тўланмаганида;
- ижтимоий суғурта жамғармаси органлари (пенсия жамғармаси) фармойиши билан қарзларни ундириш учун низосиз тартибда ўчирилиши мумкин.

Маблағлар низосиз тартибда ўчирилишига асос бўладиган ижро ҳужжатлари жумласига қуйидагилар киради:

- хўжалик судлари томонидан берилган буйруқлар;
- судлар томонидан берилган ижро варақлари;
- нотариуслар томонидан бажарилган ижро ёзувлари.

Шунингдек, низосиз тартибда тўловлар амалга оширилиши лозим бўлган тўлов талабномалари, автомобиль йўллари таъмири учун олинadиган тизим бўйича қарзларни ундириш ҳақида ҳакамлар фармойишлари, қарздор томонидан тан олинган суммаларни ундириш ҳақидаги кўрсатмалар, ҳукумат қарорларида назарда тутилган бошқа турдаги тўловлар ҳам ижро ҳужжатларига тенглаштирилади ва улар асосида низосиз тартибда ҳисобварақаларидан пул маблағларини ўчиришга йўл қўйилади.

Ҳисобварақларидан пул маблағларини ўчириш тегишли солиқ ёки бошқа органларнинг тўлов топшириқномалари, суд ижрочиларининг бевосита мурожаатлари асосида, тегишли ҳужжатларнинг асл нусхаси ёки дубликати бўлганида (нусха асос бўлмайдиган) амалга оширилади.

Амалдаги қонунчиликка кўра мижоз ҳисобварағидан пул маблағларини ўчирилишига асос бўладиган ҳужжатлар ваколатли давлат органлари ёки ҳақ ундирувчилар томонидан белгиланган муддатда банкка тақдим этилиши лозим. Ижро ҳужжатларини банкка тақдим этиш бўйича қуйидаги муддатлар белгилаб қўйилган:

- судлар томонидан берилган ижро ҳужжатлари бўйича – бир йил ичида;
- нотариал идоралар ижро ёзувлар бўйича (қонунда бошқача назарда тутилмаган бўлса) – бир йил;

- хўжалик суди буйруқлари бўйича – уч ой;
- меҳнат низолари комиссияси гувоҳномалари бўйича уч ой.

Ушбу муддатлар ўтганидан кейин тақдим этилган ҳужжатлар асосида ҳисобварақдан пул маблағларини низосиз тартибда кўчиришга йўл қўйилмайди. Ҳужжатнинг банкка ёки суд ижро-чисига тақдим этилиши муддатнинг узилишига ва уни тақдим этилган кундан янгидан ҳисобланишига сабаб бўлади.

Давлат бюджетига, суғуртасига, ижтимоий таъминот органларига маблағ ундириш мақсадида тақдим этилган ҳужжатларга нисбатан муддатлар татбиқ этилмайди ва улар асосида муддатдан қатъий назар ҳисобварақдан пул маблағларини ўчириш амалга оширилади.

Тақдим этилган ҳақ ундириш ҳақидаги ҳужжатлар асосида ҳақ ундириш қонунда бевосита назарда тутилган ҳолларда тўхтатиб турилади ёки бекор қилинади.

Мижоз ҳисобварақдан пул маблағларини ўчириш пайтида бир неча ҳақ ундирувчи ёки бир неча ижро ҳужжатлари мавжуд бўлганида маблағларни ундириш навбати қонун ҳужжатлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1998 йил 12 февралда тасдиқланган В-55 сонли «Хўжалик субъектлари банк ҳисобварақларидан ўчириш тартиби тўғрисидаги йўриқнома»да белгилаб қўйилган. Мабодо, ана шундай вазиятда маблағлар старли бўлмаса, у ҳолда биринчи навбатда мутаносиб равишда давлат бюджетига, пенсия фонди ва бошқа бюджетдан ташқари фондларга ҳамда меҳнат ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқувчи талабларни қондиришга оид мажбуриятларни қондириш учун ундирилади, кейин эса қолган талаблар қондирилади.

Қайта ташкил этилаётган ёки тугатилаётган юридик шахслар ҳисобварақидан пул маблағлари ўчириш тугатиш комиссияси иштирокида белгиланган тартибда амалга оширилади¹.

Мижознинг банк ҳисобварағида унга билдирилаётган пул талаблари ва унинг бошқа турдаги пул мажбуриятларини тўла адо этишлик учун старли маблағ бўлмагани тақдирда талаблар қонун ҳужжатлари билан белгилаб қўйилган ва навбатга кўра банк томонидан ижро этилади².

Ҳисобварақдаги пул маблағларни унга қўйилган барча талабларни қондириш учун старли бўлмаган тақдирда, пул маблағларни қуйидаги навбатда ўчирилади:

1 «Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги Низом»нинг 10-параграфи (98 – 101 бандлари).

2 ФКнинг 784-моддаси.

биринчи навбатда меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган талабларни, алиментлар ундириш тўғрисидаги, муаллифлик шартномалари бўйича ҳақ тўлаш, шунингдек, ҳаётга ва саломатликка етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш тўғрисидаги талабларни қондириш учун ҳисобварақдан пул ўтказишни еки пул беришни назарда тутувчи ижро ҳужжатлари бўйича пул ўчирилади;

иккинчи навбатда бюджетга ва бюджетдан ташқари фондларга тўловларни назарда тутувчи тўлов ҳужжатлари бўйича пул ўчирилади.

Мавзунини ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Ҳисоб-китоблар тушунчасини беринг.
2. Ҳисоб-китобларнинг фуқаролик ҳуқуқий асослари нима?
3. Банк тизимидаги ҳисоб-китобларнинг ўзига хос хусусиятлари нимада?
4. Банкларда ҳисоб-китобларни ташкил қилишнинг ҳуқуқий асослари нималар?
5. Ҳисоб-китобларни иқтисодий ҳаётдаги аҳамиятини сўзлаб беринг.
6. Банк ҳисоб-китоб шартномаси нима ва унинг ҳуқуқий жиҳатлари нимада?
7. Банк ҳисобварағи шартномаси таърифнинг асоси қайси қонунда берилган?
8. Ҳисобварақ бўйича операциялар ва уларни бузиш оқибатлари қайси қонун ҳужжатида берилган?
9. Миждознинг ҳисобварағидаги пуллардан банк фойдаланиши мумкинми ва у қандай амалга оширилади?
10. Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар банк томонидан ошқор қилинганда, миждоз келтирилган зарарни ўрнини банкдан талаб қилиши мумкинми, мумкин бўлса қайси қонунга кўра?
11. Банк ҳисоб-китобининг шаклларини айтинг.
12. Тўлов топшириғи билан ҳисоб-китоблар қайси қонунга кўра тартибга солинади?
13. Аккредитив бўйича ҳисоб-китоб қилишнинг ҳуқуқий асосини айтинг.
14. Аккредитив бўйича ҳисоб-китобда банк эмитент билан ижрочи банкнинг жавобгарликлари қандай ҳал қилинади?

15. Инкассо бўйича ҳисоб-китобларни амалга оширишнинг ҳуқуқий асоси қайси қонунда берилган?

16. Чеклар билан ҳисоб-китобнинг ҳуқуқий асослари қайси қонун ҳужжати билан белгиланган?

17. Аваль нима ва унинг чекка қандай алоқаси бор?

18. Пластик карточкалар билан ҳисоб-китоб қилишнинг ҳуқуқий асослари қасрда берилган?

19. Мижознинг банк ҳисобварағидан маблағларни низосиз тартибда кўчириш ҳуқуқий асосларини айтинг?

20. Мижознинг маблағларини банк ҳисобварағидан сўзсиз тартибда ўчиришнинг қандай юридик асослари бор?

7-боб. БАНК ОМОНАТ ВА КРЕДИТ МУНОСАБАТЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ

1-§. Омонат ва кредит муносабатлари тушунчаси ҳамда уларнинг иқтисодиётдаги ўрни

Мамлакатда пул муомаласини тартибга солиниши ва муомаладаги нақд пул массасини талаблар даражасига тўла мос келишини таъминлаш, пул кадрсизланиши жараёнларини тўхтатиб туриш, юридик ва жисмоний шахслар вақтинча бўш турган пул маблағларини банкка жалб этиш ва уларни иқтисодий тараққиёт мақсадлари учун инвестиция қилинишини таъминлаш, юридик ва жисмоний шахсларнинг нақд пул суммаларига бўлган эҳтиёжларни қондириш — тижорат банклари олдида турган муҳим вазифалардан саналади.

Ўзбекистон Республикасида пул-кредит сиёсати ишлаб чиқиши ҳамда рўёбга чиқарилиши чоғида тижорат банклари имкониятларидан тўлиқроқ фойдаланиш ва уларнинг мамлакатимиздаги молиявий барқарорликни таъминлаш, иқтисодиётни янада ривожлантириш, аҳоли моддий турмуш шароитларини юксалтиришга самарали таъсирини кўпайтиришга қаратилган тадбирлар кўрилмоқда¹.

Мамлакатимизда самарали пул-кредит сиёсатини амалга ошириш, молиявий барқарорликни таъминлаш, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларни зарур маблағлар билан таъминлаш, миллий валютаимиз — сўмнинг бошқа хорижий валюталарга нисбатан кадр-қимматини бир маромда сақлаб туриш, аҳолининг талаб-эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи муҳим иқтисодий механизмлардан бўлиб — юридик ва жисмоний шахслар бўш пул маблағларини банк омонатига жалб қилиш ҳамда мазкур жалб қилинган маблағлардан иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт мақсадларида омилкорлик би-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2002 йил 15 ноябрдаги «Республика банк Кенгагини тузиш тўғрисида»ги, 2002 йил 30 мартдаги «Пул массаси ўсишини чеклаш ва молия интизомига риоя этиш масъулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонлари; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 августдаги «Пул маблағларини банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 280-сонли, 2004 йил 24 сентябрдаги «Пластик карточкалар асосида ҳисоб-китоб қилиш тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 445-сонли ва бошқа Қарорлари.

лан фойдаланиш – уларни кредитлар шаклида бериш йўли билан халқ хўжалигини сармоялаш ҳисобланади.

Банк омонатлари ва банк кредити билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида (XXV боб, 122–124-моддалар), Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексида 41-боб, (732–748-моддалар); 43-боб (759–770-моддалар)¹; «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонунда (IV бўлим 23–31-моддалари)², «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунда (III бўлим 20–35-моддалар)³; «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида»ги⁴, «Кредит уюшмалари тўғрисида»ги⁵ ва бошқа қонунларда, Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари, Ҳукумат қарорлари⁶ ҳамда идоравий мсёррий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгилаб қўйилган⁷.

2-§. Омонат сақлаш ва унинг ҳуқуқий асослари.

Омонат шартномаси ҳамда унинг мазмуни

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг II-моддасида омонатларни жалб этиш, кредитларнинг қайтарилиши, фойзлилиги ҳамда муддатлилиги шarti билан ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан кредит-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т., 2003 й.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 12-сон, 47-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 12-сон, 54-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 9-сон, 61-модда.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 9-сон, 59-модда.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 7-декабрдаги «Давлат тижорат халқ банкини ривожлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги «Иқтисодий кредитлаш механизмини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 349-сонли қарори ва бошқа қарорлари.

⁷ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2000 йил 1 мартдаги 905-сонли «Тижорат банклари кредит сисатига нисбатан қўйиладиган талаблар тўғрисидаги Низом», Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2001 йил 3-октябрда 1074-сон билан рўйхатга олинган «Якка тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес субъектларини бюджетдан ташқари фондлардан тижорат банклари орқали кредитлаш тартиби тўғрисидаги низом» ва бошқа мсёррий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

лар бериш банклар томонидан амалга ошириладиган банк операцияларнинг асосий турларидан ҳисобланади. Ҳар иккала операция ҳам мамлакатдаги пул маблағлари билан боғлиқ иқтисодий жараёнларни бошқариш, пул ресурсларидан айрим фуқаролар, ҳўжалик юривчи субъектлар ҳамда давлат ва жамият манфаатларида оқилона, энг кўп фойда беришни мўлжаллаган ҳолда фойдаланиш мақсадларига хизмат қилади. Вақтинча бўш турган пул маблағларини йирик инвестиция лойиҳаларини рўсбга чиқарилишига йўналтириш йўли билан мамлакат иқтисодий тараққиётига кўмаклашишга хизмат қилади. Ушбу банк операциялари пул маблағларини жамлашга ва мақсадга мувофиқ тақсимлашга қаратилган ягона иқтисодий жараённинг босқичлари сифатида баҳоланиши мумкин.

Амалдаги умумфуқаролик ва банк қонунчилиги ушбу иқтисодий жараён иштирокчилари бўлган омонат қўювчи шахслар, банк-кредит муассасалари ҳамда банк кредити истеъмолчилари бўлмиш жисмоний ва юридик шахслар ҳуқуқларя, қонуний манфаатларини қўриқлаш, бу ҳуқуқлар бузилган тақдирда эса уларни қайта тиклашга қаратилган аниқ воситаларни кўзда тутуди, кафолатларни белгилаш кўяди. Бундай ҳуқуқий воситаларнинг энг асосийларидан бири, бу банк омонати ва банк кредити шартномалари бўлиб, улар ҳимоялаш воситалари бўлишдан ташқари омонат ва кредитга оид муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш, бу муносабатлар иштирокчиларининг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жавобгарликларини белгилаш воситаси бўлиб, улар ўртасида ана шу йўналишдаги муносабатлар кенгайишини тасдиқловчи расмий гувоҳнома – ҳужжат вазифасини ҳам бажаради.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 759-моддасига мувофиқ **«Банк омонати шартномаси бўйича биринчи тарафдан (омонатчидан) қабул қилиб олган ёки унинг номига келган пул суммасини (омонатни қабул қилиб олган иккинчи тараф банк) шартномада назарда тутилган шартлар асосида ва тартибда омонат суммасини қайтариш ва унга фонслар тўлаш мажбуриятини олади»**.

Банк омонати шартномаси омонатларни жалб этиш билан боғлиқ банк операцияларини амалга ошириш ваколатини олган банклар ва бошқа кредит муассасалари билан омонатчи жисмоний ва юридак шахслар ўртасида тузилиши мумкин. Қонунда белгиланганидек, омонатчининг пул маблағи банкка келиб тушган ёки топширилган кундан бошлаб банк омонати шартномаси тузилган ҳисобланади.

Банк ски бошқа кредит муассасасининг аҳолидан ва юридик шахслардан омонат қабул қилишга ҳақли эканлиги ушбу муассасага Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки томонидан белгиланган тартибда беришни махсус рухсатнома (лицензия)да кўрсатиб қўйилган бўлиши лозим.

Ана шундай махсус рухсат (лицензия) олмагани ҳолда фуқаролардан омонат қабул қилган банк ёки бошқа шахс омонатни дарҳол қайтариб бериши, шунингдек, ўзининг ана шундай ғайриқонуний ҳаракати гуфайли етказилган зарар ўрини тўла қоплаб бериши лозим. Бундай зарар жумласига ўз маблағини ишониб топширган фуқаро ололмай, қолган даромад ва фойда суммалари, унга етказилган маънавий зарарлар киритилиши мумкин.

Тегишли рухсат (лицензия)сиз юридик шахслар маблағи омонатга қабул қилинганда бундай шартномаларнинг белгиланган тартибда ҳақиқий эмас деб топилшига ва айбдорга фуқаролик кодексининг 327-моддасида кўзда тутилган жавобгарлик қондалари қўлланилиши мумкин. Ушбу моддага кўра, бошқа шахсларнинг пул маблағларини ғайриқонуний жамғариш натижасида улардан фойдаланганлик учун ушбу маблағлар суммасига фоиз тўланиши керак.

Фоиз миқдори кредитор яшайдиган жойда, кредитор юридик шахс бўлганида эса, унинг жойлашган ерида пул мажбурияти ёки унинг тегишли қисми бажарилган кунда мавжуд бўлган банк фоизларининг ҳисоб ставкаси билан белгиланади. Қарз суд тартибда ундирилганида эса кредиторнинг хоҳишига кўра қарз берилган кундаги ёки суд қарори чиқарилган кундаги банк фоизининг ҳисоб-ставкасига қараб ундириб берилиши мумкин.

Банк омонати шартномаси одатда ёзма шаклда ҳар иккала томон имзолайдиган махсус ҳужжат тарзида тузилиши ва расмийлаштирилиши лозим. Бироқ қонунга мувофиқ белгиланган банк қондаларида ва банк амалиётида қўлланиладиган иш муомаласи одатда, кўзда тутилган ҳолларда шартномага хос хусусиятларни ўзида акс эттирувчи бошқа ҳужжатлар тузилганлиги ва омонат қўювчига берилганлиги ҳам банк омонати шартномаси тузилганлигини тасдиқловчи факт ҳисобланиши ва шартнома тузилганидаги ҳуқуқий оқибатларни юзага келтириш мумкин. Ана шундай ҳужжатлар қаторига омонат дафтарчаси, жамғарма (депозит) сертификати ёки бошқа ҳужжатлар киритилиши мумкин. Шундай қимматли қоғоз саналувчи бланкларга қўйиладиган асосий техник талаблар Ўзбекистон Республикаси

Марказий банки бошқаруви томонидан 1998 йил 9 ноябрда тасдиқланган «Техник талаблар»да кўзда тутилган.

Амалдаги фуқаролик ва банк қонунчилиги жисмоний шахсларнинг ҳам, юридик шахсларнинг ҳам пул маблағларини омонатга жалб этиш мумкинлигини белгилайди ҳамда жисмоний шахслар пул маблағларини жалб этишнинг ўзига хос хусусиятларини белгилаб қўяди. Бу хусусиятлар фуқаролар омонатларини ҳимоялашнинг махсус, қушимча чоралари белгиланганлиги билан ажралиб туради.

«Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунда ўзбек сўмида ҳам, чет эл валютасида ҳам омонатлар қўйилиши ёки қабул қилиниши мумкинлиги назарда тутилади. Банк омонати шартномаси фуқаролик ҳуқуқий белгиларига кўра бир томонлама, реал ҳамда ҳақ баробарига тузиладиган шартномалардан саналади. Омонатчи жисмоний шахслар ўз пул маблағларини сақлашлик учун чекланмаган миқдорда омонат ҳисобларига эга бўлишлари мумкин.

Юридик шахслар томонидан депозит ҳисоб парақлари ва маблағларни сақлаш тартиблари «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»га қонун асосида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқаруви томонидан 1998 йил 22 августда тасдиқланган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 18 ноябрда 539-рақам билан қайд этилган.

«Ўзбекистон Республикаси банкларда очиладиган банк ҳисоб рақамлари тўғрисидаги йўриқнома»да белгилаб қўйилган.

Фуқаролик кодексининг 759-моддасида фуқаро омонатчи бўлган банк омонати шартномаси оммавий шартнома бўлиб ҳисобланиб, оммавий шартномага хос хусусиятлар фуқаролик (кодексининг 358-моддасида санаб кўрсатилган ва унга мувофиқ жисмоний шахслардан омонатлар қабул қилиш ҳуқуқи берилган банк уни мурожаат қилувчи ҳар қандай фуқаролардан пулларни омонатга қабул қилиши лозим бўлади. Бунда банк қонунда бевосита кўрсатиб қўйилган ҳоллардан ташқари кимгадир афзаллик беришга, кимнингдир ҳуқуқларини чеклашга ҳақли бўлмайди, барча шахслар билан бир хил шартларда шартнома тузиши керак бўлади. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан банк омонати шартномаси тузиш пайтида ҳар иккала томон учун мажбурий бўлган қоидалар ишлаб чиқирилиши ва жорий этилиши мумкин. Қонун талабларига ва мазкур мажбурий қоидаларга зид келувчи шартномалар ўз-ўзидан ҳақиқий

саналмайдиган битимлар бўлиб ҳисобланади. Банк омонатининг турлари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 762-моддасида кўрсатилган бўлиб, унда омонат талаб қилиниши биланок берилиши (талаб қилингунча сақланадиган омонат бўлса) лозим бўлган ҳамда омонатни шартномада белгиланган муддат тугаганидан кейин қайтариш (муддатли омонат бўлса) лозим бўладиган омонатларга бўлинади.

Банк омонати шартномасида қайтариб беришнинг қонуни ҳужжатларига зид бўлмаган бошқа шартлари асосида омонатлар қўйиш ҳам (масалан, ютуқга, болалар учун ва ҳоказо) назарда тутилиши мумкин.

Муддатли ёки муддатсиз қўйилган омонатлар омонатчи томонидан ёки бошқа учинчи шахслар томонидан умумий қоидага кўра шартномада кўзда тутилган ҳолларда нақд пул топшириш ёки пул ўтказиш йўли билан тўлдирилиши мумкин. Шунингдек, омонатга қўйилган маблағлар омонатчининг талаби билан истаган пайтда қайтарилмоғи шарт. Бунда муддатли омонатлар белгиланган муддатидан аввал қайтариб олинганида уларга талаб қилиб олинадиган омонатлар учун белгиланган ставкаларда пайтирилган фоизлар тўланиши кўзда тутилган.

Муддатли ёки муайян шарт назарда тутувчи омонат муддати тамом бўлгач ёки белгиланган шарт юз берганидан кейин ҳам қайтариб олинмаганлиги бундай омонатни талаб қилиб олинадиган (оддий) омонатга айланишига сабаб бўлади. Омонат шартномасида бошқача ҳол назарда тутилиши мумкин. Омонатчи вафот этган ҳолларда омонатни қайтариб олиш ёки қайси расмийлаштириш масалалари Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1150-моддасида белгиланган тартибда ҳал этилади. Қўйилган барча омонатларга банк томонидан банк омонати шартномасида назарда тутилган миқдорда фоизлар тўлайди.

Банк омонати шартномада махсус кўрсатиб қўйилган бўлса, талаб қилиб олингунча қўйилган омонатларга тўланадиган фоизлар миқдори банк томонидан ўзгартирилиши мумкин. Банк фоизлари камайтирилган тақдирда, бу банк фоизларни камайтириши тўғрисида қарор қабул қилинганидан кейин қўйилган омонатларга нисбатан қўлланилади. Ундан аввал қўйилган омонатларга нисбатан эса шартномада бошқача ҳол назарда тутилган бўлмаса омонатчи бу ҳақда ёзма хабардор қилинганидан кейин бир ой ўтгач қўлланилиши мумкин. Муддатли омонатлар учун тўланадиган фоиз ҳақлар шартномада бу ҳақда махсус кўрсатиб

қўйилган ҳоллардан ташқари банк томонидан бир томонлама пасайтарилишига йўл қўйилмайди.

Банк қабул қилиб олган омонатнинг қайтариллишини таъминлаши шарт. Ушбу кафолатни амалга оширилиш воситалари ва усуллари қонунлар билан ҳамда банк омонати шартномасида назарда тутилди.

Банк томонидан омонатга қайтариллиши таъминланмаган таъминотни йўқотган ёки омонлаштирилган банк омонатига тегишли фозилар тўлашдан ташқари омонатчи кўрган барча зарарларни қоплаб бериши шарт. Қонунда учинчи шахс фойдасига омонат қўйилиш мумкинлиги назарда тутилган бўлиб, тегишли пул банкка келиб тушган пайтдан бошлаб у омонатчи ҳуқуқларига эга бўлади.

Омонат қўйилганлигини тасдиқловчи асосий ҳужжатлар омонат дафғарчаси ва омонат (депозит) сертификати бўлиб, уларнинг асосий белгилари ва хусусиятлари Ўзбекистон Республикаси фуқаролик кодексининг 769–770-моддаларида, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан ишлаб чиқилган ва жорий этилган меъёрий ҳужжатларда назарда тутилган.

Фуқароларнинг тижорат банклари ва бошқа кредит муассасаларига қўйилган омонатлари ўз вақтида қайтарилишини ҳамда уларнинг ишончли тарзда муҳофаза қилинишини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий базани янада мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш юзасидан кейинги йилларда муҳим тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг «Банк сирини тўғрисида»¹ги, «Фуқароларнинг банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида»²ги, «Кредит уюшмалари тўғрисида»³ги ва бошқа қонунларнинг қабул қилиниши банк муассасаларида сақланаётган фуқаролар омонатлари учун зарур ҳуқуқий кафолат яратди ва банк муассасаларига бўлган ишончнинг ортишига, банклардаги омонат қўйилмалари ҳажмини ортишига сабаб бўлди⁴. Хусусан, 2004 йилда банклардаги аҳоли депозитлари 2003 йилга нисбатан 40,5 млрд. сўмга кўпайиб, умумий миқдори 298 млрд. сўмни ташкил этди⁵.

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 19-сон, 174-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 17–18 сон, 137-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 9-сон, 59-модда.

⁴ Мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг 2004 йил 9 ойини якунилари тўғрисида. «Халқ сўзи», 2004 йил 11 ноябрь.

⁵ «Халқ сўзи». 2005 йил 9 август.

Омонатчиларга банк муассасаларига қўйилган омонатларни ўз вақтида қайтарилишини таъминлаш, аҳолининг банк тизимларига ишончини янада орттиришда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 5 августдаги «Банкдаги депозит ҳисобварақлардан нақд пул тўловларини узлуксиз таъминлаш кафолатлари тўғрисида»ги қарори муҳим аҳамиятга эга бўлди.

3-§. Кредит шартномаси тушунчаси ва унинг асосий белгилари. Кичик ва хусусий бизнес субъектларини кредит билан таъминлаш

Юқорида таъкидланганидек, кредит муносабатлари воситасида турли манбалар ҳисобига жамғарилган маблағлар иқтисодий-ижтимоий лойиҳаларни ҳал этишга жалб этилади ва муайян халқ хўжалиги вазифаларини бажаришга имкон яратилади.

Кредит операциялари тижорат банклари фаолиятида асосий ўринлардан бирини эгаллайди ва банк унинг воситасида юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг омонатга жалб этилган маблағлари, ўз маблағлари ҳамда ташкил этилган мақсадли давлат маблағлари ҳисобига тадбиркорлик субъектларига, фуқароларга турли кўринишлардаги кредитлар бериш, эвазига фойзалар олиш орқали тижорат фаолиятини амалга оширади.

Давлат ўз иқтисодий ва ижтимоий сиёсати устувор йўналишларини амалга ошириш учун муайян тармоқларни қўллаб-қувватлаш ҳамда рағбатлантириш билан шуғулланади. Ана шундай қўллаб-қувватлаш шаклларида бири — тегишли соҳани имтиёзли шартларда тижорат банклари орқали кредит билан таъминлашдан иборатдир.

Ушбу йўналишдаги давлат сиёсатининг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги «Иқтисодий ва ижтимоий кредитлаш механизмини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 349-сонли, 2003 йил 4 февралдаги «Пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 63-сонли, 2003 йил 23 декабрдаги «Кичик тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш механизмини такомиллаштириш тўғрисида»ги 563-сонли қароридан ва бошқа меъриёв-ҳуқуқий ҳужжатларда мустаҳкамланган.

Амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида 2004 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес субъектларига барча молиялаш манбалари ҳисобидан жами 354 млрд. сўм миқдорда кредитлар ажратилган бўлиб, унинг 249 млрд. сўми ёки 70,3 фоиз узок муддатли кредитларни ташкил этди. Шу ҳисобдан мамлакатда 81 мингта янги иш ўринлари яратилди.

Бугунги кунда (2005 йил 1 январь ҳолатига кўра) республикада 32 та тижорат банки рўйхатдан ўтказилган бўлиб, уларнинг 2 таси давлат банки, 14 таси акциядорлик-тижорат банки, 5 таси хорижий сармоя иштирокидаги банklar, 10 таси эса хусусий банklarдан иборат. 2004 йилда Ўзбекистонда 6 та янги кредит уюшмалари рўйхатга олинди, уларнинг умумий сони 20 тага етди¹.

Кредит муносабатларини амалга оширишнинг асосий ҳуқуқий шакли кредит шартномаси тузишдир.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 744- моддасига мувофиқ:

«Кредит шартномаси бўйича бир тараф — банк ёки бошқа кредит ташкилоти (кредитор) иккинчи тараф — (қарз олувчи)га шартномада назарда тутилган миқдорда ва шартларда пул маблағлари (кредит) бериш, қарз олувчи эса олинган пул суммасини қайтариш ва унинг учун фоизлар тўлаш мажбуриятини олади. Кредит шартномаси банк амалиётида банк ссудаси (қарзи) шартномаси деб ҳам юритилади.

Банк кредити шартномаси оддий қарз шартномасидан ўз субъектлари ва объектлари доираси билан фарқ қилади. Энг аввало, кредит шартномасида қарз берувчи бўлиб тегишли валютатга (лицензияга) эга бўлган банklar ва бошқа кредит ташкилотлари (масалан, жамғармалар, суғурта ташкилотлари)гина қатнаша олиши мумкинлиги, иккинчидан, бу шартноманинг кредити фақат пул (ўзбек сўмларидаги ёки чет эл валютасидаги) маблағларигина бўлиши мумкинлиги қайд этилмоғи лозим.

Кредит шартномаси ҳақ баробарига, қайтарилиши шарт билан, олдиндан кафолатланиш йўли билан, мақсадли шаклда тузилади. У бир томонлама, реал тузилади. Томонлар келишувига кўра ёки қонунда бевосита кўрсатилган ҳолларда бу шартнома текин (фоиз олинмасдан) тузилиши ҳам мумкинлиги қонунда кўзда тутилган.

¹ Пул-кредит соҳасидаги мавжуд вазият ва монстар сисстемини 2005 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари. Банк ахборотиномаси, 2005 йил 30 март, №14.

Фуқаролик кодексининг 745-моддасига кўра кредит шартномаси ёзма тузилиши шарт. ёзма шартномага рўй қилмаслик унинг ҳақиқий бўлмаслигига олиб келади. Кўпчилик ҳолларда ҳар иккала томон имзолайдиган ягона ҳужжат шаклидаги шартнома тузилади. Аммо айрим ҳолларда қара олувчи бу ҳақда ёзма ариза ва ўз илтимосини асословчи ҳужжатлар (техник-иктисодий асослар, бизнес режа) билан мурожаат қилиши мумкин. Банк ариза ва тақдим этган ҳужжатларни, кредит олиш шартларини, қара олувчининг тўлов қобилияти, кредит олинган лойиҳа таваккалчилиги олинган фойда ҳажми, кредит кафолатлари ва бошқа ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда кредит бериш ёки илтимосни рад этиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин.

Айрим тармоқлар бўйича ёки айрим объектлар бўйича кредит билан таъминлашнинг ўзига хос қоидалари алоҳида меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади. Масалан, ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1999 йил 9 октябрда тасдиқланган 330-сонли «Хўжалик юритувчи субъектларни Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан узоқ ва ўрта муддатли кредит билан таъминлашни ташкил этиш қоидалари», «Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан юридик шахс мақомини олиб фаолият кўрсатаётган фермерлик хўжаликлари ва кичик бизнеснинг бошқа субъектларини миллий ва чет эл валютасида микрокредитлаш тартиби», 2000 йил 7 мартда 907 тартиб рақами билан рўйхатга олинган. «Ўзбекистон Республикаси инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларни молиялаш ва кредит билан таъминлаш тартиби», «Шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан кредит линияси очилганида тижорат банклари томонидан деҳқон ва фермер хўжалиklarини кредит билан таъминлаш тартиби», Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва бошқа бир қатор манфаатдор вазирликлар ҳамда идоралар томонидан 1998 йил 20 июлда тасдиқланган «Бюджетдан ташқари жамғармалар томонидан Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида кредит линиялари очиш йўли билан кичик ва ўрта бизнес субъектларини кредит билан таъминлаш тартиби» ва бошқа меъёрий ҳужжатлар амал қилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1998 йил 22 августда «Банкларга ломбард кредит бериш тартиби тўғрисида низом» тасдиқланган.

Кредит берилиш усуллари, улар учун олинган фонд ҳақ миқдори ва унинг тўланиши, кредитдан фойдаланиш тартиби, муддати келган кредитни қайтариш тартиблари ўз вақтида қайтарилган кредит учун жавобгарлик чораларини қўлланилиши

масалалари фуқаролик кодексига, банк қонунчилигида ва бошқа меъёрий ҳужжатларда ҳамда кредит шартномасида белгилаб қўйилган.

Банк кредитни берилиши пайтида унинг қайтарилишини таъминлаш чоралари (гаров, ипотека), уни қўллаш тартиб ва шакллари ҳамда оқибатлари ҳам амалдаги қонунчиликда назарда тутилган.

Ашҳларни кредитга бериш ва тижорат кредити (муайян маҳсулот ёки иш учун пул тўлашни кечиктириб беришга оид масалалар) тегишли қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинган.

Тижорат банклари томонидан яқка тартибдаги тадбиркорлар, кичик ва ўрта бизнес субъектларини бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари ҳисобидан кредитлаш тартиби шу ҳақдаги Низом билан белгиланган¹.

Ушбу Низомга мувофиқ яқка тартибдаги тадбиркор микрофирма ва кичик корхоналарга микрокредитлар, дастлабки (старт) капитални шакллантириш мақсадлари учун кредитлар берилди. Низомда кредит бериш шартлари, муддатлари, энг кўп миқдорлари ва берилиш тартиблари батафсил белгиланган.

Фермер хўжаликларига бўлғуси ҳосилни гаровга олган ҳолда, ер участкасини гаровга олган ҳолда² кредит бериш тартиблари жорий этилган. Бундай шартларда кредит бериш тартиблари ва олинган кредитни қайтарилиш масалалари тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда назарда тутилган.

Тижорат банклари ўз миқозларига кредит бериш юзасидан тегишли кредит сиёсатини ишлаб чиқишлари ҳамда уни оғишмай рўёбга чиқаришлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 2000 йил 22 февралда «Тижорат банклари кредит сиёсатига нисбатан қўйиладиган талаблар тўғрисидаги Низом» тасдиқланган.

Мазкур «Низом»да ҳар бир тижорат банки томонидан ишлаб чиқиладиган кредит сиёсатига қўйиладиган асосий талаблар кўрсатиб кўйилган. Кредит сиёсати алоҳида ҳужжат сифатида ишлаб чиқилиши ва банк Кенгаши томонидан тасдиқланиши лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2001 йил 3 октябрда 1074-сон билан давлат рўйхатига олинган (унга қўшимча 2004 йил 24 январдаги 203-В-2 24-сон қарор билан киритилган).

² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2004 й., 14-сон, 78-модда; 2004 йил, 15-сон, 82-модда.

Кредит сибѣсати ҳақидаги ҳужжатда банк муассасаси амалга оширадиган кредит сибѣсатининг мазмуни, мақсад ва стратегияси, кредитларни тўпланиши, тўланиши, гаров таъминотига қўйиладиган талаблар ва бошқа зарур ҳолатлар батафсил баён этилади.

4-§. Кредит беришга оид ҳужжатларни расмийлаштириш.

Кредитлаштиришга оид қонунчиликни бузганлиги учун жавобгарлик

Кредит шартномасининг қонун ҳужжатларига тўла мос тарзда тўғри расмийлаштирилиши унинг қайтариллишини, банк манфаатлари бузилмаслиги учун зарур ҳуқуқий база яратилишига, банк миждозлари ҳуқуқлари ишончли муҳофаза этилишига сабаб бўлади.

Кредит муносабатлари асоси сифатида кредит шартномасига қўйиладиган асосий талаблар фуқаролик қонунчилигида ва унинг асосида қабул қилинган бошқа қонун ҳужжатларида мустаҳкамланган. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 2000 йил 22 февралда тасдиқланган 432-сонли «Ўзбекистон Республикаси банкларида кредит ҳужжатларини юритиш тартиби тўғрисида»ги Низом (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2000 йил 2 мартда 906-сон билан рўйхатга олинган) мавжуд¹.

Ушбу низомда Республикадаги барча тижорат банклари томонидан ўз миждозларига бериладиган кредитлар ва уларда очилган кредит линияларига нисбатан қўлланилади. Кредит банк томонидан кредит шартномаси асосида пул шаклида берилади (миждознинг ҳисобварағига ўтказилади).

Банк ҳар бир берилган кредит бўйича кредит йиғмажилдини тайёрлайди, у кредит шартномаси имзоланган ёки тасдиқланган кундан бошлаб очилади ҳамда мазкур Низомда кўзда тутилган ҳоллардан ташқари асосий қарз ва фоизалар тўлиқ тўланганидан сўнг ёпилади.

Кредит йиғмажилди ҳужжатлари муҳофазаси ва ваколатчилигини таъминлаш мажбурияти юклатилган банк ходими кредит йиғмажилдини юритиш ва сақлаш учун масъулдир:

қабул қилинган бухгалтерлик андозаларига мувофиқ тайёрланган, охириги ҳисобот санасида қарздор томонидан имзоланган, молиявий ҳисоботлар, жумладан, баланс ҳисоботи ҳамда даро-

¹ Ўзбекистон Республикаси вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралари Ахборотномаси. 2001 й., 3-4 сон.

мадлар ва пул оқимига доир ҳисоботлар, зарурат туғилганда қарз олувчининг ҳисоботлари банк ва банкнинг маслаҳат бўлимининг масъул кредит ходими ҳамкорлигида талаб қилинаётган форматга мувофиқ келтирилиши шарт;

масъул банк ходими томонидан тайёрланган, кредитни тўлаш учун қарздорнинг пул оқими старлилигини тасдиқловчи пул оқими тўғрисидаги ҳисобот таҳлили;

банк кредит қўмитасининг кредит тасдиқланган муддат ва шартларини ўз ичига олувчи кредит шартномасини тасдиқлашга доир қарори.

Агар кредит кўчмас мулк гарови билан таъминланган бўлса, унда кредит йиғмажилдида қўшимча равишда қуйидаги ҳужжатлар бўлиши лозим:

ипотека тўғрисида тузилган шартноманинг асл нусхаси;

гаровга берувчи ва банк томонидан имзоланган, гаров объекти қийматини келишув далолатномаси;

гаровга қўйилган мулкни суғурта қилиш шартномаси ва ушбу шартнома бўйича суғурта полиси;

гаров шартномасининг давлат кадастр идораларида давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида гувоҳнома ёки давлат кадастр идораларида гаров шартномасининг давлат рўйхатидан ўтказилганлигини тасдиқловчи, белгиланган шаклда гаров шартномасига қўйилган белги;

гаров предмети сотиш нархини тасдиқловчи ҳужжатлар, агар кредит, уни сотиб олишни молиялаш мақсадида берилган бўлса.

Агар кредит кўчмас мулкни қуриш, таъмирлаш ва тиклашни молиялаш мақсадида берилган бўлса, банк кредит йиғмажилдига смета ҳужжатларини, шунингдек, банк томонидан тайёрланган текшириш тўғрисидаги ҳисоботни ёки кредит берилган ишлар бажарилишлигини тасдиқловчи қабул қилиб олиш тўғрисидаги далолатномани киритиши лозим.

Агар кредит бошқа шахс томонидан кафолатланса, кредит йиғмажилдига қуйидаги қўшимча ҳужжатлар киритилади:

– кафиллик тўғрисидаги шартнома ёки ёзма кафолат;

– аудиторлик ташкилоти ёки аудиторнинг кафолатчилик (кафил) қониқарли молиявий аҳволини тасдиқловчи хулосаси;

– шахснинг кафил номидан (кафолатчи) кафолат тўғрисидаги шартномани (мажбуриятни) имзолаш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат.

Кредитни беришга доир банк билан тузилган шартномага, жумладан, гаров тўғрисидаги шартномага киритилган, ўзгар-

тириш ва қўшимчалар ушбу шартномалар шартларига мувофиқ расмийлаштирилиши ва тегишли йиғмажилдларга киритилиши лозим.

Кредит тўлиқ ёки қисман тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар кредит йиғмажилдига киритилиши ва кредитни тўлаш манбаларини (қарздор томонидан ўтказилган ёки гаров объект-ини сотишдан олинган маблағлар) акс эттириши зарур.

Қарздорнинг ўзгариши дастлабки қарздор томонидан ўз қарзини бошқа шахс — янги қарздорга бериш тўғрисидаги шартнома, шунингдек, кредит шартномасига киритиладиган тегишли тўлдиришлар ёрдамида расмийлаштирилади.

Қарздор ўзгарган кредитга доир асосий ҳужжатлар қуйидаги ҳужжатларни ўз ичига олиши лозим:

— қарздор ва мўлжалланаётган янги қарздорнинг банк томонидан қарзни ўтказишга розилик беришини сўраб ёзган аризалари;

— янги қарздорга нисбатан тайёрланган асосий ҳужжатлар, улар қарзни ўтказиш тўғрисидаги банк розилиги, қарздор ўзгариши муносабати билан кредит шартномасига киритиладиган ўзгартириш ва қўшимчаларга оид ҳужжатларга нисбатан қўлланилади;

— банкнинг қарзни ўтказиш юзасидан берган ёзма розилиги, дастлабки ва янги қарздор ўртасида тузилган ёзма шартнома;

— кредит шартномасига ёзма тарзда киритилган ва янги қарздор томонидан имзоланган ўзгартириш ва тўлдиришлар.

Банк қарзни ўтказиш юзасидан ўз розилигини беришга асос бўлган, янги қарздор берган таъминот шартларига қараб янги қарздорга очилган кредит йиғмажилдига тегишли қўшимча ҳужжатлар киритиб қўйилиши лозим.

Қарздор кредитни тўламаган тақдирда, кафил банк жавобгарликни ўз зиммасига олиши ҳақида кредиторга ёзма равишда хабар берилган ҳолда кафолат беришга доир ёзма шартномада банк томонидан кафиллик ва кафолатлар берилиши мумкин.

Қарздор кредитни тўламаганлиги сабабли банк томонидан амалга оширилган кафолатлар бўйича йиғмажилди очилади. У кафолат берилган шахс томонидан қарз тўлангунга қадар юри-тилади.

Банк томонидан кафил сифатида мажбуриятларнинг бажарилиш муносабати билан очилган кредит йиғмажилдлари мазкур низомда кўзда тутилган талабларга мувофиқ кафолат бериш тўғрисидаги шартномани тузиш учун тайёрланган ҳужжатларни ўз ичига олади.

Қарздорнинг ўзига кафолат бераётган банк олдидаги мажбуриятлари таъминланган тақдирда ушбу кафолатга доир кредит йиғмажилди тайёрланган ҳужжатларни қамраб олиши керак.

Банк ҳар бир берилаётган ёки олинаётган кредитлар бўйича йиғмажилдга қуйидаги ҳужжатларни тикиб қўйиши лозим:

– қарздорнинг молиявий аҳволи ва тўловларни ўз вақтида амалга ошириш имкониятини текшириш мақсадида тегишли шартномалар тузилганидан сўнг банк ва қарздор ўртасида юз берган муомалаларни акс эттирувчи ёзишмалар ва ҳужжатлар;

– кредит таъминоти сифатида берилган мулкни текшириш ҳужжатлари;

– қарздор кафилининг (кафолатчи) молиявий аҳволини акс эттирувчи барча ҳужжатлар;

– кредитларни ўз вақтида ва тўлиқ тўланишини тасдиқловчи ҳужжатлар;

– қарздор тўловларни амалга оширмаган ҳолда банк томонидан кўрилган чора-тадбирларни тасдиқловчи ҳужжатлар.

Кредитга доир хизмат кўрсатувчи банк ўтказиш тўғрисидаги шартнома шартларига мувофиқ кредитнинг ўз вақтида ва тўлиқ тўланишини акс эттирувчи ҳужжатларни кредит йиғмажилдида юритиши шарт.

Тижорат банклари томонидан кредит ҳужжатларини қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартиб ва талабларига қатъий амал қилиниши кредитлар қайтарилишнинг ҳамда улардан мақсадга мувофиқ фойдаланилаётганлигини назорат қилишнинг муҳим шартларидан бўлиб саналади.

Кредитлаш ва кредит шартномаси тузиш ҳамда уни бажарилишига оид қонунчилик мсъёрлари, ўзаро тузилган кредит шартномаси шартларини бузганлик учун ҳуқуқий ҳамда молиявий (иқтисодий) жавобгарлик юз беради. Бунда кредитга оид муносабатларда ҳуқуқбузарлик хатти-ҳаракатига йўл қўйиши мумкин бўлган ва жавобгарликка тортиладиган шахслар доирасини тўғри белгилаб олиниши муҳим аҳамиятга эга.

Бизнинг назаримизда бундай шахслар жумласига қуйидагилар киритилиши мумкин:

- а) тижорат банк муассасаси;
- б) банк ходимлари (раҳбар ва мансабдор шахслар);
- в) кредит олган миқозлар (тадбиркорлик субъектлари, айрим фуқаролар);
- г) тадбиркорлик субъекти бўлган корхона ва ташкилот мансабдор шахслари.

Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунининг 30-моддасига кўра: «Тадбиркорлик фаолияти субъектлари кредит ресурсларидан эркин фойдаланишда тенг ҳуқуқларга эга.

Бюджетдан ташқари фондлар маблағларидан тадбиркорлик фаолиятининг устувор йўналишларини ривожлантиришга ажратиладиган кредитлардан фойдаланганлик учун давлат томонидан имтиёзли фоииз ставкалари белгиланиши мумкин». Тадбиркорлик субъектларининг ушбу ҳуқуқларини бузган ёки уларни амалга оширилишига тўсқинлик қилган банклар ва уларнинг мансабдор шахслари қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгар бўладилар.

«Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунининг 38-моддасида тадбиркорлик субъектларига ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар билан отказилган моддий ва маънавий зарар ўрни айбдор шахслардан, шу жумладан, банк муассасалари ва уларнинг мансабдор шахсларидан ундириб берилади.

Банкларнинг мансабдор шахслари томонидан ғаразли мақсадларда мансабни суистеъмол қилиш, таъмағирлик қилиш тегишли ҳолларда жиноий жавобгарликни юз беришига олиб келиши мумкин. Банклар томонидан кредитга оид муносабатларда сансалорликка йўл қўйиш, кредит шартномасида тузишдан асоссиз бош тортиш, пул маблағларини ўз вақтида тадбиркорлик субъектига ажратмаслик, кредит ҳужжатларини юритиш қондаларини бузиш каби шаклларда ҳуқуқбузарликлар содир этилиши мумкин.

Кредитга оид муносабатларда банк мижозлари – кредит олувчи юридик ва жисмоний шахслар томонидан шартнома шартларини бажармаслик, сохта ҳужжатлар ва ишончли бўлмаган ахборотлар тақдим қилиш, кредитни қайтариш режаси ва жадвалига риоя қилмаслик, уни ўз вақтида қайтармаслик кўринишларида ҳуқуқбузарликлар содир этилади. Кўпчилик ҳолларда банк мижози-кредит олган хўжалик субъекти хўжалик суди орқали фуқаролик ҳуқуқий-мулкий жавобгарликка тортилади. Аммо, корхона раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахсларнинг мулкий ҳамда ғаразли жиноятлар содир этганликлари учун жиноий жавобгарликка тортилиш ҳоллари учраб туради.

Мавзуни ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Банк омонати ва кредитнинг иқтисодийдаги ўрнини тушунириб беринг.
2. Банк омонати тушунчасини айтинг.
3. Омонат сақлашнинг ҳуқуқий асослари қайси қонунда берилган.
4. Омонат шартномаси тушунчаси ва мазмунини айтиб беринг.
5. Омонат шартномаси муносабатларининг субъектлари қимлар бўлиши мумкин?
6. Банк омонати операциясини ўзига хос хусусиятлари нимада?
7. Юридик шахслар томонидан депозит ҳисоб варақлари ва маблағларини сақлаш тартиблари қайси қонун ҳужжатида қайд этилган?
8. Фуқаролар омонатчи бўлган банк омонати шартномаси қандай характердаги шартнома ҳисобланади?
9. Омонат шартномасига кўра томонлар ҳуқуқ ва бурчлари қандай?
10. Кредит шартномаси тушунчасини айтинг.
11. Кредит шартномасининг асосий белгилари нималар?
12. Кредит муносабатининг асосий ҳуқуқий шакли нима?
13. Кредит шартномасининг объекти, субъектлари доираси оддий қарз шартномасидан қандай фарқ қилади?
14. Кредит бериш усуллари тартиб қоидаларини белгиловчи асосий ҳуқуқий ҳужжат нима?
15. Кредит сисъатига нисбатан талаблар қайси меъёрий ҳужжатда берилган?
16. Кредит беришга оид ҳужжатларга нималар киради?
17. Кредит ҳужжатларни расмийлаштириш тартиби қандай?
18. Ипотека кредити қандай расмийлаштирилади?
19. Кредит шартномасида қарздорнинг ўзгарishi қандай расмийлаштирилади?
20. Кредитга оид низолар қандай ҳал қилинади?

8-боб. МИЖОЗЛАРГА КЎРСАТИЛАДИГАН БАНК ХИЗМАТЛАРИНИНГ БОШҚА ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ

1-§. Банклар томонидан кўрсатиладиган қўшимча хизматлар тушунчаси ва бозор муносабатлари шароитида уларнинг зарурлиги

Тижорат банклари тадбиркорлик фаолиятининг субъектлари сифатида, асосан, мамлакат молия-пул бозорида хўжалик юритувчи субъектларга ҳисоб-китоб ва бошқа банк хизматлари кўрсатиш билан шуғулланишлар. Айтилган пайтда улар ўз миқозларига кўрсатиладиган хизмат турлари доирасини кенгайтириш, бундай хизматлар сифатини ошириш, банк хизмати сервис шаклланиши ҳамда кенг ривож топишидан бевосита манфаатдордирлар. Чунки бундай пуллик хизматлар тижорат банкларига қўшимча даромад олиш, таъминлаш, миқозларни кенг жалб этиш, банкнинг ишчанлик обрўсини кўтариш имконини беради.

Иккинчи томондан олганда, банк қўшимча хизмат турлари кенгайтирилиши, улар сифат даражасини юксалтирилиши банк миқозлари бўлган юридик ва жисмоний шахслар учун қулайлик туғдиради, ўз муаммоларини тез ва самарали ҳал этишлари, тадбиркорлик фаолияти билан бемалол шуғулланишларига имкон яратади. Булар эса мамлакат иқтисодий тараққиёти суръатини жадаллаштириши, бозор муносабатларининг зарурий инфратузилмалари шакллантирилишининг асосий шартларидан биридир.

Хорижий банк тизимлари ва банк амалиятини ўрганган банк-молия тизимлари мукамал қарор топган ҳамда ривожланган бозор муносабатлари мавжуд мамлакатларда тижорат банклари томонидан ўз миқозларига бир неча юзлаб турдаги банк хизматлари кўрсатилишидан дарак бермоқда.

Мамлакатимизда ҳам иқтисодий ислохотларимиз чуқурлашиб ва ривожланиб борар экан, бозор тизими инфратузилмалари аста-секин пужудга келтирилмоқда, улар тобора цивилизацияланган қиёфа касб этмоқда.

Собиқ иттифок давлати замонида ҳукм сурган «Ягона бошқарув маркази» орқали маъмурий-буйруқбозлик иш услубларида идора қилиш ҳам эволюцион тарзда, босқичма-босқич барҳам топмоқда ва унинг ўрнига аста-секин омилкорлик ва ташаббуства

асосланувчи, кўпроқ фойда кўришга йўналтирилган иқтисодий бошқарув механизмлари жорий қилинмоқда. Тижорат банкларининг асосий фаолиятларига қўшимча равишда турли банк сервис хизматларини кўрсата бошлагани ва бундай хизмат доираси кенгайиб бораётганлиги айнан бозор муносабатлари талаб ҳамда тамойиллари жорий этилаётганлиги махсули сифатида баҳолашни керак.

Бугунги кунда банклар кўрсатадиган қўшимча хизматларнинг ҳуқуқий асослари янада кенгайтирилиши ва мустаҳкамланиши, янги банк хизматлари кўрсатишнинг ҳуқуқий базаси яратилиши долзарб бўлиб турибди.

Ўзбекистон Республикаси банк амалиётини ва банк қонунчилигини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, кўпгина қўшимча банк хизматлари хорижий мамлакатлар тажрибасига асосланган ҳолда жорий этилмоқда ва ўзининг қонунчилик асосига эга бўлмаганлиги, қонуи ҳужжатлари билан старли тартибга солинмасдан қўлланила бошлаганлиги сабабли қийинчилик билан ўз ўрнини топмоқда, бир қатор қўшимча муаммолар юзага келишига сабаб бўлмоқда яъни, бизнинг фикримизча банк қонунчилиги айрим ҳолларда банк амалиётдан ортда қолмоқда. Шу ўринда Республикамиз Президенти И. А. Каримовнинг қуйидаги фикрларига эътиборни қаратиш ибратлидир: «Айрим қонунчилик ҳужжатларининг йўқлиги, борларининг ҳам гоҳо нотўғри, қонунга хилоф тарзда талқин қилиниши баъзи қонунларнинг самара бермаётганига сабаб бўлмоқда»¹. Буларнинг барчаси «Банк ҳуқуқи» соҳасида илмий тадқиқотларни кескин кучайтириш, фаннинг амалиётдан олдинда юриш тамойилини рўёбга чиқариш заруратини жуда долзарб қилиб қўймоқда.

Ҳозиргача ўтган даврда мамлакатимиздаги банк тизимини янада ривожлантириш, банк хизматлари кўрсатиш ишини янада яхшилаш, банк хизматининг мамлакат иқтисодий ҳаётидаги маъқеи ва даражасини ошириш муаммолари асосан Республикамиз Президентининг Фармонларида, Ҳукумат қарорларида кўтарилмоқда ҳамда уларни ҳал этиш йўллари, чоралари белгиланмоқда².

¹ Каримов И. А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Асарлар тўплами. 5-жилд. Т., «Ўзбекистон», 1997 й., 126-б.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2005 йил 18 апрелдаги «Банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонлари ва бошқалар.

2-§. Тижорат банклари томонидан ўз мижозларига кўрсатиладиган қўшимча хизматлар ва уларнинг умумий тавсифи

Кафолат (гарантия) ҳам мажбуриятнинг бажарилишини таъминлашга қаратилган чора бўлиб, Фуқаролик кодексининг 299-моддасига кўра, «кафолатга биноан банк бошқа кредит муассасаси ёки суғурта ташкилоти (грант) бошқа шахс (принципиал)нинг, илтимосига кўра кафил ўз зиммасига олаётган мажбурият шартларига мувофиқ принципиалнинг кредитори (бенифициар) пул суммасини тўлаш ҳақида ёзма талабнома тақдим этса, пулни унга тўлаши ҳақида принципиалга ёзма мажбурият беради».

Кафолат берилганлиги учун принципиал кафилга ҳақ тўлайди. Кафолат берилган кунидан кучга киради ва унинг ўзида бошқача қонда назарда тутилмаган бўлса, кафил томонидан чақириб олиниши мумкин эмас.

Мажбурият принципиал томонидан белгиланган муддатда тўла ёки қисман ижро этилмагани тақдирда бенифициар ўз талабларини зарур ҳужжатларни илова қилгани ҳолда кафилга билдириши ва мажбуриятнинг бажарилиши талаб қилиши мумкин. Кафил бундай талаб ва тақдим этилган ҳужжатлар ҳақида принципиални дарҳол хабардор қилиши, талабни ўзаро белгиланган муддатларда кўриб чиқиши лозим. Бенифициар олдида мажбуриятни ижро этган кафил принципиалга нисбатан регресс даъво қўзғатиши ва ижронинг ўзига қайтарилишини талаб қилиши мумкин.

Кафолат қонунда ёки шартномада кўзда тутилган асосларга кўра бекор бўлади. Жумладан, Фуқаролик кодексининг 309-моддасига кўра, «кафилнинг кафолат бўйича бенифициар олдидаги мажбурияти қуйидаги ҳолларда бекор бўлади:

- кафолат берилган сумма бенифициарга тўланганида;
- кафолатда белгиланган муддат тамом бўлиши билан;
- бенифициар кафолат бўйича ўз ҳуқуқларидан воз кечиши ва уни кафилга қайтариб бериши оқибатида;
- бенифициар кафилни унинг мажбуриятларидан озод қилиши ҳақида ёзма ариза бериш йўли билан кафолат бўйича ўз ҳуқуқларидан воз кечиши оқибатида.

Ўзбекистон Республикаси тергов ва суд амалиётида тижорат банкларининг раҳбарлари, айрим мансабдор шахсларнинг ўз хизмат вазибаларини сунстеъмол қилиб, турли фирма ва компа-

нияларга гайриқонуний кафолат бериш ҳоллари учраб турибди. Бундай ҳолларда мансабдор шахс содир этган жиноят туфайли қонунга хилоф тарзда берилган кафиллик учун банк мажбуриятни ўташ бурчидан озод этилмоғи лозим.

Суғурта — инсон фаолиятининг турли соҳаларида содир бўладиган табиий офатлар, фавқулудда ҳодисалар ва бошқа воқеалар натижасида стқазилган зарар ҳамда талафотларни жисмоний ва юридик шахслар тўлаган суғурта бадаллари (суғурта пули)дан ҳосил қилинадиган пул фондлари ҳисобидан тўлиқ ёки қисман қоплаш йўли билан жисмоний ва юридик шахслар манфаатлари суғурталанишини таъминлашга доир муносабатлар демакдир.

Маълумки, ҳар бир мулкдор ёки мулкни сақловчи унинг тўла сақланишидан манфаатдор бўлиб, бу манфаатдорлик даражаси мулк қийматига мутаносиб ҳисобланади. Омонатчилар маблағларига жамловчи ва сақловчи банк муассасалари ҳам бу маблағларни турли тасодифий ҳодисалар: табиий офат, ёнғин, босқинчилик, ходимлар хатоси ёки суиистеъмолларидан ҳимоя қилинишидан бевосита манфаатдордир. Банкнинг барқарор фаолият юритиши, турли тасодифий ҳодисалардан ҳимоя қилинишидан бевосита манфаатдордир. Банкнинг барқарор фаолият юритиши, турли тасодифий ҳодисалардан ҳимояланиши усулларидан бири ишончли ҳамда малакали суғурта компаниялари томонидан суғурталанишидир. Суғурталаш механизми банк фаолияти давомида юз бериши мумкин бўлган тасодифий ҳодисалар учун бутун масъулиятни суғурталовчи зиммасига юклаш имконини беради.

Бугунга кунда банклар томонидан ўз мол-мулклари (бинолар, хоналар, автотранспорт воситалари, электрон-ҳисоблаш техникалари (компьютерлар) ва бошқа мулклар), кассадага нақд пуллар, банкда сақланаётган қимматбаҳо буюмлар, банк гаровга олган ашёлар, инкассация хизматини ва бошқа объектларни суғурталаш тобора кенг тарқалиб бормоқда.

Фукаролик кодексининг 915-моддасида мулкий суғурта шартномаси тарифи берилган. Унга кўра, мулкий суғурта шартномасига мувофиқ бир тараф (суғурталовчи) шартномада шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига шартномада назарда тутилган воқеа (суғурта ҳодисаси) содир бўлганда бошқа тарафга (суғурта қилдирувчига) ёки шартнома қайси шахснинг фойдасига тузилган бўлса, ўша шахсга (наф олувчига), бу ходи-

са оқибатида сугурталанган мулкка етказилган зарарни ёхуд сугурталанувчининг бошқа мулккий манфаатлари билан боғлиқ зарарни шартномада белгиланган сумма (сугурта пули) доirasида тўлаш (сугурта товони тўлаш) мажбуриятини олади.

Сугурталаш қондалари одатда сугурта компаниялари томонидан ўз миқозларига тақдим этилади ҳамда бу қондаларда сугурта шартномаси мазмунига оид барча талаблар назарда тутилади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланиб, Адлия вазирлиги томонидан 1997 йил 29 апрелда 35-тартиб рақами билан қайд этилган «Гаровга қўйилган мулкларни мажбурий сугурталаш юзасидан йўриқнома»да сугурталанувчи ва сугурталовчининг ўзаро ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятлари, сугурталовчи жавобгарлигининг юз бериши шартлари, ҳажми, зарар ўрнини қоплаб бериш тартиблари ва бошқа ҳолатлар аниқ белгилаб қўйилган.

Банк фаолиятида, айниқса, олинган кредитнинг қайтарилишини сугурталаш муҳим амалий аҳамиятга эга бўлиб, кредитнинг қайтарилишини таъминлаш пайтида миқозлар томонидан бундай кредитларни қайтарилишини таъминлаш мақсадида сугурталашни амалга оширилишига эришиш банкларнинг муҳим вазифаларидан бири саналади. Бундай сугуртага оид назарий ва амалий масалалар матбуотда ёритиб борилмоқда¹.

Лизинг хизмати (молия ижараси) бозор инфрақурилмаларининг таркибий элментларидан бири бўлиб, капитал оборотини тезлаштириш, фойдани олиш, ишлаб чиқишни ривожлантиришга хизмат қилувчи муҳим омиллардан ҳисобланади. Мутахассисларнинг гувоҳлик беришларича, Фарб мамлакатлари томонидан инвестиция мақсадларида сарфланадиган маблағларнинг 36 фоизи лизинг (молиявий ижара) ҳисобланар экан².

Мамлакатимизда молия бозорининг ривожланиши билан лизинг хизмати ҳам кенг йўлга қўйила бошланди ва натижада, корхоналар унинг ёрдамида йирик иқтисодий лойиҳаларни рўёбга чиқариш имкониятини, банклар эса вақтинча бўш маблағларини муомалага киритиб фойда олиш имкониятига эга бўлдилар. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонуни ва «Лизинг тўғрисида»ги Қонун бошқа қонулар лизингини ҳуқуқий асоси саналади.

¹ Мирсодиқов М. «Кредитнинг қайтарилиши юзасидан қарадор жавобгарлигини сугурталаниши». «Частная собственность», 1998 г., №4.

² Нормуродов Х. «Лизинг выгодно банку и предпринимателю». «Банковские ведомости» ҳафтаномаси. 1997 йил 25 – 26 сен.

Фуқаролик кодексининг 587-моддасига кўра, «Лизинг шартномаси бўйича лизинг берувчи (ижарага берувчи) бир тараф лизинг олувчи (ижарага олувчи) иккинчи тарафнинг топшириғига биноан ишлаб чиқарувчи (ютувчи) учинчи тараф билан ундан ўз маблағи ҳисобига лизинг олувчи учун мол-мулк сотиб олиш ҳақида келишиш мажбуриятини олади, лизинг олувчи эса бунинг учун лизинг берувчига лизинг тўловларини тўлаш мажбуриятини олади».

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан 1997 йил 29 мартда тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан лизинг операцияларини ўтказиш тартиби»¹ га мувофиқ лизинг шартномаси молиявий барқарор (ишончли) юридик шахслар билан қўйилаётган маблағларнинг қайтарилишини таъминлаш, муддатлилиқ, ҳақ олينيши тамойилларига амал қилинган ҳолда тузилиши, лизинг олувчи лизинг объекти бўлган мулкни шартнома муддати тугагач ёки муддатидан олдин сотиб олиши мумкинлиги назарда тутилиши керак.

Шунингдек, ушбу «Тартиб»да лизинг объектлари, унинг субъектлари доираси ҳам белгилаб қўйилган.

Лизинг шартномаси тузиш қуйидага босқичларни ўз ичига олади:

- банк томонидан лизинг берилиши ҳақида аризанинг қабул қилиниши ва лизинг олувчи билан музокаралар олиб бориш;
- лизинг олувчининг молиявий барқарорлиги тўловга қобилиятлилиги ҳақида хулоса ва у илгари сураётган лойиҳа самарадорлигини аниқлаш;
- лизинг шартномасини тайёрлаш ва тузиш;
- сотувчига мулкни тайёрлаш ва жўнатиш ҳақида буюртма юбориш;
- лизинг предметини олиш-сотиш шартномасини тузиш;
- лизингга олинган ускуналарни ўрнатиш ва ундан фойдаланишни бошлаш;
- лизинг олувчи билан суғурта компанияси ўртасида лизинг объекти бўлган ускунани суғурталаш тўғрисида шартнома тузиш.

Ушбу ҳаракатларнинг амалга оширилиш тартиблари томонлар ўртасида тузилган, шартномада меъёрий ҳужжатлар асосида белгилаб қўйилган.

Лизинг шартномаси қатнашчиси бўлган лизинг берувчи, лизинг олувчи, сотувчиларнинг ўзаро ҳуқуқлари ва мажбурият-

¹ «Банк ахборотномаси» афтаномаси, 1997 йил, 26-сон.

лари Фуқаролик кодексининг 590 – 599-моддаларида, «Лизинг тўғрисида»ги қонун, «Ўзбекистон Республикаси банклари томонидан лизинг операцияларини амалга ошириш тартиби» ва томонлар ўртасида тузилган шартномада белгилаб қўйилган.

Тижорат банклари амалиётида лизинг операцияларининг амалга оширилиш тажрибалари, бу операцияларни амалга ошириш механизмлари ҳамда уларни такомиллаштириш йўллари тўғрисида матбуотда бир қатор илмий мақолалар эълон қилинган.

Лизинг операцияларидан кенг фойдаланиш мамлакатимиз иқтисодий тараққиётини тезлаштиришнинг муҳим шартидир.

Мавзунини ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Банклар томонидан миждозларга кўрсатиладиган асосий хизмат турларини айтиб ўтинг.

2. Банклар томонидан кўрсатиладиган қўшимча хизмат турлари, уларни бозор иқтисодиёти шаронтидаги ўрни ва аҳамияти ҳақида айтиб ўтинг.

3. Кўрсатиладиган хизматларнинг ҳуқуқий асосларини айтиб беринг.

4. Кафолат мажбуриятининг мазмуни ва ҳуқуқий асосини айтиб беринг.

5. Суғурта хизматининг ҳуқуқий асосини сўзлаб беринг.

6. Лизинг хизматларининг мазмуни ва ҳуқуқий асосини айтиб беринг.

9-боб. ЧЕТ ЭЛ ВАЛЮТАСИ БИЛАН БОҒЛИҚ БАНК ОПЕРАЦИЯЛАРИ ВА УЛАРНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ

1-§. Валютага оид муносабатлар ва валюта қонунчилиги асослари

Валюта муносабатлари деганда кўпинча чет эл давлати пул бирлиги саналувчи бойликка нисбатан бўлган ҳуқуқларни ўзга шахсга ўтказиш ёки қўлга киритиш юзасидан шахслар ўртасида юз берадиган ижтимоий алоқалар тушунилади. Валютага оид муносабатларни тартибга солишнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрда янги таҳрирда қабул қилинган «Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонуни¹, Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни², Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари³, Ҳукумат қарорлари⁴, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан қабул қилинадиган идоравий меъёрий ҳужжатларда⁵ белгилаб қўйилган.

«Валютани тартибга солиш тўғрисида»ги Қонуннинг 3-моддасига кўра: «Чет эл валютаси, чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар, чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатлари ва соф қуйма олтин валюта бойликлари ҳисобланади».

Ташқи иқтисодий муносабатларни кенг ривожланиши, товарлар, ишлар, хизматлар экспорти ва импортини авж олиши, мамлакатлараро иқтисодий-ижтимоий, илмий-техникавий, маданий, сиёсий алоқаларни кучайиб бораётганлиги туфайли халқаро ҳисоб-китоблар кенгайишига ҳам сабаб бўлмоқда. Бундай халқаро ҳисоб-китоблар одатда хорижий валюта бирликларида амалга оширилади. Мамлакат иқтисодий ва сиёсий хавф-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2004 йил, №6, 56-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 1996 йил, №5—6, 54-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 апрелдаги «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПК-56 сонли қарор.

⁴ Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 августдаги 355-сонли «Ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда валюта операцияларини эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2004 йил 16 мартда 326-сон билан рўйхатга олинган «Ўзбекистон Республикасида нақд чет эл валютасини олиб кириш ва олиб чиқиш тўғрисида»ги Низом.

сизлигини таъминлаш, ички бозорни ва миллий товар ишлаб чиқарувчилар манфаатларини муҳофаза қилиш, пул муомаласи барқарорлигини сақлаб туриш мақсадларида чет эл валютаси билан амалга ошириладиган ҳисоб-китоб ва бошқа операцияларни махсус тартибга солиш, уни давлат назорати остида сақлаш зарурати юзага келади. Ўзбекистон Республикаси валюта қонунчилиги тизими ҳамда унинг воситасида амалга ошириладиган валюта назорати юқоридаги вазифаларни бажаришга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудда валютани тартибга солувчи орган бўлиб Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки ҳисобланади.

Валютани тартибга солувчи орган ўзига берилган ваколатларга мувофиқ чет эл валютаси ва чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатлари муомаласи тартибини, миллий валютани чет эл валютасига нисбатан курсини аниқлаш механизминини, чет эл валютасидаги ҳисобварақларни очиш тартибини, резидент юридик шахслар томонидан хорижда ҳисобварақлар очиш тартибини, чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш тартибини белгилаб беради.

Ваколатли банкларга чет эл валютасида банк операцияларини амалга ошириш учун лицензия беришнинг умумий қондаларини белгилаш ҳам, бу соҳадаги банк фаолиятини назорат қилиш ҳам валютани тартибга солишга оид фаолиятдан иборатдир.

Валютани тартибга солувчи орган ўз ваколатлари доирасида бошқа турдаги фаолиятларни ҳам амалга оширади.

2-§. Валюта операциялари тушунчаси ва амалга оширилишининг умумий қондалари

Валюта операциялари деганда валюта бойликларига нисбатан мулк ҳуқуқини бир шахсдан бошқа шахсга ўтказиш, хусусан, улардан тўлов воситаси сифатида фойдаланиш, уни сотиш ёки сотиб олиш, Ўзбекистон ҳудудига олиб кириш ёхуд четга олиб чиқиш, халқаро пул жўнатмаларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган амалиётлар назарда тутилади.

Валюта операциялари ваколатли банклар ёки бошқа муассасалар орқали амалга оширилиши мумкин. Резидентлар билан норезидентлар ўртасида миллий валютада амалга ошириладиган операциялар ҳам валюта операциялари бўлиб ҳисобланади.

Жорий халқаро операциялар ва капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операциялари ўзаро фарқланади.

Жорий халқаро операцияларга қуйдагилар киради:

– ташқи савдо, бошқа жорий фаолият олиб борилиши, шу жумладан, хизматлар кўрсатилиши муносабати билан, шунингдек, одатдаги қисқа мудатли банк ва кредит механизмлари ишлаши муносабати билан тўланиши зарур барча тўловлар;

– фонизлар ва бошқа даромадлар кўринишида, шу жумладан, банк омонатлари, кредитлар ҳамда лизинг бўйича олинadиган фонизлар ва бошқа даромадлар шаклида, шунингдек, бошқа инвестициялардан олинadиган соф даромад шаклида тўланиши зарур тўловлар;

– кредитларни, қарзларни узиш учун ёки тўғридан-тўғри инвестициялар амортизацияси учун мақбул суммаларни тўлаш;

– савдо билан боғлиқ бўлмаган пул жўнатмаларининг мақбул суммалари.

Савдо билан боғлиқ бўлмаган пул жўнатмаларига қуйдагилар киради:

– иш ҳақи, стипендиялар, пенсиялар, алиментлар тўлаш;

– ходимларни Ўзбекистон Республикасидан ташқарига хизмат сафарига юбориш билан харажатларни тўлаш;

– таълим ва даволаниш учун ҳақ тўлаш;

– Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатларидаги дипломатик ва бошқа ваколатхоналари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг давлатлараро ёки ҳукуматлараро ташкилот ҳузуридаги доимий ваколатхоналари таъминоти учун ҳақ тўлаш.

– нотариал ва тергов ҳаракатлари билан боғлиқ тўловлар, шунингдек, бундай ҳаракатларни амалга ошириш ва ишларни судларда кўриш муносабати билан давлат божи тўлаш;

– суднинг, арбитражнинг, шунингдек, тергов ва бошқа ҳуқуқини муҳофаза қилувчи органларининг қарорлари асосида пул маблағлари тўлаш;

– халқаро конгресслар, симпозиумлар, конференцияларда, спорт ва маданий тадбирларда шунингдек, бошқа халқаро учрашувлар, кўргазмалар ва ярмаркаларда иштирок этганлиги учун тўловлар инвестиция билан боғлиқ ва моддий харажатлар бундан мустасно;

– дафн қилиш билан боғлиқ тўловлар;

– муаллифлик ҳақини тўлаш, патент божларини тўлаш ва интеллектуал мулк соҳасидаги лицензия шартномалари бўйича ҳақ тўлаш;

- халқаро нотижорат ташкилотларига бадаллар;
- Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланадиган бошқа операциялар.

Жорий халқаро операциялар ва чет эл валютасини улар билан боғлиқ ҳолда сотиб олиш ёки сотиш чекловларсиз амалга оширилади.

Капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операциялари жорий халқаро операциялар ҳисобланмайдиган барча операциялар, шу жумладан:

- инвестиция фаолиятини амалга ошириш;
- кредитлар олиш ва бериш, лизинг операцияларининг амалга ошириш;
- кўчмас мулк сотиб олиш ва сотиш;
- хорижий давлатлардан маблағларини ҳисобварақларини ва омонатларга жалб этиш ҳамда хорижий давлатларда маблағларни ҳисобварақлари ва омонатлари жойлаштириши киради.

Ўзбекистон Республикасига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ва уларни репатриация қилиш, шунингдек, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни амалга ошириш муносабати билан олинган ҳуқуқлардан фойдаланиш чекловларсиз амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ва бошқа ваколатхоналари эҳтиёжлари учун Ўзбекистон Республикасидан ташқарида кўчмас мулк объектлари олиш ва уларни кўриш бўйича капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операциялари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорига биноан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида норезидентлар томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасидаги кимматли қоғозлар муомаласи, резидентлар томонидан чет эл валютасидаги кимматли қоғозлар сотиб олинishi, шунингдек, резидентлар чиқарга кимматли қоғозлар бозорни тартибга солиш ва мувофиқлаштириш бўйича ваколатли давлат органи томонидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банк билан биргаликда белгиланади.

Жисмоний шахслар:

- ўз мулкида Ўзбекистон Республикасида олинган ёки сотиб олинган валюта бойликларига эга бўлишга;
- ваколатли банкларга ва уларнинг филиалларида чет эл валютасида ҳисобварақлар очиш ҳамда омонатлар кўшишга;

– банк ҳисобварақларини очган ҳолда ёки бундай ҳисобварақларини очмай туриб халқаро пул жўнатмаларини амалга оширишга;

– валюта бойликларини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикасига ўтказиш, олиб кириш ва жўнатишга, шунингдек, Ўзбекистон Республикасидан ўтказиш, олиб чиқиш ва жўнатишга;

– валюта бойликларидан қонун ҳужжатларига мувофиқ мустақил равишда фойдаланишга;

– қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлишига ҳақли.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш юридик шахслар томонидан ваколатли банклар орқали; жисмоний шахслар томонидан ваколатли банклар, уларнинг филиаллари ва айирбошлаш шохобчалари орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бўйича операциялар миллий валютасининг чет эл валютасига нисбатан чет эл валютасига бўлган талаб ҳамда таклифнинг жорий нисбати асосида шаклландиган алмашув курси бўйича амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки валюта операциялари бўйича бухгалтерия ҳисоби, статистика ҳисоботи ҳамда бошқа ҳисобот мақсадлари учун, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Марказий банк валютаси операциялари ҳисоби, статистика ҳисоботи ҳамда бошқа ҳисобот мақсадлар учун, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида божхона ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаш учун миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан курсини мунтазам равишда белгилаб боради.

Жисмоний шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд чет эл валютасини олиб кириш чекловларисиз амалга оширилади.

Резидент жисмоний шахслар нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларини кўрсатмасдан қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордаги нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларини кўрсатмасини қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордаги нақд чет эл валютасини Ўзбекистон Республикасидан бир йўла олиб чиқишлари мумкин.

Қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқ бўлган нақд чет эл валютасининг резидент жисмоний шахслар томони-

дан олиб чиқилиши улардан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ёки ваколатли банклар томонидан бериладиган, Ўзбекистон Республикасидан нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлган тақдирда амалга оширилади.

Норезидент жисмоний шахслар:

Божхона декларациясига мувофиқ олиб кирилган нақд чет эл валютаси миқдорига нақд чет эл валютасини;

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва ваколатли банклар томонидан бериладиган, уларнинг нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлган тақдирда аса олиб кирилган нақд чет эл валютасидан кўп бўлган миқдордаги нақд чет эл валютасини Ўзбекистон Республикасидан бир йўла олиб чиқишлари мумкин.

Резидент ҳамда норезидент юридик шахслар томонидан нақд чет эл валютаси ва миллий валютасини олиб кириш ҳамда олиб чиқиш бўйича операцияларни амалга ошириш тақиқланади, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва ваколатли банклар бундан мустасно.

Ваколатли банклар томонидан нақд чет эл валютаси ва миллий валютасини олиб кириш ҳамда олиб чиқиш Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг рухсатномаси бўлган тақдирда амалга оширилади.

Резидент ва норезидент жисмоний шахсларни нақд миллий валютасини олиб кириш ҳамда олиб чиқиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Резидент Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ваколатли банкларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банк томонидан белгиланган тартибда чет эл валютасида ҳисобварақлар очишлари мумкин.

Резидент юридик шахслар чет эл валютасидаги маблағлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ваколатли банклардаги валюта ҳисобварақларида сақланади ва улар томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ мустақил равишда фойдаланади.

Резидент юридик шахслар томонидан олинган чет эл валютаси, шу жумладан, таварлар (ишлар, хизматлар) экспортидан олинган валюта тушуми, агар Ўзбекистон Республикаси Марказий банк бошқача қоида белгилаган бўлмаса, уларнинг ваколатли банклардаги ҳисобварақларига ўтказилиши шарт.

Резидент юридик шахслар Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги банкларда Ўзбекистон Республикаси Марказий

банки томонидан белгиланган тартибда миллий валютада ва чет эл валютасида ҳисобварақлар очишга ҳамда улардан фойдаланишга ҳақлидир.

Ўзбекистон Республикасининг резидент жисмоний шахслар, дипломатия ва бошқа ваколатхоналари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ташкилотининг чет элдаги, хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ваколатхоналари Ўзбекистон Республикасидан ташқарида ҳисобварақлар очишга ҳамда бу ҳисобварақлардан фойдаланишга ҳақли ва фаолият кўрсатиши даврида бунга йўл қўйилади. Уларнинг чет элда бўлиши ёки фаолияти кўрсатиши тугагач, ҳисобварақлари ёпилиши лозим, ҳисобварақлардаги маблағларнинг қолдиқлари эса Ўзбекистон Республикасига ўтказилади.

Ўзбекистон Республикасида қонун ҳужжатларида бевосита назарда тутилган ҳоллардан ташқари барча ҳисоб-китоблар ва тўловлар миллий валютада (сўмда) амалга оширилади

3-§. Валюта назорати ва валюта қонунчилигини бузганлиги учун жавобгарлик

Валюта назорати, бу – чет эл валютаси билан боғлиқ бўлган операцияларни амалга оширилиши чоғида қонунчилик талабларига риоя этилиши устидан давлатнинг ваколатли органлари томонидан ўз ваколатлари доирасида амалга ошириладиган фаолиятдан иборат.

Валюта назорати молиявий фаолият устидан олиб бориладиган назорат кўринишларидан биридир.

Валюта назоратининг асосий йўналишлари жумласига:

а) валюта операцияларини амалга оширилиши учун лицензия мавжудлигини, ўтказилаётган операцияларнинг қонун талабларига мослигини аниқлаш;

б) резидентлар томонидан чет эл валютаси билан боғлиқ мажбурийтларни, шу жумладан, валюта тушумининг муайян қисмини мажбурий сотиш бўйича мажбуриятини бажаришини кузатиб бориш;

в) валюта операциялари бўйича ҳисоб-китоблар ва ҳисоботлар тўлиқлиги, тўғрилигини кузатиб бориш;

г) чет эл валютаси билан боғлиқ ноқонуний операцияларга йўл қўймаслик кабилар қиради.

Ўзбекистонда валюта назоратини амалга ошириш ваколати қуйидаги давлат органларига берилган:

- а) Ўзбекистон Республикаси Марказий банки;
- б) Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги;
- в) Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ Қўмитаси;
- г) Ўзбекистон Республикаси Давлат Божхона Қўмитаси.

Ушбу органларнинг валюта назоратини амалга ошириш юзасидан ваколатлари тегшли қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган.

Ваколатли тижорат банклари ҳам чет эл валютаси билан боғлиқ банк операцияларини амалга ошириш чоғида бундай операцияларнинг қонун талабларига мувофиқ келишини кузатиб бордилар.

Валюта операцияларини амалга оширишга доир чекловлар жиний фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ҳамда терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш мақсадида белгиланиши мумкин¹.

Мамлакат иқтисодий хавфсизлигига таҳдид солувчи хавфхатар юз берган тақдирда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки вақтинча чет эл валютасида операциялар амалга оширилишини тўхтатиб қўйиши ёки муайян чекловлар жорий этиши мумкин.

Валюта назоратини амалга оширилиши чоғида ёки ҳуқуқбузарлик ҳолатларини ваколатли органлар томонидан суриштириш-тергов қилиш чоғида валюта қонунчилиги бузилгани ҳақидаги фактлар маълум бўлгани ҳолларда тадбиркорлик субъектларига нисбатан иқтисодий жавобгарлик, мансабдор шахсларга нисбатан эса маъмурий ёки ҳатто жиний жавобгарлик қўлланилиши мумкин.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига биноан чет эл валютасида олинган даромадларни яширганлиги, улар юзасидан солиқлар ва бошқа мажбурий бадалларни тўлашдан бўйин товлаганлиги, тўловни кечиктирганлиги, даромадларни камайтириб кўрсатганлиги учун иқтисодий жазо чораси белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига (176-модда) ҳамда Жиний кодексига (177 – 178-моддалар) валютага оид қонунчиликни бузганлик учун жиний жавобгарликлар назарда тутилган.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 26 августдаги «Жиний фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштиришга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуннинг 14-моддасида мажбурий назорат қилинадиган молиявий операциялар белгиланган. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2004 йил, №43, 223-модда.

Мавзуни ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Валюта муносабатлари тушунчаси ва унинг қонунчилигини айтинг.
2. Валюта операциялари тушунчаси ва амалга оширилишининг умумий қоидаларини тушунтиринг.
3. Жорий халқаро валюта операцияларига нималар киради?
4. Капитал ҳаракат билан боғлиқ валюта операциялари қандай бошқарилади?
5. Ўзбекистон ҳудудида жисмоний шахсларнинг валюта операцияларини ўтказиш тартиби қоидалари қандай?
6. Валюта назорат тушунчаси ва қоидаларини айтиб ўтинг.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ҚОНУНИ
07.05.1993 й. N 841-ХП

ВАЛЮТАНИ ТАРТИБГА СОЛИШ ТЎҒРИСИДА

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади.

Ушбу Қонуннинг мақсади Ўзбекистон Республикаси ҳудудида валюта операцияларини амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари.

Валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Валюта бойликлари.

Чет эл валютаси, чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар, чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатлари ва соф қуйма олтин валюта бойликлари ҳисобланади.

Чет эл валютаси муомалада бўлган ҳамда хорижий давлатда қонуний тўлов воситаси ҳисобланган банкнотлар, хазина билетлари ва тангалар кўринишидаги чет эл пул белгилари, муомаладан чиқарилган ёки чиқарилаётган ҳамда худди шу хорижий давлатнинг пул белгиларига алмаштирилиши лозим бўлган чет эл пул белгилари, шунингдек, ҳисобварақларда ва омонатларда бўлган хорижий давлатларнинг пул бирликларидаги ҳамда халқаро пул ёки ҳисоб-китоб бирликларидаги маблағлардир.

Чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар «Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ёки хорижий давлатларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ қимматли қоғозлар жумласига киритилган, қиймати чет эл валютасида ифодаланган пул ҳужжатларидир.

4-модда. Ўзбекистон Республикасининг резидентлари.

Ўзбекистон Республикасининг резидентлари (бундан буён матнда резидентлар деб юритилади) қуйидагилардир:

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари;

Ўзбекистон Республикасида доимий яшаш жойи бўлган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар;

Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида рўйхатдан ўтган юридик шахслар;

Ўзбекистон Республикасининг иммунитет ва дипломатик имтиёзлардан фойдаланадиган хориждаги дипломатия ҳамда бошқа ваколатхоналари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ташкилотларининг чет элдаги, хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ваколатхоналари.

5-модда. Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари.

Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари (бундан буён матнда норезидентлар деб юритилади) дейилганда ушбу Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ резидентлар жумласига кирмайдиган шахслар тушунилади.

6-модда. Валюта операциялари.

Валюта операцияларига қуйидагилар киради:

валюта бойликларига бўлган мулк ҳуқуқининг ва бошқа ҳуқуқларнинг ўзга шахсга ўтиши ҳамда валюта бойликларини тўлов воситаси сифатида ишлатиш билан боғлиқ операциялар;

валюта бойликларини Ўзбекистон Республикасида олиб кириш ва жўнатиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш ва жўнатиш, халқаро пул жўнатмаларини амалга ошириш, резидентлар ва норезидентлар ўртасида миллий валютадаги операциялар.

Валюта операциялари жорий халқаро операцияларга ҳамда капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операцияларига бўлинади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида соф қуйма олтин муомаласи тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

7-модда. Жорий халқаро операциялар.

Жорий халқаро операцияларга қуйидагилар киради:

ташки савдо, бошқа жорий фаолият олиб борилиши, шу жумладан хизматлар кўрсатилиши муносабати билан, шунингдек, одатдаги қисқа муддатли банк ва кредит механизмлари ишлаши муносабати билан тўланиши зарур барча тўловлар;

фоизлар ва бошқа даромадлар кўринишида, шу жумладан банк омонатлари, кредитлар ҳамда лизинг бўйича олинадиган фоизлар ва бошқа даромадлар шаклида, шунингдек, бошқа инвестициялардан олинадиган соф даромад шаклида тўланиши зарур тўловлар;

кредитларни, қарзларни узиш учун ёки тўғридан-тўғри инвестициялар амортизацияси учун мақбул суммаларни тўлаш;

савдо билан боғлиқ бўлмаган пул жўнатмаларининг мақбул суммалари.

Савдо билан боғлиқ бўлмаган пул жўнатмаларига қуйидагилар кирази:

иш ҳақи, стипендиялар, пенсиялар, алиментлар тўлаш;

ходимларни Ўзбекистон Республикасидан ташқарига хизмат сафарига юбориш билан боғлиқ харажатларни тўлаш;

таълим ва даволаниш учун ҳақ тўлаш;

Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги дипломатия ва бошқа ваколатхоналари, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг давлатлараро ёки ҳукуматлараро ташкилотлар ҳузуридаги доимий ваколатхоналари таъминоти учун ҳақ тўлаш;

нотариал ва тергов ҳаракатлари билан боғлиқ тўловлар, шунингдек, бундай ҳаракатларни амалга ошириш ва ишларни судларда кўриш муносабати билан давлат божи тўлаш;

суднинг, арбитражнинг, шунингдек, тергов ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг қарорлари асосида пул маблағлари тўлаш;

ҳалқаро конгресслар, симпозиумлар, конференцияларда, спорт ва маданий тадбирларда, шунингдек, бошқа халқаро учрашувлар, кўргазмалар ва ярмаркаларда иштирок этганлиги учун тўловлар, инвестиция билан боғлиқ ва моддий харажатлар бундан мустасно;

дафн қилиш билан боғлиқ тўловлар;

муаллифлик ҳақини тўлаш, патент божларини тўлаш ва интеллектуал мулк соҳасидаги лицензия шартномаларининг мажбуриятлари бўйича ҳақ тўлаш;

ҳалқаро нотижорат ташкилотларига бадаллар;

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белги ланадиган бошқа операциялар.

Жорий халқаро операциялар ва чет эл валютасини улар билан боғлиқ ҳолда сотиб олиш ёки сотиш чекловларсиз амалга оширилади.

8-модда. Капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операциялари.

Капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операцияларига жорий халқаро операциялар ҳисобланмайдиган барча операциялар, шу жумладан:

инвестиция фаолиятини амалга ошириш; кредитлар олиш ва бериш, лизинг операцияларини амалга ошириш; кўчмас мулкни сотиб олиш ва сотиш;

хорижий давлатлардан маблағларни ҳисобварақлар ва омонатларга жалб этиш ҳамда хорижий давлатларда маблағларни ҳисобварақлар ва омонатларга жойлаштириш кирази.

Ўзбекистон Республикасига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш ва уларни репатриация қилиш, шунингдек, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни амалга ошириш муносабати билан олинган ҳуқуқлардан фойдаланиш чекловларсиз амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг дипломатия ва бошқа ваколатхоналари эҳтиёжлари учун Ўзбекистон Республикасидан ташқарида кўчмас мулк объектларини олиш ва уларни кўриш бўйича капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операциялари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорига биноан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида норезидентлар томонидан кўчмас мулкни олиш ва сотиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар муомаласи, резидентлар томонидан чет эл валютасидаги қимматли қоғозлар сотиб олиниши, шунингдек, резидентлар чиқарган қимматли қоғозларнинг норезидентлар томонидан сотиб олиниши тартиби қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш ва мувофиқлаштириш бўйича ваколатли давлат органи томонидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан биргаликда белгиланади.

Ушбу модданинг иккинчи — бешинчи қисмларида назарда тутилмаган капитал ҳаракати билан боғлиқ валюта операциялари резидентлар томонидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилайдиган тартибда амалга оширилади.

9-модда. Чет эл валютаси билан боғлиқ бўлган ҳосила молиявий воситалар.

Чет эл валютаси билан боғлиқ бўлган ҳосила молиявий воситалар (валюта деривативлари) чет эл валютаси олди-сотдиси бўйича шартномалар бўлиб, уларда белгиланган мажбуриятлар муайян муддат ўтгач ёки чет эл валютасининг қийматига ёхуд унинг курси ўзгаришига боғлиқ равишда бажарилиши мумкин.

Чет эл валютаси билан боғлиқ бўлган ҳосила молиявий воситалар бўйича операциялар:

ваколатли банклар томонидан ўзаро ёки чет эл банклари билан чекловларсиз, очиқ валюта мавқеи лимити доирасида;

агар шартнома тузиш жорий халқаро операцияларни ўтказиш билан боғлиқ бўлса, банкларнинг мижозлари томонидан ваколатли банклар орқали амалга оширилади.

10-модда. Ўзбекистон Республикасининг валютани тартиб-га солувчи давлат органи.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Ўзбекистон Республикасида валютани тартибга солувчи давлат органидир.

Валютани тартибга солувчи давлат органи ўз ваколатлари доирасида:

Ўзбекистон Республикасида чет эл валютасининг ҳамда чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатларининг муомаласи тартибини белгилайди;

миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан курсини аниқлаш механизмини белгилайди;

Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги банкларда норезидентлар томонидан миллий валютада ҳамда резидентлар ва норезидентлар томонидан чет эл валютасида ҳисобварақлар очиш ва уларни юритиш тартибини белгилайди;

резидент юридик шахслар томонидан Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги банкларда ҳисобварақлар очиш тартибини белгилайди;

резидентлар ва норезидентлар томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида миллий валютада чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш тартибини белгилайди;

Ўзбекистон Республикасида ва ундан ташқарида барча турдаги валюта операцияларини амалга оширади;

чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш учун банкларга лицензиялар беришнинг умумий қоидаларини белгилайди, бундай лицензияларни беради ва чакириб олади, шунингдек, банклар фаолиятини назорат қилади ва тартибга солиб туради;

жорий халқаро операцияларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган одатдаги қисқа муддатли банк ва кредит механизмлари муддатининг чегарасини белгилайди;

кредитларни, қарзларни узиш учун ёки тўғридан-тўғри инвестициялар амортизацияси учун тўловларнинг мақбул суммаларни миқдорини белгилайди;

чет эл валютаси билан боғлиқ бўлган ҳосила молиявий воситалар билан операциялар ўтказиш тартибини белгилайди;

капитал ҳаракати билан боғлиқ айрим валюта операцияларини амалга ошириш тартибини белгилайди;

ваколатли банклар реестрини юритади ва эълон қилади;

ваколатли банклар учун очиқ валюта мавқеи лимитларини белгилайди;

қабул қилинган халқаро стандартларга мувофиқ валюта операциялари статистикасини тайёрлайди ва эълон қилади;

чет эл валютасидаги тушумнинг бир қисmini резидентлар томонидан мажбурий тарзда сотишнинг миқдори ва тартибини белгилайди;

валютани тартибга солиш масалалари бўйича барча юридик ва жисмоний шахслар бажариши мажбурий бўлган норматив ҳужжатлар қабул қилади, шунингдек, қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

11-модда. Ваколатли банклар.

Чет эл валютасида операцияларни амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган банклар ваколатли банклардир.

Ваколатли банклар:

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида очиқ валюта мавқеи лимити доирасида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бўйича, шу жумладан ҳосила молиявий воситалар асосида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бўйича бевосита ўзаро, ўз миқозлари билан ҳамда валюта биржалари орқали, шунингдек, халқаро бозорларда операцияларни амалга оширишга;

Ўзбекистон Республикасининг банкларида ва чет эл банкларида вакиллик ҳисобварақларига ҳамда бошқа ҳисобварақларга эга бўлишга;

нақд чет эл валютасини ҳамда чет эл валютасидаги тўлов ҳужжатларини жисмоний шахслардан сотиб олиш ва уларга сотиш операцияларини амалга ошириш учун айирбошлаш шохобчаларини очишга ҳақлидир.

Ваколатли банклар қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

12-модда. Валюта операцияларини амалга оширишга доир чекловлар.

Валюта операцияларини амалга оширишга доир чекловлар жинсий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ҳамда терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш мақсадида белгиланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки иқтисодий хавфсизликка таҳдид юзага келганда валюта операцияларини амалга оширишни вақтинча тўхтатиб қўйишга ёки уларга доир чекловлар жорий этишга ҳақли.

13-модда. Жисмоний шахсларнинг валюта бойликлари ва улардан фойдаланилиши.

Жисмоний шахслар: ўз мулкида Ўзбекистон Республикасига олиб кирилган, ўтказилган ёки жўнатишган, Ўзбекистон Республикасида олинган ёки сотиб олинган валюта бойликларига эга бўлишга;

ваколатли банкларда ва уларнинг филиалларида чет эл валютасида ҳисобварақлар очиш ҳамда омонатлар қўйишга;

банк ҳисобварақларини очган ҳолда ёки бундай ҳисобварақларни очмай туриб халқаро пул жўнатмаларини амалга оширишга;

валюта бойликларини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикасига ўтказиш, олиб кириш ва жўнатишга, шунингдек, Ўзбекистон Республикасидан ўтказиш, олиб чиқиш ва жўнатишга;

валюта бойликларидан қонун ҳужжатларига мувофиқ мустақил равишда фойдаланишга; қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлишга ҳақли.

14-модда. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш:

юрidik шахслар томонидан ваколатли банклар орқали;

жисмоний шахслар томонидан ваколатли банклар, уларнинг филиаллари ва айирбошлаш шохобчалари орқали амалга оширилади.

15-модда. Миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан курси.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бўйича операциялар миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан чет эл валютасига бўлган талаб ҳамда таклифнинг жорий нисбати асосида шаклландиган алмашув курси бўйича амалга оширилади.

■ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки валюта операциялари бўйича бухгалтерия ҳисоби, статистика ҳисоботи ҳамда бошқа ҳисобот мақсадлари учун, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида божхона ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаш учун миллий валютанинг чет эл валютасига нисбатан курсини мунтазам равишда белгилаб боради.

16-модда. Резидентларнинг ҳисобварақлари.

Резидентлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ваколатли банкларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томо-

нидан белгиланган тартибда чет эл валютасида ҳисобварақлар очишлари мумкин.

Резидент юридик шахсларнинг чет эл валютасидаги маблағлари Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ваколатли банклардаги валюта ҳисобварақларида сақланади ва улар томонидан қонуи ҳужжатларига мувофиқ мустақил равишда фойдаланилади.

Резидент юридик шахслар томонидан олинган чет эл валютаси, шу жумладан, товарлар (ишлар, хизматлар) экспортдан олинган валюта тушуми, агар Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқача қонда белгиланган бўлмаса, уларнинг ваколатли банклардаги ҳисобварақларига ўтказилиши шарт.

Резидент юридик шахслар Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги банкларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган тартибда миллий валютада ва чет эл валютасида ҳисобварақлар очишга ҳамда улардан фойдаланишга ҳақлидир.

Ўзбекистон Республикасининг резидент жисмоний шахслари, дипломатия ва бошқа ваколатхоналари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ташкилотларининг чет элдаги, хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ваколатхоналари Ўзбекистон Республикасидан ташқарида ҳисобварақлар очишига ҳамда бу ҳисобварақлардан фойдаланишига уларнинг фақат хорижда бўлиши ва фаолият кўрсатиши даврида йўл қўйилади. Уларнинг чет элда бўлиши ёки фаолият кўрсатиши тугагач, ҳисобварақлар ёпилиши лозим, ҳисобварақлардаги маблағларнинг қолдиқлари эса Ўзбекистон Республикасига ўтказилади.

17-модда. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида норезидентларнинг ҳисобварақлари.

Ўзбекистон Республикасида вақтинча турган нерезидент жисмоний шахслар, иммунитет ҳамда дипломатик имтиёزلардан фойдаланадиган чет эл дипломатия ва бошқа расмий ваколатхоналари, халқаро ташкилотлар ҳамда уларнинг филиаллари, шунингдек, хорижий ташкилотларнинг Ўзбекистон Республикасида хўжалик ёки бошқа тижорат фаолияти билан шуғулланмайдиган ваколатхоналари Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги ваколатли банкларда миллий валютада ва чет эл валютасида ҳисобварақлар очишга ҳамда улардан фойдаланишга ҳақлидир.

Ваколатли банкларнинг вакиллари бўлган чет эл банклари ваколатли банкларда миллий валютада ва чет эл валютаси-

да вакиллик ҳисобварақлари ҳамда бошқа ҳисобварақлар очиш ҳуқуқига эга.

18-модда. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл валютасида ҳисоб-китоблар ва тўловлар.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида барча ҳисоб-китоблар ва тўловлар миллий валютада амалга оширилади, ушбу модданинг иккинчи қисмида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳисоб-китоблар ва тўловларни чет эл валютасида амалга оширишга қуйидаги ҳолларда йўл қўйилад:

қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда кредитларни олиш ва қайтаришда;

ваколатли банклардаги омонатларга пул маблағлари қўйишда, омонатлар бўйича фоизлар тўлашда; банкнинг чет эл валютасидаги операциялар бўйича воситачилик ҳақини ундиришда; чет эл валютасида ифодаланган банк кафолатларини бериш ва улар юзасидан тўловларни амалга оширишда; ваколатли банклар, уларнинг филиаллари ва айирбошлаш шохобчалари орқали чет эл валютасини сотиб олиш ва сотишда; юридик шахсларнинг низом фондига (низом капиталига) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда валюта бойликларини киритишда; хайрия мақсадларида амалга ошириладиган операцияларда; мерос ҳуқуқи бўйича валюта бойликларини олишда;

божсиз савдо дўконларидаги ҳисоб-китоблар, шунингдек, халқаро йўналешларда ташишда транспорт воситаларининг қатнов йўлларида йўловчиларга товарлар сотиш ва хизматлар кўрсатишдаги ҳисоб-китоблар билан боғлиқ операцияларда;

норезидентлар билан товарларни бошқага ўтказиш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш, ахборотни, интеллектуал фаолият натижаларини, шу жумладан, уларга бўлган мутлақ ҳуқуқларни бошқага ўтказиш тўғрисида шартномалар тузиш ва уларни бажариш билан боғлиқ хизматлар комиссияерлар (агентлар) томонидан кўрсатилаётганда комиссияерлар (агентлар) ва комитентлар (принципиаллар) ўртасида амалга ошириладиган операцияларда;

Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиладиган ёки Ўзбекистон Республикасига олиб кириладиган юкнинг транзити, уни ташиш билан боғлиқ хизматлар экспедитор, ташувчи ва фрахтчи томонидан кўрсатилаётганда транспорт экспедицияси, ташиш ҳамда чартер (фрахтлаш) шартномалари бўйича операцияларда;

қимматли қоғозларни қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда сотиб олиш ва сотишда; резидентлар томонидан резидентлар ҳамда норезидентлардан пластик тўлов ва кредит карточкалари бўйича тўловларни қабул қилишда; қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда суғурта ва қайта суғурта шартномалари бўйича ўзаро ҳисоб-китобларни амалга оширишда; қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа ҳолларда.

19-модда. Нақд чет эл валютаси ва миллий валютани олиб кириш ҳамда олиб чиқиш.

Жисмоний шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига нақд чет эл валютасини олиб кириши чекловларсиз амалга оширилади.

Резидент жисмоний шахслар нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатларни кўрсатмасдан қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордаги нақд чет эл валютасини Ўзбекистон Республикасидан бир йўла олиб чиқишлари мумкин.

Қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқ бўлган нақд чет эл валютасининг резидент жисмоний шахслар томонидан олиб чиқилиши уларда Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ёки ваколатли банклар томонидан бериладиган, Ўзбекистон Республикасидан нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлган тақдирда амалга оширилади.

Норезидент жисмоний шахслар: божхона декларациясига мувофиқ олиб кирилган нақд чет эл валютаси миқдоридаги нақд чет эл валютасини;

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва ваколатли банклар томонидан бериладиган, уларнинг нақд чет эл валютасини олиб чиқиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлган тақдирда эса олиб кирилган нақд чет эл валютасидан кўп бўлган миқдордаги нақд чет эл валютасини Ўзбекистон Республикасидан бир йўла олиб чиқишлари мумкин.

Резидент ҳамда норезидент юридик шахслар томонидан нақд чет эл валютаси ва миллий валютани олиб кириш ҳамда олиб чиқиш бўйича операцияларни амалга ошириш тақиқланади, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва ваколатли банклар бундан мустасно.

Ваколатли банклар томонидан нақд чет эл валютаси ва миллий валютани олиб кириш ҳамда олиб чиқиш Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг рухсатномаси бўлган

тақдирда амалга оширилади. Резидент ва норезидент жисмоний шахсларнинг нақд миллий валютани олиб кириши ҳамда олиб чиқиши қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

20-модда. Валютани назорат қилувчи органлар.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва Давлат божхона қўмитаси Ўзбекистон Республикасида валютани назорат қилувчи органлардир.

Ўзбекистон Республикасида резидентлар ва норезидентлар томонидан амалга ошириладиган валюта операцияларининг қонун ҳужжатларига мувофиқлигини валютани назорат қилувчи органлар ўз ваколатлари доирасида белгиланган тартибда назорат қиладилар.

21-модда. Валюта операциялари бўйича ҳисобот.

Валюта операциялари бўйича ҳисобот тақдим этиш тартибини, ҳисоботнинг турлари, шакли ва уни тақдим этиш муддатларини Ўзбекистон Республикаси Марказий банки валютани назорат қилувчи бошқа органлар билан биргаликда уларнинг ўз ваколатлари доирасида белгилайди.

Норезидентларнинг валюта операциялари бўйича ҳисобот тақдим этишига доир талаблар валюта операцияларининг фақат Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга оширилган қисмига нисбатан белгиланиши мумкин. Жисмоний шахслар чет эл валютасини сотиб олиш ва сотиш бўйича ҳисобот тақдим этмайдилар.

22-модда. Низоларни ҳал қилиш.

Валюта операцияларини амалга ошириш соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал қилинади.

23-модда. Валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлиги учун жавобгарлик Валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар-белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

10-боб. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН БАНК ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Қимматли қоғозлар бозори Ўзбекистон Республикасидаги молия бозорининг муҳим сегменти бўлиб ҳисобланади. Жисмоний ва юридик шахсларнинг вақтинча бўш турган пул маблағларини ушбу бозорга жалб этилиши натижасида мамлакат иқтисодий тараққиётини таъминлаш, муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этиш, пул муомаласини барқарорлаштириш, инфляция жараёнларини секинлаштириш имконини беради. Иккинчидан эса, бўш маблағларни инвестицион муомалада бўлиши унинг соҳибни бўлган жисмоний ёки юридик шахсга ҳам барқарор фойда олишини таъминлайди.

Бозор муносабатларининг асосий принципларидан бири – тўхтовсиз ҳаракатланишдан иборат ва бу қонда айниқса пул шаклидаги капиталга нисбатан тўла тааллуқлидир.

Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган тижорат банк муассасалари қимматли қоғозлар бозорининг энг фаол иштирокчилари бўлиб, улар ушбу бозорда турли шаклда иштирок этадилар.

«Қимматли қоғозлар» тушунчаси кенг ва тор маънода таърифланади. Унинг кенг маъноси, мулкый ҳуқуқ объекти сифатида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 96-моддасида берилган бўлиб, унга кўра:

Мулкый ҳуқуқларни белгиланган шаклга ва мажбурий реквизицларга амал қилган ҳолда тасдиқловчи ҳужжатлар қимматли қоғозлар ҳисобланади, уларни тақдим этган тақдирдагина мазкур ҳуқуқларни амалга ошириш ёки бошқа шахсларга бериш мумкин бўлади. Қимматли қоғозларнинг бошқа шахсга берилиши билан улар томонидан тасдиқланадиган ҳамма ҳуқуқлар ҳам ўша шахсга ўтади.

Қимматли қоғозлар жумласига; облигациялар, вексель, чек, депозит ва жамғарма сертификати, банкнинг тақдим қилувчига пул бериладиган жамғарма дафтарчаси, коносамент, акция ҳамда қонун ҳужжатлари билан қимматли қоғозлар жумласига киритилган бошқа ҳужжатлар кирилади.

Унинг тор маънодаги (қимматли қоғозлар бозоридаги муомала объекти сифтидаги) таърифи Ўзбекистон Республикасининг

«Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисида»ги Қонуннинг¹ 1-моддасида келтирилган. Унга кўра:

Қимматли қоғозлар – бу уларни чиқарган шахс билан уларни эгаси ўртасидаги мулккий ҳуқуқларни ёки заём муносабатларини тасдиқловчи, дивиденд ёки фонслар кўрinishида даромад тўлашни ҳамда ушбу ҳужжатлардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни бошқа шахсларга бериш имкониятини назарда тутиб пул ҳужжатларидир.

Қимматли қоғозлар – бланкалар, сертификатлар шаклида ёки счётлардаги ёзув шаклида бўлиши ва ҳисоб-китоб қилишда, шунингдек, кредитлар бўйича гаров сифатида фойдаланилиши мумкин. Қимматли қоғозлар юридик ва жисмоний шахслар ўртасида ихтиёрлик асосида тарқатилади.

Киритилган улуш шаклидан қатъи назар, қимматли қоғозларнинг қиймати Ўзбекистон Республикаси пули берилганда, уларни чиқариш шартларида назарда тутилган ҳолда эса – чет эл валютасида (акциялар бўйича – мулкни ўтказиб бериш йўли билан ҳам) ифодаланади ва тўланади.

Юқоридаги икки хил таъриф қимматли қоғозларнинг умумфуқаролик муомаласидаги ҳамда қимматли қоғозлар бозоридаги ҳолатини ўзида ифодалайди.

Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиши билан боғлиқ муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ўзбекистон Республикасининг «Марказий банки тўғрисида»ги, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги, юқорида эслатилган «Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари тўғрисида»ги, «Қимматли қоғозлар бозори фаолият юритишининг механизми тўғрисида»ги, «Қимматли қоғозлар бозорида депозитарийлар фаолияти тўғрисида»ги², «Қимматли қоғозлар бозорида инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги³, «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги⁴, ва бошқа қонунлар, Ўзбекистон

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т., 2003 й.

² Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган қимматли қоғозлар бўйича операцияларга оид Қонун ҳужжатлари тўплами. Т., Ўзбекистон, 2003 йил, 42-бет.

³ Ўзбекистон Республикасида тижорат банклари томонидан амалга ошириладиган қимматли қоғозлар бўйича операцияларга оид Қонун ҳужжатлари тўплами. Т., Ўзбекистон, 2003 йил, 54-бет.

⁴ Ўзбекистоннинг янги қонунлари. №13, Т., Адолат, 1996 йил.

Республикаси Президентининг Фармонлари¹, Ҳукумат қарорлари² ҳамда идоравий меъёрий ҳужжатлар билан³ тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудда қимматли қоғозлар чиқариш, улар муомаласини ташкил этиш, иккиламчи бозорни йўлга қўйиш ҳамда қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозордаги муомаласи тартиб-қоидаларини белгилашнинг ташкилий ҳамда ҳуқуқий механизмлари юқорида қайд этиб ўтилган қонунлар, қонун ҳужжатлари ҳамда бошқа актлар билан белгиланади. Бунда қимматли қоғозлар бозори иштирокчилари бўлган субъектларнинг бевосита ўзлари томонидан қабул қилинадиган ҳамда амалда қўлланиладиган локал меъёрий ҳужжатлар (депозитарийлар, фонд биржалари ва бошқа субъектлар томонидан ишлаб чиқиладиган ички низомлар, намунавий шартномалар ва ҳоказолар) ҳам ўзига хос аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикасининг «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонунига кўра тижорат банкларига қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиш, улар билан боғлиқ банк операцияларини амалга ошириш ваколати берилган (Қонуннинг 4-моддаси).

Тижорат банклари қимматли қоғозлар билан боғлиқ қуйидаги операцияларни амалга оширилиши мумкин:

– қимматли қоғозлар (векселлар, Акциялар, облигациялар. Депозит сертификатлари ва бошқалар) чиқариш (эмиссия қилиш);

– қимматли қоғозларни сотиб олиш. Сотиш, сақлаш ва улар билан боғлиқ бўлган бошқа операцияларни амалга ошириш;

– маҳсулот сўраши бериш, хизмат кўрсатиш билан боғлиқ равишда юзага келувчи талаб қилиш ҳуқуқларини олиш, бундай талабларни бажариш таваккалчилигини ўз зиммасига олиши ва уларни индексациялаши;

– ишончли бошқариш (траст) операцияси хизматларини кўрсатиш: қимматли қоғозларни жалб этиши ва жойлаштирилиши, миқдор топшириғига кўра бошқа операцияларни адо этиши;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 мартдаги «Иллу массаси ўсишини чеклаш ва молия интизомига риоя этиш масъулиятини ошириш чоратадбирлари тўғрисида»ги №УП-3047 сонли фармони.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 29 апрелдаги 196-сонли «Қимматли қоғозлар иккиламчи бозорини янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Қарори.

³ Ўзбекистон Республикаси «Марказий банки томонидан облигациялар чиқариш ва улар муомаласи тўғрисида»ги Низом. 16-модда. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2002 йил 1140-сон билан рўйхатга олинган.

– қимматли қоғозларга онд банк операцияси хизматларини кўрсатиши: қимматли қоғозларни жалб этиш ва жойлаштирилиши, миждоз топшириғига кўра бошқа операцияларни адо этиш;

– қимматли қоғозларга онд банк операциялари юзасидан маслаҳат хизмат кўрсатиш.

Банклар қимматли қоғозлар бозорида профессионал иштирокчилар – инвестиция институтлари сифатида иштирок этиб, у ерда тадбиркорликнинг қуйидаги турлари билан шуғулланилишлари мумкин:

– эмиссия фаолияти;

– брокерлик фаолияти;

– диллерлик фаолияти;

– қимматли қоғозлар ва улар билан боғлиқ пул маблағларини ўтказиш бўйича ҳисоб – килиринг, депозитор фаолияти;

– қимматли қоғозлар савдосини ташкил этиш фаолияти;

– траст операциялари;

– инкассо фаолияти;

– маслаҳат фаолияти ва бошқалар.

Тижорат банклар қимматли қоғозлар бозорида юрийтилаётган сиёсатга мувофиқ равишда амалга ошириладиган операцияларни танлаб олиш. Бундай тижорат банклар қимматли қоғозлар бозорида иштирок этишдан бир қатор мақсадларни кўзлаши мумкин. Улар жумласига.

Қимматли қоғозлар чиқариш орқали кредит фаолияти учун қўшимча маблағлар жалб этиш;

– миждозларга қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялар орқали хизмат кўрсатишда фойда олиш;

– қимматли қоғозлар орқали камёб молиявий ресурсларни қўлга киритиш ва бошқалар киритилиши мумкин.

Тижорат банклари белгиланган тартибда олинган умумий банк лицензия асосида қимматли қоғозлар бозорида қатнашишлари мумкин ва бунинг учун қўшимча, махсус лицензия олиш талаб этилмайди. Фақат қимматли қоғозлар билан боғлиқ операцияларни бевосита амалга оширувчи банк мутахассислари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиғи ва «Қимматли қоғозлар операцияси» бўйича курсларни ўташлари ва фонд бозори мутахассиси малака аттестатини олишлари лозим.

Тижорат банклари қимматли қоғозлар бозорида иштирок этишининг айрим шакллари батафсилроқ кўриб ўтайлик.

I. Инвестиция компанияси сифатидаги фаолият. Инвестиция компанияси ҳисобланувчи тижорат банки:

— қимматли қоғозлар чиқариш ва уларни кафолатлаш юзасидан;

— қимматли қоғозларга маблағ сарфлаш;

— қимматли қоғозларни диллер сифатида савдо-сотик қилиш бўйича ихтисослашган корхона ҳисобланади.

Банк миқоз учун қимматли қоғозлар эмиссияси билан шуғулланганда воситачи сифатида қуйидагича ҳаракат қилади:

1-босқич — эмиссияга таъргарлик кўриш;

2-босқич — қимматли қоғозлар эмитентдан қабул қилиб ёки сотиб олиш;

3-босқич — қимматли қоғозларни инвесторлар орасида жойлаштириш.

II. Траст операциялари. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 849-моддасига кўра «мол-мулкни ишончли бошқариш шартномаси бўйича бир тараф (бошқарувчининг муассиси) иккинчи тарафга (ишончли бошқарувчига) мол-мулкни муайян муддатга ишончли бошқарувчига топширади. Иккинчи тараф эса ушбу мол-мулкни бошқарувчининг муассиси ёки у кўрсатган шахс (фойда олувчи) манфаатларини кўзлаб бошқариш мажбуриятини олади.

Мол-мулкни ишончли бошқаришга топшириш бу мол-мулкка мулк ҳуқуқининг ишончли бошқарувчига олиб берилмайди».

Траст ўз ичига миқознинг қимматли қоғозлар протфели ёки унинг бир қисмини бошқариш, акциялар, векселлар, давлат қимматли қоғозлари ва бошқаларни олиши мумкин. Ишончли бошқарувчи (трассант)нинг мустақиллиги даражасига кўра тўла вакиллик ва агент сифатидаги вакиллик ўзаро фарқланади.

Тўла вакилликда банк ўз миқозини номидан ва ундан олдиндан розилик олмадан ҳар қандай операцияларни амалга ошириш мумкин бўлади.

Агент вазифасини бажарганда эса ҳар бир ҳаракат олдиндан трассант билан келишиб олиниши талаб этилади. Ишончли бошқариш билан боғлиқ ҳолдаги банк ва унинг миқозлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ҳуқуқий асослари «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонунда, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 849–861-моддаларида белгилаб қўйилган.

III. Депозитарлик фаолияти. Тижорат банклари «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонун, «Қимматли қоғозлар бозорида депозитарийлар фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг

4-моддаси, фуқаролик кодексининг 896-моддаси ва бошқа қонун ҳужжатларига кўра бойликларни, шу жумладан, қимматли қоғозларни омонат сақлаши мумкин.

Тижорат банклари томонидан қимматли қоғозларнинг ҳисоб-китобини олиб бориш ва сақлаш миждоз билан ўзаро тузилган шартномага мувофиқ тарзда амалга оширилади. Улар умумий банк лицензияси асосида депозитар фаолияти билан шуғулланадилар ва бу фаолият давомида қимматли қоғозларни ҳисобга олиб бориш ва сақлашдан ташқари уларни ўтказиш, сотиш ва сотиб олиш, бухгалтерия ҳисоб-китобини тўғри юритилишини кузатиб бориш ва бошқа операцияларни ҳам рўёбга чиқариши мумкин.

Банк депозитарий сифатида, асосан, уч турдаги операцияларни:

- маъмурий операциялари;
- бухгалтерлик операциялар;
- ахборотлар билан боғлиқ операцияларни бажаради.

IV. Брокерлик фаолияти. Тижорат банклари ўз миждозлари топшириғига кўра қимматли қоғозларни сотиш, сотиб олиши, яъни комиссиянер сифатида иштирок этиши мумкин. Ўзбекистон Республикаси «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонуни, Фуқаролик кодексининг 832–848-моддалари, «Қимматли қоғозлар бозорининг фаолият кўрсатиш механизми тўғрисида»ги, «Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари тўғрисида»ги ва бошқа қонун ҳужжатлари бу соҳадаги фаолиятнинг ҳуқуқий асосларидир.

Тижорат банки брокер сифатида ўз миждози билан воситачилик шартномаси ҳамда ушбу асосга таянган ҳолда учинчи шахслар билан қимматли қоғозларни сотиш ёки сотиб олиш шартномасини тузиши мумкин. Қимматли қоғозлар савдосида брокерлик вазифасини бажариш, миждозлар билан бўладиган ўзаро муносабатларини тартибга солиш, топшириқ, унинг мазмуни ва ижро этилиши тартиблари қонунчилик ҳужжатлари билан белгилаб қўйилган бўлиб, банк миждози талабини биржага ўтказишдан аввал уни текшириб кўриш шарт.

V. Маслаҳат хизматида оид фаолият. Тижорат банклари миждоз билан тузилган шартномага мувофиқ қимматли қоғозларни муомиллага чиқариш юзасида маслаҳат беради ва миждозга қуйидаги хизматлар кўрсатиши мумкин:

- қимматли қоғозлар бозорини ўрганиш ва унинг истиқболи ҳақида ахборат бериш;

- ҳуқуқий маслаҳатлар бериш;
- касбий таёрлашга ёрдамлашишни;
- ахборат хизмати кўрсатиш.

Банк маслаҳат хизмати кўпроқ фойда олишга, таваккалчиликнинг асосли бўлишига, зарар юз беришининг олдини олишга хизмат қилади.

Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорида иштирок этиши мамлакат иқтисодий тараққиётига, бозар муносабатларининг мамлакатимизда самарали жорий этилишига хизмат қилади ва шу сабабли уларнинг бу соҳадаги фаолияти янада ривожланиши ҳамда қўллаб-қувватланиши лозим.

Мавзунинг ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Қимматли қоғозлар тушунчасини таърифланг.
2. Қимматли қоғозлар турлари ва уни бозордаги операцияларини таърифланг.
3. Тижорат банкларнинг қимматли қоғозлар билан операцияларини ҳуқуқий асосларни айтиб беринг.
4. Қимматли қоғозлар бозори иштирокчиларини ва уларнинг фаолиятига характеристика беринг.
5. Тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорида иштирокининг шаклларини айтиб беринг.

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР ВА ФОНД БИРЖАСИ
ТЎҒРИСИДА

Ушбу Қонун қимматли қоғозлар чиқариш ва уларни муомалада юритиш, қимматли қоғозлар бозори қатнашчилари фаолиятини бошқариб бориш шартлари ҳамда тартибини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадида фонд биржалари ташкил этиш ва уларнинг фаолият юритиш принципларини белгилаб беради.

I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1-модда. Қимматли қоғозлар туғунчаси.

Қимматли қоғозлар — бу уларни чиқарган шахс билан уларнинг эгаси ўртасидаги мулкый ҳуқуқларни ёки заём муносабатларини тасдиқловчи, дивиденд ёки фонизлар кўринишида даромад тўлашни ҳамда ушбу ҳужжатлардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни бошқа шахсларга бериш имкониятини назарда тутувчи пул ҳужжатларидир.

Қимматли қоғозлар — бланкалар, сертификатлар шаклида ёки счётлардаги ёзув шаклида бўлиши ва ҳисоб-китоб қилишда, шунингдек, кредитлар бўйича гаров сифатида фойдаланилиши мумкин. Қимматли қоғозлар юридик ва жисмоний шахслар ўртасида ихтиёрийлик асосида тарқатилади.

Қимматли қоғозларнинг қиймати, киритилган улуш шаклидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси пул бирлигида ифодаланади ҳамда тўланади, уларни чиқариш шартларида назарда тутилган ҳолларда эса, чет эл валютасида (акциялар бўйича — мулкни ўтказиб бериш йўли билан ҳам) тўланади.

2-модда. Қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисидаги қонунлар.

Қимматли қоғозлар чиқариш ва уларни муомалада юритиш билан, қимматли қоғозлар бозори қатнашчиларнинг фаолияти билан боғлиқ муносабатлар ушбу Қонун ҳамда Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солиб турилади.

3-модда. Қимматли қоғозларнинг турлари.

Ушбу қонун қимматли қоғозларнинг қуйидаги турларига амал қилади:

акциялар; облигациялар; хазина мажбуриятлари; қимматли қоғозларнинг ҳосилалари; депозит сертификатлари; векселлар.

Акциялар, облигациялар ва хазина мажбуриятлари ва қимматли қоғозлар ҳосилаларининг реквизитлари – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси томонидан, депозит сертификатлари ва векселларнинг реквизитлари эса Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланади.

Қимматли қоғозлар эгаси ёзилган ва тақдим этувчига тегишли бўлиши мумкин.

Қимматли қоғозлар, башарти мулкӣ ҳуқуқларни уларга эгаллик қилиш билан боғлиқ ҳолда рўсба чиқариш учун эмитент (қимматли қоғозни чиқарувчи) томонидан ёки унинг топшириғига биноан қимматли қоғозлар борасида касб фаолиятини амалга ошираётган ташкилот томонидан эгасининг номини қайд этиш зарур бўлсагина, эгаси ёзилган бўлади. Эгаси ёзилган қимматли қоғозни бир мулкдордан иккинчисига бериш ҳисоб-китобдаги тегишли ёзувларни ўзгартиришда акс этади.

Қимматли қоғозлар, башарти мулкӣ ҳуқуқларни уларга эгаллик қилиш билан боғлиқ ҳолда рўсба чиқариш учун қимматли қоғозни тақдим этишнинг ўзи старли бўлса, тақдим этувчига тегишли ҳужжатлар деб ҳисобланади. Тақдим этувчига тегишли қимматли қоғозлар эркин муомалада бўлади.

4-модда. Акциялар.

Акциялар-акциядорлик жамиятининг инзом фондига юридик ёки жисмоний шахс муайян ҳисса қўшганидан гувоҳлик берувчи, акция эгасининг мазкур жамият мулкдаги иштирокини тасдиқловчи ҳамда унга дивиденд олиш ва қонда тариқасида, ушбу жамиятни бошқаришда қатнашиш ҳуқуқини берувчи, амал қилиш муддати белгиланмаган қимматли қоғозлардир.

Акциялар чиқариш тўғрисидаги қарор акциядорлик жамияти муассислари томонидан ёки акциядорларнинг умумий йиғилиши томонидан қабул қилинади. Сотиб олинган акция уни чиқарган акциядорлик жамиятига, башарти бу нарса жамият уставида назарда тутилмаган бўлса, сотилиши мумкин эмас. Давлат корхонаси очик турдаги акциядорлик жамиятига айлантирилганда Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш ва тад-

биркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси билан биргалликда эмиссия расоасини тасдиқлаши акциялар чиқариш тўғрисидаги қарор ҳисобланади.

5-модда. Облигациялар.

Облигациялар уларнинг эгаси пул маблағлари берганлигини тасдиқ этувчи ва қимматли қоғозларнинг белгиланган қийматини уларда кўрсатилган муддатда, қайд этилган фоиғ тўланган ҳолда, башарти облигацияларни чиқариш шартларида ўзгача қондалар назарда тутилмаган бўлса, қоплаш мажбуриятини тасдиқловчи қимматли қоғозлардир.

Қуйидаги турлардаги облигациялар чиқарилади: республика ички заёмларининг ва маҳаллий заёмларнинг облигациялари; корхоналарнинг облигациялари.

Облигациялар оддий ва ютуқли, фоиғли ва фоиғсиз (мақсадли), эркин муомалада юритиладиган ёки муомала доираси чекланган қилиб чиқарилиши мумкин. Мақсадли облигацияларнинг реқвизити облигациялар қайси моллар (хизматлар) учун чиқарилган бўлса, шу молларни акс эттириши шарт.

Республика ички заёмларининг ва маҳаллий заёмларнинг облигациялари тақдим этувчига тегишли қилиб чиқарилади. Республика ички заёмларининг ва маҳаллий заёмларнинг облигацияларини чиқариш тўғрисидаги қарор тегишинча Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва давлат ҳокимияти маҳаллий органлари томонидан қабул қилинади. Қарорда эмитент, облигацияларни чиқариш шартлари ва уларни тарқатиш тартиби белгилаб қўйилиши лозим.

Корхоналарнинг облигациялари мулкчиликнинг барча шаклларига мансуб корхоналар томонидан чиқарилиши мумкин. Облигациялар ўз эгаларига корхона бошқарувида қатнашиш ҳуқуқини бермайди.

Корхоналар ва акциядорлик жамиятларининг облигацияларини чиқариш тўғрисидаги қарор тегишинча маъмурият ва ижроия органи (бошқаруви) томонидан қабул қилинади ҳамда баённома билан расмийлаштирилади.

Корхоналарнинг облигацияларини эмитентларнинг низом фондини шакллантириш ва тўлдириш учун, шунингдек, уларнинг хўжалик фаолияти билан боғлиқ зарарларни қоплаш учун чиқаришга йўл қўйилмайди.

Акциядорлик жамияти томонидан чиқарилган барча облигацияларнинг номинал қиймати жамиятнинг шакллантирилган низом фонди миқдоридан ошиб кетмаслиги лозим. Жамият томонидан облигациялар чиқаришга фақат жамият низом фонди тўлик тўланганидан кейин йўл қўйилади.

Бошқа ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги хўжалик юритувчи субъектларнинг облигацияларини чиқариш суммаси миқдори қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

6-модда. Хазина мажбуриятлари.

Ўзбекистон Республикасининг хазина мажбуриятлари уларнинг эгалари бюджетга пул маблағлари берганликларини тасдиқловчи ҳамда бу қимматли қоғозларга эгалик қилишнинг бутун муддати давомида қайд этилган даромадни олиш ҳуқуқини берувчи, тақдим этувчига тегишли қимматли қоғозлар туридир.

Хазина мажбуриятларининг қуйидаги турлари чиқарилади:

узоқ муддатли-беш йил ва ундан кўпроқ муддатга мўлжалланган хазина мажбуриятлари; ўртача муддатли-бир йилдан беш йилгача муддатга мўлжалланган хазина мажбуриятлари; қисқа муддатли — бир йилгача бўлган муддатга мўлжалланган хазина мажбуриятлари.

Узоқ муддатли ва ўртача муддатли хазина мажбуриятларини чиқариш тўғрисидаги қарор Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинади. Қисқа муддатли хазина мажбуриятларини чиқариш тўғрисидаги қарор Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан қабул қилинади. Хазина мажбуриятларини чиқариш тўғрисидаги қарорларда даромадларни ҳамда мажбурият қарзларини тўлаш шартлари белгилаб қўйилади.

7-модда. Депозит сертификатлари.

Депозит сертификатлари — бу пул маблағлари — омонат қўйилгани тўғрисидаги, омонатчи ски унинг ҳуқуқий ворисининг белгиланган муддат тугаганидан кейин омонат суммасини ва унга тегишли фондларини олишга бўлган ҳуқуқини тасдиқловчи банк-эмитент гувоҳномасидир. Депозит сертификатларини чиқариш ва рўйхатдан ўтказиш қондаларини Ўзбекистон Республикаси Марказий банки белгилайди.

8-модда. Вексель.

Вексель берувчининг сҳуд векселда кўрсатилган бошқа тўловчининг векселда назарда тутилган муддат келганда вексель эгасига муайян суммани тўлаш юзасидан қатъий мажбуриятини

тасдиқловчи қимматли қоғоз вексель ҳисобланади. Векселлар оддий ва юбориладиган векселларга бўлинади.

Вексель берувчининг муайян суммадаги пулни вексель олувчига ёхуд унинг буйруғига биноан белгиланган муддатда ёки унинг талабига кўра тўлашдан иборат қатъий мажбуриятини ўз ичига олган ҳужжат оддий вексель ҳисобланади.

Вексель олувчининг муайян суммадаги пулни олувчига ёхуд унинг буйруғига биноан бошқа шахсга белгиланган муддатда ёки унинг талабига кўра тўлаш тўғрисидаги қатъий буйруғидан иборат тўловчига қаратилган ҳужжат юбориладиган вексель ҳисобланади. Бунда тўловчи вексель бўйича белгиланган муддатда тўловларни амалга оширишга (акцептни бажаришга) розилигини ёзма равишда тасдиқлаши шарт.

Векселларни (ҳазина векселларидаги ташқари) чиқариш, рўйхатдан ўтказиш қондалари, уларни чиқариш ва муомалада юритиш шартларини Марказий банк Молия вазирлиги билан биргаликда белгилайди. Ҳазина векселларини чиқариш ва муомалада юритиш қондаларини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги белгилайди.

Вексель олувчининг солиқлар бўйича ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича бюджетдан қарзи мавжуд бўлса, у фақат пул маблағларини олиш тарзида векселнинг ҳақини тўлашга киришадди ва бюджет билан ҳисоб-китоб қилиб бўлгач, қолган суммани бошқа ҳисоб-китобларга сарфлаши мумкин.

8-1-модда. Қимматли қоғозларнинг ҳосиллари.

Қимматли қоғозларнинг ҳосиллари — даромади (зарари) бир ёки бир неча бозор кўрсаткичлари (индекслари) мазмунига боғлиқ бўлган қимматли қоғозлардир. Қимматли қоғозларнинг ҳосиллари опционлар, фьючерслар ва бошқа молиявий воситалар тарзида чиқарилиши мумкин.

Опцион — шартнома бўлиб, унинг эгасига қимматли қоғозларни ёки товарларни битимда қайд этилган нархда белгиланган муддатда харид қилиш ҳуқуқини беради.

Фьючерс — қимматли қоғоз (шартнома) бўлиб, муайян қимматли қоғозлар ва бошқа молиявий воситаларни ёки товарларни шартномаларда белгилаб қўйилган нархда белгиланган келгуси санада харид қилиш ёки сотишдан иборат сўзсиз мажбуриятини тасдиқлайди. Қимматли қоғозларнинг ҳосилаларини чиқариш ва уларни муомалада юритиш тартибини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси белгилайди.

8-2-модда. Қимматли қоғозлар бўйича даъво муддатлари.

Векселларга нисбатан қуйидаги махсус даъво муддатлари қўлланилади:

вексель сақловчининг индоссантларга қарши ва вексель берувчига қарши даъво талаблари бўйича — белгиланган муддатда амалга оширилган протест кунидан бошлаб ёки харажатсиз айлантириш олдиндан шарт қилиб қўйилган бўлса, тўлов муддати кунидан бошлаб бир йил; индоссантларнинг бир-бирига ва вексель берувчига даъво талаблари бўйича — индоссант векселни тўлаган кундан бошлаб ёки унга даъво тақдим этилган кундан бошлаб олти ой.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилмаган ўзга ҳолларда, шунингдек, бошқа қимматли қоғозлар бўйича даъво муддатлари қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланади;

II. ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАРНИ ДАВЛАТ РЎЙХАТИГА ОЛИШ, МУОМАЛАГА ЧИҚАРИШ

9-модда. Қимматли қоғозлар муомаласи.

Қимматли қоғозлар муомаласи деганда уларни сотиб олиш ва сотиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси қонунларида назарда тутилган, қимматли қоғозлар эгаси алмашинувига олиб келадиган бошқа харажатлар тушинилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қимматли қоғозларни (депозит сертификатлари ва векселлардан ташқари) муомалага чиқариш ҳамда уларни рўйхатдан ўтказиш қондаларини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси тасдиқлайди. (ЎзР 22.12.1995 й. 179-1-сон Қонуни таҳриридаги қисм)

Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш ва тadbиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси ёки унинг ҳудудий органлари давлат корхоналарини қайта тузиш орқали ташкил этилган очиқ турдаги акциядорлик жамиятлари акцияларининг бирламчи чиқарилишини давлат рўйхатидан ўтказадилар, шунингдек, акцияларнинг белгиланган тартибда жойлаштирилишини таъминлайдилар. Давлат рўйхатидан ўтказилган ҳамда белгиланган тартибда рўйхат рақамини олган қимматли қоғозларнигина Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чиқарилишига ва муомалада бўлишига йўл қўйилади. Давлат рўйхатидан ўтказилмаган қимматли қоғозларни чиқариш ғайриқонуний ҳисобланади ва бу ҳол

эгасидан уларнинг ҳамда мазкур қимматли қоғозларни сотишдан тушган пулнинг олиб қўйилишига ва бой берилган наф қопланишини ҳисобга олган ҳолда инвесторларга қайтариб берилишига сабаб бўлади.

Бир ёки ўзаро шартномалар билан боғланган бир неча шахслар, шунингдек, шўъба ёки бир-бирига қарам бўлган юридик шахслар гуруҳи банк акцияларининг йигирма фоиздан ортигини сотиб олиши учун олдиндан Марказий банкнинг розилигини олиш талаб қилинади. Акция сотиб олувчиларнинг молиявий аҳволи қониқарсизлиги аниқланган тақдирда Марказий банк банк акцияларининг йигирма фоиздан ортиғи харид қилиниши ва сотилишига розилик бермаслик ҳуқуқига эга. Марказий банк илтимоснома олинган кундан бошлаб ўттиз кундан кечиктирмай ариза берувчига ўз қарори тўғрисида ёзма равишда хабар беради.

Шахс, бир гуруҳ шахслар томонидан акцияларнинг акциядорлик жамияти низом капиталида овоз бериш ҳуқуқи билан сотиб олиниши, бунда ана шу шахс, бир гуруҳ шахслар мазкур акцияларнинг ўттиз беш фоиздан кўпрогини тасарруф этиш ҳуқуқини оладиган бўлса, монополияга қарши давлат органининг олдиндан розилигини олиш талаб этилади. Бундай талаб акциядорлик жамиятини тузиш вақтида акциядорлик жамияти муассисларига татбиқ этилмайди, молия-саноат гуруҳлари, холдинг компанияларни ташкил этиш ҳоллари бундан мустасно. Қимматли қоғозларнинг эгалари сақлаб туриш мақсадида уларни пул ўтказиш йўли билан ҳисобга олиш ва сотиш учун компьютерли телекоммуникацион тизими бор ихтисослашган муассасаларга (депозитарийларга) ишониб қўйишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси республика сарҳадларидан ташқаридаги эмитентлар чиқарган қимматли қоғозларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муомалага киришининг умумий қоидалари, ҳар йилги мсёёрлари ва тартибини белгилаб қўяди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикасининг давлатлараро шартномалар бўйича мажбуриятларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқий тасарруфидаги эмитентлар томонидан чиқарилган ёки чиқарилиши мўлжалланган қимматли қоғозларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида муомалага чиқаришининг ҳар йилги мсёёрлари ва рухсат тартибини белгилаб қўйишга ҳақлидир.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси республикада рўйхатга олинган қимматли қоғозлар Ягона давлат реестрини юритади ҳамда уларнинг рўйхатини мунтазам эълон қилиб боради. (ЎЗР 22.12.1995 й. 179-1-сон Қонуни тахриридаги қисм).

10-модда. Қимматли қоғозлар эмиссияси.

Қимматли қоғозлар эмиссияси уларнинг дастлабки эгалар (инвесторлар) — юридик ва жисмоний шахсларга сотиш йўли билан қимматли қоғозларни муомалага чиқаришдир. Эмиссия:

акциядорлик жамияти таъсис этилиб, акциялар унинг муассислари ўртасида тарқатилган тақдирда; акциядорлик жамиятининг дастлабки низом сармоясини (фондини) миқдори акциялар чиқариш йўли билан кўпайтирилган тақдирда; юридик шахслар, давлат томонидан, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари томонидан заём сармоясини облигациялар ҳамда бошқа қарз мажбуриятлари чиқариш йўли билан жалб этилган тақдирда; корхоналарнинг қарз мажбуриятлари ўзаро умумреспублика кўламида тўланган тақдирда амалга оширилади.

11-модда. Эмиссия тўғрисидаги ахборот.

Қимматли қоғозларни чиқарувчи эмитент, шунингдек, у билан келишиб туриб қимматли қоғозларни дастлабки эгаларига сотувчи инвестиция муассасалари ҳар бир харидорга мазкур қоғозларни харид этиш пайтига қадар сотиш шартлари ва эмиссия рисоласини билан танишиб чиқиш имкониятини таъминлашлари шарт. Эмиссия рисоласини эмитент тўғрисидаги, сотишга ҳавола этилаётган қимматли қоғозлар ҳақидаги, қимматли қоғозларни чиқариш таомили ва тартиби тўғрисидаги маълумотларни ҳамда харидорнинг мазкур қимматли қоғозларни сотиб олиш ёки бундай хариддан воз кечишга қарор қилишига таъсир этиши мумкин бўлган бошқа хил ахборотларни акс эттиради.

Эмиссия рисоласини чиқариш, уни рўйхатга олиш тартибининг шунингдек, эмиссия рисоласида эълон қилиниши шарт бўлган маълумотлар рўйхатини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Қимматли қоғозлар ва биржалари давлат комиссияси белгилайди. Банклар учун уларнинг эмиссия рисолаларида камраб олинмиши лозим бўлган маълумотлар рўйхатини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Қимматли қоғозлар ва биржалари давлат комиссияси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан келишиб туриб белгилайди. Давлат корхо-

налари очик турдаги акциядорлик жамиятларига айлантирилганда эмиссия рисоласини тасдиқлаш Ўзбекистон Республикаси Давлат мулкни бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси томонидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси билан биргаликда амалга оширилади.

Очик ёзилиш учун ҳавола этилаётган қимматли қоғозларнинг эмиссия рисоласини эмитент қимматли қоғозларни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссиясига тақдим этади ва у рўйхатга олинганидан сўнг, мазкур қимматли қоғозларга ёзилиш бошланишидан камида ўн кун олдин матбуотда, шунингдек, фонд биржасининг махсус нашрида албатта эълон қилиниши керак. Очик сотувга ҳавола этилаётган акцияларни, корхоналарнинг облигацияларини чиқаришга оид ахборотларда бирон бир ўзгаришлар юзга келган ҳолларда қимматли қоғозларни чиқарувчи эмитент содир бўлган ўзгаришлар тўғрисидаги хабарни мазкур қимматли қоғозларга ёзилиш бошлангунга қадар эълон қилмоғи керак.

Акциялар, корхоналарнинг облигацияларини чиқаришга оид эълон қилинган ахборотдаги маълумотлар нотўғрилиги аниқланган тақдирда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси бу қимматли қоғозларни чиқарувчи эмитент мазкур ахборотга тегишли ўзгаришлар киритмагунга қадар уларнинг тарқатилишини тўхтатиб туриш ҳуқуқига эга. Эмиссияни рўйхатга олиш учун тақдим этиладиган эмиссия рисоласидаги маълумотларнинг тўғрилиги юзасидан жавобгарлик эмитентнинг зиммасида бўлади.

Қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисидаги эмиссия рисоалари рўйхатга олинмагунга қадар қимматли қоғозларни оммавий ахборот воситаларида реклама қилиш тақиқланади.

12-модда. Эмитент фаолияти тўғрисидаги ахборот.

Эмитент ўзининг молия-ҳўжалик аҳволи ва фаолиятининг натижалари тўғрисида жамоатчиликка ҳар йили камида бир марта ахборот бериши (матнда бундан кейин йиллик ҳисобот деб юритилади) шарт. Йиллик ҳисобот ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 апрелидан кечикмай эълон қилинади ҳамда эгаси ёзилган акциядорларга ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссиясига юборилади. Йиллик ҳисоботда эмитент тўғрисида қуйидаги маълумотлар келтирилиши лозим:

унинг олдинги йилги хўжалик фаолияти натижалари тўғрисидаги ахборот;

молиявий аҳвол тўғрисидаги аудитор тасдиқлаган маълумотлар, шунингдек, олдинги йилги баланслар ва аудиторлар ҳисоботи;

кўшимча чиқарилган қимматли қоғозлар тўғрисидаги асосий маълумотлар;

мансабдор шахслар шахсий таркибидаги ўзгаришларга доир асослар.

Эмитент ўз хўжалик фаолиятида содир бўлган ҳамда қимматли қоғозларнинг қийматиغا ёки улар юзасидан олинadиган даромадлар миқдорига таъсир этувчи ўзгаришлар, хусусан:

қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқлар ўзгарганлиги;

мансабдор шахслар шахсий таркибида ўзгаришлар рўй берганлиги;

эмитент банкдаги счётлар хатланганлиги;

соғломлаштириш (эмитентнинг молиявий ҳолатини соғломлаштиришга қаратилган тadbирлар мажмуини амалга ошириш) ҳаракатлари бошланганлиги;

эмитент фаолияти қайта ташкил этилганлиги, тўхтатиб қўйилганлиги ёки тугатилганлиги;

фавқулодда ҳолатлар оқибатида эмитент мол-мулкининг камида 10 фоизи нобуд бўлганлиги;

эмитент мол-мулкининг 10 фоизидан ортиқ миқдорда эмитентга нисбатан даъво кўзғатилганлиги;

низоом фонди ёки эмитент асосий ва муомаладаги маблағлари қийматининг 50 фоизидан ортиқ миқдорида қарз олинганлиги ёки қимматли қоғозлар эмиссия қилинганлиги тўғрисидаги ахборотларни икки кун ичида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссиясига юбориши, шунингдек, мазкур ўзгаришларга оид ахборотларни эълон қилиши шарт.

Башарти эмитент акциялари фонд биржасида муомалада юрса, у мазкур ахборотларни биржага кўрсатилган муддатда тақдим этиши шарт.

Эмитент ўзи ҳақида қимматли қоғозлар қийматиغا ёки улар юзасидан олинadиган даромад миқдорига таъсир этиши мумкин бўлган нотўғри маълумотлар эълон қилинган тақдирда беш иш куни мобайнида бу маълумотларни тузатиш чораларини кўриши шарт.

13-модда. Эмиссия турлари.

Қимматли қоғозларни муомалага чиқариш (эмиссия) қуйидаги кўринишларда амалга оширилиши мумкин:

оммавий эълон бермай, реклама компанияси ўтказмай, эмиссия рисоласини эълон қилмай ва рўйхатдан ўтказмай олдиндан маълум чекланган миқдордаги инвесторлар орасида хусусий йўсинда тарқатиш;

эмиссия рисоласини эълон қилиб ва рўйхатдан ўтказиб, чекланмаган миқдордаги инвесторлар орасида очик савдо ўтказиш.

Юқорида айтиб ўтилган ҳолларнинг ҳар бирида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси эмиссияларнинг энг кам ва энг кўп миқдорларини белгилаб беради.

14-модда. Эмиссия рисоласини рўйхатдан ўтказганлиги учун олиннадиган йиғим.

Қимматли қоғозлар эмиссия рисоласини рўйхатдан ўтказиш чоғида эмитент эмиссия номинал қийматининг 0,1 фоизи миқдорида республика бюджетига йиғим тўлайди.

Давлат корхоналари акциядорлар жамиятларига айлантирилганда бирламчи эмиссия рисоласини рўйхатдан ўтказганлиги учун йиғим олинмайди.

15-модда. Қимматли қоғозларни тарқатиш.

Эмитентлар ўзи чиқарган қимматли қоғозларни мустақил равишда, комиссия ҳақ эвазига банклар, инвестиция компаниялари, молия брокерлари орқали сотиш ҳуқуқига эга.

Инвестиция компаниялари эмитент билан келишиб туриб қимматли қоғозларни куйидаги шартлар асосида чиқаришга кафил ва ташкилотчи бўлишлари мумкин:

кейинчалик бошқа инвесторларга сотиб юбориш мақсадида барча чиқарилган қимматли қоғозларни қайд этилган баҳосида ўз ҳисобларидан сотиб олишлари;

чиқарилган қимматли қоғозларнинг белгиланган муддат давомида чет инвесторлар ўртасида жойлаштиролмай қолган қисмларини ўз ҳисобларидан сотиб олишлари.

Инвестиция компаниялари ва молия брокерлари тарқатолмай қолган қисмларини сотиб олиш мажбуриятини зиммаларига олмамай туриб қимматли қоғозларни эмитент номидан чет инвесторларга сотиш тўғрисида эмитент дистрибьютер шартномалари тузишлари мумкин.

16-модда. Қимматли қоғозлар бозори қатнашчилари.

Қимматли қоғозларнинг эмитентлари, инвесторлар ва инвестиция институтлари, шунингдек, уларнинг бирлашма-

лари (уюшмалари), фонд биржалари (биржаларнинг фонд бўлимлари), қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш ва мувофиқлаштириш бўйича давлат томонидан ваколат берилган органлар ва бошқалар) қимматли қоғозлар бозори катнашчилари ҳисобланадилар. (ЎзР 30.08.1996 й. 281-1-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

Қимматли қоғозлар эмитсенти — қимматли қоғозлар чиқарувчи ва улар юзасидан қимматли қоғозларнинг эгалари олдида ўз номидан мажбуриятли бўлган юридик шахс ёки давлат органидир.

Инвестор — қимматли қоғозларни ўз номидан ва ўз ҳисобидан сотиб олувчи жисмоний ёки юридик шахсдир. Ажнабий фуқаролар ва юридик шахслар Ўзбекистон Республикаси қонунарига мувофиқ Ўзбекистон Республикасидаги қимматли қоғозлар бозорида инвесторлар сифатида иштирок этишлари мумкин.

Инвестиция муассасаси Ўзбекистон Республикаси қонунарига мувофиқ юзага келтирилган юридик шахс бўлиб, у қимматли қоғозлар билан боғлиқ фаолиятини асосий фаолияти тариқасида амалга оширади.

III. ФОНД БИРЖАСИ

17-модда. Фонд биржаси тушунчаси.

Фонд биржаси — қимматли қоғозлар бир маромда муомалада бўлишининг зарур шарт-шароитини таъминлаш, уларнинг бозор баҳосини (қимматли қоғозлар талаб ва таклифи ўртасидаги мувозанатни акс эттирувчи нархларни) белгилаш ва уларга доир маълумотларни керагича тарқатиш, қимматли қоғозлар бозори катнашчиларининг касб маҳоратини юқори даражада сақлаб бориш фаолиятининг алоҳида соҳаси бўлган ташкилотдир. Фонд биржаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига, биржа низомига ҳамда қимматли қоғозлар билан боғлиқ юмушларни амалга оширишнинг ички қондаларига амал қилади.

18-модда. Фонд биржаларини рўйхатга олиш.

Фонд биржаси (мол-фонд биржасининг ёки валюта биржасининг фонд бўлими) Ўзбекистон Республикаси қонунарига мувофиқ рўйхатдан ўтказилади ва у қимматли қоғозларга доир биржа фаолияти юритиш учун Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат

комиссиясидан лицензия олади. Қимматли қоғозларга доир биржа фаолияти юретиш учун лицензия олмаган ташкилот бундай фаолият юретишга ҳақли эмас. Мол-фонд биржалари ва валюта биржаларида мустақил таркибий бўлинма ва мустақил бўлмаган таркибий бўлинма сифатида фонд бўлимлари ташкил этилиши мумкин. Фонд бўлимлари ўз фаолиятларида фонд биржаларига қўйиладиган барча талабларга амал қилишлари лозим.

19-модда. Фонд биржасининг муассислари ва аъзолари.

Қимматли қоғозлар муомаласини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи рухсатномаси (лицензияси) бўлган юридик ва жисмоний шахслар фонд биржаси муассислари бўлишлари мумкин.

Биржада брокерлик ўрнини сотиб олган юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан, ажнабий юридик ва жисмоний шахслар фонд биржасининг (мол-фонд биржаси ёки валюта биржаси фонд бўлимининг) аъзолари бўлишлари мумкин. Фонд биржаси аъзоларининг миқдорини биржанинг бошқарув органлари тартибга солиб туради. Давлат ҳокимияти ва бошқарув, прокуратура ва суд органлари, уларнинг мансабдор шахслари ва мутахассислари фонд биржаси аъзолари бўлишга ҳақли эмаслар.

Фонд биржаси аъзолари қимматли қоғозлар муомаласини амалга ошириш учун рухсатномаларга эга бўлган ҳамда инвестиция муассаси мақомини олган тақдирдагина олди-сотдига қўйилади. Брокерлик ўрнини сотиб олган ва қимматли қоғозлар билан операцияларни амалга ошириш ҳуқуқини берувчи малака аттестатини олган жисмоний шахс уни давлат ҳокимияти маҳаллий органларида рўйхатдан ўтказганидан ва банкда ҳисоб-китоб счёти очганидан кейингина олди-сотдига қўйилиши мумкин.

Қимматли қоғозлар бозорининг мутахассислари қимматли қоғозлар билан операцияларни амалга ошириш ҳуқуқини берувчи малака аттестатига эга бўлишлари шарт. Малака аттестатининг амал қилиш муддати — уч йил. (ЎзР 22.12.1995 й. 179-сон Қонуни таҳриридаги қисм).

20-модда. Биржа амаллари қондалари.

Қимматли қоғозларга доир биржа амаллари қондаларини биржанинг юқори бошқарув органи тасдиқлайди.

Қондаларда қуйидагилар назарда тутилмоғи лозим:

- мазкур биржада қимматли қоғозлар олди-сотдиси принциплари;
- биржа олди-сотдиси қатнашчиларининг таркиби ҳамда уларга қўйиладиган талаблар мажмуи;

- биржа йиғилишлари ўтказиладиган жой ва вақт тўғрисидаги ахборот;
- қимматли қоғозларни биржа олди-сотдисида чиқариш тартиби;
- биржа битимларининг тавсифи;
- миждозлар брокерларга берадиган топшириқ (буйруқ) турлари;
- олди-сотдини ташкил этиш;
- битимларни рўйхатдан ўтказиш ва расмийлаштириш тартиби;
- қимматли қоғозлар муомаласини амалга оширишда фойдаланиладиган шартнома, ҳисобот, буюртма ва хабарномалар ҳамда биржага оид бошқа ҳужжатлар намуналари.

21-модда. Битимлар тузиш тартиби.

Фонд биржаси биржа олди-сотдиси вақтида битимлар тузиш, битимларни текшириб кўриш ва улар юзасидан ҳисобкитоб қилиш тартибини мустақил равишда ишлаб чиқади ва тасдиқлайди. Фонд биржалари ва фонд бўлимлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси билан келишиб олинган қимматли қоғозлар муомаласи битимларини амалга ошириш низомлари ва ички қондалари, фонд биржаси низоми (фонд бўлими тўғрисидаги Низом)асосида иш тутадилар. Фонд биржасида амалларни унинг аъзоларигина амалга ошира оладилар.

22-модда. Фонд биржасининг ҳуқуқлари.

Фонд биржаси:

- инвестиция муассасаларининг биржа аъзолигига киришида уларга қўйиладиган энг кам мажбурий талабларни белгилаш;
- биржа олди-сотдиларида биржа аъзолари вакилларининг малакасига қўйиладиган талабларни белгилаш;
- биржа йиғилишларини чақариш ва ўтказиш;
- эксперт, малака ва баҳолаш комиссиялари, маслаҳат ва маълумотнома берувчи шўъбалар ҳамда уларнинг ишлаши учун керакли бошқа муассасалар, шунингдек, қимматли қоғозлар муомаласини амалга оширишдаги низоларни ҳал қиладиган комиссиялар таъсис этиш;
- ўз низомига мувофиқ биржа аъзолари тўлайдиган кириш ва жорий бадалларни белгилаб, ундириб олиш, битимларни рўйхатга олганлиги, техник хизмат кўрсатганлик учун, доимий ва бир галги миждозлардан биржада бўлганлиги учун ҳақ белгилаб, ун-

дириб олиш, шунингдек, биржа низомини, биржа йиғилишлари қоидаларини бузганлиги, рўйхатдан ўтказиш йиғимини вақтида тўламаганлиги учун жарима ва пенялар ундириб олиш;

– биржа буклетлари, маълумотномалари, тўплamlарини чоп этиш;

– назорат қилувчи органларнинг қонунга хилоф хатти-ҳаракатлари устидан суд тартибида шикоят қилишга ҳақлидир.

23-модда. Фонд биржаси фаолиятини пул билан таъминлаш.

Фонд биржаси фаолиятининг пул таъминоти:

– фонд биржаси акциялари ва пайларини сотиш;

– фонд биржасидаги брокерлик ўринларини сотиш;

– фонд биржаси аъзолари мунтазам тўлаб борадиган аъзолик бадаллари;

– биржа битимларини рўйхатдан ўтказишда олинadиган йиғимлар;

– қимматли қоғозлар муомаласида воситачилик қилишда олинadиган комиссия ҳақ;

– биржа низомида назарда тутилган ахборот хизмати ва бошқа хил хизматлар кўрсатишдан келадиган даромадлар ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

24-модда. Фонд биржаси фаолиятини тўхтатиш.

Фонд биржаси фаолияти:

– муассислар умумий йиғилишининг қарорига биноан;

– суд органларининг қарорлари асосида;

– қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа ҳолларда тўхтатилади.

IV. ЯКУНЛОВЧИ ҚОИДАЛАР

25-модда. Қимматли қоғозлар муомаласи устидан назоратни йўлга қўйиш.

Қимматли қоғозларни чиқарувчи эмитентларнинг мажбуриятлари юзасидан жавобгарлик уларнинг ўз зиммасида бўлади.

Инвестиция институтларига рухсатномани (лицензияни), қимматли қоғозлар бозорининг мутахассисларига малака аттестатини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси бериб, у фонд биржасидаги биржа фаолияти давомида қонун ҳужжатлари ва биржа низоми талабларига риоя этилишини назорат

қилиб боришга ваколатли бўлган ҳамда биржанинг бошқарув органлари мажлисларида (йиғилишларида) ва олди-сотдиларда ҳозир бўлиш ҳуқуқига эга ўз вакилини тайинлайди. Қонун ҳужжатлари бузилган ҳолларда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари давлат комиссияси тартиббузарларга нисбатан қонун ҳужжатларига мувофиқ санкциялар қўллаши мумкин.

26-модда. Давлат бошқарув органи ва ўзга органининг ғайриқонуний хатти-ҳаракат ва қарорлари устидан шикоят қилиш.

Давлат бошқарув органи ва ўзга органининг қимматли қоғозларни чиқариш ва муомалада юритишга тааллуқли ғайриқонуний хатти-ҳаракат ва қарорлари устидан суд тартибида шикоят қилиниши мумкин.

27-модда. Халқаро шартномалар.

Башарти Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида қимматли қоғозлар ва фонд биржаси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси қонунларидагидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

11 боб. **БАНК ФАОЛИЯТИГА ОИД АХБОРОТЛАР ВА БАНК СИРИНИ ХУҚУҚИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ**

Фуқаролик қонун ҳужжатлари хизмат ёки тижорат сирини бўлган ахборотни, башарти бу ахборот учинчи шахсларга номаълумлиги сабабли ҳақиқий ёки нисбий тижорат қимматига эга бўлган, қонун йўли билан ундан эркин баҳраманд бўлиш мумкин бўлмаган ҳамда ахборот эгаси унинг махфийлигини сақлашга доир чоралар кўрган ҳолларда ҳимоя этилади (ФКнинг 98-моддаси).

Банк фаолияти соҳасида банкларнинг ўзига, улар амалга оширадиган банк операцияларига, ҳамкорлари билан ўзаро алоқаларига, миқозларига тааллуқли бўлган молиявий, ташкилий, иқтисодий, шахсий ва бошқа маълумотлар банк сирини ҳисобланади. Банк сирини ҳисобланувчи ахборотларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш чоралари, уларни ваколатли шахслар ҳамда органларга тақдим этиш тартиблари, банк сиридан ноқонуний фойдаланиш, уларни ошкор этганлиги учун жавобгарлик билан боғлиқ масалалар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1095–1097-моддалари ҳамда Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 30 августда қабул қилинган «Банк сирини тўғрисида»ги қонунда¹, ушбу қонулар асосида қабул қилинган қонуности ҳужжатларида белгиланган.

Банк операцияларини амалга ошириш, банк фаолияти билан шугулланиш, банк битимлари тузиш одатда, жуда катта иқтисодий ва молиявий қийматга эга бўлган ахборотларни олиш, қайта ишлаш, сақлаш ва улардан фойдаланишдан иборат.

Зарур ахборотларга эҳтиёж миқозда банкни танлаш, банкда эса миқоз билан алоқа ўрнатиш пайтида пайдо бўлади. Банклар фаолиятини назорат қилувчи органларда банкни рўйхатта олиш пайтида ҳам, улар фаолият юритиб турган даврда ахборотлар олиш зарурати юзага келади. Бу ҳолатлар ахборотларни олиш, уларни текшириш ва баҳолаш соҳасида иқтисодий ёки техникавий масалаларнинггина эмас, балки ҳуқуқий муаммоларни ҳам илгари суради.

Банк ахборотлари муайян талабларга жавоб берадиган маълумотлар йиғиндиси бўлиб, улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– банк таъсис ҳужжатлари ва ҳисоботлари;

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2003 йил, №19, 174-модда.

- банкка раҳбарлик қилиш ва унинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ҳақидаги маълумотлар;
- банк ходимлари ҳақидаги маълумотлар;
- банк хизмати кўрсатиш турлари ва шакллари ҳақидаги маълумотлар;
- банк хизматлари кўрсатиш ва унга ҳақ олишга оид ахборотлар;
- миждозлари сони ва таркиби тўғрисидаги маълумотлар;
- миждозлар ҳисобварағи орқали амалга оширилган операциялар ҳақидаги ахборотлар;
- банкнинг корреспондентлик алоқалари ҳақидаги маълумотлар;
- банк техник жиҳозланиши, ички тузилиши, архитектурасига оид маълумотлар ва бошқа банк фаолиятига алоқадор ҳар қандай маълумотлар. Банк ахбороти ҳисобланувчи ахборотларнинг тўла рўйхатини амалда санаб чиқиш мумкин эмас. Банк ахборотларининг айримлари ошкора эълон қилинади (баланс ва ҳисоботлари), бошқалари эса банк обрў-эътиборига дахлдор бўлиб, банкнинг номулкий ҳуқуқлари сифатида ҳар томонлама муҳофаза этилади. Банкнинг мавқеини белгилаш пайтида у ҳақидаги ахборотлар умумлаштирилади ва таҳлил этилади. Ҳозирга пайтда Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари рейтинг тизими ва унда ҳар бир банк эгаллаган мавқеи ана шу асосда белгиланмоқда.

Тижорат банки муассасалари томонидан банк ахборотларини тўплаш, жамғариш, қайта ишлаш, узатиш, қўллаш, руҳсат этилмаган танишувдан сақланишга оид, ахборотлар билан боғлиқ равишда бошқа юридик ва jisмоний шахслар, давлат, жамоат органлари билан бўладиган муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»¹ги¹, 1997 йил 24 апрелдаги «Ахборот олиш кафолатлари тўғрисида»²ги², «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»³ги ва бошқа қонунлар билан тартибга солинади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан «Ўзбекистон Республикаси Марказий ва тижорат банкларининг тижорат сирлари ҳақида»³ги Низом ишлаб чиқилган бўлиб, банк ахборотларини ҳимоялаш қоидалари унда белгиланган³.

¹ «Ўзбекистоннинг янги Қонунлари», Тошкент, «Адолат», 1994 йил, 8-сон.

² «Ўзбекистоннинг янги Қонунлари», Тошкент, «Адолат», 1997 йил, 16-сон.

³ «Налоговые и таможенные вести», 1999 йил, №41.

Банк ахборотларини тўплаш, сақлаш ва муҳофаза қилиниши юзасидан Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан қатор мсбёрний ҳужжатлар қабул қилинган бўлиб, бундан асосий мақсад бундай ахборотларни рухсат этилмаган ҳолда тўплаш ва тарқатиш орқали банклар молиявий фаолиятига зарар стқазилишининг олдини олишдан иборат. Масалан, Ўзбекистон Республикаси «Марказий банки томонидан 1996 йил 29 апрелда 216-сонли қарор билан «Ахборотларни муҳофаза қилиш, ахборотлаштириш ҳудудий марказларида, Бош ахборот марказларида ахборотларнинг сақланиши учун мансабдор шахслар жавобгарлиги коидалари» тасдиқланган бўлиб, унда ахборотларни сақлаш ва муҳофаза қилишнинг аниқ техник ҳамда ҳуқуқий механизмлари белгилаб қўйилган¹.

Банк сирини банк ахборотларини муҳофазалашнинг махсус режими бўлиб, бу режимнинг белгиланиши банк учун ва банк миждзи бўлган юридик ва жисмоний шахслар учун ўта муҳим аҳамият касб этувчи маълумотларни ҳимоялаш бўйича қўшимча, кучайтирилган чоралар кўрилишини тақозо этади.

Банк сирини моҳияти жиҳатидан корхона ва ташкилотлар тижорат сирларининг бир кўриниши бўлса-да, бошқа тажорат сирларидан фарқли ўлароқ унинг эгаси томонидан эмас, балки қонунчилик йўли билан белгилаб қўйилган. Жумладан, «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги қонуннинг 38-моддада айтилишига кўра: «Банклар ва ўз миждозлари ва вакилларининг операциялари, ҳисобварақлар ҳамда жамғармаларига доир маълумотлар сир сақланишига кафолат беради. Банкнинг барча хизматлари банк, унинг миждозлари ва вакилларнинг банк операциялари, ҳисобварақлари ва жамғармаларига доир маълумотларни сир сақланиши шарт.

Юридик шахслар ва бошқа ташкилотларнинг операциялари ҳамда ҳисобварақларига доир маълумотномалар ана шу ташкилотларнинг ўзига, прокурор, судлар, жиндий иш кўзгатишган бўлса, суриштирув ва тергов органларига берилади.

Жисмоний шахсларнинг ҳисобварақлари ва омонатларига доир маълумотномалар миждозларнинг ўзига ва уларнинг қонуний вакилларига, миждозларнинг ҳисобварақлари ва омонатларига да турган пул маблағлари ҳамда бошқа қимматбаҳо нарсаларни хатлаш, уларга нисбатан ундирув қаратилиши ёки мол-мулк мусодара этилиши мумкин бўлган ҳолларда юритилаётган ишлар бўйича судлар, суриштирув ва тергов органларига берилади.

¹ «Банковские ведомости», 1997 йил, 37-сон.

Ҳисобварақлар ва омонатнинг эгалари вафот этганда уларга доир маълумотномалар мазкур ҳисобварақ ёки омонат эгаси банкка топширган васиятномасида кўрсатган шахсларга, вафот этган омонатчиларнинг жамғармаларига доир мерос ишларини юритаётган давлат нотариал идораларига, чет эл фуқароларининг ҳисобварақларига доир маълумотномалар эса — чет эл консуллик муассасаларида берилади.

Хизмат бурчи юзасидан банк ахборотидан хабардор бўлган шахслар хизмат сирини ошкор қилганлик учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар. «Банклар ўз миқозлари бўлган корхоналарнинг операциялари тўғрисидаги зарур маълумотларни улар солиқ тўловларини тўлиқ ва тўғри тўлаётганликларини назорат қилиш учун солиқ органларининг сўровига биноан тақдим этадилар».

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, банк сири саналувчи ахборотлар доираси, уларнинг сақланиш тартиби ва банк сири саналувчи маълумотлар билан таниш бўлиши мумкин бўлган шахслар доираси бевосита қонун билан белгилаб қўйилган бўлиб, бу нарса банк сирини бошқа сирлардан, хусусан тижорат сири тергов ва суриштирув сири, бошқа молиявий сирлардан фарқ қилувчи хусусиятларини белгилаб беради. Банк сири саналувчи маълумотларни давлат органларига, хусусан суриштирув, дастлабки тергов ва суд органларига, солиқ ҳамда божхона органларига, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа органларга тақдим этиш асослари ва тартиблари қонун ҳужжатларида қатъий белгилаб қўйилган ҳамда амалдаги тартибларга ҳилоф равишда маълумот олишга уриниш қонун билан қатъиян тақиқланган.

Банк фаолиятига тааллуқли ахборотлар, банк сири саналувчи маълумотлар эса алоҳида аҳамиятга эга бўлган интеллектуал мулк-бойлик бўлиб, бундай мулккий ҳуқуққа ҳар қандай таъжовуз қилиш амалдаги қонунчиликка мувофиқ қатгъи таъқиб этилади. Рухсат этилмаган тарзда банк ахборотларини, айниқса, банк сири саналувчи ахборотларни олишга, тўплашга, уларни улаштишга, улардан фойдаланишга уриниш, бу ахборотлар билан мулоқотда бўладиган банк хизматчилари, давлат органларининг мансабдор шахслари томонидан қасддан ёки эҳтиёсизлик билан бундай ахборотларнинг ошкор этилишига йўл қўйилиши айбдор шахсларнинг тегишли ҳуқуқ жавобгарликка тортилишларига сабаб бўлади. Жумладан, Ўзбекистон, Республикасининг маъ-

мурий-жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 46-моддасида тижорат сирларини ошкор қилганлиги учун жарима солиш йўли билан маъмурий жазо қўлланилиши айтилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 143-моддасида (хат-ёзишмалар, телефон сўзлашувлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибни бузганлиги), 174-моддасида (ахборотлаштириш қоидаларини бузиш), 181-модда (банкротликни яшириш), 191-моддасида (қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш), 192-моддасида (рақобатчини обрўсизлантириш), ахборотлар билан боғлиқ равишда содир этилган жиноятлар учун фуқаролар ва мансабдор шахсларнинг жиний жавобгарликка тортилишлари белгилаб қўйилган.

Банк фаолиятига оид ёпиқ ахборотларни ва банк сирини сақловчи маълумотларни қасддан ёки эҳтиётсизлиги туфайли ошкор этганлиги, бу маълумотларни қонунга хилоф равишда тўплаганлиги, узатганлиги, фойдаланганлиги туфайли банк муассасасига етказилган мулкӣ ва маънавий зарар ўрники айбдор шахслардан ундириб берилиши кўзда тутилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 64-бобиди (1095 – 1097-моддалар) ошкор этилмайдиган ахборотни ноқонунӣ фойдаланишдан муҳофаза қилишнинг фуқаролик ҳуқуқӣ чоралари ва механизмлари белгиланган бўлиб, бундай ахборотларнинг ошкор бўлишида айбдор бўлган шахслар ахборот эгасига шундай ҳаракатлари туфайли етказилган мулкӣ зарарни ҳамда маънавий зиён ўрнини қоплаб беришлари зарурлиги белгилаб қўйилган. Агар бундай ахборотлар банк муассасаси хизматчисининг айби билан ошкор этилган ва шу туфайли зарар етказилган бўлса, бундай ходим Ўзбекистон Республикаси меҳнат қончилигига (Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 202-моддаси, 6-банди) мувофиқ иш берувчи олдида тўлиқ ҳажмда моддий жавобгар бўлиши назарда тутилган.

Мамлакатимизда бозор иқтисодининг қарор топиши бозор муносабатларига асосланган жамиятларда амал қилувчи қоидаларнинг тўла ҳажмда жорий этилишини тақозо этади. Ривожланган мамлакатларда ахборотлар ҳам тўлақонли товар сифатида баҳоланади, ахборот бозори мавжуд ва шунга мос равишда ҳар қандай мулк сингари ахборотларни ҳимоя қилишининг самарали ҳуқуқӣ ҳамда бошқа чоралари кўрилмоғи шарт.

Мавзуни ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Банклар фаолиятига доир ахборотларни махфийлигини сақлаш зарур чоралари ва ҳуқуқий асоси қайси қонун ҳужжатида берилган?

2. Банк сири тўғрисидаги қонун қачон қабул қилинган ва мазмуни нимадан иборат?

3. Банк ахборотларига қўйиладиган муайян талаблар ва маълумотлар йиғиндисини айтиб бсринг.

4. Банк сирини ошкор қилинганлиги учун жавобгарликнинг ҳуқуқий асослари қайси қонун ҳужжатларида кўрсатилган?

5. Банк сири ҳисобланувчи ахборотларни олиш тартиби қандай?

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИДАН КЎЧИРМАЛАР

1095-модда. Ошқора этилмаган ахборотни муҳофаза қилиш ҳуқуқи.

Учинчи шахсларга маълум бўлмаган техникавий, ташкилий ёки тижорат ахборотига, шу жумладан, ишлаб чиқариш сирларига (ноу-хау) қонунан эга бўлиб турган шахс уни (ошқор этилмаган ахборотни), башарти ушбу кодекснинг 98-моддасида белгилаб қўйилган шартларга риоя этилган бўлса, ноқонуний фойдаланишдан муҳофаза қилиш ҳуқуқига эга.

Ошқор этилмаган ахборотни ноқонуний фойдаланишдан муҳофаза қилиш ҳуқуқи бу ахборотга нисбатан бирон-бир расмийчиликни бажаришдан (уни рўйхатдан ўтказиш, гувоҳнома олиш ва ҳоказодан) қатъи назар вужудга келади.

Ошқор этилмаган ахборотни муҳофаза қилиш қонунини қонунга мувофиқ хизмат ёки тижорат сири бўла олмайдиган маълумотларга (юридик шахслар тўғрисидаги, мол-мулкка бўлган ҳуқуқлар ва мол-мулк хусусида тузилиб, давлат рўйхатидан ўтказиладиган келишувлар тўғрисидаги маълумотларга, давлат статистика ҳисоботи тарихида тақдим этиладиган маълумотлар ва ҳоказоларга) нисбатан татбиқ этилмайди.

Ошқор этилмаган ахборотни муҳофаза қилиш ҳуқуқи ушбу Кодекснинг 98-моддасида назарда тутилган шартлар сақланиб турган пайтга қадар амал қилади.

1096-модда. Ошқора этилмаган ахборотдан ноқонуний фойдаланганлиги учун жавобгарлик.

Ошқора этилмаган ахборотни қонуний асоси бўлмаган туриб олган ёки тарқатган ёхуд ундан фойдаланаётган шахс бу ахборотга қонунан эга бўлиб турган шахсга ахборотда ноқонуний фойдаланганлиги натижасида отказилган зарарни тўлаши шарт.

Ошқор этилмаган ахборотдан ноқонуний фойдаланаётган шахс бу ахборотни уни тарқатишга ҳуқуқи бўлмаган шахсдан олган бўлса, ахборотни қўлга киритувчи шахс бундан беҳабар бўлса ва буни билмаслиги керак бўлса (ахборотни инсофли эгалловчи), ошқор этилмаган ахборотнинг қонуний эгаси ахборотни эгаси ахборотни инсофли эгалловчи ахборотдан фойдаланаётганлиги ноқонуний эканлигини билиб қолгандан сўнг ошқор этилма-

ган ахборотдан фойдаланганлиги натижасида отказилган зарарларни қоплашни ундан талаб қилишга ҳақлидир.

Ошкор этилмаган ахборотга қонуан эга бўлиб турган шахс бу ахборотдан ноқонуний фойдаланаётган шахсдан ахборотдан фойдаланишни дарҳол тўхтатишни талаб қилишга ҳақлидир.

Бироқ суд ошкор этилмаган ахборотни инсофли эгалловчи ундан фойдаланганда сарфланган маблағларини инобатга олиб, бу ахборотдан ҳақ тўлаб олинадиган алоҳида лицензия асосида бундан буён ҳам фойдаланишга рухсат этиши мумкин.

Ошкор этилмаган ахборот мазмунини ташкил этувчи маълумотларни мустақил тарзда ва қонуан олган шахс бу маълумотлардан, тегишли ошкор этилмаган ахборот эгасининг ҳуқуқларидан қатъи назар, фойдаланишга ҳақли ва бундай фойдаланиш учун унинг олдида жавоб бермайди.

1097-модда. Ошкора этилмаган ахборотдан ноқонуний фойдаланишдан муҳофаза қилиш ҳуқуқининг бошқа шахсга ўтиши.

Ошкор этилмаган ахборотга эга бўлган шахс бу ахборот мазмунини ташкил этувчи маълумотларнинг ҳаммасини ёки бир қисмини лицензия шартномаси асосида бошқа шахсга бериши мумкин.

Лицензиат шартнома бўйича олган ахборотларнинг махфийлигини муҳофаза қилишга доир керакли чораларни кўриши шарт ва уни учинчи шахсларнинг ноқонуний фойдаланишидан муҳофаза қилишда лицензиарники сингари ҳуқуқларга эга.

Шартномада ўзгача ҳол назарда тутилган бўлмаса, ахборотларнинг махфийлигини сақлаш мажбурияти, башарти тегишли маълумотлар ошкор этилмаган ахборот тариқасида қолаверса, лицензия шартномаси бекор бўлганидан кейин ҳам лицензиатнинг зиммасида бўлади.

**Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг
Интеграллаштириш ахборот-таҳлилий тизимини бoшқариш
бўйича ЙЎРИҚНОМАдан кўчирма
(16/1 сонли Баённома 2003 йил 19 июл №536)**

**Интеграллашган ахборот-таҳлилий тизим (ИАТТ)нинг
АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ**

1-§. Хавфсизликни таъминлаш мақсади

ЎРМБ ИАТТнинг хавфсизлик тизими банк маълумотларининг яхлитлигини, бут сақланишини, шунингдек, рухсатсиз киришдан ва ҳар хил хавф-хатардан ҳимоясини таъминлайди. Ушбу барча компонентлар банк телекоммуникация тармоғи бўйича (БТТ) ахборотларни тайёрлаш, қайта ишлаш, қабул қилиш-юборишда ташкилий, дастурий-аппарат ва техник чоралар мажмуаси сифатида қаралади.

**2-§. Ахборотлар ҳимоясининг дастурий-техник таъминоти
(ДТТ)**

ИАТТнинг ахборот ҳимояси ДТТда вазифаларнинг тўғри бажарилишини назорат ва ташхис қилиши, ДТТни тўғри ишлатилишининг бузилиш жойи, тури ва сабаблари пайдо бўлишини кўрсатилиши кўзда тутилади.

ДТТ, фойдаланувчи компьютерига рухсатсиз киришдан ҳимояланишни кўзда тутати.

ДТТда, ходимларнинг нотўғри ҳаракатлари билан ИАТТни авария ҳолатига олиб келишидан, тасодифан ўзгартиришлар, ахборот ва дастурларни бузишдан, шунингдек, рухсатсиз аралаштиришдан ҳимоя чоралари кўзда тутилган.

ДТТ ахборотларни ташқарига чиқиб кетишидан ҳимояни таъминлайди.

Дастурий таъминот техник воситалар ва кириш маълумотлари ҳақиқийлигини назорат қилиш диагностикаси воситаларига эга.

Дастурий таъминотда берилган функцияларнинг сифатини таъминловчи маълумотларни киритишда ва қайта ишлашда хатолардан ҳимоя бўйича чоралар амалга оширилган.

Тизимни ишлатиш ва ёрдам бериш хизмати ходимлари ИАТТ ДТТнинг тупик, ишга лаёқатлилигини таъминлайди. ДТТнинг

ишдан чиқиш ҳолати пайдо бўлган ҳолда, ахборот ҳимояси хавфсизлик ва ахборотларни муҳофаза қилиш департаменти ходимлари билан биргаликда ДТТнинг ахборотларни муҳофаза қилиниш барча қисмларини ишга лаёқатлигини тиклаш бўйича чоралар кўрадилар.

3-§. Операцион тизимни ва маълумотлар базасини ҳимоя қилиш

Фойдаланилаётган операцион тизим, шунингдек, серверлар кўшимчаларига рухсат, фойдаланувчиларнинг идентификациялаш ва авторлаштириш бўйича амалга оширилади.

2-бобда белгиланган «фойдаланувчига рухсат бериш тартиби»га мувофиқ, фойдаланувчининг идентификацияси тизимга тизим бошқарувчиси томонидан берилган фойдаланувчининг тахаллуси ва паролни ёрдамида бажарилади.

Тизим, фойдаланувчиларнинг база билан борлигининг барча ҳаракатларини махсус файл (жадвал)ларда ёзиб боради. Тизимдаги воқеаларнинг вақти, воқеалар тури ва фойдаланувчи насаби қайд қилиниши керак. Тизим бошқарувчиси журналда қайд қилинган воқеаларни мунтазам равишда таҳлил қилиб боради ва рухсатсиз кириб боришга интилиш ҳаракатлари ҳолларини 1-иловага мувофиқ, далолатнома билан расмийлаштиради.

4-§. Банк телекоммуникация тармоқларида ахборотнинг ҳимояси

Хавфсизлик ва ахборотларни муҳофаза қилиш департаментида қабул қилинган кириб бориш рухсатини бошқариш сиёсатига мувофиқ, берилган, фойдаланувчи томонидан ишчи станциядан компьютерлар тизимларига ва тармоқига кириб бориш рухсати амалга оширилади. Жумладан, фойдаланувчиларга фақат улар ишлатишига рухсат берилган сервисларга тўғридан тўғри кириб боришга рухсат берилади.

Ўуйидаги икки даражада тармоқда ҳужум хавфини олдини олиш бўйича назорат олиб борилади (улар ўзаро уйғунлашуви эҳтимоли ҳам бор):

1. Юқоридаги — жинояткор одам бошқа бўғинга ўтиш ва рухсат этилмаган маълум ҳаракатлар бажариши учун тармоқ, хусусиятларидан фойдаланади;

2. Пастдаги — жинойткор одам, махфийликни ёки алоҳида ҳабарлар бутлигини ёки тўлалигича оқимни бузиш учун тармоқлар баённомалари хусусиятларидан фойдаланади.

Тармоқнинг ҳар бир алоҳида бўғинида қуйидаги тизимли баённома юртилади:

– рухсат этилган локал тармоқдан ва бошқа тармоқлардан барча файлларга ва бошқа маълумотлар тўпламларига рухсат назорати бўйича;

– узоқлаштирилган бўғинлар билан фаол ҳаракатга келтириш жараёнлар назорати бўйича;

– тармоқ жадвалининг назорати бўйича;

– тармоқдан ушбу бўғинга рухсат олаётган фойдаланувчиларнинг самарали идентификациялаш ва асл нусхага мослиги бўйича;

– тармоқ фойдаланувчилари томонидан фойдаланиш учун мумкин бўлган локал бўғиннинг захираларига кириб бориш назорати бўйича;

– локал тармоқ ва у билан боғлиқ бўлган бошқа тармоқлар чегарасида ахборотларни тарқатиш назорати бўйича.

Барча баённомалар бўйича тизим бошқарувчиси томонидан мунтазам текширувлар олиб борилади ва хавфсизликни бузилиши ҳоллари аниқланганида, 12-иловада кўрсатилган шаклга мувофиқ тегишли далолатномалар расмийлаштирилади.

5-5. Жисмоний ҳимоя

ЎРМБ ИАТТ серверлари ўрнатилган бинолар, Марказий банк бошқарувида 2001 йил 23 июнда 14/13-сон билан тасдиқланган ва Адлия вазирлигида 2001 йил 2 июлда 1074-сон билан рўйхатга олинган «Ўзбекистон Республикаси банкларида ахборот ҳимоясини ташкил қилиш бўйича йўриқнома» талабларига жавоб бериши керак. Серверларга техник хизмат кўрсатишни амалга ошириш мутахассисларига ҳимояланган жойларга кириб боришга рухсат, фақат зарурат бўлганда ҳамда хавфсизлик ва ахборотларни муҳофаза қилиш департаменти рухсати олингандан кейин, рухсат этилади.

Шу каби ходимлар рухсатини (айниқса, махфий маълумотларга), мумкин қадар чегаралаш керак, уларнинг ҳаракатларини эса, кузатиб, 13-иловада кўрсатилган шаклдаги журналда қайд қилиб бориш керак.

Ҳимояланган жойларга кирувчилар кетидан кузатув ўрнатиш керак, уларнинг кириш ва чиқиш сана ҳамда вақтларини эса. 13-иловада кўрсатилган шаклдаги журналда қайд қилиб бориш керак.

Фойдаланувчиларга аниқ, рухсат этилган мақсадлар учун кириб боришга рухсат берилади.

6-§. Криптографик (махфий ёзув) ҳимоя воситаларидан фойдаланиш

Икки амалий объектлар ўртасида ўтаётган махфий маълумотларнинг ҳимояси, криптографик ўзгартириш (маълумотларни шифрлаб алмаштириш) ёрдамида бажарилади. Маълумотларни криптографик ҳимоялаш, маълумотлар маъносини яшириш мақсадида, уларни шифрлашдан иборат. Фойдаланувчи ўз калити бўйича идентификация қилинмагунча, маълумотларнинг маъносига кириб беролмайди.

Криптографик ҳимоя воситалари:

– ЎзРМБ ИАТТ маълумотларини ҳар қандай қайта ишлаш технологик тузилмаси орасига ўрнашади, амалий дастурий таъминотлар билан қайта ишлаш босқичида (ёки автоматик тарзда) криптографик ўзгартириш ва натижалар чиқариб, ўзаро боғланишни таъминлайди;

– Ўзбекистон Республикаси Марказий банки қабул қилган Ўзбекистон Республикаси стандартларига мос, алгоритмлар асосида жорий этилган.

Шифрлаш калитларини яратиш, хавфсизлик ва ахборотларни муҳофаза қилиш департаментида, фақат шу технологик жараёни вазифаларини бажарадиган криптографик калитларни шакллантириш жараёни технологик қатъий белгиланган дастурий таъминотда ва махсус автоматлаштирилган ишчи ўринларда бажарилади.

Асосий маълумотлар (ва бошқа тарқатувчилар) билан дискеталар белгиланган ҳамда хавфсизлик ва ахборотларни муҳофаза қилиш департаментининг 14-иловадаги шакл журналларида ҳамда электрон ҳолатда қайд қилинган. Ҳар бир дискеталар (ва бошқа тарқатувчилар) белгисида, ёзилган калитларнинг номи, тарқатувчининг ягона рақами, калитларнинг ишлатилиш муддати кўрсатилади.

Дискеталар ёки бошқа калит маълумотлари тарқатувчилари билан муомала тартиби йўриқномалар ва криптохимоя тизимида қабул қилинган фойдаланиш қоидаларга мос равишда аниқланади.

7-§. Фавқулодда вазиятлардан химоя

ЎРМБ ИАТТни табиий офатлар (ёнгин, ер қимирлаш, сув тошқини ва бошқалар)дан химоялаш учун четда (5 км.дан кам бўлмаган) захира маркази яратилади. Захира маркази Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг таркибий бўлинмаси биносида ташкил этилиб, тўлиқ ҳисоблаш техникалари мажмуаси билан таъминланади. Асосий тармоқнинг маълумотлари ва дастурлари захира нусхалари, иш функцияларининг тез тикланиши учун захира тармоғида сақланиши лозим. Маълумотларнинг захира марказига ташланиш даврийлиги — 1 кундан кам бўлмаслиги керак.

ЎРМБ ИАТТ сервернинг ва керакли ишчи станциялар (бирктирилган компьютерлар)ни электр таъминланиши ўзгарган ҳолларда, ишлаш ласқатини таъминлаш учун камида 15 дақиқа иш ҳолатида сақлаб туриш ҳисобидан, узлуксиз қувват манбаи воситалари — UPS билан таъминланиши керак. Бундан ташқари, банк бир кеча-кундуздан кам бўлмаган иш фаолиятини таъминлаш ҳисобидан дизелгенератор ва захирада ёқилғи билан таъминланиши керак. Дизелгенератор, электр таъминоти йўқолганидан кейин, 10 дақиқа вақт ўтгач, автоматик тарзда ишга туширилиши учун автоматик ишлаш хусусиятига эга бўлиши керак.

Банкнинг фавқулодда вазиятларда ҳаракат режалари, химоя тартиблари ва асосий функцияларнинг бажарилишини таъминлашдан иборат. Банкнинг ҳаракатлар режаси, фавқулодда ҳолатларда захиралаш ҳаракатлари ва бошқа ҳаракатлар билан мос олиб бориладиган чора-тадбирларни мувофиқлаштиради. Фавқулодда вазиятларда ишларни ташкиллаштириш масалалари 7-бобда ақс этирилган.

8-§. Парол воситасида химоялаш

ЎРМБ ИАТТ тизими бошқарувчиси, барча автоматлаштирилган тизимлар ва ИИАСнинг ЭВМ фойдаланувчилар компьютерлари учун паролларни алмаштириш ва чиқариб ташлашни ташкилий-техник таъминоти жараснлари бўғинларини, барча за-

рурий йўриқномалар ишлаб чиқишни ва ходимларнинг пароллар билан ишлаш бўйича ҳаракатларини назорат қилишни ташкиллаштиради.

1. Автоматлаштирилган тизимнинг фойдаланувчилар томонидан, лекин қуйидаги талабларни этиборга олган ҳолда, шахсий паролларни танланади:

- паролнинг узунлиги 8 белгидан кам бўлмаслиги керак;
- паролнинг белгилари сонни ичида, албатта, юқори ва пастки регистрларда ҳарфлар бўлиши, рақамлар ва махсус белгилар (@, #, \$, &, % ва б.) бўлиши керак;
- парол ўз ичига снгил счиладиган бирикмалар белгиларини (исмлар, насаблар, АРМ номлари ва б.) шунингдек, умум қабул қилинган қискартмаларни (ЭХМ, ЛХТ, ва б.) олмаслиги керак.
- паролни ўзгартирганда, янги маъно олдингисидан 6 тадан кам бўлмаган вазиятда фарқ қилиши керак;
- фойдаланувчи, шахсий паролини ҳеч кимга айтиш ҳуқуқига эга эмас. Паролларнинг эгалари юқорида санаб ўтилган талаблар билан таништирилиб имзолари олинган ва ушбу талабларга зид равишда паролларни ишлатиш учун, шунингдек, парол маълумотларини тарқатиш бўйича жавобгарлик ҳақида огоҳлантирилган бўлишлари керак.

2. Агар фойдаланувчиларнинг шахсий паролларини шаклланиши марказлашган ҳолда амалга оширилса, уларнинг тўғри шаклланиши ва тарқатилиши учун жавобгарлик тизимнинг администраторига юклатилади.

3. Ҳар бир ходим паролнинг журналдаги захира нусхаси фойдаланиш хизмати бошлиғининг ссйфида сақланади.

4. Паролларнинг тўла режали ўзгартирилиши, бир ойда бир мартадан кам бўлмаган тартибда мунтазам ўтказилиши ва у тизимнинг бошқарувчиси томонидан амалга оширилиши керак.

5. Ҳар қандай фойдаланувчи паролнинг режадан ташқари ўзгартирилиши, унинг ваколатлари тўхтатилган ҳолда (ишдан бўшаш, бошқа ишга ўтиш ва б.), ушбу ходимнинг тизим билан иш жараёни тугаганидан кейин, зудлик билан бажарилади.

6. Тизимнинг бошқарувчилари ва бошқа ходимлари ваколатларини тугатган ҳолда (ишдан бўшаш) ҳар қандай фойдаланувчи паролнинг режадан ташқари ўзгартирилиши амалга оширилади, чунки уларнинг иш шароитидан келиб чиқиб, ваколатлар ёки ушбу автоматлаштирилган тизимнинг ахборотларини ҳимоялаш тизимости бошқаруви бўйича ваколатлар берилган бўлган,

дсмак, шахсий паролдан ташқари, уларга тизимнинг бошқа фойдаланувчилари пароллари маълум бўлган бўлиши мумкин.

7. Битта фойдаланувчи шахсий паролнинг ошкор этилиш ҳолатида ҳам, ошкор бўлган зудлик билан ушбу талабларнинг 5-чи ёки 6-чи бандларига мувофиқ бошқа фойдаланувчига ошкор бўлган парол эгасининг ваколатларидан келиб чиқиб, тегишли чоралар кўрилади.

Бошқарувчи томонидан тегишли журналда 11-сон илова шаклига мос тизимнинг фойдаланувчилари ҳисоби журнали юритилади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ҚОНУНИ
30.08.2003 й. № 530-II

БАНК СИРИ ТЎҒРИСИДА

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади.

Ушбу Қонуннинг мақсади банк сирини ташкил этувчи маълумотларни олиш, сақлаш, муҳофаза қилиш, эълон қилиш ва тақдим этиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Банк сирини тўғрисидаги қонун ҳужжатлари.

Банк сирини тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг банк сирини тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Банк сирини.

Банк сирини банк томонидан муҳофаза қилинадиган қуйидаги маълумотлардан иборатдир:

ўз миқдорларининг (вакилларининг) операциялари, ҳисоб-варақлари ва омонатларига доир маълумотлар;

банк ўз миқдорига (вакилига) банк хизматлари кўрсатиши муносабати билан мазкур миқдор (вакил) тўғрисида олган маълумотлар;

миқдорнинг (вакилнинг) банк сейфлари ва биноларида сақлаб турилган мол-мулки, унинг хусусияти ва қиймати ҳақидаги маълумотлар;

миқдор (вакил) топшириғига биноан ёки унинг фойдасини кўзлаб амалга оширилган банклараро операциялар ва битимлар тўғрисидаги маълумотлар;

банк сирини ташкил этувчи маълумотларнинг банклар ўртасида муомалада бўлиши натижасида маълум бўлиб қолган, бошқа банкнинг миқдорига (вакилига) доир маълумотлар.

4-модда. Учинчи шахслар.

Банк, унинг миқдори (вакили) ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкидан ташқари бошқа барча шахслар учинчи шахслар ҳисобланади.

5-модда. Банк сирининг ошкор қилиниши.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни оммавий ахборот воситалари орқали эълон қилиш, оғзаки ёки ёзма шаклда ёхуд бошқа йўсинда тарқатиш ёки маълум қилиш, учинчи шахслар эътиборига етказиш, бундай маълумотларни қўлга киритиши учун учин-

чи шахсларга бевосита ёки билвосита, шу жумладан, ана шундай маълумотлар хизмат вазифасини бажариши муносабати билан ўзига ишониб топширилган ёхуд маълум бўлиб қолган ёки ушбу Қонунда белгиланган тартибда тақдим этилган шахслар томонидан бундай маълумотларни сақлаш тартибининг бузиллиши оқибатида имконият яратиб бериш банк сирининг ошкор қилиниши деб ҳисобланади.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотларнинг банк томонидан учинчи шахсларга ушбу Қонунда назарда тутилган ҳолларда, шунингдек, банкка юридик, бухгалтерия, аудиторлик, ахборот ва маслаҳат йўсинидаги хизмат кўрсатувчи шахсларга маълум қилиниши ёки тақдим этилиши, башарти бу ана шундай хизмат кўрсатиш зарур бўлса ҳамда мазкур шахслар ушбу Қонуннинг 6-моддасида белгиланган ҳаракатларни содир этишдан ўзларини албатта тийсалар, банк сирининг ошкор қилиниши деб ҳисобланмайди.

6-модда. Банк сирининг ошкор қилинишини тақиқлаш.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар хизмат вазифасини бажариши муносабати билан ўзига ишониб топширилган ёки маълум бўлиб қолган ёхуд ушбу Қонунда белгиланган тартибда тақдим этилган шахслар томонидан бу маълумотларнинг ошкор қилиниши ёки улардан шахсий мақсадда ёхуд учинчи шахсларнинг манфаатлари йўлида фойдаланилиши тақиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки зиммасига қонун билан юклатилган вазифаларни амалга ошириши муносабати билан ўзига маълум бўлиб қолган, банк сирини ташкил этувчи маълумотларни ошкор этишга ёки тақдим этишга ҳақли эмас, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

7-модда. Банк сирининг муҳофаза қилиниши.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотларнинг муҳофаза қилиниши банк томонидан кафолатланади.

Банкнинг раҳбарлари ва бошқа ходимлари хизмат вазифасини бажариши муносабати билан ўзига ишониб топширилган ёки маълум бўлиб қолган банк сирини ташкил этувчи маълумотларни ошкор қилиши, шунингдек, мазкур маълумотлардан шахсий мақсадда ёки учинчи шахсларнинг манфаатлари йўлида фойдаланиши, учинчи шахсларга бундай фойдаланиш имкониятини бевосита ёки билвосита, шу жумладан, ана шундай маълумотларни сақлаш тартибини бузиш оқибатида яратиб бериши тақиқланади.

Банкнинг раҳбари ёки бошқа ходими банкда ишлаш даврида ўзига маълум бўлиб қолган, банк сирини ташкил этувчи маълумотларни унинг банк билан тузилган меҳнат шартномаси бекор қилингандан кейин ҳам ошкор қилишга ҳақли эмас.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотларнинг тегишли равишда сақланиши учун банк зарур ташкилий ва техникавий чора-тадбирлар кўриши шарт.

Агар банк билан миждоз (вакил) ўртасида низо келиб чиққан бўлса, банк ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга миждознинг (вакилнинг) банк сирини ташкил этувчи маълумотларни зарур ҳолларда ва доирада маълум қилиши мумкин.

8-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни тақдим этиш.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар миждознинг (вакилнинг) ўзинга, у ваколат берган вакилларга, шунингдек, ушбу Қонунда белгиланган тартибда бошқа шахсларга тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси банк сирини ташкил этувчи маълумотларни, агар бу маълумотлар унинг зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириши учун зарур бўлса, олишга ҳақлидир.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ўз миждозлари ҳақидаги банк сирини ташкил этувчи маълумотларни ушбу Қонунда белгиланган тартибда тақдим этади.

9-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни прокуратура, тергов ва суриштирув органларига тақдим этиш.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар прокуратура, тергов ва суриштирув органларига мазкур банк миждозига (вакилига) нисбатан кўзғатилган жиноят иши мавжуд бўлган тақдирда, отказилган зарар ундириб олинишини ёки унинг мол-мулки хатланишини таъминлаш мақсадида терговчи ёхуд суриштирувчининг асослантирилган қарорига биноан прокурор санкцияси билан тақдим этилади.

10-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни судга ва суд ижросига тақдим этиш.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар судга унинг ёзма сўрови асосида, мазкур банк миждозига (вакилига) нисбатан суднинг иш юритувидаги ишлар бўйича тақдим этилади.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар суд ижросисига унинг ёзма сўрови асосида, суднинг ундирувни мазкур банк миждозининг (вакилининг) мол-мулкига қаратилган тўғрисидаги ёки бу миждознинг (вакилнинг) мол-мулкини хатлаш ҳақидаги қонуний кучга кирган қарори бўлган тақдирда тақдим этилади.

11-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни давлат солиқ хизмати органларига тақдим этиш.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар давлат солиқ хизмати органларига банк миждозига (вакилига) солиқ солиш ма-

салаларига тааллуқли ҳолларда қонун ҳужжатларига мувофик тақдим этилади.

12-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни тақдим этиш тартиби.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни судга, прокуратура, тергов ва суриштирув органларига, шунингдек, суд ижрочисига тақдим этиш, бунинг учун ушбу Қонунда назарда тутилган асослар бўлган тақдирда, уларни сўраётган органга ёпиқ ва муҳрланган конвертда юбориш орқали амалга оширилади.

13-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни миждознинг (вакилнинг) меросхўрлари ёки ҳуқуқий ворисларига тақдим этиш.

Мижоз (вакил) тўғрисидаги, банк сирини ташкил этувчи маълумотлар унинг меросхўрлари ёки ҳуқуқий ворисларига, агар уларнинг ўзи ёки улар ваколат берган вакиллар қонун ҳужжатларига мувофик мерос ҳуқуқини ёки ҳуқуқий ворисликни тасдиқловчи барча зарур ҳужжатларни тақдим этсалар, банк томонидан тақдим этилади.

Мерос ҳуқуқини ёки ҳуқуқий ворисликни тасдиқламайдиган ҳужжатлар олинган тақдирда, банк мурожаат қилган шахсни у сўраган маълумотларни тақдим этиш имконияти йўқлиги хусусида уч иш куни ичида ёзма равишда хабардор қилиши шарт, шунингдек, қўшимча ҳужжатлар тақдим этишни талаб қилишга ёки мурожаат этган шахснинг мерос ҳуқуқини ёхуд ҳуқуқий ворислигини тасдиқлаб бериш тўғрисидаги ёзма сўровни тегишли нотариусга ёки юридик шахсни давлат рўйхатидан ўтказувчи органга юборишга ҳақли. Мерос ҳуқуқини ёки ҳуқуқий ворисликни тасдиқловчи барча зарур ҳужжатлар тақдим этилган тақдирда, банк мурожаат этган шахсга беш иш куни ичида тегишли миждоз (вакил) тўғрисидаги тўлиқ маълумотларни бериши ва барча ҳужжатларни тақдим этиши шарт.

14-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларнинг банклар ўртасида муомалада бўлиши.

Банклар ўз фаолиятининг хавфсизлигини таъминлаш, омонатларни, кредитлар ва бошқа инвестицияларнинг қайтарилишини кафолатлаш мақсадида ўз миждозлари (вакиллари) тўғрисидаги маълумотларни қонунда белгиланган тартибда ва доирада ўзаро алмашиб туришлари ва бир-бирларига тақдим этишлари мумкин.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар Фукараларнинг банклардаги омонатларини кафолатлаш фондига, шунингдек, омонатчиларга пулларни қайтариш тадбир-чораларини кўриш учун агент банкларга тақдим этилади.

Бошқа банкнинг мижози (вакили) тўғрисидаги маълумотларни олган банк бундай маълумотларни ошкор қилишга ва учинчи шахсларга тақдим этишга ҳақли эмас.

15-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни тақдим этиш чегараси.

Банк ушбу Қонунга мувофиқ фақат ўз мижозига (вакилига) доир, банк сирини ташкил этувчи маълумотларни тақдим этади, бунда мижознинг (вакилнинг) банкда сақланаётган ҳужжатларида бошқа шахслар тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилган бўлса, бундай маълумотлар ҳам мижозга (вакилга) доир маълумотлар деб ҳисобланади.

16-модда. Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар тақдим этишни рад қилиш.

Агар банк сирини ташкил этувчи маълумотларни тақдим этиш тўғрисидаги талаб ушбу Қонуннинг қоидаларига мувофиқ бўлмаса, банк бундай маълумотлар тақдим этишни рад қилиши шарт.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни тақдим этишни рад қилганлик устидан судга шикоят қилиниши мумкин.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, шу жумладан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, шунингдек, уларнинг мансабдор шахслари банк сирини ташкил этувчи маълумотларни сўраш ва олишга ҳақли эмас, ушбу Қонунда кўрсатилган ҳоллар бундан мустасно.

17-модда. Низоларни ҳал қилиш.

Банк сири билан боғлиқ низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал қилинади.

18-модда. Банк сири тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлиги учун жавобгарлик.

Банк сирини ташкил этувчи маълумотлар хизмат вазифасини бажариши муносабати билан ўзига ишониб топширилган ёки маълум бўлиб қолган шахснинг бу маълумотларни ноқонуний равишда ошкор қилганлиги ёхуд улардан ноқонуний фойдаланганлиги ҳамда банк мижозига (вакилига) зарар етказганлиги қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси
Президенти

И. КАРИМОВ

12-боб. БАНККА ОИД МУНОСАБАТЛАРДА НИЗОЛАР ВА УЛАРНИ ҲАЛ ЭТИЛИШИ

Қонунийлик ва ижтимоий адолатни таъмин этилиши бозор муносабатлари тўла қарор топиши ҳамда ҳуқуқий давлат барпо этилишининг зарурий шартларидандир. Қонунийлик ва ижтимоий адолат тамойилларига риоя этилиши, энг аввало, ҳар бир фуқаро, ҳар бир тадбиркорлик субъекти ҳуқуқлари ва манфаатларини қонуний ҳимояланишини таъминлай олишида ўз ифодасини топади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасида; «Ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади» – деб белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунда тадбиркорлик субъектлари ҳақ-ҳуқуқлари ҳимояланиши ва кафолатланиши белгилаб қўйилган.

Банк хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган муносабат барча иштирокчиларнинг ўзаро ҳуқуқ ҳамда мажбуриятлари, уларнинг бажарилиши ҳамда ҳимояланиш усуллари қонунда назарда тутилган.

Банкка оид муносабатларда ҳуқуқларнинг бузулиши деганда бу муносабат субъекти бўлган шахснинг субъектив мулкий ёки номулкий шахсий ҳуқуқларини ўзга шахсларнинг ғайриқонуний тажовузи натижасида поймол этилишидан иборат. Ҳуқуқларни бундай поймол этилиши ҳуқуқий жавобгарликка, яъни жиноят, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги, фуқаролик ва меҳнат кодексига, бошқа қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳуқуқий санкцияларни қўлланилишига сабаб бўлади.

Ўзга шахслар ҳуқуқларининг бузилиши банк муносабатларида ўзга шахсга тегишли мулк ёки мулкӣ ҳуқуқни ўзлаштириб олиш, ҳуқуқларни амалга оширилишига тўсқинлик қилиш, қасд ёки эҳтиётсизликдан ўзга шахсга мулкӣ ёки маънавий зарар етказиш, зиммасига олган мажбуриятни бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик тарзида юз бериши мумкин.

Банкка оид муносабатларда ҳуқуқи бузилиши эҳтимол шахслар турига кўра уларни қуйидагича таснифлаш мумкин;

1) банк мижози бўлган фуқаро ҳуқуқларининг банк муассасаси томонидан бузилиши (масалан, банк хизмати кўрсатиш

қондаларини бузилиши, миждоз банк сирларини ошкор этилиши, шартнома талабларининг бузилиши ва ҳоказо.);

2) банк миждози бўлган тадбиркорлик субъекти шахс ёки якка тадбиркор шахс ҳуқуқларини бузилиши (маблағларни ҳисобга олиш, банк операцияларини амалга ошириш қондаларини бузилиши ва бошқалар);

3) Давлат солиқ, Молия ва бошқа органлари томонидан тижорат банки ҳуқуқларини бузилиши (масалан, гайриқонуний текширишлар ўтказилиши, гайриқонуний қарорлар қабул қилиш орқали банк фаолиятининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиниши, ноқонуний молиявий ва бошқа санкциялар қўлланилиши ва ҳоказолар);

4) тижорат банклари томонидан солиқ ва бошқа молиявий қонунларни бузулиши туфайли давлат манфаатларига зид келувчи ҳуқуқбузарлик содир этилиши (ҳисоб-китоб ва ҳисоботлар юритиш қондаларини бузилиши, солиқ қонунчилигининг бузилиши ва бошқалар);

5) банк миждози саналувчи жисмоний ва юридик шахслар томонидан банк олдидаги мажбурияларни бузилиши шаклидаги (масалан, кредитни ўз вақтида қайтармаслик) ҳуқуқбузарлик;

б) банкнинг ўз ходимлари меҳнатга оид ҳуқуқларини бузилиши, айни пайтда банк ходимлари томонидан хизмат вазифасини бажариш билан боғлиқ равишда банк муассасасига моддий зарар стказилиши.

Банк муносабатлари иштирокчилари ҳуқуқлари бузилган ҳолларда бу ҳуқуқлар Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 11-моддасида белгилаб қўйилган усулларда химоя қилинади. Бу усуллар қуйидагилардан иборат;

а) ҳуқуқни тан олиш (масалан, гаровга қўйилган мол-мулкка нисбатан банк ҳуқуқининг эътироф қилиниши, вафот этган миждозга тегишли омонатга нисбатан ворислик ҳуқуқларининг тан олиниши);

б) ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатни тиклаш, ҳуқуқбузарлик келтириб чиқарувчи ҳолатларнинг олдини олиш (масалан, гайриқонуний тарзда стказилган зарарни ундириб берилиши);

в) битим (шартнома)ни ҳақиқий эмас деб топиш (масалан, мансабдор шахс ўз мансабини суиистеъмол қилган ҳолда банк манфаатига хилоф бўлган битимни бекор қилиниши);

г) давлат органи ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш (масалан, давлат солиқ органи гайриқонуний қарорини суд орқали бекор қилиниши);

д) бурчни натура ҳолда бажаришга мажбур қилиш (масалан, гаровга олинган кўчмас мулкни асл ҳолида (натура ҳолида) топширилишига мажбур қилиш);

е) зарарни тўлаш, неустойка ундириш;

ж) ҳуқуқий муносабатни бекор қилиш;

з) маънавий зиённи ундириш ва бошқалар.

Банкка оид муносабатларда ҳуқуқларни ҳимоя қилиш маъмурий усулда (юқори турувчи давлат органига мурожаат қилиш йўли билан) ёки суд тартибида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни¹ бузилган ҳуқуқларни тиклаш ва ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш мақсадида судга мурожаат қилиш, низоли суд йўли билан кўриб ҳал этиш тартибларини белгилаб беради.

Жисмоний шахс (мижоз ёки ўзга тадбиркор бўлмаган шахс) билан банк муассасаси ўртасида юз берувчи низоли умумий судларда (фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, судлар, вилоят, Тошкент шаҳар, фуқаролик ишлари судлари, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг фуқаролик ишлари бўйича коллегияси) кўриб ҳал этилади. Умумий судларда фуқаролик низолини кўриб ҳал этилиш тартиблари, даъвогар, жавобгар ва ўзга шахсларнинг ҳуқуқлари мажбуриятлари Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига² белгилаб қўйилган.

Банк муассасаларининг юридик шахс бўлган ёки юридик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик фаолияти билан машғул бўлган яқка тадбиркор жисмоний шахслар билан юзага келадиган низоли, шунингдек, банк ва давлат бошқарув органлари (масалан, Марказий банк билан Давлат солиқ идораси билан, маҳаллий давлат ҳокимият органлари билан) ўртасида юз берувчи низоли хўжалик судлари томонидан кўриб ҳал этилади.

Иқтисодий низоли бўйича хўжалик судларига мурожаат қилиш, у ерда низоли кўриб чиқиш ва ҳал этиш тартиблари Ўзбекистон Республикасининг хўжалик процессуал кодексига³ мустаҳкамлаб қўйилган.

Банк муассасаларининг барча иштирокчиларига судда кўриб ҳал этилган низоли бўйича ўз манфаатларига дахлдор процессу-

¹ Ўзбекистоннинг янги Қонуни. №24. Тошкент, «Адолат», – 2001 й.

² Ўзбекистон Фуқаролик процессуал кодекс. Тошкент, «Адолат», – 2001 й.

³ Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодекс. Тошкент, «Ўзбекистон», – 2001 й.

ал хатти-ҳаракатлар ҳақида суд қарорлари устидан белгиланган тартибда ва муддатларда шикоят қилиш, имкониятлари кўриб чиқилиб, ҳал этилиши қонун билан кафолатланган.

Банкка оид муносабатлардан келиб чиқувчи низолар юзасидан судлар томонидан чиқарилган ва қонуний кучга кирган ҳал қилувчи қарорлари ва бошқа хил Қарорларнинг ижро этилиши ҳам кафолатлаб қўйилган бўлиб. Бундай қарорлар қарздор томонидан ихтиёрий равишда бажарилмагани тақдирда уни мажбурий ижро этилиши механизмлари ҳамда усуллари тегишли қонун ҳамда бошқа қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган¹.

Банкка оид муносабатларда ҳуқуқлар нафақат судлар томонидан, балки бошқа ваколатли органлар томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин. Нотариал идоралар ана шундай органлардан бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси нотариал тўғрисидаги қонуннинг² 1-моддасида жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда назарда тутилган тартибда ҳимоя қилиш нотариусларнинг вазифаларидан эканлиги белгилаб қўйилган. Нотариуслар ушбу вазифани турли шаклларда:

а) битимларни тасдиқлаш;
б) ҳужжатларнинг ҳақиқий эканлигини тасдиқлаш;
в) ҳужжатдаги имзонинг ҳақиқий эканлигини тасдиқлаш;
г) меросга бўлган ҳуқуқни тасдиқлаш (масалан, банк муассасасига мерос қилиб қолдирилганда).

д) ижро хатларини ёзиш (қарздордан пул суммаларини ундириш ёки мол-мулкни талаб қилиб олиш учун қарздорликни белгиловчи ҳужжатларга нотариус имзосини қўйиш);

е) векселни протест қилиш;

ж) ҳужжатларни сақлаш учун қабул қилиб олиш;

з) ишончномалар бериш ва бошқалар.

Нотариал ҳаракатларни амалга ошириш тартиблари, нотариус хатти-ҳаракати устидан шикоят бериш ва уни кўриб ҳал этилиши масалалари қонун ҳужжатлари билан белгиланган.

Бугунги кунда ҳуқуқларни нодавлат усулларида, жумладан, ҳакамлик механизмини қўллаш обрўли ҳимоялаш масалалари тобора долзарб бўлиб бормоқда.

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2001 й №21.

² Ўзбекистонда нотариат. Тошкент, «Адолат», 1998 й., 5-40 бетлар.

Фуқаролар ва юридик шахслар ҳуқуқларини юқори даражада кафолатланганлиги ва самарали ҳимоялаш механизмлари билан таъминланганлиги ҳуқуқий давлатнинг асосий хусусиятларидан биридир.

Мавазун и ўрганиш бўйича назорат саволлари:

1. Банкка оид муносабатлар юзасидан низолар тушунчаси ва келиб чиқиш сабабларини сўзлаб беринг?
2. Банкка оид муносабатларда ҳуқуқларнинг бузилиш сабаблари ва шарт-шаронтлари нимада кўринади?
3. Банкка оид муносабатларда ҳуқуқни бузилиш эҳтимоли мумкин бўлган ҳолатлар таснифини бсринг?
4. Банкка оид муносабат иштирокчилари ҳуқуқлари бузилган ҳолларда қонунчилик бўйича қандай ҳимоя қилинади?
5. Банкка оид ҳуқуқбузарликлар қандай кўриб чиқилади?

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ
ФАРМОНИ 21.03.2000 й.
№ ПФ-2564**

**БАНК ТИЗИМИНИ ЯНАДА ЭРКИНЛАШТИРИШ
ВА ИСЛОҲ ҚИЛИШ БОРАСИДАГИ
ЧОРА-ТАДБИРЛАР ТЎҒРИСИДА**

Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш, тижорат банкларининг мустақиллигини ошириш ҳамда уларни инвестиция жараёнларининг фаол иштирокчиларига айлантириш, деҳқон, фермер хўжалиklarини ҳамда кичик бизнес субъектларини кредитлашни кенгайтириш, банкларнинг омонатчилари манфаатларини ҳимоя қилишни кучайтириш, шунингдек, банклар билан уларнинг миждозлари ўртасида ўзаро манфаатли шериклик муносабатларини шакллантириш, хорижий банклар билан ҳамкорликни кенгайтириш мақсадида:

1. Тижорат банклари ўз фойдасининг 25 фоизга қадар миқдорини ажратиш йўли билан банкларда ишлаб чиқариш микрофирмаларини, кичик корхоналарини, деҳқон ва фермер хўжалиklarини, юқори технологик ва инновация лойиҳаларини имтиёзли кредитлаш махсус жамғармасини тузиш тўғрисидаги таклифи қабул қилинсин. (ЎзР Президентининг 08.01.2004 й. ПФ-3376-сон Фармони таҳриридаги хат боши).

Тижорат банкларининг имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан кредитлар беришдан оладиган даромадлари ана шу маблағлар мазкур жамғарманинг ресурсларини кўпайтиришга мақсадли йўлантирилган тақдирда 5 йил муддатга даромад солиғидан озод қилинсин.

Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки билан биргаликда икки ҳафта муддатда мазкур имтиёзли кредитлаш махсус жамғармаларига ажратмаларнинг энг юқори кўрсаткичларини, махсус жамғармадан кредитлаш тартибини ишлаб чиқиб, тасдиқласин, унда кредит таваккалчилигининг йўл қўйилиши мумкин бўлган даражаларини, захираларни шакллантириш тартибини, шунингдек, кредитланадиган лойиҳаларни танлаб олиш мезонларини кўзда тутсин.

2. Хорижий банкларнинг тажрибасини ҳисобга олган ҳолда ўз сармоясини ва жалб этиладиган маблағлар ҳажмини мутгасил кўпайтириб бориш учун барча имкониятлардан фойдаланиш, шунингдек, шксподиётнинг реал тармоғи, аввало, кичик бизнесни кредитлаш шакллари, турлари ва миқдорларини кенгайтириш тижорат банкларининг энг муҳим вазифалари деб ҳисоблансин. (ЎзР Президентининг 08.01.2004 й. ПФ-3376-сон Фармони таҳриридаги хат боши).

Кичик бизнеснинг ривожлашшини кредитлашга йўналтириладиган ўз маблағларини кўпайтириш борасида тижорат банкларининг фаолиятини рағбатлантириш мақсадида: (ЎзР Президентининг 08.01.2004 й. ПФ-3376-сон Фармони таҳриридаги хат боши).

Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2000 йил 1 апрелидан бошлаб Марказий банкнинг ўзгарувчан қайта молиялаш ставкасини белгилаш механизмининг жорий этиш, уни инфляция даражасининг суръати, пул бозоридаги талаб ва таклифдан келиб чиққан ҳолда ой сайин ўзгартириб бориш тўғрисидаги таклифи маъқуллансин;

Марказий банкнинг қайта молиялаш ставкасини суръатини ҳисобга олган ҳолда тижорат банкларига ишлаб чиқариш микрофирмалари, кичик корхоналарига бериладиган кредитлар бўйича фонд ставкаларини камайтириш тавсия этилсин; (ЎзР Президентининг 08.01.2004 й. ПФ-3376-сон Фармони таҳриридаги хат боши);

тижорат банклари томонидан жисмоний шахсларнинг жалб этиладиган муддатли омонатлари (депозитлари) бўйича Марказий банкнинг қайта молиялаш бўйича амалдаги ставкасининг камида 75 фонзи миқдорида, жисмоний шахсларнинг депозитлари бўйича эса камида 50 фонзи миқдорида фонд ставкаларини белгилашлари мақсадга мувофиқ деб ҳисоблансин, бунда ўз вақтида жалб этилган депозитлар бўйича депозит битимининг амал қиладиган бугун муддати мобайнида ўзгармас фонд ставкалари сақлаб қолиниши лозим.

3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва тижорат банкларига бир ой муддатда қўйидагилар тавсия этилсин:

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан биргаликда тижорат банклари томонидан жисмоний ва юридик шахсларнинг бўш маблағлари, шунингдек, хорижий банклар ва молия институтларининг маблағлари қўшимча равишда жалб этилишини рағбатлантиришга оид таклифларни Вазирлар Маҳкамасига киритиш;

тижорат банкларининг ишлаб чиқариш микрофирмалари, кичик ва ўрта корхоналарини кредитлашга йўналтирилادиган ўз маблағларини кўпайтиришни рағбатлантириш мақсадида тижорат банкларининг Марказий банкдаги захираларидан омилкорлик билан ҳамда оқилона фойдаланиш механизмини ишлаб чиқиб, жорий этиш;

Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки, Молия вазирлиги ҳамда бошқа манфаатдор идоралар билан биргаликда, жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, республикада тажриба тариқасида тижорат банкларининг ишончлилиги ва ликвидлиги даражасини рейтинг усулида баҳолашни жорий этиш таклифини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.

4. Ўзбекистон Банклари уюшмаси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки, Молия вазирлиги, халқаро молия ташкилотлари ва хорижий банкларнинг республикадаги ваколатхоналари билан биргаликда уч ой муддатда Вазирлар Маҳкамасига банк ва молиявий хизматлар кўрсатиш бўйича халқаро Марказни ташкил этиш тўғрисида таклифлар киритсин.

Қуйидагилар Марказ фаолиятининг асосий йўналишлари этиб белгилансин:

молия ва пул бозорларининг талаб ва таклифларини ўрганиш, пул муомаласининг, миллий валюта барқарорлигининг, молия-банк тизимини янада ривожлантиришнинг долзарб муаммолари бўйича тадқиқотлар ўтказиш;

молия-банк тизимини ислоҳ қилиш сиёсатини такомиллаштириш, унинг кўпроқ очиқ-ойдинлигини таъминлаш, иқтисодиётда тўловлар ва ҳисоб-китоблар механизмини мустаҳкамлаш, валюта сиёсатини эркинлаштириш, республикада энг қулай инвестиция муҳитини шакллантириш масалалари юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш;

банклар ва молия институтларининг халқаро мустақил аудити натижалари асосида ишончлилиқ, ликвидлик, даромадлилик кўрсаткичлари бўйича уларнинг мунтазам рейтинг баҳоси бериб-борилишини ташкил қилиш;

хорижий компаниялар ва банкларга Ўзбекистон иқтисодиёти тармоқларини инвестициялаш ҳамда уларнинг республика молия-банк тизимини ривожлантиришда иштирок этиш имкониятлари ва истиқболлари бўйича маслаҳат хизматлари кўрсатиш.

5. Тижорат банкларига аҳолидан, деҳқон ва фермер хўжалиқларидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари харид қилувчи

тайёрлов ташкилотларига маҳсулот топширувчилар билан ҳисоб-китоб қилиш учун тузилган шартномаларда кўзда тутилган нархларга ва етказиб бериш муддатларига мувофиқ улардан амалда харид қилинган маҳсулот ҳажмининг 100 фоизи миқдорида нақд пул маблағлари беришга ижозат этилсин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Молия вазирлиги, қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, бошқа тегишли вазирликлар ва идоралар билан биргаликда икки ҳафта муддатда тижорат банклари томонидан тайёрлов ташкилотларига нақд пул маблағларини бериш ҳамда улардан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлашнинг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда аҳолидан, деҳқон ва фермер хўжалиklarидан харид қилинадиган шундай маҳсулотлар учун ҳисоб-китоб қилишда фойдаланиш тартибини ишлаб чиқиб, тасдиқлаш учун Вазирлар Маҳкамасига киритсин.

6. Қуйидагилар белгилаб қўйилсин:

ЎзР Президентининг 02.10.2002 й. ПФ-3143-сон Фармониға мувофиқ 6 банднинг иккинчи хат боши чиқариб ташланган;

фермер ва деҳқон хўжаликлари, кичик ва ўрта бизнес субъектлари (шу жумладан, умумий овқатланиш корхоналари), хорижий сармоя иштирокидаги корхоналар (савдо-воситачилик ташкилотлари бундан мустасно) 90 календарь куни даври мобайнида топширган нақд пул тушуми доирасида ўзларининг банк ҳисобварақларидан нақд пул маблағларини олишға ҳақлидирлар;

юридик шахсни ташкил этмаган ҳолда ўз фаолиятини амалға ошираётган, ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотни ва хизматларни нақд пулсиз ҳисоб-китоб эвазига етказиб бераётган яқка тартибдаги тадбиркорлар тегишли йил чораги мобайнидаги оборот миқдорида ўзларининг банк ҳисоб-варақларидан нақд пул маблағларини олиш ҳуқуқига эгадирлар. (ЎзР Президентининг 05.12.2000 й. ПФ-2772-сон Фармони таҳриридаги хат боши) (ЎзР Президентининг 20.05.2002 й. ПФ-3077-сон Фармони таҳриридаги хат боши).

7. Тижорат банклари аҳолидан дастлабки омонатни қабул қилган банк филиали қасрда жойлашганидан қатъий назар шу банкнинг барча филиаллари томонидан аҳолининг омонатлари бўйича миҳознинг биринчи талабига кўра нақд пул маблағлари чекланмаган тарзда берилишини таъминласинлар.

8. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва Молия вазирлигининг Ўзбекистон Банклари уюшмасининг «Омонат

ҳимоя» суғурта Жамғармаси негизда аҳоли жамғармалари жамоа суғурта Жамғармасини тузиб, унинг низом сармоясини 500 миллион сўмга қадар етказиш тўғрисидаги таклифи қабул қилинсин.

Қуйидагилар аҳоли омонатлари жамоа суғурта Жамғармасининг асосий вазифалари этиб белгилансин:

аҳолининг банк ва молия тизимига ишончини ошириш;

омилкор ва самарали суғурта тизимларини ишлаб чиқиб, жорий этиш негизда банкларнинг аҳоли омонатлари бўйича жавобгарлигининг старли суғурта ҳимоясини таъминлаш;

маблағларни ишончли юқори ликвидли давлат ва корпоратив қимматли қоғозлар ҳамда банк депозитларига сармоялашнинг энг мақбул стратегиясини амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Марказий банки, Ўзбекистон Банклари уюшмаси бир ой муддатда аҳоли омонатлари жамоа суғурта Жамғармасининг сармоясини шакллантириш тартиби ва фаолиятини белгилаб берувчи меъриий ҳужжатларини тасдиқлаш учун Вазирлар Маҳкамасига киритиб, бунда жамоа суғурта жамғармаси «Омонат ҳимоя» суғурта жамғармасининг маблағлари ҳамда тижорат банкларининг қўшимча бадаллари ҳисобига қонунчиликда белгиланган тартибда тузилишини белгилаб қўйсинлар.

9. Қуйидагилар белгилансин:

банк активлари, шу жумладан, кредитлар портфелини шакллантириш билан боғлиқ таваккалчиликлар тадбиркорликка оид таваккалликка тааллуқли бўлиб, уларни бошқариш тижорат банки раҳбариятининг ваколатига киради. Тижорат банкларининг таваккалчиликларини бошқариш устидан назоратни Ўзбекистон Республикаси Марказий банки амалга оширади;

тижорат банкларидаги омонатларга жисмоний шахслар томонидан қўйиладиган маблағларнинг манбалари декларация қилинмайди.

10 Вазирликлар ва идоралар, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари раҳбарларининг тижорат банклари ва уларнинг филиаллари фаолиятига, шу жумладан, филиалларнинг раҳбар ходимларини тайинлашга аралаштирилиши, банк маблағлари ҳисобидан турли хил тўловлар ва бадалларни талаб қилишлари ман этилсин;

назорат қилувчи ва ҳуқуқни муҳофаза этувчи органларнинг банк-кредит портфели ва активларини шакллантириш билан

боғлиқ тадбиркорлик таваккалчиликларини бошқариш бўйича банкларнинг фаолиятига аралашиллари тақиқлансин.

11. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва Молия вазирлиги Адлия вазирлиги билан биргаликда бир ой муддатда амалдаги қонунчиликка ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар тўғрисидаги таклифларни Вазирлар Маҳкамасига киритсинлар.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси икки ҳафта муддатда мазкур Фармоннинг ижроси юзасидан қарор қабул қилсин.

13. Ушбу Фармоннинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари Б.С. Ҳамидов ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг Раиси Ф.М. Муллажонов зиммаларига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҚАРОРИ

Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида 15 апрел 2005 йил

Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш, унинг барқарор ривожланишини таъминлаш, тижорат банкларининг иш самарадорлигини ошириш, уларнинг капиталлашиш даражасини кўтариш, инвестиция жараёнларида ва иқтисодиётнинг таркибий ўзгаришларида кенг иштирок этишини таъминлаш мақсадида:

1. Қуйидагилар банк тизимидаги ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва эркинлаштиришнинг устувор йўналишлари этиб белгилансин:

пул муомаласини мустаҳкамлаш, миллий валюта ва унинг айирбошлаш курси барқарорлигини кучайтириш, аҳолининг банк депозитларига қўядиган омонатлари кўпайишини рағбатлантириш, банкдан ташқари айланмада қолаётган молиявий маблағлар ва оқимларни банк айланишига жалб этиш;

тижорат банклари барқарорлигини мустаҳкамлаш ва ошириш, банкларни капиталлаштириш, уларнинг низом жамғармалари ва айланма маблағларини кўпайтириш, кредит портфелларини соғломлаштириш ва даромадини ошириш бўйича аниқ чора-тадбирлар кўриш;

тижорат банкларини тўлиқ хусусийлаштириш, банк ва лизинг хизматларининг тўлақонли бозорини шакллантириш, халқаро банк ва молия капиталини кенг кўламда жалб этган ҳолда қўшма банклар ташкил қилиш;

пул-кредит сиссати воситаларини, жумладан, лойиҳаларни молиялашни янада такомиллаштириш, нақд ва нақдсиз пул муомаласини ҳамда ҳисоб-китоблар шаклини унификациялаш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг товарларига харидорлар талабини рағбатлантирувчи турли хил истеъмол кредитларини ривожлантириш бўйича аниқ чора-тадбирлар қабул қилиш;

иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларда, инвестиция дастурларини амалга оширишда, биринчи галда иқтисодиётнинг реал тармоқларига инвестиция киритиш учун маблағлар жалб этишда тижорат банкларининг фаол иштирок этиши;

тижорат банкларининг корхоналарни хусусийлаштириш ва акциялаштириш жараёнларида кенг иштирок қилиши, қимматли қоғозлар бозорида тижорат банкларининг операцияларини ва банкларнинг корхоналарни ишончли бошқарувидаги иштирокини кенгайтириш;

тижорат банкларини касбий жиҳатдан юқори малакали кадрлар билан мустаҳкамлаш, банк ходимларининг масъулияти ва маданиятини ошириш.

2. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Иқтисодий вазирлиги ва Молия вазирлиги тижорат банклари билан биргаликда ишлаб чиққан 2005—2007-йилларда Банк секторини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш дастури иловага мувофиқ тасдиқлансин.

3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг янги ташкил этиладиган банклар низом капиталининг минимал миқдорини босқичма-босқич ошириб бориш, уни 2007 йилнинг 1 январига қадар қуйидаги миқдорларга етказиш тўғрисидаги таклифи қабул қилинсин:

тижорат банклари учун — сўмга айлантириб ҳисоблаганда 5 миллион АҚШ долларигача;

хусусий банклар учун — сўмга айлантириб ҳисоблаганда 2,5 миллион АҚШ долларигача.

Тижорат банкларига банкларни капиталлаштириш даражасини ошириш ҳамда қўшимча акциялар ва бошқа қимматли қоғозларни эмиссия қилиш ва сотиш, юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг жалб этиладиган депозитларини ошириш ҳисобига уларнинг активларини кўпайтириш бўйича 2005—2006-йилларга мўлжалланган дастурлар ишлаб чиқиш тавсия этилсин.

4. Шундай тартиб ўрнатилсинки, бунда тижорат банкининг ўз капитали (регулятив капитали)нинг банк активлари умумий миқдорига нисбати 10 фоиздан кам бўлиши мумкин эмас.

5. Тижорат ва хусусий банкларнинг акциядорлик жамиятларини ишончли бошқарувида фаол ҳамда кенгроқ иштирок этишлари уларнинг республика ҳудудидаги устувор вазифаларидан бири деб ҳисоблансин.

Тижорат банкларининг хусусийлаштириш жараёнларидаги иштирокини кенгайтириш учун тижорат банкларига қимматли қоғозларнинг бирламчи бозорида қатнашишларига ҳамда хусусийлаштириладиган корхоналар акцияларининг 50 фоизгача миқдорини белгиланган тартибда сотиб олишларига рухсат берилсин.

6. Тижорат банклари акциялари (удушлари) бўйича жисмоний шахсларнинг дивиденд тарзида олган даромадлари 2010 йилнинг 1 январига қадар солиққа тортишдан озод қилинсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк кўмитаси, Молия вазирлиги ва Марказий банк иштирокида 2005 – 2006-йилларда «Асака» банкнинг хусусийлаштиришни, 2005 – 2009-йилларда эса Ташқи иқтисодий фаолият миллий банкнинг хусусийлаштиришни амалга оширсин, давлат улуши қисмини етакчи хорижий банкларга ва халқаро молия институтларига сотсин.

8. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, Молия вазирлиги ва Иқтисодиёт вазирлигининг тижорат банкларига 2010 йили ҳам ўз ичига олган даврда қуйидаги солиқ имтиёзлари бериш тўғрисидаги таклифлари қабул қилинсин:

банклар республикамиз корхоналарига уч йилдан ортиқ муддатга инвестиция кредитлари беришдан олган ва банкларнинг ўз капиталини кўпайтиришга йўналтирилган фойдаларини фойда (даромад) солиқдан озод қилиш. Статистика ва банк ҳисоботларида банкларнинг берилган узоқ муддатли кредитлардан олган фойдалари акс эттирилиши таъминлансин;

тижорат банкларининг тасдиқланган давлат дастурларига мувофиқ ташкил этиладиган кичик банкларни очиш бўйича сарф-харажатларини солиққа тортиладиган базадан чиқариш.

9. Тижорат банкларига халқаро банк нормаларига мувофиқ синдициялаштирилган кредитларни амалиётга кенг татбиқ қилиш, жумладан, хорижий банк капиталини жалб этиш йўли билан инвестиция дастурларини амалга оширишда фаол иштирок этиш тавсия қилинсин.

10. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Ўзбекистон Банклар уюшмаси ва тижорат банклари билан биргаликда:

тижорат банкларида инвестиция лойиҳаларини экспертизадан ўтказиш ва инвестиция кредитлари ажратиш бўйича коллегиял қарорлар қабул қилиш тартибини кучайтирсин;

банкларнинг лойиҳаларни инвестициялаш, инвестиция, кредитлари бериш ва уларга; хизмат кўрсатиш масалалари билан шуғулланувчи таркибий бўлинмаларини юқори малакали кадрлар билан мустаҳкамласин;

Банк-молия академиясида лойиҳаларни молиялаш факультети ва банк ходимлари малакасини ошириш курсларини очсин.

11. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ҳамда тижорат банклари Молия вазирлиги ва Иқтисодиёт вазирлиги билан биргаликда уч ой муддатда:

тижорат банкларининг кредит портфелларини, жумладан, ҳукумат томонидан кафолатланган кредитларни комплекс таҳлил қилсин;

ҳар бир тижорат банки бўйича корхоналарнинг қарз мажбуриятларини дисконт қиймати бўйича учинчи шахсларга сотиш, банкротлик таомиллари жараёнида тугатилган ва сотилган корхоналарнинг умидсиз кредитлари суммаларини банкларнинг зарарига олиб бориш йўли билан ҳисобдан чиқариш назарда тутилган муаммоларни реструктуризациялаш дастурини ишлаб чиқсин;¹

тижорат банкларининг ҳукумат кафолати билан берилган кредитларини реструктуризациялашни таъминлаш мақсадида давлат қимматли қоғозларини чиқариш бўйича Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

12. Шундай тартиб ўрнатилсинки, унга мувофиқ 2005 – 2007-йилларда тижорат банкларига қуйидаги ҳуқуқлар берилди:

тугатилаётган банкрот корхоналарнинг Ўзбекистон Республикаси ҳукумати кафолати билан берилган кредитлар бўйича қарзини биринчи навбатда ундириб олиш;

банкротлик тўғрисида банк томонидан қўзғатилган даъво муносабаги билан тугатиш жараёнида бўлган, кредиторлик қарзи таркибида банк кредитлари бўйича қарз 70 фоиз ва ундан кўпроқни ташкил этадиган корхонани суд қарори бўйича банк мулкига ўтказиш, шу жумладан, бундай корхонани сотишдан олинган маблағларни кредиторлик қарзини қоплашга йўналтирган ҳолда уни маҳаллий ва хорижий инвесторларга сотиш.

Белгилансинки, тижорат банкларининг банкротлик тўғрисида банк томонидан қўзғатилган даъво муносабати билан тугатиш жараёнида бўлган корхонанинг банк мулкига ўтказилиши натижасида қўлга киритилган мол-мулки янги мулкдорларга сотилмагунча мулк ва ер солиғига тортилмайди.

13. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси тижорат банклари фаолиятига маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг аралашувиغا, банклар ва уларнинг филиалларини банк фаолияти билан боғлиқ бўлмаган тадбирлар ва ишларни бажаришга жалб этишга йўл қўймаслик борасида банклар тўғрисида амалдаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан назоратни кучайтирсин. Қонун ҳужжатларини бузишда айбдор бўлган мансабдор шахслар маъмурий ва жиноий жавобгарликка тортилсин.

14. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Марказий банк, Молия вазирлиги, бошқа манфаатдор вазирликлар, идоралар ва тижорат банклари билан биргаликда бир ой муддатда:

амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича Вазирлар Маҳкамасига таклифлар тақдим этсин, уларда банк кредитларини таъминлаш гарови сифатида расмийлаштирилган тўловни мулк ҳисобидан ундиришнинг суддан ташқари тартиби соддалаштирилиши кўзда тутилсин;

ўзининг меъсрий ҳужжатларини мазкур қарорга мувофиқлаштирсин.

15. Ушбу қарорнинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари Р.С. Азимов ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг Раиси Ф.М. Муллажонов зиммаларига юклатилсин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
И. КАРИМОВ

Тошкент шаҳри,
15 апрел 2005 йил.

«БАНК ҲУҚУҚИ» ФАНИГА ОИД ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Банк ҳуқуқи — бу:

- а) кредитлаш ва сармоялашни бошқариш меъёрларининг му- жассамлиги;
- б) тижорат банклари фаолиятини ташкил этишни тартибга солиш меъёрлари;
- с) тижорат банклари, Марказий банк фаолияти ва шунинг- дек, банк операцияларини амалга оширишни тартибга солиш иш- ларини мужассам юридик меъёрлар асосида ташкил этиш;
- д) банк ҳисоблари фаолиятини тартибга солишни бошқариш ва унинг қоидалари;
- е) банк операцияларини тартибга солишни бошқаришнинг умумий қабул этилган меъёрлари.
- ф) банк фаолияти, банк ва кредит муассасалари билан уларнинг миқозлари ўртасидаги муносабатларидан ташкил топади.

2. Банк ҳуқуқининг манбаларига кирмайди -:

- а) ҳуқуқий меъёрий актлар (қонун ва қонуности актлари);
- б) хўжалик шартномалари;
- с) суд прецеденти;
- д) банк қоидалари ва хизмат йўриқномалари.

3. Банк ҳуқуқи фанининг предмети:

- а) Ўзбекистон Республикаси МБ ва тижорат банклари;
- б) банк фаолияти;
- с) тижорат банклари;
- д) банк тизими ва банк фаолияти.

4. Банк тизими — бу:

- а) тижорат банкларининг мажмуи;
- б) фақат Ўзбекистон ҳудудида фаолият юритувчи банклар;
- с) МБ ва унга тобе бўлган идоралар;
- д) Ўзбекистон МБдан лицензия олган банклар мажмуи.

5. Банк тизими қуйидаги икки поғонадан ташкил топади:

- а) халқ банки ва тижорат банклари;
- б) Марказий банк ва халқ банки;
- с) Марказий банк ва тижорат банклари;
- д) Марказий банк ва кредит идоралари.

6. Банк тизими поғоналари орасидаги ўзаро муносабатлар қуйидаги характерга эга

- a) амалдорлик ва тобелик;
- b) тенглик;
- c) икка томонлама характерга эга;
- d) бир томонлама.

7. Банклар қуйидаги уч асосий операцияни бажарадилар.

- a) кредитлаш, ҳисоб-китоб ва сармоялаш;
- b) жамғармаларни қабул қилиш, кредитлаш ва сармоялаш;
- c) ҳисоб-китоб, сармоялаш, жамғармаларни қабул қилиш;
- d) ҳисоб-китоб, жамғармаларни қабул қилиш, кредитлаш.

8. Ўзбекистон Марказий банки (МБ) бу:

- a) Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси бошқаруви тизимидаги ижроия идораси;
- b) Ҳукумат идораларига хизмат кўрсатувчи давлат тижорат банки;
- c) банк соҳасида бошқарувчи орган;
- d) Бюджетни кредитлаш мақсадида тузилган банк.

9. Ўзбекистон МБнинг асосий мақсади.

- a) банк фаолиятини бошқариш;
- b) ҳукуматга кредит бериш;
- c) миллий валютани мустаҳкамлаш,
- d) ҳисоб-китобларни ташкил этиш.

10. Қуйида ифодаланган фаолиятнинг қайси тури Ўзбекистон МБ учун тақиқланмаган?

- a) бошқа юридик шахсларнинг капиталида иштирок этиши.
- b) молиявий ёрдам кўрсатиш;
- c) суғурта фаолияти;
- d) бюджетни кредитлаш.

11. Қуйида санаб ўтилганлардан қай бири иқтисодиётда пул-кредит сиёсатининг қуроли ҳисобланмайди?

- a) мажбурий қўшимча резервдаги талаблар;
- b) алмашув курси;
- c) очик бозордаги операциялар;
- d) қайта молиялаштириш;

12. Ўзбекистон Республикаси МБ Ўзбекистон Республикаси ҳукумати олдида қуйидаги санаб ўтилган номларнинг қайси бирига эга бўлмайди?

- a) банкир;
- b) фискал агент;
- c) маслаҳатчи;
- d) ҳукумат пулларини тақсимловчи.

13. Пул муомаласини ташкил этиш ўз ичига ... ни олади:

- a) пул массаси ва ҳисобларни тартиблаштириш;
- b) нақд ва пул ўтказиш ҳисоб-китоблари;
- c) пул массасини бошқариш;
- d) Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳисоб-китобларни ташкил этиш.

14. Агар омонатчи қисқа муддатга қўйилган жамғармасини олиш муддати етмасдан тўлашларини талаб этса:

- a) омонатчига пул қайтарилади, бироқ шу қўйилмалардаги пулларга фойиз тўланмайди.
- b) омонатчига жамғарма қайтарилади ва пул фойизи омонатчининг қўйилмаларини қайтиб олган кунга қадар тўланади.
- c) банк омонатчига то тўлов муддати келгунча жамғармаларини ва фойизини тўламайди.
- d) ҳамма жавоблар тўғри.

15. Қуйида санаб ўтилганлардан қай бири банк фаолиятини бошқаришга дахлдор эмас:

- a) очиқ бозордаги операциялар;
- b) банк назорати;
- c) иқтисодий меъёрларни ўрнатиш;
- d) мажбурий резерв талаблари.

16. Ўзбекистон Республикаси МБнинг бошқарув органи бўлиб ... ҳисобланади.

- a) кенгаш, бошқарув ва раис;
- b) бошқарув ва раис;
- c) бошқарув, раис ва бош ҳудудий бошқармалар;
- d) бошқарув, раис ва тафтиш комиссияси.

17. Ўзбекистон Республикаси МБ Олий органи ким?

- a) Ўзбекистон Республикаси МБ Кенгаши.
- b) бошқарув;
- c) раис;
- d) тафтиш комиссияси.

18. Ўзбекистон МБнинг раиси ким томонидан тайинланади?

- a) Ўзбекистон Президенти;
- b) Олий мажлис Кенгаши томонидан;
- c) Президент тавсиясига кўра Олий мажлис томонидан;
- d) Президент тавсиясига кўра Вазирлар Маҳкамаси томонидан.

19. Ўзбекистон Республикаси МБ нинг бошқарув аъзолари ким томонидан тайинланади.

- a) Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан;
- b) Ўзбекистон Республикаси МБ раиси томонидан;
- c) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси раиси томонидан;
- d) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис томонидан Кенгаш тавсияси билан.

20. Қуйида кўрсатилганларнинг қай бири Ўзбекистон Республикаси МБ раисининг ваколатига кирмайди:

- a) ЎЗР МБ нинг тезкор фаолият бошқаруви;
- b) Буйруқ ва кўрсатмалар бериш;
- c) ЎЗР МБ номидан бошқа муассасасаларда қатнашув;
- d) ЎЗР МБ ташкилий тузилмасини аниқлаш.

21. Тижорат банки (ТБ)нинг ички аудит хизмати ... дан шаклланади:

- a) ТБ нинг бошқаруvidан;
- b) ТБ ҳиссдорларининг умумий йиғинидан;
- c) ЎЗР МБ бошқаруvidан;
- d) ТБ банклари Кенгашидан.

22. Тижорат банклари ... да ташкил топади:

- a) масъулияти чекланган жамият шаклида;
- b) қондага биноан ҳиссдорлик жамияти шаклида;
- c) шахсий муассасалар шаклида;
- d) ихтиёрий ташкилий-ҳуқуқий шаклда.

23. Тижорат банкини бошқарувчи органлар:

- a) ҳиссадорларнинг умумий йиғини, Банк Кенгаши, бошқарув;
- b) Банк Кенгаши, раис, тафтиш қўмитаси;
- c) ҳиссадорларнинг умумий йиғини, раис, Банк Кенгаши;
- d) ҳиссадорларнинг умумий йиғини, кредит қўмитаси,

Бошқарув.

24. Банк фаолиятини ким назорат қилади?

- a) ҳиссадорларнинг умумий йиғини;
- b) бошқарма;
- c) Банк Кенгаши;
- d) тафтиш комиссияси.

25. Банк филиаллари қуйидагиларнинг қарорига мувофиқ очилади:

- a) ҳиссадорларнинг умумий йиғини;
- b) Банк Кенгаши;
- c) бошқарма;
- d) Раис.

26. Банкнинг ишончли вакили:

- a) банк жойлашган жойдан бошқа жойда унинг функциясини бажариши;
- b) банкдан бошқа жойда унинг манфаатини ҳимоя қилади;
- c) банк фойдасига тижорат фаолиятини амалга оширади;
- d) ҳамма жавоблар тўғри.

27. Банк очилишидан олдин бериладиган бошланғич муҳлат:

- a) 1 ой
- b) 3 ой;
- c) 6 ой.
- d) 4 ой.

28. Чет эл банки қошида очиладиган банкнинг бошланғич таянч капитали ... бўлиши керак?:

- a) 2 млн. экю;
- b) 3,7 млн. доллар;
- c) 5 млн. экю;
- d) 5 млн. доллар.

29. Қуйида кўрсатилган фактларнинг қай бири тижорат банкларини тугатишда асос бўла олади?

- a) умумий йиғилишнинг қарори;
- b) лицензиянинг тақризи;
- c) қайта ташкил қилиш;
- d) банкротлик.

30. Қуйида санаб ўтилганларнинг қай бири қайта ташкил этиш шаклига кирмайди?

- a) бирлаштириш;
- b) қайта тузиш;
- c) тарқатиб юбориш;
- d) қўшилиб кетиши.

31. Банкни тугатувчи – ликвидаторни ким тайинлайди?

- a) тугатиш қўмитаси;
- b) ЎзР МБ билан келишилган ҳолда ҳиссадорларнинг умумий йиғини;
- c) кредиторлар қўмитаси;
- d) Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки.

32. Қуйида санаб ўтилган қайси банк операциялари асосий ҳисобланади?

- a) ҳисоб-китоб, кредит бериш, касса иши;
- b) ҳисоб-китоб, валюта, омонатни сақлаш;
- c) кредит бериш, омонатни сақлаш, ҳисоб-китоб;
- d) кредит бериш, касса иши, валюта.

33. Банк ўз банк операцияларини амалга ошириши учун ... зарур:

- a) Ўзбекистон Республикаси МБ нинг рухсати;
- b) ишлаш учун муассаса ва ходимлар;
- c) Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкининг лицензияси;
- d) зарур бўлган пул маблағлари.

34. Қуйида санаб ўтилганларнинг қай бири банк операцияларига кирмайди?

- a) молиявий лизинг;
- b) учинчи шахснинг маблағлари воситасида бошқарув;
- c) сугурта;

d) махсус хоналарни ёки хужжатлар сақланадиган сейфларни ижарага бериш.

35. Қуйида санаб ўтилганларнинг қай бири нақд пулсиз ҳисоб-китоб қилиш шаклига крмайди?

- a) аккредитив;
- b) ссуда;
- c) инкассо;
- d) чек.

36. Қуйида санаб ўтилган хужжатларнинг қай бири жисмоний шахсларга шахсий ҳисоб рақами очилишида талаб этилмайди?

- a) шахсни тасдиқловчи хужжат;
- b) турар жойдан маълумотнома;
- c) ариза;
- d) имзо намунаси туширилган карточка.

37. Қуйида санаб ўтилганларнинг қай бири кредит турига крмайди?

- a) узоқ муддатли;
- b) вексель сифатида;
- c) бланкали;
- d) дисконтли.

38. Кредит шартномаси қандай шаклда хужжатлаштирилади?

- a) оддий ёзув шаклида;
- b) нотариал тасдиқланган;
- c) албатта ЎзР МБда рўйхатда қайд этилиши шарт;
- d) хат алмаштириш ёрдамида.

39. Жамғарма бу — :

- a) миждознинг топшириғига асосан банкнинг пул ўтказиши йўли билан жўнатадиган маблағи;
- b) миждознинг банкка сақлаш учун ўтказган маблағи;
- c) банкнинг миждозга ўтказган маблағи (пули);
- d) банклараро кредит формасидаги пул.

40. Банк капиталининг биринчи даражаси ўзига ларни жамлайди.

- a) тўлиқ пули тўланган муомалага чиқарилган оддий акциялар ва тақсимланмаган даромад;

- b) йил давомидаги соф фойда;
- c) йўналтирилмаган муддатсиз турли қулайликларга эгалик ҳуқуқи берилган акциялар, умумий захиралар;
- d) тўғри жавоб йўқ.

41. Банкка қўйилган омонат жамғармаси учун тузилган шартнома қайси вақтдан бошлаб ҳақиқий ҳисобланади?

- a) томонлар имзолаган вақтдан бошлаб;
- b) нотариал гувоҳлик қайд этилгандан бошлаб;
- c) Ўзбекистон республикаси МБ қайдномасида қайд этилгандан сўнг;
- d) ҳисоб рақамига пул келиб тушган вақтдан бошлаб.

42. Яқин муддатта қўйилган жамғарма маблағи белгиланган муддатдан ўтиб кетгандан сўнг ҳам талаб қилиб олинмаса . . .

- a) банк омонати кўрсатилган шартнома бекор қилинган деб ҳисобланади ва ҳисоб рақами ёпилиб жамғарма алоҳида ҳисоб рақами билан муҳофазаланади;
- b) жамғарма шартномаси агар бошқа шартлар ёки келишувлар назарда тутилмаган бўлса, омонатчи талаб этмагунча узайтирилади;
- c) омонатчи банкка чақирилади ва банк унга жамғармаларини тўла-тўқис тўлайди;
- d) тўғри жавоб йўқ.

43. Бошқарма Раиси ... қарори билан тайинланади.

- a) ЎзР МБ бошқаруви қарори билан;
- b) Банк Кенгаши ва ЎзР МБ билан келишилган ҳолда чиқарилган қарорига кўра;
- c) Банк Кенгаши ва ЎзР МБ билан келишилиб, шунингдек ҳиссадорларнинг умумий йиғилишларида тасдиқлангандан сўнг чиқарилган қарорига кўра;
- d) Тўғри жавоб йўқ.

44. Шартнома бу — ...

- a) икки ёки undan ортиқ шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятларини шакллантириш, ўзгартириш ёки тўхтатиш тўғрисидаги келишувлари;
- b) икки ёки undan ортиқ шахсларнинг икки томонлама ўзаро мажбуриятларини шакллантириш тўғрисидаги келишувлари;

с) икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқларини шакллантириш, ўзгартириш ёки тўхтатиш тўғрисидаги келишувлари;

д) юридик ёки жисмоний шахсларнинг фуқароларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятларини ўзгартириш ёки тўхтатиш тўғрисидаги жарасиларга йўналтирилган фаолияти.

45. Банка бевосита боғлиқ шахслар деб ... ҳисобланади:

а) Банк Кенгаши Раиси ва аъзолари, бошқарув Раиси ва унинг муовини;

б) банкнинг йирик ҳиссадори бўлган ихтиёрий жисмоний шахс яъни 10% ёки ундан ортиқ бошланғич капиталга эга бўлганлар, Марказий банк тафтишчи инспекторлари;

с) банк йирик ҳиссадори бўлган ихтиёрий юридик шахс, 5%дан кам бошланғич капиталга эга бўлган ихтиёрий жисмоний шахс;

д) Банк Кенгаши аъзоси, бошқарув Раиси, Марказий банк бошқарувининг аъзолари.

46. Ипотека шартномаси бўйича гаров ҳуқуқига эгалик қайси вақтдан бошланади:

а) ипотека шартномаси нотариал гувоҳлантирилган вақтдан бошлаб;

б) ипотека шартномаси тузилган вақтдан бошлаб;

с) ипотека шартномаси қайд этилган вақтдан бошлаб;

д) барча жавоблар тўғри.

47. ... нотариал гувоҳлантирилиши шарт.

а) ипотека шартномаси;

б) гаров тўғрисидаги барча шартномалар;

с) қимматли қоғозлар тўғрисидаги шартнома;

д) тўғри жавоб йўқ.

48. Келгусига мўлжалланган гаровга рухсат этилади агар бу ...

а) қонун билан тақиқланмаган бўлса;

б) ЎзР МБ меъёрий ҳужжатлари қондаларига зид келмайдиган бўлса;

с) агар у амалдаги шартномада тақиқланмаган бўлса;

д) барча жавоблар тўғри.

49. Гаров юзасидан қилинадиган талаб ва эътирозлар фақат суд қарори билан амалга оширилади:

- a) агар гаров шартномаси тузиш учун бошқа шахс ёки органнинг розилиги талаб этилган бўлса;
- b) агар шартнома предмети сифатида (Давлат қисқа муддатли облигациялари юзага чиқса;
- c) агар гаров предмети сифатида жамият учун тарихий, бадий қимматга эга бўлган мулк юзага чиқса;
- d) барча жавоблар тўғри;
- e) тўғри жавоб a) ва b).

50. Кафолат беришлари мумкин . . .

- a) барча ташкилот ва муассасалар;
- b) фақат сармоявий компаниялар;
- c) банклар ва суғурта ташкилотлари;
- d) фақат траст компаниялари.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси Т., Ўзбекистон, 2003 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т., Адлия вазирлиги, 2003 й.
3. Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. Т., Ўзбекистон, 2003 йил.
4. «Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида»ги Қонун. 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган. Тошкент – 2003 й.
5. Банклар ва банк фаолияти тўғрисида Қонун 1996 йил 25 апрелда қабул қилинган. Тошкент, 2003 й.
6. Фуқароларни банклардаги омонатларини ҳимоялаш кафолатлари тўғрисида Қонун 2002 йил 5 апрелда қабул қилинган.
7. Кредит уюшмалари тўғрисида Қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг иккинчи чақириқ саккизинчи сессиясида 2002 йил 4 апрелда қабул қилинган.
8. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 апрелдаги «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни.
9. Банк сирини тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг иккинчи чақириқ саккизинчи сессиясида 2003 йил 30 августда қабул қилинган Қонуни.
10. Валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонунининг янги таҳрири.
11. Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари тўғрисида Қонун 2004 йил 27 август.
12. Банкларда ҳисобварақлар очиш ҳақида йўриқнома 2001 йил 6 октябр.
13. Ўзбекистон Банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами: Тўлдирилган иккинчи нашри / Марказий Банк ЎзР – 2003 й.
14. Сборник законодательных актов по реформированию и либерализации банковской системы Узбекистана. – 2000 г.
15. Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. 2000 й.

16. Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари фаолиятини назорат қилишга доир қонунчилик ҳужжатлари тўплами / Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. 2003 й.

17. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар эрки ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан шикоят қилиш тўғрисида»ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., №9, 183-модда.

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 августдаги 280-сонли «Пул маблағларининг банкдан ташқари муомаласини янада қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 февралдаги 63-сонли «Пул-кредит кўрсаткичларини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.

20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 1 октябрдаги 420-сонли «Валюта операцияларини янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари

1. Об образовании Республиканского банковского совета: Указ Президента Республики Узбекистан // Народное слово.- Т., 2002 г. 19 ноября.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 2 октябрдаги «Акциядорлик тижорат банклари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 11 апрелдаги 195-сонли «Пул муомаласини мустаҳкамлаш ва «Сўм-купон»нинг харид қувватини ошириш тўғрисида»ги Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 21 мартдаги «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ №2564-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 15 ноябрдаги ПФ№2564-сонли «Республика банк кенгашини тузиш тўғрисида»ги Фармони.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 6 июлдаги «Банк тизимини ислоҳ қилишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 104-сонли қарори.

2. «Банкларни рўйхатга олиш ва уларга лицензия бериш тартиби тўғрисида»ги Низом 1999 йил 11 февралда 632-сон қарори билан тасдиқланган.

3. «Банкларни тугатиш тартиби тўғрисида»ги Низом 1999 йил 11 февралдаги 626-сон қарори билан тасдиқланган.

4. «Тижорат банкларида қимматбаҳо металллар, тошлар ва тангаларнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш тартиби тўғрисида»ги Низом Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигида 2004 йил 17 декабрда 1431-сон билан давлат рўйхатига олинган.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари

1. Каримов И.А. «Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир». «Халқ сўзи», 2005 йил 29 январь.

2. Каримов И.А. «Биздан озод ва обод Ватан қолсин». —Т.: «Ўзбекистон», 1994 й., 13—14 бетлар.

3. Каримов И.А. «Эл-юрт ташвиши билан яшаш ва ишлаш — асосий мезон». «Халқ сўзи». 2004 йил 16 октябр.

V. Ўзбекистон Республикаси Вазирликлари меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат тижорат Халқ банки бўлимлари томонидан аҳоли омонатлари бўйича муомалаларни амалга ошириш тартиби тўғрисида ЙУРИҚНОМА. 15-сон. — 2000 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси банк тизимида валютани тартибга солишга оид меъёрий ҳужжатлар тўплами. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. 2003 й.

3. Ўзбекистон Республикасида кредит уюшмаларини ташкил этиш ва улар фаолиятини тартибга солишга оид қонунчилик ҳужжатлари тўплами / Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. 2003 й.

4. Банк назорати бўйича меъерий ҳужжатлар тўплами. -Т. 1 - қисм. - 1999 й.

5. Сборник законодательных актов по валютному регулированию в банковской системе Республики Узбекистан/ Центральный банк Республики Узбекистан, - 2004 г.

6. «Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги Низом»нинг 10-параграфи (98 – 101 бандлари).

VI. Дарсликлар

1. Абдуллаев Ш.Э. О регулировании национальной банковской системы (на примере Азербайджанской Республики) / Ш.Э. Абдуллаев // Деньги и кредит. -2002. -№1. с-46 – 47.

2. Ерылева Н.Ю. Международное банковское право. Учебное пособие. М., Форум «Инфра-М», 1998 г. с-48.

3. Наврузов А. Пути повышения эффективности использования ресурсной базы коммерческих банков/ А. Наврузов // Бозор пул ва кредит. -Т., 2002. -N 9-10. с-10 – 12.

4. Тосунян Г. Банковское дело и банковское законодательство в России: опыт, проблемы, перспективы. М., ДЕЛО Лтд., 1995 г.

5. Львов Ю.И. О Кодексе этических принципов банковского дела/ Ю.И. Львов // Деньги и кредит. -М, 2002. -№ 5. -С. 18 – 21.

6. Эриашвили М.Д. Банковское право. Учебник. М., Закон и право, 1997 г.

VII. Ўқув қўлланмалар

1. Йўлдошев М., Турсунов Й., «Банк ҳуқуқи» – ўқув қўлланма. Тошкент, «Молия», 2000 йил.

VIII. Илмий мақолалар, монографиялар

1. Мезенцев Е. «Лизинговая операция и этапы ее проведения», «Банковские ведомости» ҳафтаномаси, 1997 йил, 34-сон; Е. Мезенцев.

2. Жолдасова Д. «Анализ кредитоспособности лизингополучателя». «Банковские ведомости», 1997 йил, 35-сон.

3. Нурмуратов Х. «Лизинг: выгодно и банку и предпринимателю». «Банковские ведомости» ҳафтаномаси, 1997 йил, 25-26 сон

4. Мирзасев Ч. Швейцария банк тизими тўғрисида / Ч. Мирзасев // Бозор пул ва кредит.-Т., 2003. №2. с-59 – 61. Ўзбекистон Республикаси банк тизими: Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 10 йиллигига бағишланади / Муллажанов Ф.М. - 2001 (Введение, оглавление).

5. Муллажонов Ф. Банк тизими барқарорлиги — иқтисодий ислохотлар муваффақияти / Ф. Муллажонов // Бозор пул ва кредит. -2002. №1. с-3 – 7.

6. Закирова Д. The First в Узбекистане и Центральной Азии: (О Национальном банке Узбекистана) / Д. Закирова // Деловой партнер Узбекистана.-Т., 2003. -30 января. с-4.

IX. Докторлик номзодлик ва магистрлик диссертациялар илмий-амалий анжуманлар маърузалар тўплами статистик маълумотлар тўплами

1. Абдусаломова О.Ф. дисс. Автореферати / Ўзбекистон Республикаси Банк-Молия академияси – 2002 йил.

2. Жумасев Н.Х. Автореферати / «Ўзбекистонда валюта муносабатларини тартибга солиш йўллари» Иқтисод фанлари номзоди - 08.00.07.

X. Интернет

1. International scientific conference (September 11 – 12, 2003; Riga). Conditions of sustainable development: new challenges and prospects / Banku augstskola. – 2004.

2. Gavalda C., Stoufflet J. Droit de la banque. Paris, 1974 y. p.8.

М. ЙЎЛДОШЕВ, Й. ТУРСУНОВ

БАНК ҲУҚУҚИ

Тошкент — «Молия» — 2007

Мухаррир — М. Миркомилов
Техник муҳаррир
ва компьютерда саҳифаловчи — Л.Ф. Ибрагимов

Босишга рухсат этилди 08.06.2007 й. Бичими 60x84^{1/16}.
«Kudriashov Uzbek» ҳарфида терилди. Офсет усулида босилди.
Босма табоғи 20,75. Нашриёт ҳисоб табоғи 19,7. Адади 500.
Буюртма №83. Баҳоси шартнома асосида.

«Молия» нашриёти, 100000, Тошкент, Х. Орипов кўч. 16-уй.
Шартнома №03-07.

Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasida чоп этилди.
Тошкент ш. Олмазор кўч. 171-уй.